

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN 2410-213X

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ

МІЖНАРОДНИЙ
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

№ 8 / 2015

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

*Свидетельство
о государственной регистрации
печатного средства массовой информации
КВ № 20971-10771Р*

Сборник научных трудов

Выпуск 8

Киев 2015

Редакционная коллегия

Главный редактор: **Коваленко Дмитрий Иванович** — кандидат экономических наук, доцент
Заместитель главного редактора: **Золковер Андрей Александрович** — кандидат экономических наук, доцент
Заместитель главного редактора: **Безверхий Константин Викторович** — кандидат экономических наук, доцент

Глава редакционной коллегии: **Тарасенко Ирина Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Чабан Виталий Васильевич** — доктор технических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Румянцев Анатолий Александрович** — доктор технических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Сергейчук Олег Васильевич** — доктор технических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Беликов Анатолий Серафимович** — доктор технических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Дегтярь Андрей Олегович** — доктор наук по государственному управлению, профессор
Член редакционной коллегии: **Дегтярь Олег Андреевич** — доктор наук по государственному управлению, доцент
Член редакционной коллегии: **Денисенко Николай Павлович** — доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Международной академии инвестиций и экономики строительства, академик Академии строительства Украины и Украинской технологической академии
Член редакционной коллегии: **Кухленко Олег Васильевич** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Чубукова Ольга Юрьевна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Драган Елена Ивановна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Захарин Сергей Владимирович** — доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор
Член редакционной коллегии: **Лойко Валерия Викторовна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Скрипник Маргарита Ивановна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Селиверстова Людмила Сергеевна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Ефименко Надежда Анатольевна** — доктор экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Гоблик Владимир Васильевич** — доктор экономических наук, кандидат философских наук, доцент, Заслуженный экономист Украины
Член редакционной коллегии: **Ниценко Виталий Сергеевич** — доктор экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Задерей Петр Васильевич** — доктор физико-математических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Ильина Антонина Анатольевна** — доктор философских наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Сутужко Валерий Валериевич** — доктор философских наук, доцент (Российская Федерация)
Член редакционной коллегии: **Стеблюк Всеволод Владимирович** — доктор медицинских наук, профессор криминалистики и судебной медицины, Народный Герой Украины, Заслуженный врач Украины
Член редакционной коллегии: **Свиридов Николай Васильевич** — доктор медицинских наук, главный научный сотрудник отдела эндокринологической хирургии, руководитель Центра диабетической стопы
Член редакционной коллегии: **Сопов Александр Валентинович** — доктор исторических наук, профессор (Российская Федерация)
Член редакционной коллегии: **Коньков Георгий Игоревич** — кандидат технических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Рамский Андрей Юрьевич** — кандидат экономических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Чаленко Надежда Владимировна** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Бугас Наталия Валериевна** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Русина Юлия Александровна** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Белялов Таят Энверович** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Бадзым Александр Сергеевич** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Квасова Ольга Петровна** — кандидат экономических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Саньков Петр Николаевич** — кандидат технических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Артюхов Артем Евгеньевич** — кандидат технических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Баула Ольга Петровна** — кандидат химических наук, доцент
Член редакционной коллегии: **Вицентий Александр Владимирович** — кандидат математических наук, доцент (Российская Федерация)
Член редакционной коллегии: **Олейник Анатолий Ефимович** — кандидат юридических наук, профессор
Член редакционной коллегии: **Химич Ольга Николаевна** — кандидат юридических наук
Член редакционной коллегии: **Фархитдинова Ольга Михайловна** — кандидат философских наук

В журнале опубликованы научные статьи по актуальным проблемам современной науки.

Материалы публикуются на языке оригинала в авторской редакции.

Редакция не всегда разделяет мнения и взгляды авторов. Ответственность за достоверность фактов, имен, географических названий, цитат, цифр и других сведений несут авторы публикаций.

При использовании научных идей и материалов этого сборника, ссылки на авторов и издания являются обязательными.

© Авторы статей, 2015
© Международный научный журнал, 2015

Полное библиографическое описание всех статей Международного научного журнала представлено в: НЭБ «КиберЛенинка», НЭБ Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography.

Журнал зарегистрирован в международных каталогах научных изданий и наукометрических базах данных: РИНЦ; Open Academic Journals Index; ResearchBib; Scientific Indexing Services; Turkish Education Index; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; RePEC; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate, Cosmos Impact Factor.

CONTENTS

СОДЕРЖАНИЕ

АРХИТЕКТУРА

- Сырги Алина Валерьевна**
ИССЛЕДОВАНИЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ФОРМ И ДЕТАЛЕЙ
КАК ФАКТОРА АКТИВНОСТИ СОЗНАНИЯ.....7

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Viktor Sirenko**
GENETIC MUTATIONS PROBABILITY REDUCTION BY MEANS OF «HEAVY» WATER
CONSUMPTION9

ГЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Касіянчук Дмитро Васильович**
ЙМОВІРНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ЗСУВНОЇ НЕБЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЇ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 10

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

- Т. В. Камок**
КЕРІВНИК-ЛІДЕР ЯК ПРОБЛЕМА ТА МЕТА В ПІДГОТОВЦІ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ 15

ДЕМОГРАФИЯ

- Zaynullin A. F.**
HOW DOES THE RUSSIAN FERTILITY STIMULATION PROGRAM AFFECT
BIRTH SPACING? EVIDENCE FROM RLMS.....20

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Зубарева Елена Геннадьевна**
ОСТЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ
ЭПОХИ БРОНЗЫ НИЖНЕГО ПОВОЛЖЬЯ 28
- Лойко Єлизавета Миколаївна, Тиндирика Олена Олександрівна**
ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ПРИКРАС
ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ВБРАННІ УКРАЇНОК (XIX–XX СТ.) 31

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гоблик Володимир Васильович, Алмашій Іван Іванович
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ
У НАВЧАЛЬНОМУ-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ..... 36

Зайченко Наталія Іванівна
ОСВІТЯНСЬКІ БІБЛІОТЕКИ В ІСПАНОМОВНИХ КРАЇНАХ: СТРАТЕГІЇ І ПРІОРИТЕТИ
РОЗВИТКУ 39

Козак Наталія Григорівна
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПЕРЕВІРКИ
ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ
ОСНОВНОЇ ШКОЛИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ..... 44

Янченко Тамара Василівна
ЗАБОРОНА ПЕДОЛОГІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)..... 48

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Щербан Тетяна Дмитрівна, Гоблик Володимир Васильович
ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 54

Щербан Тетяна Дмитрівна, Гоблик Володимир Васильович
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОФВІДБОРУ 58

Грищенкова Анастасія Євгенівна
МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В РЕЗУЛЬТАТЕ ВОСПРИЯТИЯ
СЦЕН НАСИЛИЯ НА ТЕЛЭКРАНЕ 62

СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ

Калинина Марина Петровна 67
КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ЗАПОБІГАННЯ РЕЙДЕРСЬКИМ ЗАХОПЛЕННЯМ
БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ PR- ЗАХИСТУ БІЗНЕСУ 67

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Воробьева Екатерина Евгеньевна
ОБЪЕКТНАЯ МОДЕЛЬ ПЕРСОНАЛЬНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ МЕДИЦИНСКОЙ КАРТЫ
ДЛЯ ЗАДАЧИ МОНИТОРИНГА СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ 73

Поезжаева Елена Вячеславовна, Закиров Евгений Аликович, Малёв Максим Валерьевич
ДИНАМИКА РОБОТА ПРИ ПЛАНИРОВАНИИ ТРАЕКТОРИИ
ДЛЯ ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ВНУТРИТРУБНОГО ПРОСТРАНСТВА 78

Оладько Владлена Сергеевна, Микова Софья Юрьевна, Нестеренко Максим Алексеевич
ТЕХНОЛОГИИ ЗАЩИТЫ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ И WEB-ПРИЛОЖЕНИЙ 81

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Антонюк Богдан Александрович КОНКУРЕНТНИЙ СТАТУС СВІТОВИХ МЕГАПОЛІСІВ	86
Ронова Галина Николаевна, Колесникова Юлия Васильевна, Белоус Оксана Сергеевна ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ	93
Бородін Олександр Дмитрович ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.....	96
Гавриленко Тетяна Володимирівна, Вітко Віталіна Юрійвна МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	101
Гавшина Ольга Ігорівна, Тарасенко Ірина Олексіївна ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	104
Денисенко Микола Павлович, Іовенко Марина Ігорівна ОЦІНКА РЕЗЕРВІВ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ	107
Зарічна Олена Володимирівна ОЗНАКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ	111
Денисенко Микола Павлович, Клименко Микита Сергійович ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	114
Коваленко Д. І., Легка А. О. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	118
Кононученко Т. РИЗИКИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ	122
Лойко В. В., Калабухова А. В. ОЦІНКА БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА	126
Лойко Дар'я Миколаївна, Кириченко Олена Вікторівна ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	131
Новіков А. О. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ РИЗИКУ, НЕБЕЗПЕКИ І ЗАГРОЗИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	136
Петренко Валентина Сергіївна, Квасова Ольга Петрівна ОЦІНКА ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА.....	139
Полчанинова Ірина Леонідівна, Передерій Марія Ігорівна АНАЛІЗ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	143

Гавриленко Тетяна Володимирівна, Прядун Євгенія Анатоліївна АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КРИЗИ.....	148
Чаленко Надія Володимирівна, Рябчун Антон Володимирович НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА.....	151
Зінченко Олена Василівна, Федірко Надія Володимирівна ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ: ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ	155
Філімонюк Катерина Сергіївна, Тарасенко Ірина Олексіївна УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	158
Філімонюк Євген Володимирович, Тарасенко Ірина Олексіївна ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	162
Чаленко Надія Володимирівна, Наконечний Віктор Сергійович ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ	165
Шацкая Зорина Ярославовна УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ПРЕДПРИЯТИЯ	170
Шерман Євген Михайлович ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОЦЕСІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	176
СОЦИОЛОГИЯ	
ФИЛОСОФСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ Рыжкова Д. С. ВРАЖДЕБНОСТЬ КАК ФАКТОР ИДЕНТИЧНОСТИ В ГОРОДЕ.....	181
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ, ПРОЦЕССЫ И ТЕХНОЛОГИИ Scherban Tatiana Dmytrivna, Hoblyk Volodymyr Vasylyovych LEGISLATIVE SUPPORT FOR MIGRATION POLICY IN UKRAINE	183
СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА, СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ И ПРОЦЕССЫ Сушко В.А. КЛАССИФИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ МОДЕЛЕЙ (СИСТЕМ) МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ.....	185
СОЦИОЛОГИЯ КУЛЬТУРЫ Стеценко Д.А. КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ, КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ В ПРАВОСОЗНАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА.....	187

Сырги Алина Валерьевна

студент

Поволжский государственный технологический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ФОРМ И ДЕТАЛЕЙ КАК ФАКТОРА АКТИВНОСТИ СОЗНАНИЯ

Аннотация. Особенность архитектуры состоит в том, что данный вид искусства лишен прямой изобразительности и потому не обладает буквальным смыслом. Цель моей работы – выявить происхождение и значение смысла символов, а также его строение, что подразумевает проникновение общего, полного состава архитектурного целого. Также я предпринимаю попытку исследовать смысл геометрической символики архитектуры, рассматривая базовые геометрические формы, анализируя проблему психического воздействия геометрии на человека.

Ключевые слова: форма, символ, архитектурная деталь, знак, символизм, смысл.

В различных эпохи архитектурным формам соответствовали свои художественные приемы оформления, которые изменялись с изменением уровня развития технических средств и эстетических представлений, т.е. ценностного отношения между природой и человеческой деятельностью.

Символика архитектуры сложна и многослойна. Она имеет огромное значение в истории искусства и развивается во времени вместе с культурой. Архитектурные формы и детали способны вызывать в сознании те или иные смысловые ассоциации, обогащенные некоторым набором истин, невидимые невооруженному взгляду.

В современном мире символика играет важную роль при проектировании зданий и сооружений и каждый архитектор должен знать и уметь проникать в ее сокровенный смысл. Множество символов с древнейших времен использовались как обереги, люди старались защитить свой очаг, используя архитектурные знаки и надписи, которые вводились в дверные и оконные проемы, являющиеся границами между внутренним и внешним, своим и чужим пространством.

Еще с древнейших времен и по сей день окна жилищ оформлялись сложной деревянной резьбой. В деревянном зодчестве в наличниках прежде всего привлекает внимание присутствие разнообразных соляных знаков. Наиболее искусно украшалась верхняя часть окна, в котором центральным знаком оформления является Солнце. Считается, что оно приносит удачу своему хозяину, передает ему часть солнечной энергии, отпугивает любое зло и неприятности.

Также символическим значением обладают изображения различных видов животных и птиц, присутствующих на многих архитектурных сооружениях.

Птицы символизировала семейный очаг и способствовала спокойствию и счастью дома; павлин – символ бессмертия; голубь – воплощение Божьего Духа; петух – символ воскресения, так как его крик пробуждает от сна, лев – символ силы и могущества. Глубоким символическим смыслом обладает символ рыбы символизируя Божьего Сына, Спасителя.

Богатое символическое значение имеют такие архитектурные детали как колонны, они символизируют стабильность и прочное состояние. Если на ее вершине находится голова человека, то она олицетворяет предел либо границу. Колонны у входа в храм символизируют Небесные Врата, переход в иной мир.

Но не только отдельные элементы здания могут иметь символическое значение, ведь и само архитектурное сооружение может быть символом. В конце XIX – начале XX в. появляется новое течение в архитектурном стиле – Символизм, характерным признаком которого является применение форм, которые бы визуально раскрывали назначение постройки. В советской архитектуре ярким примером является Театр Красной армии в Москве (1934–1940). Образ здания, отражающий Советскую Армию, в основе плана имеет пятиконечную звезду.

Базовыми геометрическими формами, из которых строятся образы, являются круг, квадрат и треугольник.

Круг – первоначало всего, формой, с которой начинается освоение мира, представляет бескрайность, совершенство и вечность, символизирует небесное

устройство. В истории архитектуры многочисленными примерами проявления символики круга были храмы, посвященные Богам, усыпальницы.

Заключение в окружность означает защиту от вторжения чужеродного духа. Воплощение формы круга находит отражение и в архитектуре покоя и радости. Примером могут служить термы Рима, где залы расслабления имели круглую форму в плане.

Квадрат, в противоположность кругу, являлся символом земли и материального мира, фиксацией смерти, символизирует совершенный тип замкнутого пространства садов, монастырей, дворов и т.п. в аспекте постоянства и стабильности.

Треугольник — фигура, стремящаяся к вершине, к Высшему единству. Он символизирует лидерство, концентрация энергии, олицетворяет триаду главных богов как символ «всевидящего ока».

Христианский храм — наглядное воплощение символизма, и в то же время является неисчерпаемым

по своей выразительности символом. Обычно храмы строят в виде корабля, как духовного спасения, но также могут иметь в плане крест, круг — символа вечности, не утрачивая духовного значения. Крест — главный христианский символ, завершающий купол, символизирует единение между земным и небесным, материальным и духовным.

Символизм представляет интеллектуальную позицию, использующую самые разнообразные стилистические средства, чтобы облечь в форму символическую идею. Символ имеет способность быть датированным.

В последующей эпохе цивилизацию судят по ее архитектуре. Строительная деятельность всегда сопряжена с надеждой, что будущее здание будет полезным и прекрасным, и что будущее поколение будет знать об истории своих предков.

Литература

1. Ванеян С. С. Тело символа. Архитектурный символизм в зеркале классической методологии / С.С.Ванеян. — М.: Прогресс-Традиция, 2010.
2. Армен Сардаров. Язык архитектуры: символы / Сардаров Армен // Архитектура и строительство. — 2009. — № 6 (205)
3. Роберт Вентури. Определение архитектуры как укрытия с декорацией на нем, и другие оправдания банального символизма в архитектуре / Роберт Вентури. // Митин журнал. — 1993. — № 50. — С. 84–116.
4. Якобсон Р. В поисках сущности языка // Семиотика. — С. 102–117.
5. Фрайер С., Фергюсон Д. Геральдика. Гербы — Символы — Фигуры / пер. с англ. Борисова. — М.Б.М.: АСТ: Астрель, — 2009. — 208 с.

Viktor Sirenko*M. Sc. in Physics and Mathematics**Independent researcher***GENETIC MUTATIONS PROBABILITY REDUCTION BY MEANS OF «HEAVY» WATER CONSUMPTION**

Summary. *The experiment for check of a hypothesis of the quantum tunneling nature of genetic mutations and decreasing the probabilities of genetic mutation diseases by increasing the concentration of heavier atom isotopes in the molecular structure of DNA (for example, by consuming “heavy” water) is offered.*

Keywords: *oncological disease, genetic mutations, quantum tunneling.*

In the present article, the model of Vogelstein and Kinzler [1, pp. 789–799] is used as the model of oncological disease appearance. This model emphasizes that cancer is ultimately a disease of damaged DNA, composed of a series of genetic mutations that can transform normal cells to cancerous ones.

The basis of the proposed method of decreasing the probability of genetic mutations, thus preventing the appearance of a tumor, is a hypothesis about the quantum nature of genetic mutations. In particular, during the DNA replication process, the solitary nuclei of hydrogen atoms hydrogen from one of the helices passes to the other helix via quantum tunneling. This transition changes nucleobases of the DNA, resulting in a genetic mutation. Hereafter, replication occurs with the changed DNA, which contributes to the transformation of the normal cell to a cancerous one.

As the quantum tunneling probability decreases quickly, whereas the mass of the tunneling particle increases $\sim \exp[-\frac{1}{\hbar} \int_{x_0}^x \sqrt{2m(V(x) - E)} dx]$ [2, p. 549], it can be concluded that increasing the nuclear mass of the DNA atoms (for example, if an atom of hydrogen is replaced with an atom of deuterium) will lead to a decrease in quantum tunneling probability. Following the supposition of the quantum nature of genetic mutations, such a decrease in the probability of quantum tunneling will lead to a decrease in the probability of genetic mutations and,

as a result, a decrease in the probability of the appearance of diseases caused by such genetic mutations (including oncological diseases).

The main objective of the research is theoretical, based on the hypothesis of decreasing the probabilities of genetic mutation diseases by increasing the concentration of heavier atom isotopes in the molecular structure of DNA (for example, by consuming “heavy” water), as well as the experiment proposed for such confirmation. In particular, part of a previously described experiment should be repeated [3, pp. 1–266], involving a 2-year study on male F344/N rats with 1.5% aloe vera whole-leaf extract. The experiment could be conducted on two groups of male rats, with 48 specimens in each group, one group consuming aloe vera whole-leaf extract with normal water while the other consumes aloe vera whole-leaf extract with heavy water (with controls set-up in the same way as in the above mentioned study). If the frequency of oncological diseases showed a statistically significant decrease in the group of rats that consumed heavy water, compared with the group consuming normal water, such results could be seen as partial confirmation of the effectiveness replacing DNA atoms with heavier isotopes (for example, consumption of heavy water) to prevent genetic diseases including cancer. Furthermore, such results could be seen as indirect confirmation of the quantum tunneling nature of genetic diseases.

References

1. Vogelstein, B. and Kinzler, K.W. Cancer genes and the pathways they control // *Nature Medicine*. — 2004. — Vol. 10. — PP. 789–799.
2. Razavy, Mohsen. *Quantum Theory of Tunneling*. s.l. // World Scientific. — 2003. — P. 549.
3. NATIONAL TOXICOLOGY PROGRAM OF THE U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES. NTP Technical Report on the Toxicology and Carcinogenesis Studies of a Noncolorized Whole Leaf Extract of Aloe Barbadensis Miller (Aloe vera) in F344/N Rats and B6C3F1 Mice // North Carolina: U.S. DEPARTMENT OF HEALTH AND HUMAN SERVICES. — 2013. — PP. 1–266.

Касіянчук Дмитро Васильович

*аспірант, кафедра геотехногенної безпеки та геоінформатики
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу*

Касиянчук Дмитрий Васильевич

*аспирант, кафедра геотехногенной безопасности и геоинформатики
Ивано-франковский национальный технический университет нефти и газа*

Kasiyanchuk Dmytro Vasylovych

*postgraduate, department of geotechnogenic safety and geoinformatics
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*

ЙМОВІРНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ЗСУВНОЇ НЕБЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВЕРОЯТНОСТЬ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ОПОЛЗНЕВОЙ ОПАСНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

PROBABLE DISTRIBUTION OF LANDSLIDE HAZARD ON THE TERRITORY OF IVANO-FRANKIVSK REGION

Анотація. Проведено аналіз ймовірності розподілу зсувних процесів для природної та техногенної складової факторів.
Ключові слова: зсув, фактор, ймовірність.

Аннотация. Проведен анализ вероятности распределения оползневых процессов для природной и техногенной составляющей факторов.

Ключевые слова: оползень, фактор, вероятность.

Summary. Analysis of the probability distribution of landslide processes for natural and technogenic component of factors.
Key words: landslide factor, probability

Постановка проблеми. На сьогоднішній день створено та впроваджено ряд геоінформаційних систем. Вони комплексно підходять до аналізу ЕГП і базуються на просторово-часовому прогнозі. Однак складові процесу ЕГП, особливо просторові, мають різну динаміку та різні фактори, що сприяють їх розвитку на окремих територіях. Тому побудова ймовірнісних просторових карт дозволить вирішити ряд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість розгляду питання вивчення факторів та умов розвитку ЕГП демонструють Світові форуми зсувів, що відбулися у Токіо (2008р.), Римі (2011р.), Пекіні (2014р.). Серед них варто виділити Міжнародну школу LARAM (Оцінка ризиків зсувів та їх пом'якшення) на базі університету Салерно (Італія). Міжнародна програма по зсувах (The International Programme on Landslides – IPL) була запущена для створення нової глобальної міждисциплінарної програми по

зсувах і затверджена на Першій сесії Ради представників Міжнародного співтовариства по зсувах (The International Consortium On Landslides – ICL) в штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі у листопаді 2002 року. Програма була розроблена для посилення існуючих програм співпраці в рамках тематичної сесії по зсувах у другій Всесвітній конференції Організації Об'єднаних Націй щодо зменшення небезпеки від стихійних лих (The IInd United Nations World Conference On Disaster Reduction), що пройшла в Кобе, Японія, у січні 2015. На сьогоднішній день IPL та ICL поєднують у собі всі можливі наукові здобутки, теоретичні та практичні розробки, навчальні програми з дослідження зсувів. Кооперацію з даними організаціями від України забезпечує Інститут телекомунікації та глобального інформаційного простору НАН України.

Важливими є дослідження Касіянчука Д. В., який вперше обґрунтував вибір факторів на основі розра-

хунку їх факторних характеристик при роздільному прогнозуванні природної та техногенної складової зроблені [2–4]. Подальший аналіз факторів, які впливають на розвиток і активізацію зсувів, що використовуються при прогнозуванні екзогенних геологічних процесів, дозволить виконати розрахунки інтегральних показників та побудувати на їх основі ймовірнісних карт природної та техногенної складових.

Мета і задачі дослідження. Основною метою дослідження є розрахунок інтегральних показників та побудова карт ймовірностей складових факторів.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні питання:

1. На основі аналізу статистичних розподілів факторних характеристик виконати розрахунок інтегральних показників та побудувати відповідні гістограми розподілів.
2. Обґрунтувати розрахунок природної та техногенної складової ймовірностей розвитку ЕГП.
3. Виконати моделювання зсувної небезпеки для території Івано-Франківської області.

Особливості поширення та аналіз зсувних процесів у межах досліджуваної території. Карпатський регіон є одним із найбільш ураженим зсувними процесами, які обумовлені дією внутрішніх сил Землі, та зовнішнім впливом її природних і техногенних факторів [6].

У Івано-Франківській області майже 2% території вражені зсувними процесами, їх площа складає близько 250 км², а загальна кількість становить понад 640 зсувонебезпечних ділянок, 80% з них пов'язані з господарською діяльністю.

Основними природними причинами розвитку зсувів є підмив річками берегів, сейсмічні поштовхи, збільшення крутизни схилів. Найбільше зазнає збит-

ків від широкого розвитку зсувних процесів, селевих явищ та бокової ерозії річок гірська і передгірська територія області.

Зсувними процесами здебільшого уражені території Верховинського району – басейн р. Річка, де зсувними процесами охоплено приблизно 50–60% території; Косівського району – м. Косів та населені пункти в басейні р. Рибниці, р. Люча; Коломийського району – правобережжя р. Прут; Снятинського району – м. Снятин, с. Новоселиця.

Для проведення статистичного аналізу факторів активізації та розвитку зсувів і подальшого просторового прогнозу створена база геоданих, яка містить поєднану картографічну й атрибутивну інформацію відповідних факторних характеристик груп факторів для природної та техногенної складових (табл. 1, 2).

Методичні та наукові основи сучасних результатів досліджень. Основне завдання статистичного аналізу даних полягає в розподілі груп факторів на природну та техногенну складові.

За результатами аналізу було розподілено групи факторних характеристик за законами розподілу: нормальномий – природна складова, логнормальномий – техногенна складова.

Окремим важливим етапом дослідження є оцінювання внеску (Rnp_i – коефіцієнту інформативності) окремих факторних характеристик у процес розвитку й активізації зсувів, розрахованих за формулою (1) [5]:

$$Rnp_i = \frac{\sum_j |r_{ij}|}{\sum_i \sum_j |r_{ij}|} \quad (1)$$

де r_{ij} – значення коефіцієнта парної кореляції між i, j .

Таблиця 1

Чинники активізації ЕГП (природна складова)

Група чинників	Фактор	Факторна характеристика
Геологічні	Літофаціальний тип гірських порід, що підстилають	Коефіцієнт ураженості літофаціальної зони, геологічної свити
	Інженерно-геологічний район	Коефіцієнт ураженості в межах району (в т.ч. іншими ЕГП)
Метеорологічні	Опади	Кількість (інтенсивність) опадів
Тектонічні	Тектонічні порушення	Відстань до тектонічного розлому
Геоморфологічні	Базис ерозії	Відстань до базису ерозії
	Висота	Абсолютна оцінка над рівнем моря
	Крутість схилу	Кут нахилу денної поверхні
	Найближчий поверхневий прояв ЕГП	Відстань до найближчого прояву
	Вододіл	Відстань до вододілу
	Напрямок схилу	Експозиція схилу

Таблиця 2

Чинники активізації ЕГП (техногенна складова)

Група чинників	Фактор	Факторна характеристика
Геологічні	Наявність ділянок порушення геологічного середовища	Відстань до ділянок порушення геологічного середовища (водозаборів, кар'єрів)
		Коефіцієнт ураженості дорожньою мережею та населеними пунктами в межах району
Ландшафтні	Рослинність	Зміна лісових площ, відстань до границі лісу
Геоморфологічні	Вібрація	Відстань до джерела вібрації, рівень вібрації
	Модифікація схилів	Зміна кута нахилу
	Перевантаження схилів	Коефіцієнт стійкості
	Наявність доріг, залізниць	Відстань до дороги, залізниці
	Наявність населених пунктів	Відстань до населеного пункту
Гідрологічні	Коефіцієнт порушеності	Коефіцієнт порушеності, рівень ґрунтових вод

Вагові коефіцієнти інформативності є оцінні значення, що вказують на відносну важливість або вплив кожної факторної характеристики. Мета визначення вагових коефіцієнтів полягає в можливості встановити нам окреслені пріоритети роботи, тобто підтвердити або спростувати висунуту гіпотезу. Їх визначають з метою підтвердження правильності вибору факторів та означення «ваги», факторних характеристик.

Результати вагових коефіцієнтів, що представлені у таблиці 3, вказують на рівноцінність впливу факторних характеристик активізації та розвитку природних складових розвитку ЕГП.

Значення вагових коефіцієнтів інформативності як для техногенної, так і для природної складової знаходяться приблизно в однакових відсоткових значеннях. Це перш за все пов'язане геоморфологічними особливостями регіону.

Усі обрані фактори не дублюють один одного, та є незалежними за ступенем своєї факторної дії, що підтверджено додатковим кластерним та факторним аналізом.

Для отримання величини ймовірності зсувної небезпеки необхідно виконати розрахунок інтегрального показника або функції комплексного показника, що пов'язаний із просторовим розподілом. Після визначення статистичних характеристик розподілів кожної факторної характеристики й виконання процедури нормалізації по кожному з факторів, отримуємо нормалізоване значення факторної характеристики P_{ij} , де i – номер точки спостереження, j – номер характеристики зсувонебезпеки. Значення сумарного показника $P_{\Sigma i}$ розраховується за формулою [1].

$$P_{\Sigma i} = \sum P_{ij} \times V_j, \quad (2)$$

Таблиця 3

Вагові коефіцієнт інформативності факторних характеристик факторних характеристик, %

природна складова		техногенна складова	
Коефіцієнт ураженості літофаціальної зони, геологічної свити	10	Відстань до ділянок порушення геологічного середовища (водозаборів, кар'єрів)	12
Коефіцієнт ураженості в межах району (в т.ч. іншими ЕГП)	12	Коефіцієнт ураженості дорожньою мережею та населеними пунктами в межах району	13
Кількість (інтенсивність) опадів	8	Зміна лісових площ	10
Відстань до тектонічного розлому	9	Відстань до джерела вібрації, рівень вібрації	11
Відстань до базису ерозії	8	Зміна кута нахилу	12
Відстань до вододілу	9	Коефіцієнт стійкості	9
Абсолютна оцінка над рівнем моря	15	Коефіцієнт порушеності	14
Кут нахилу денної поверхні	11	Відстань до дороги, залізниці	9
Відстань до найближчого прояву	8	Відстань до населеного пункту	10
Експозиція схилу	10		

де Π_{ij} – нормалізовані значення факторної характеристики; V_j – вагові коефіцієнту інформативності j -ї характеристики.

Для отриманої вибірки інтегрального показника зсувної небезпеки, розподіл ймовірностей якого підлягає нормальному закону (рис. 3), розраховуються значення середнього арифметичного та середньоквадратичного відхилення. Після цього, з використанням відомої формули, яка описує диференційну криву нормального закону розподілу ймовірностей випадкової величини $f(\Pi_{ij})$, з перерахунком усіх значень функції ймовірностей таким чином, щоб її максимальне значення рівнялося б одиниці, оцінюються ймовірність зсувної небезпеки в будь-якій точці території (формула 3):

$$f(\Pi_{ij}) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \cdot e^{-\frac{\Pi_{ij}^2}{2}} \cdot \max(f(\Pi_{ij}))^{-1}, \quad (3)$$

де $\max(f(\Pi_{ij}))^{-1} = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}}$ – введення поправки для

виконання умови, що максимум кривої рівний 1.

– для логнормального перерахунком усіх значень функції ймовірностей таким чином, щоб її максималь-

не значення відповідало $e^{-\frac{\Pi_{ij}^2}{2}}$.

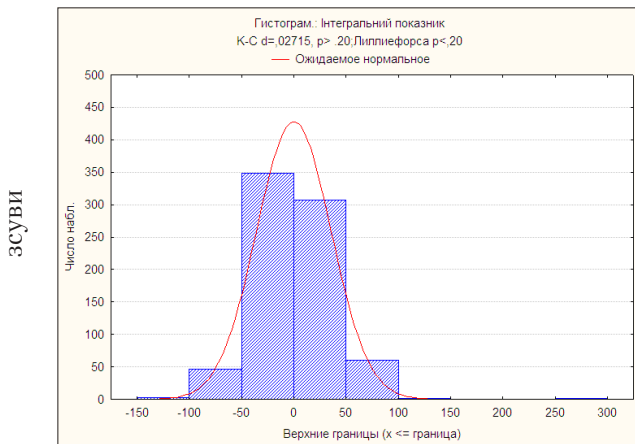
Використання геоінформаційної системи просторового аналізу ймовірності виникнення чи активізації

ЕГП процесів передбачається для вирішення різного кола завдань – від адміністративного управління до запобігання чи мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій.

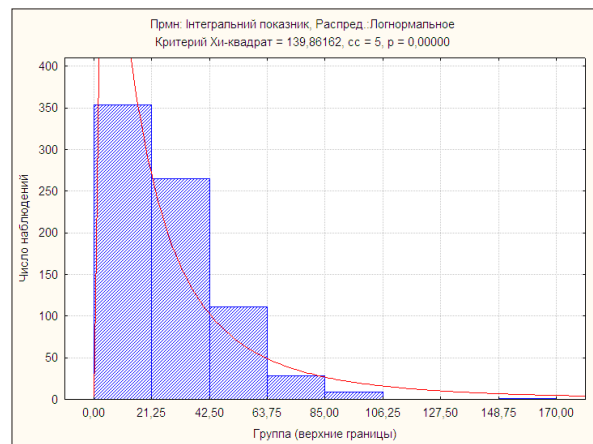
Аналізуючи дані карт, варто відмітити про існування значної відмінності в основних складових, які активізують зсуви. Розвиток зсувів у межах південно-східної частини регіону на пряму пов'язане із Косівськими глинами, які сприяють їх активізації, а отже є природним процесом. Значна ймовірність розвитку як природної так і техногенної складових у південно-західній частині аргументується складним рельєфом та великою щільністю населення, яке значно впливає на розвиток ЕГП. Ймовірність значного техногенного впливу пояснюється значними вирубками лісів, перевантаженнями схилів, змінами кутів укосів тощо.

Сформована карта дозволяє оцінити таку ймовірність у будь-якій точці, а отже є аналітично змістовною та може бути використана для створення прогнозних ГІС-моделей.

Висновки. Зазначені дослідження є основою для удосконалення існуючих ГІС. Оцінка ймовірностей зсувної небезпеки дозволить забезпечити безпечне будівництво й експлуатацію господарських інженерних споруд, планувати заходи щодо запобігання аварійних ситуацій, ефективніше захищати населення від стихійних лих, що у свою чергу приведе до стабільності екогеосистем та екологічної безпеки регіону.

природна складова

техногенна складова

Рис. 3. Гістограми інтегральних показників, розрахованих з урахуванням усіх факторів і їхніх вагових коефіцієнтів інформативності

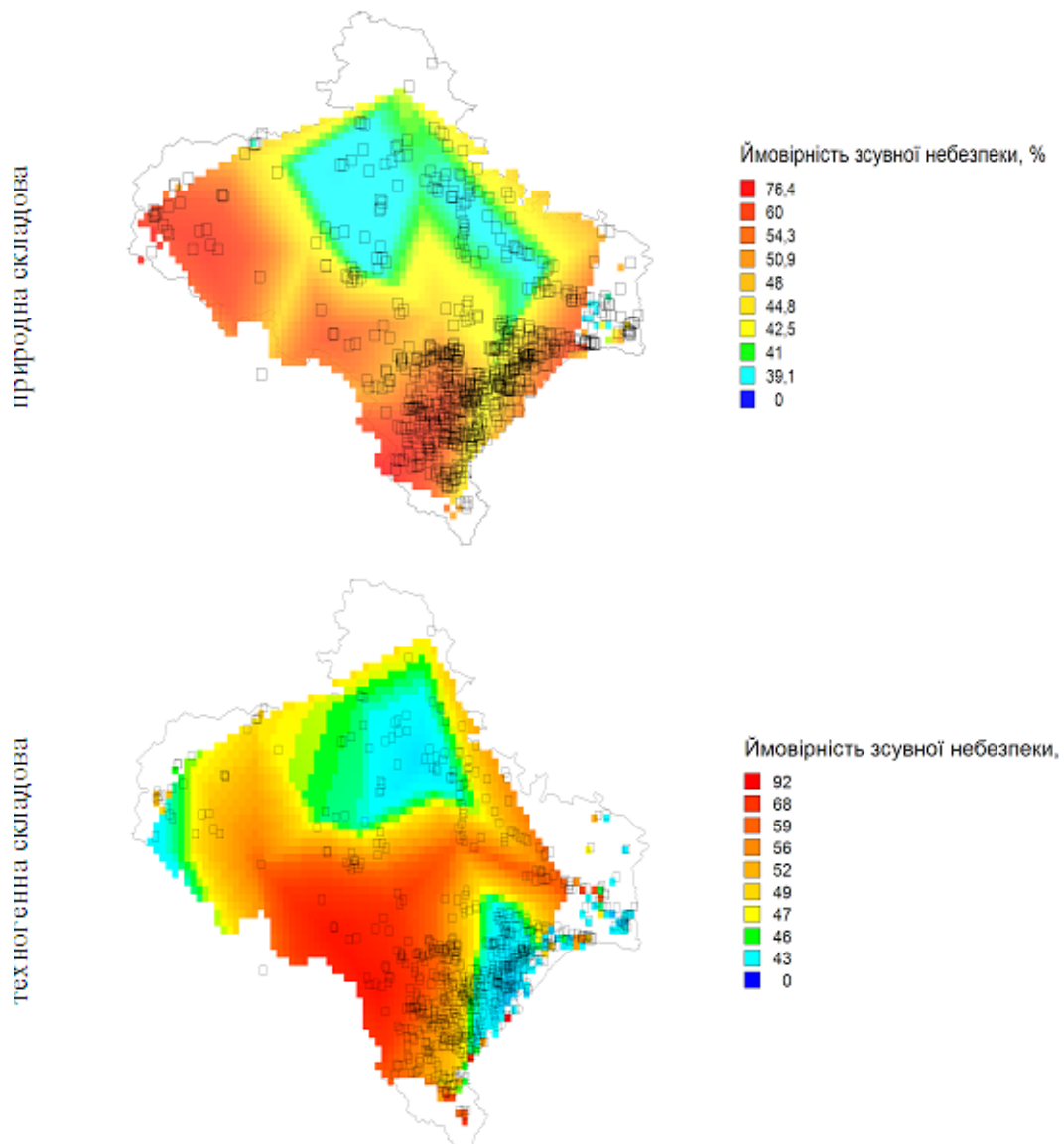

Рис. 5. Схематична карта ймовірності зсувної небезпеки для території Івано-Франківської області (для різних складових)

Література

1. Закономерная связь между величинами вероятностей возникновения оползней и оползневой опасности при комплексном воздействии природно-техногенных факторов. Научное открытие. Диплом № 310. /Кузьменко Э.Д., Крыжанивский Е.И., Карпенко А.Н., Журавель А.М.// Научные открытия: сборник кратких описаний научных открытий, научных идей, научных гипотез. — 2006. — Москва: МААНОИ, 2007. — С. 64–65.
2. Касянчук Д.В. Обґрунтування вибору факторів активізації небезпечних геологічних процесів (на прикладі території Карпатського регіону) // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування: наук.-техн. журн. — Івано-Франківськ: Симфонія форте. — 2014. — № 2. — С. 42–52.
3. Касянчук Д.В. Природна і техногенна складова факторів екзогенних геологічних процесів // Матеріали доповідей XII Міжнародної наукової конференції. «Геоінформатика: теоретичні та прикладні аспекти» [Електронний ресурс], 13–16 травня 2013 р. — м. Київ: Всеукраїнська асоціація геоінформатики., 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см.
4. Касянчук Д.В. Статистичний аналіз факторів природної та техногенної складової розвитку зсувів / Д.В. Касянчук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Геологія — Географія — Екологія. — 2014. — № 1128, Вип. 41. — С. 139–148. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhG_2014_1128_41_29.pdf
5. Кузьменко Е.Д., Крижанівський Є.І., Карпенко О.М., Журавель О.М. Прогноз розвитку зсувних процесів як фактор забезпечення надійності експлуатації трубопроводів // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. — 2005. — № 4(17). — С. 24–35.
6. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2014 році — К.: ДП «Агенство «Чорнобильінформ», 2015. — 365 с.

Т. В. Камок

аспірант кафедри державного управління Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Камок Т.

Post-graduate student of Public Administration Department of Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

КЕРІВНИК-ЛІДЕР ЯК ПРОБЛЕМА ТА МЕТА В ПІДГОТОВЦІ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ

SUPERVISOR – LEADER AS A PROBLEM AND AIM OF PREPARATION OF A NEW GENERATION OF CIVIL SERVANTS IN UKRAINE

Лідер визначає цілі, формує пріоритети, встановлює та підтримує стандарти.

Пітер Друкер

У статті розглянуті відмінності керівника від керівника-лідера, виявлено їх ключові риси, визначено фактори впливу зовнішнього середовища на формування компетенцій сучасного керівника та зроблено висновки щодо необхідності оновлення навчальних програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів.

The article describes the differences between a supervisor and supervisor-leader, specifies their key features, outlines the factors of influence of external environment on formation of modern managerial competencies and draws conclusions on the need to update programs of training, retraining and advanced training of management personnel.

Ключові слова: керівник, керівник-лідер, сучасний керівник, стиль управління, лідерство, лідерські якості.

Key words: supervisor, supervisor-leader, modern leader, management style, leadership, leadership qualities.

Постановка проблеми. Одним із головних питань сучасного менеджменту постає проблема підготовки креативного керівника-лідера. Така проблема набуває актуальності виходячи з декількох об'єктивізованих факторів, перш за все, — це інтелектуалізація діяльності на усіх шаблях управління, по-друге, підвищення рівня загальної конкуренції у сфері виробництва товарів та надання послуг, нарешті, у тисячі разів збільшення обсягів інформації, з якою оперує сучасний керівник. Звідси виникає потреба у підготовці управлінців нового типу, здатних активно, мобільно, адекватно діяти в економічних і соціальних умовах невизначеності та непрогнозованості. Затребуваність практикою керівників-лідерів, здатних приймати ефективні управлінські рішення в умовах

швидкоплинних змін, професіоналів, система мислення яких сформована на сучасних світоглядних парадигмах, психологів, стратегів та аналітиків, — є сьогодні не лише вимогою часу, а й реальною потребою ринкового середовища.

Аналіз досліджень і публікацій за темою статті свідчить про існування різних підходів до осмислення феноменів керівництва та лідерства. Значний інтерес у дослідженні проблем керівництва й лідерства становлять розробки вітчизняних і зарубіжних науковців (М. Армстронг, Д. Гоулман, В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, О. Воронько, Т. Новаченко, О. Оболенський, В. Олуйко, С. Серьогін та ін.). Незважаючи на велику кількість напрацювань з означеної проблематики, питання щодо сучасні особистісної

характеристики керівника-лідера, як особи з певним соціальним статусом та місією, ще не знайшло належного наукового опрацювання.

Мета статті. На теоретичному рівні визначити якісні характеристики таких феноменів, як керівник та керівник-лідер, окреслити відмінності між ними, розкрити передумови формування компетенцій сучасного керівника-лідера та позначити проблемне коло питань щодо формування інтелектуалізованої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів.

Виклад основного матеріалу. «Якісна освіта — якісні зміни» — це інтелектуальний імператив сьогодення. Якщо проаналізувати зміст навчальних та робочих програм з підготовки магістрів за державноуправлінськими спеціальностями, то можна констатувати таке, здебільшого вони зорієнтовані на формування базових компетенцій (знання у сфері державного управління), проте такі складові професійної характеристики сучасного лідера-управлінця (спеціальні компетенції), як вміння та навички управління людськими, матеріальними і фінансовими ресурсами залишаються недостатньо розвиненими. Відтак постає питання — чи цього достатньо для того, щоб сформувати в межах навчального циклу ефективного керівника-лідера?

Сучасний керівник, з огляду на потреби у докорінному реформуванні державної служби України, має бути мотивований до розвитку свого лідерського потенціалу, для чого, насамперед, у загальнонаціональній системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців має відбутись змістовна перебудова форм та методів організації навчального процесу, що пов'язане із більш активним використанням таких практикоорієнтованих навчальних форм, як лекції, семінари, ділові ігри, відеокейси та інші активні форми зростання в діяльності. Саме в такий спосіб діяльності відбувається опанування.

Далі спробуємо окреслити онтологію обраної проблеми. Багато століть риторичним залишається запитання: лідерами народжуються чи стають? Кожна

з епох відповідає на це згідно з власним розумінням критеріїв лідерства. Відтак, спробуємо проаналізувати деякі змістовні ознаки понять «керівник» та «лідер» (табл. 1).

Як можна засвідчитись із наведеної таблиці, кожний лідер може бути керівником, але не кожен керівник може бути лідером, це аксіома. Здебільшого керівник має довіряти та надихати своїх підлеглих на реалізацію поставлених завдань та проектів. За будь-якою стратегією розвитку, за будь-яким процесом управління стоїть людина, особистість, яка кожен день приймає рішення, яка надає роботу своїм підлеглим та несе персональну відповідальність за її результати. Перебуваючи на посаді, керівник приймає рішення та несе персональну відповідальність за стратегію розвитку установи, безпосередньо впливає на спроможність установи так чи інакше функціонувати.

У різних сферах у будь-який історичний період можна виділити багато яскравих лідерів, які залишають свій внесок — інколи справами інколи словами, Дуайт Ейзенхауер, 34-й Президент США, зазначав: «Лідерство — це мистецтво заставляти інших робити те, що ти хочеш, і так, щоб вони думали, що самі хочуть робити це» [13]. Таким чином, Ейзенхауер визначає ключовий момент лідерства — вміння лідера здійснювати вплив на своїх підлеглих.

Тому від стилю управління керівника, від конгруентної організаційної поведінки залежить не тільки стиль управління організацією, але й подальший її стратегічний розвиток. У кожного керівника свій, не схожий на іншого, стиль управління, який визначається домінуючими рисами його особистого характеру та досвіду. Стиль управління, тісно пов'язаний з методами управління і навпаки. Розглянемо декілька умовно складових стилю управління керівника вищої ланки [12]:

- загальний стиль керівництва формується державною політикою і рівнем соціально-економічного розвитку країни;
- індивідуальний стиль керівника формується на основі загального стилю із врахуванням його знань, досвіду, вмінь та інтелекту;

Таблиця 1

Порівняльна характеристика понять «керівник» та «лідер» (за функціональною ознакою)

Сутнісні ознаки	Керівник	Лідер
Статус	головний адміністратор установи	новатор
Діяльність	управлінська сфера установи	управлінська сфера установи та соціально-психологічні аспекти комунікації в колективі
Функції управління	надає доручення / контроль	делегування повноважень / принцип особистої участі
Ставлення до ініціативи	контролює	довіряє та надихає

– науковий стиль керівництва відзначає творчий характер, єдність теорії і практики, слова і діла, який має ідейні, професійно-організаторські та етико-психологічні риси.

Формування ключових компетенцій керівника вищої ланки через розвиток особистісних і професійних якостей, через набуття професійних знань і вмінь, придбання позитивного досвіду, виконання спеціальних функцій, формування індивідуального стилю керівництва, розвитку морально-етичної культури, ось де відбувається процес професійного становлення менеджера установи, тобто керівника-лідера.

Наведемо декілька рис керівника в процесі його лідерської місії. По-перше, це рівень освіченості. Державний діяч Лі Куан Ю у своїх мемуарах пише [8], що важливим у XXI столітті є – освіта, люди та технології. Відсутність спеціальної управлінської підготовки у більшості керівників іноді компенсується досвідом, самоосвітою, підвищенням кваліфікації, науково-методичною роботою. В залежності від того, на підставі яких критеріїв керівник приймає рішення, наскільки підлеглий точний у способах, які використовує для досягнення результатів та скільки керівник забезпечує якість розвитку персоналу буде залежати конкретний результат та довгострокова перспектива. Тому важливою складовою є насамперед здатність керівника бути не тільки інтелектуально розвиненим та досвідченим управлінцем, а й широта його кругозору та ерудиції.

Сьогодні існує багато вишів, які спеціалізуються на підготовці управлінських кадрів, тому керівник повинен і може мати відповідну освіту. Принцип освіченої Європи – це навчання впродовж життя, безперервне навчання, самоосвіта. Як говорили древні римляни, *vir bonus semper tūo*, що в перекладі звучить так – порядна людина повинна навчатися завжди [15].

По-друге, це креативність. Креативність – це здатність народжувати нові ідеї, здатність бути успішним. Як зазначає Бернар Вербер: «Я не знаю, як стати успішним, але знаю, як стати неуспішним – для цього потрібно старатися всім догодити» [3].

Лідер, який веде за собою однодумців, приведе їх до успіху. Секрет лідера полягає в переконанні, в його поглядах на життя, в його ідеології. Адже саме переконання та ідеологія керівника-лідера визначає рух розвитку. Від прийнятих рішень залежать результати, які ми одержуємо.

Якість креативності базується на рівні освіченості та ерудиції. Головна цінність лідера для суспільства – це здатність втілювати в життя ті інноваційні сміливі ідеї, які суспільство ставить перед собою. Особливість лідера керівника в тому, що він може втілити всі найкращі інноваційні ідеї, міркування в життя. Він стратег і чітко бачить своїм точним та кмітливим розумом,

де виникають проблеми під час реалізації тих або інших ідей. І кожен раз новим креативним способом вирішить ці проблеми з найменшими втратами.

На думку проф. Ігоря Міславського: «креативний керівник» – це керівник, який не тільки висуває ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату [7].

По-третє, це ефективність. Ефективна діяльність будь-якої установи у період здійснення реформ залежить від активності, успішності та професіоналізму керівника. Ефективне управління – це постійне співвідношення ресурсів та результатів, саме знання і застосування сучасних управлінських функцій (модернізованих, розвивальних, інноваційних) спільно з традиційними (прийняття управлінських рішень, планування, організація, коригування, координування, облік і контроль) сприятимуть інноваційному розвитку установи. Ефективні лідери володіють тим, що Н. Тічі назвав переданою точкою зору – чітко структурованою системою ідей, заснованих на знаннях і системі цінностей, яка формується лідером таким чином, що повністю і без утруднень сприймається послідовниками [16]. Більш того, виховання нових лідерів в таких організаціях стає частиною корпоративної культури, таким чином, включається «двигун лідерства» [5].

По-четверте, це делегування повноважень. Термін «делегування повноважень» настільки часто використовується, що веде до неправильної трактовки цього поняття. Рациональний розподіл функцій – це не делегування обов'язків керівника, але керівник-лідер повинен «скинути зайву вагу», тобто делегувати ті свої рутинні повноваження, котрі заважають йому думати, думати та втілювати в життя нові ідеї та проекти. Неможливо делегувати тільки одну функцію – стратегію розвитку, це залишається прерогативою керівника.

Створення інноваційних ідей, запозичення досвіду різних держав для розвитку установи вимагає не лише творчої, а й одноманітної, рутинної, нудної роботи. Особлива турбота керівника-лідера, полягає в роботі на кінцевий результат, йому необхідні успіх для всього колективу, він повинен бути носієм успішності.

Очевидно, що будь-яка творча діяльність – це процес, на початку якого обов'язково відбувається висування і розробка нової перспективної ідеї. У результаті можуть бути створені нові установи, впровадитися нові методики і т.д.

Пітер Друкер у своїй книжці «Ефективний керівник» наводить цей цікавий приклад: «...недавно в журналі «Нью-Йоркер» з'явилася карикатура, яка зображала двері якоїсь установи, на якій висіла табличка: «Сміт, комерційний директор, компанія «Аяко. Продаж мила». Стіни установи були абсолютно голими, за винятком кидається в очі написи «Думаю». У кабінеті, поклавши ноги на стіл, сидів чоловік і курив сигару.

Трохи віддалік стояли два літніх пана, один з яких запитував іншого: «Як можна упевнитися в тому, що містер Сміт думає саме про мило?» [2]. Разом з тим, мислення — це його сфера діяльності, від його думок, його кругозору, його інтелекту, його ідеології народжуються ті чи інші ідеї, котрі згодом втілюються в стратегію розвитку установи. Головний пріоритет, який повинен залишити собі керівник — це можливість думати про стратегію розвитку, пріоритетні плани та втілення їх у життя організації. Це сторона місії керівника неможлива для делегування своїм підлеглим. Багато прикладів на практиці, коли інноваційні проекти керівників-лідерів втілювалися в життя, коли цікаві, іноді шалені ідеї багатокрокові проекти знаходили місце в стратегії розвитку установи.

Лідер спирається на владу авторитету, а керівник на владу повноважень. Американський психолог Дж. П. Кенджемі зазначає, що влада авторитету, на відміну від влади повноважень, являє собою здатність спонукати, мотивувати людей, переконувати їх, підбадьорювати. На відміну від влади повноважень, влада авторитету присвоюється суб'єкту групою, є свого роду нагородою групи. У цьому є своя небезпека — владу авторитету відносно легко втратити [18].

Керівник-лідер, здійснює лідерську місію, він не кон'юнктурник, він — новатор — а це зовсім інша модель управління.

Починаючий керівник завжди зіштовхується з різноманітними «міфами» роботи установи. Він потрапляє в середовище, яке працювало до нього з іншим керівником, іншими пріоритетами розвитку, і йому необхідно створити своє власне оточення, яке буде поділяти з ним його систему цінностей та відповідати за кінцевий результат. Тому зайвим кроком керівника на початку своєї діяльності була б не підготовлена зміна старої команди на своїх людей, інколи нездатних вирішувати нагальні проблеми.

Спробуємо позначити «гострі камінці» початку діяльності керівника-лідера. По-перше, керівнику потрібно впровадити технологію психометричного сканування колективу за допомогою психометричних та соціологічних технік та процедур. Це надасть змогу більш детально підійти до підбору кадрів на ключеві посади. Після етапу психологічного дослідження колективу за допомогою референтограми керівник створює собі «Інститут експертів», тобто оточує себе професійними спеціалістами, які, на його думку, близькі йому по духу. Як зазначає В. М. Олуйко: «Керівник не повинен боятися оточити себе розумними радниками» [15], не бійтеся підлеглих, здібніших за вас, пишайтеся ними, підтвердження цих слів ми знаходимо у трактаті Нікколо Макіавеллі «Державець» — «..неабияку важливість має для государя вибір радників, а які вони

будуть гарні чи погані, — залежить від розсудливості государів. Про розум правителя насамперед судять по тому, яких людей він до себе наближає; якщо це люди віддані і здатні, то можна завжди бути впевненим у його мудрості, бо він зумів розпізнати їх здібності і утримати їх відданість..» [10]. Яскравим прикладом з історії є творець «економічного дива» Лі Куан Ю, покинувши прем'єрський пост, в серпні 2004 року зайняв спеціально створену для нього посаду міністра-наставника (міністра-ментору) Сінгапуру в уряді Лі Сяньлуна.

По-друге, не існує рецепта як ураз поміняти всіх можновладців на чесних, справедливих і кваліфікованих підлеглих. Але раціональна організація роботи керівника, за допомогою «Інституту експертів» є найважливішим ключем до реалізації цілої стратегії розвитку установи. Правильний підбір кадрів дає керівнику змогу на практиці реалізувати принцип «кожна людина на певному місці і кожне місце — для певної людини». Після створення своєї команди, визначення своїх експертів та сканування реального стану речей — важливіший крок керівника — це постановка цілей та розв'язання стратегії руху та розвитку установи. Обміркувавши певну ідею, певну стратегію розвитку — візію, яку команда прийме як щось цінне та необхідне, та буде рухатися з однієї точки до іншої, а сам шлях рухання — це і є стратегія управління. Як зазначає Дж. Максвелл: «Візія — як штурвал на кораблі. Без неї корабель може пройти певну відстань, але не завжди в правильному напрямку, а з нею — досягне місця призначення найкоротшим шляхом» [11].

Висновок зазначеного вище полягає у тому, що саме від ефективного лідера залежить злагоджена, успішна, креативна робота команди в цілому.

Висновки. Таким шляхом, по-перше сучасним керівником-лідером може бути тільки широко освічена, харизматична, креативна особистість, яка має хист роботи з колективом, володіє технологіями організації спільної роботи, розподілу відповідальності та розумінням власної (авторської) місії забезпечення розвитку. По-друге діяльність керівника складається з окремих етапів (найбільш суттєві з них ми проаналізували у статті) і на кожному з цих етапів керівник повинен проявляти себе як лідер, використовуючи колегіальні, експертні ресурси, але не прикриваючись ними, впевнено приймати волю, «авторські рішення» та відповідати за них.

Тому в цьому аспекті варто згадати Д. Ліхачова, який зазначив, що життя — вічне творення. Людина народжується і залишає по собі пам'ять. Яку вона залишить по собі пам'ять? Про це треба дбати не з якогось там певного віку, а, гадаю, з самого початку, адже людина може піти з життя в будь-який момент і в будь-яку мить. І яку пам'ять вона по собі залишає, — це дуже важливо [9].

Список використаних джерел

1. Ден Сяопін та китайські реформи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/den-syaopin-ta-kitayski-reformi>
2. Друкер П. «Ефективний керівник» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bookmate.com/reader/tznPHYeN>
3. Вербер Бернар «Смех Циклопа» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cityinfo.info/book/bernar-verber-smeh-siklora>
4. Воронько Л. О. Керівник у системі державної служби України: соціологічний вимір / Л. О. Воронько, Б. А. Денисенко // Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: матеріали щоріч. Всеукр. наук. — практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 25 квіт. 2013 р.): [у 2 т.]. — К.: НАДУ, 2013. — Т. 2. — С. 258–263.
5. Ефективні замітники лідерства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://toplutsk.com/articles-article_107.html
6. Державне управління: підручник: у 2-х т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. — К.; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. — Т. 1. — 564 с.
7. Креативний керівник [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
8. Лі Куан Ю Сингапурська історія. Мемуари [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42972>
9. Ліхачов Д. «У чому сенс життя» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://otvet.mail.ru/question/98876550>
10. Макіавеллі Н. «Державець» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.ru/POLITOLOG/MAKIAWELLI/gosudar.txt>
11. Максвелл Дж. «Командна робота і візія» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.management.com.ua/notes/teamwork-and-vision.html>
12. Навчальні матеріали онлайн. Менеджмент. «Сутність лідерства і його основні типи» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/11800912/menedzhment/sutnist_liderstva_yogo_osnovni_tipi#864
13. Навчальні матеріали онлайн. Менеджмент. Організаторська поведінка. Сутність лідерства в організації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/1842112058998/menedzhment/liderstvo_organizatsiyi
14. Новаченко Т. В. Сучасна сутність керівника-лідера в контексті його авторитету / Т. В. Новаченко // Право та державне управління. — 2013. — № 2. — С. 98–102. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ptdu_2013_2_20.pdf
15. Олуйко В. М. Створення системи кадрового оновлення або інвестиції в кадри. Університетські наукові записки, 2012, № 2 (42), с. 11–22.
16. Тічі Н., М. А. Деванна. «Лідери реорганізацій (з досвіду американських корпорацій)». — М.: Економіка, 1990.
17. Свидрук І. І. Креативний менеджмент. Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 224 с.
18. Чередниченко І. П., Тельних Н. В. Психологія управління / Серія «Підручники для вищої школи». — Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. — 608 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pedlib.ru/Books/1/0260/1_0260-279.shtml#book_page_top

Zaynullin A. F.*National Research University – Higher School of Economics*

HOW DOES THE RUSSIAN FERTILITY STIMULATION PROGRAM AFFECT BIRTH SPACING? EVIDENCE FROM RLMS

Summary. *The matter of the Maternity capital program effectiveness is still arguable. Among demographers, it is widely believed that monetary stimulation of birth rate simply shifts the birth calendar and does not increase the net fertility rate. However, this prediction is only hypothesis and it was not tested before.*

In my research, I test the prediction, that that program affects the inter-birth interval. My analysis confirmed this hypothesis, and showed that women without higher education indeed shorten the interval between births. The birth interval in this group is shortened, on average, by 4.6 months. At the same time, women with a higher education are not affected.

This result reveals drawback of fertility stimulation program and point out that the less educated women are more sensitive to finance stimulus therefore population growth, which is made under that fertility stimulation program, may be rather extensive than intensive.

Key words: *fertility, birth spacing, maternity capital.*

Introduction

In the last 25 years, Russia's birth rate has experienced a sharp decline. According to data provided by Rosstat, the total fertility rate declined from 1990 to 2006 and reached a value of 1.3 births per woman. In order to encourage women to have more children, the State Duma (Russian Parliament) passed a law in December of 2006 establishing new government support measures for families with children, commonly referred to as "maternity capital." As a result of this program, any woman who gives birth to a second (or a subsequent child) after January 1, 2007 is entitled to a certificate for a substantial amount of money (originally 250,000 rubles), which is to be spent on purposes predefined by the policymakers. By the beginning of 2015, more than 5.5 million Russian families had received maternity capital.

The "Concept of the Demographic Policy of the Russian Federation" set a goal of increasing the birth rate by 2025 as a result of increased second and subsequent births in families. To meet this goal, the net fertility rate must be increased to 1.95 children per woman of reproductive age. This means that Russia must match the fertility rate of the Scandinavian countries and France [8, c. 9–14]. Questions about the quality of families, within which second and third children will be born and raised, remain outside of the scope of the Concept. Among demographers, it is widely believed that monetary stimulation of birth rate simply shifts the birth calendar and does not increase the net fertility rate. [4, c. 10–13] In fact, as a result of signif-

icant discounting of future expenditures and distrust of the government, families may shift childbirth to an earlier date in attempts to receive the maternity capital earlier [7, c. 15–19].

If this hypothesis about reduction of the inter-birth interval is correct, the key indicator of fertility – total fertility rate – does not properly reflect the birth rate. Given this, the effectiveness of birth-rate stimulation programs is arguable.

Total Fertility Rate (TFR) is the average number of children that would be born alive to a woman (or group of women) during her lifetime if she were to pass through her childbearing years conforming to the age-specific fertility rates of a given year. This rate is sometimes stated as the number of children women are having today. This birth-rate indicator is shifted in a positive direction when families decide to have second or subsequent children earlier.

In 2012 Fabian Slonimczyk and Anna Yurko estimated a structural dynamic programming model of fertility and labor force participation in order to evaluate the effectiveness of the policy of maternity capital. They used the estimates of the structural parameters to predict the effect of the policy. They found that the maternity capital policy has had almost no effect in increasing the number of births. Their results indicate that women in Russia are sensitive to economic incentives, therefore a well-designed pronatalist policy should be effective. [10, c. 2–25]

On September 30, 2014 the Ministry of Economic Development announced its proposals on optimization of

budgetary expenditures for 2015 and the planning period of 2016–2017, suggesting the closure of the maternity capital program in 2015 because of its inefficiency. According to the Ministry's estimates, this measure would save 300 billion rubles per year.

This proposal was not supported by the Government of the Russian Federation. However, in light of the 2015 economic crisis, the future of the maternal capital program remains indiscernible. However, studies on the effects of reduction of the inter-birth interval still remain valuable as this phenomenon affects children's health. There are a large number of academic papers which find that a shorted inter-birth interval negatively impacts both mother and infant health.

Conde-Agudelo, Rosas-Bermudez, Castaño, Norton reviewed 58 papers on this topic in their work entitled "Effects of birth spacing on maternal, perinatal, infant, and child health: a systematic review of causal mechanisms." Their studies identified the following hypothetical causal mechanisms explaining the negative effects of shortened inter-birth intervals: maternal nutritional depletion, folate depletion, cervical insufficiency, vertical transmission of infections, suboptimal lactation related to breastfeeding-pregnancy overlap, sibling competition, transmission of infectious diseases among siblings, incomplete healing of uterine scar from previous cesarean delivery, and abnormal remodeling of endometrial blood vessels. [5, c. 5–15]

Previous investigations found that policies similar to the maternal capital program have a significant effect on the inter-birth interval. In 2013 Katherine Meckel found that receiving antipoverty wage subsidies, such as the Earned Income Tax Credit, one year earlier following the birth of a first child is associated with shorter inter-birth intervals to the second child, and that these effects are concentrated among low-income mothers. [7, c.8–13]

To this day, hypotheses regarding the negative effects of the maternal capital program on the inter-birth interval have not been tested with empirical evidence. In my research, I intend to fill this gap and use data from the Russia Longitudinal Monitoring Survey to answer the following question: "How does the maternal capital program affect birth spacing?"

This document is organized as follows:

In the first part I present the results of my research survey, which was conducted among a sample of 47 workers in female counseling centers. The survey dealt with the factors which affect the decision-making process in planning the spacing between childbirths.

In the second part I describe the data I analyzed, the process of working with these data. Further I present the evaluated specification models.

In the third part I provide the results of regression analysis of these data.

1. Investigation work

It is often difficult to separate the decision-making factors in determining the inter-birth interval from the factors affecting having children in general. The majority of existing theoretical models, such as model, which consider children as consumer durables [2, c. 21–25], and the dynamic model, in which women, choosing the time of birth, maximize the discounted flow of future utility [7, c. 10–13], do not directly explain the factors in deciding birth-interval. For this reason, in order to compile a sheet of the possible factors affecting the interval between childbirths, I interviewed workers in women's clinics. The sample population consisted of people who work directly with women pregnant with their first or second child (or subsequent children). Often, women share their emotional distresses with these workers. For this reason, specialists in women's clinics can intuitively posit the decision-making factors, which affect birth interval.

47 specialists were polled from 13 different regions. 7 people were from Moscow and Saint Petersburg, 23 were from regional centers (not including Moscow or Saint Petersburg), and 17 from smaller towns with a population from 30,000 to 300,000 people. Additionally, the sample population included specialists from both paid clinics and from clinics, whose services are paid for by the medical insurance fund, i.e., these services are provided free of charge.

The poll was structured in a conversational format. The main questions under discussion were:

- What typical recommendations do doctors have about the interbirth interval?
- Which factors guide families when they are deciding the interbirth interval?
- What percentage of the time is the interbirth interval not consciously chosen?
- Since the beginning of the maternal fund program, has a tendency toward shortened interbirth intervals appeared?

As a result, I received the following information:

More than 50% of doctors recommend delaying conception of a second child until the first (or previous) child has reached two years of age. Usually mothers need time to recover from giving birth. The lactation period may be up to 1.5 years. After that, a woman needs additional time for the skin, hair, and nails to recover. The recommended period for full recovery is about 3 or more years. Generally, families who consciously plan the interval between births take these data into account.

There is a range of other factors, which can influence family decision. Usually experts highlighted the issues:

1. Women who are older than 30 years old and intend to have more than one baby usually choose comparatively short intervals because of the high probability of genetic disease when giving birth later in life.

2. Women who rigorously plan the time of giving birth often choose intervals around 3 or 7 years because those mark important stages of the first child's life. At the age of 3 a baby usually enters kindergarten and at the age of 7 — school. It is a very common practice in Russia. Schools often refuse to enroll children younger than 6.5 years old.

3. Financial reasons. All experts agree that the one of the most essential part of the decision of giving birth is family income. Usually parents do not want to launch into harsh conditions because of a new baby. However, The problem is that every family has the unique personal level of sufficient income and low income can be strongly correlated with low level of education, which often has a negative impact on birth spacing.

4. Another critically important factor is the living space. Rational families usually first of all try to provide their future infants with at least enough space for a bed. This factor is especially important for Russia because of the low quantity of living space per person (21 square meters; USA — 53 square meters)

5. In big cities women usually delay having children because of career incentives. This is not a common practice for small towns. In any case, a rational woman tries to give birth when she is working because in such case she gets maternity leave and the employer pays around 40% of her salary for up to 3 years.

6. The inter-birth interval is typically smaller in families with a larger number of children. This makes sense given that women can give birth only within a certain age range. If a family plans on having many children, then the interval between children must be shortened.

There is another problem with measuring the interval between births — sometimes families do not plan to have a child at all and give birth randomly. Experts estimate that this is the case in 30–35% of childbirths.

Beyond the information outlined above, those surveyed note that the level of conscious decision when determining the inter-birth interval depends on the mother's level of education.

Summarized results of the poll are given in appendix 1.

2. The model specification and data analysis

Model specification

I proceed from the premise that the inter-birth interval is decided directly after the birth of the previous child. It is assumed that in this case, the inter-birth interval between the previous child and the next is a factor of several demographic and economic variables observed at the previous child's birth. Based on existing research and our own poll results, I used the following models of determinants:

1. Characteristics of the wife: age, self-evaluation of health, level of education, religion, nationality, marital status (having a spouse).

2. Family characteristics: household income, location (city, countryside).

A range of model specifications were estimated on both the entire population sample of women and on separate subsamples (having a higher education, having more than two children.)

Empirical base and preparing the data

For empirical estimates, we use data RLMS for the 1994–2013, Which contain information about a large set social-demographic parameters of the family and the individuals, and what is more important — data set about fertility behavior of women. This database contains the best publicly available information about reproductive behavior and health of women in Russia. Panel nature of the data makes it possible to check the dependence of the child's birth on the family parameters in the previous periods, and use the methods of panel regressions where adequate analysis of the problem. (fixed and random effect).

The number of all observations of women in all 17 rounds is 47959 women. I removed women who had two or more children at any of years. Then removed from the sample of women older than 50 years.

After these filters sample consisted of 3235 observations. Last filter is connected with the fact that often I can not observe relevant factors, such as the health of the mother or household income in the year the decision about interbirth interval was taken or, in other words, in the year following the year of birth of the first child. The reason for this is that the date of birth of children are known to us from the family questionnaire. In other words, common cases when I know the date of birth of the children, but I am interested in the socio-demographic factors at the moment of the child's date of birth, but it is unknown, since the family in the year were not surveyed.

I assumed that parameters such as health, income, marital status and other socio-demographic and economic parameters did not significantly change over 3 years, so

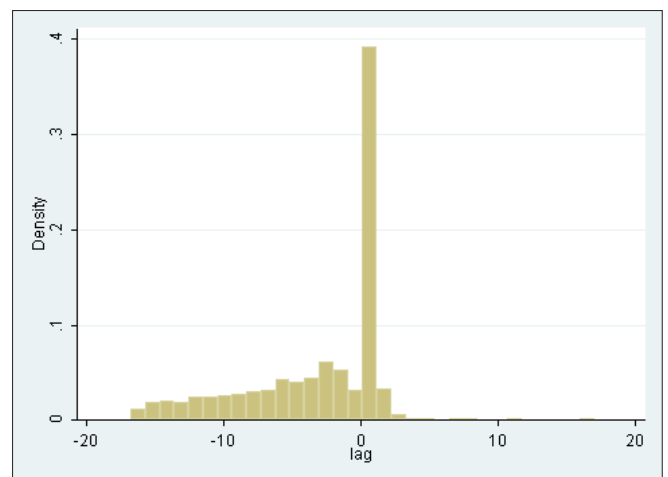

Figure 1. Time lag

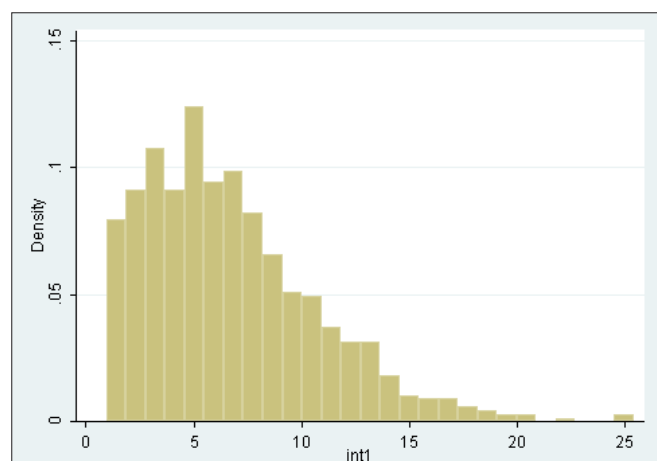

Figure 2. The Birth interval under maternity capital (2008–2012)

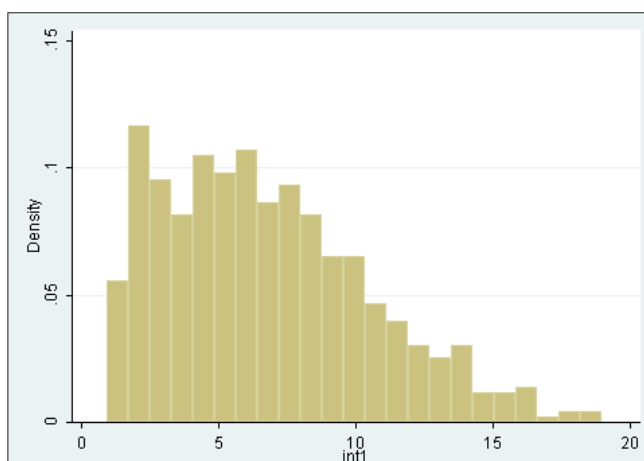

Figure 3. The Birth interval before maternity capital (2003–2007)

the sample have been removed observations, in which the time lag with the necessary analysis and best observed a moment more than 3 year.

In this case, the question arises how many observations satisfy our time-lag request. The graph below shows the distribution of that for the majority of women we have the necessary surveillance in the year, so the distortion of the sample at this stage can be considered small.

For my studies, the right to receive maternal capital is the most interesting decision-making factor of all. The

maternal capital program was put into effect January 1st, 2007. The first announcement of this new program was made on December 28th, 2006. This allows me to contend that if the birth-rate stimulation program affects the birth calendar, I should observe a change in the data from roughly the beginning of 2008. Accordingly, I have just 5 years of data to examine since the beginning of this program. To balance the analysis and in order to avoid the years of economic crises, I took the data 5 years prior to 2008. Thus, the final sample only includes women who

Descriptive statistics

Table 1

Variable	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.	N	
int	6.772	3.946	0.918	25.43	1283	Birth interval before two last children in years (twins excluded)
mt	0.574	0.495	0	1	1283	1 if gives birth after 2008 and eligible for MC
educ	17.009	4.011	2	23	1276	Years of schooling
rural	0.269	0.444	0	1	1283	1 if lives in rural place
health	2.498	0.608	1	5	1283	self estimated health. 1 – good, 5 – bad
step	4.189	1.434	1	9	1283	self estimated welfare position in society.
senior	0.041	0.199	0	1	1283	1 if had first child after 30 y.o.
mskspb	0.11	0.313	0	1	1283	1 if live in Moscow or Spb
work	0.249	0.433	0	1	1283	1 if works before having second or third child
mleave	0.106	0.308	0	1	1283	1 if is on maternity leave before giving birth
ago5	2.946	0.881	1	5	1283	Estimated life 5 years ago compare to today
satis	2.619	1.058	1	5	1283	Life satisfaction
ch3	0.127	0.333	0	1	1283	1 if has 3 children
tincm	18845.131	18860.699	210.29	1465263.29	1283	family income
incpp	4639.838	12866.483	52.493	306177.188	1283	family income per person
lnpp	8.074	0.736	3.961	12.632	1283	log of family income per person
lninc	9.585	0.78	5.347	14.241	1283	log of family income

gave birth to a second or subsequent child from January 1st 2003 to January 1st 2013.

To characterize the big picture, I cite the distribution of birth intervals before and after January 1st, 2008.

The distribution of inter-birth interval shown in the chart for 2007 confirms the prediction by experts that 3 to 7 years is the most common interval between births.

According to the available data in RLMS and the opinion of our respondents, I composed an initial list of factors for regression analysis. Below, I offer the descriptive statistics for each variable.

3. Results

I conducted a single-factor analysis, in which each variable within the list was estimated by a linear model. The deciding factor in whether to include or exclude variables in the final model was a P value $\leq .1$. Furthermore I conducted an analysis on the internal correlation of the model factors. The final list was evaluated by a linear regression model using the least squares method. The results of this analysis are shown in table 2.

Regression results

Table 2

VARIABLES	(1) int
mt	0.0887 (0.225)
educ	0.0838*** (0.0291)
rural	-0.794*** (0.258)
health	0.580*** (0.184)
mksspb	0.406*** (0.103)
work	1.312*** (0.257)
senior	-2.731*** (0.554)
Constant	4.942*** (0.926)
Observations	1,276
R-squared	0.105

Standard errors in parentheses
 *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

The dummy variable for maternal capital was not significant. The dummy variable linked to giving birth to

the first child after 30 years of age was highly significant. However, this could be linked to the fact that there is a limited period of fertility, and accordingly we cannot observe wide birth intervals.

The work variable, which showed that the woman worked before the birth of the latest child, was highly significant with a plus sign. On one hand, this could mean that women who return to work after the birth of their first child prefer a wider birth interval due to their career. On the other hand, the causality can be reversed, and we observe women leaving work because the birth interval was sufficiently wide.

The dummy variable which answers for 3+ children turned out to be insignificant, and therefore was not included in the final specification.

The dummy variable related to living in a village was 99% significant. This can be explained by prevailing traditions seen among village populations in Russia, which are significantly different from the traditions seen among city population. Historically, living in a village was the main driver of fertility in Russia (Historical TFR is in appendix). Along with the tendency towards larger families, obviously, tendency toward shorter inter-birth intervals stuck.

The coefficient of the dummy variable for living in Moscow or Saint Petersburg was also significant. The minus sign shows that women living in the two largest cities in Russia prefer a shorter birth interval, perhaps due to career aspirations. In other words, women in large cities decide on a longer birth interval less frequently, as child-birth distracts from career building.

The number of years of education is a strongly significant variable, indicating that more educated individuals prefer a wider inter-birth interval. This can be explained by two things: first, the need to return to career building, and second, smaller quantity of extremely shortened inter-birth intervals (less than 2 years). Indeed, among women without higher education, 31% of interbirth intervals are less than 2 years. Among women with higher education – 14%.

Neither annual household income nor individual were significant in the linear and logarithmic specifications. Existing studies on the decision factors related to child-bearing found income to be strongly significant. (Roshina, Boykov 2005). However, these studies focused on the decision factors of childbirth in general, not on the determination of birth interval.

According to the respondents' observations, studies on women with a higher education and without a higher education should be executed separately, as the decisions on inter-birth interval strongly differ. For this reason, we estimated similar linear specifications for two groups of women. The decision rule to place women in the first

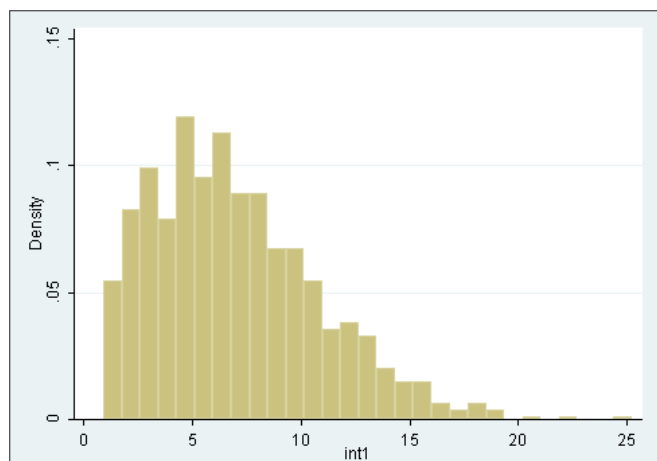

Figure 4. Birth spacing if women with education is over 15 years

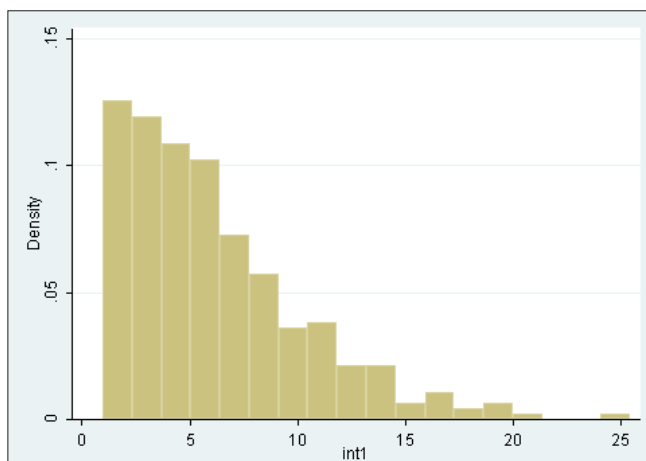

Figure 5. Birth spacing if women with education is less than 15 years

group was less than 15 years of education, which in Russia, as a rule, shows a lack of higher education.

Below we offer the distribution of birth interval for both groups.

Below I present the linear model estimation similar to the model for the full sample group.

Regression 2 results

Table 3

VARIABLES	(1) int
mt	-0.398* (0.285)
educ	0.179* (0.0989)
rural	-1.088** (0.487)
health	0.398 (0.388)
work	1.808*** (0.568)
mksspb	-0.125 (0.152)
senior	-1.870 (2.471)
Constant	3.068 (2.080)
Observations	345
R-squared	0.187

Standard errors in parentheses
 *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

This result suggests that maternity capital has a significant impact on the inter-birth interval among uneducated women. The sign of influence is negative, e.g. with

all else equal, women without higher education decide on second childbirth 4.5 months earlier, on average. The coefficients of education, work between children, and status of housing (city, countryside) remain significant as before. The coefficients of self-estimated health and the dummy variable for women older than 30 lost significance.

For the group of women with a higher education, I estimated a similar specification model.

Regression 3 results

Table 4

VARIABLES	(1) int
mt	-0.093 (0.134)
educ	0.035 (0.0432)
rural	-0.835* (0.523)
health	0.426* (0.238)
work	1.926*** (0.425)
mksspb	-0.335* (0.193)
senior	-2.952* (1.427)
Constant	5.375 (2.352)
Observations	931
R-squared	0.227

Standard errors in parentheses
 *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Indeed, on the sample of high-educated mothers dummy variable for maternity capital is not significant at all. This proves the experts prediction.

Conclusion

I conducted an economic analysis of reproductive behaviors of the Russian population with the goal of identifying which decision-making factors affected the inter-birth interval. The key question was the effect of the maternal capital program on the birth calendar. The answer to this question is important both theoretically and for the development of effective demographic policy measures. In general, I can say that the category of women without a higher education demonstrate high sensitivity to the measures used to stimulate birth rate, and as a result of the maternal capital program, reduce the inter-birth interval by 4.6 months on average. I did not find such significant effects on the group of women with higher education.

The analysis of reproductive behavior was conducted on the basis of classic economic models of fertility, included as determinants of a significant number of economic factors. As our calculations showed, the major factors which determine reproductive behaviors are demographic. The range of included economic parameters, which I expected to find as highly influential, were not significant in the models.

The hypothesis on the influence of family income on inter-birth intervals was not confirmed in any modifications of the income variable. The hypothesis on the importance of self-evaluated societal position, future expectations, and size of place of residence were also not confirmed.

However, I cannot say that economic factors do not play a role in the decision of interbirth interval. Women working between births showed a significant positive influence. This suggests that working mothers delay the birth of their next child.

I found that the number of years of education had a significant positive effect on chosen birth interval. This can be explained by the fact that highly-educated women more

often follow recommendations of doctors, and, consequently, less frequently choose a birth interval of less than 3 years. At the same time, the percentage of shorter birth intervals among the non-educated group is much higher.

Beyond this, the group of women with a higher education tend to decide on the more popular birth intervals of three to seven years. This phenomenon is observed from 2007–2012. Before this, the birth interval distribution was more uniform. This could indicate a movement towards more conscious family planning.

The decision-making factors affecting birth interval are different between women with and without higher education. Women belonging to the first group significantly prolong the birth interval when living in Moscow or Saint Petersburg, the two largest cities in Russia. At the same time, this tendency is not observed among the second group. This could be explained by the fact that larger cities offer well-educated women alternative options, because of which they postpone child birth. At the same time, women without higher education living in the countryside choose a short birth interval, while the first group is not sensitive to this factor.

The respondents' predictions about shorter birth interval among women, whose first child was born after 30 was confirmed. This is due to the limited period of fertility and the increased likelihood of genetic diseases as maternal age increases. I found that women with the worst self-assessment of their health preferred longer birth intervals.

In conclusion, the inter-birth interval is a more sensitive indicator of fertility than the total fertility rate. Since I observe a stable birth interval in the group of women with higher education, it can be argued that this group is less sensitive to the government programs stimulating birth. I am unable to conclude if the second group of women increases the overall number of children, or simply shortens the birth interval. However, even in the case of increased overall number of children in the less-educated group, the effects of the birth-rate stimulation will be extensive rather than intensive in terms of the quality of the new generation.

References

1. Agustín Conde-Agudelo, Anyeli Rosas-Bermudez, Fabio Castaño and Maureen H. Norton. of birth spacing on maternal, perinatal, infant, and child health: a systematic review of causal mechanisms. *Studies In Family Planning* www3.interscience.wiley.com/journal/118493830/home. Volume 43, Issue 2, June 2012
2. Becker G. (1976) *An Economic Analysis of Fertility*, in: *The Economic Approach to Human Behavior* (Chicago and London: The University of Chicago Press). [21–24].
3. Chen, D. Can Countries Reverse Fertility Decline? Evidence from Frances Marriage and Baby Bonuses, 1929–1981. *International Tax and Public Finance*, 18(3):253–272, 2011.
4. Chernova Z. (2011) *Semeinaya Politika Sovremennoy Rossii: Genderniy analiz i Otsenka Effektivnosti.* (Contemporary Russian Family Policy: Gender Analysis and Evaluation of Efficiency) *Zhenshchina v Rossiyskom Obshchestve*. [10–13].

5. Dickert-Conlin, S. and Chandra, A. Taxes and the Timing of Births. *Journal of Political Economy*, 107 (1):161-177, 1999. [5–15].
6. Kashina M., Yukina I. (2009). Rossiiskaia Demograficheskaia Politika: Opit Gendernogo Analiza [Russian Demographic Policy: a Gendered Analysis] *Zhurnal Sotsiologii i Sotsial'noi Antropologii* 12 (1): 109–123. [15–17].
7. Montgomery M., Trussel J. (1986) Models of Marital Status and Childbearing, *Handbook of Labour Economics* 1, Chap. 3 (Elsevier Science Publishers BV). [8–13].
8. Ovcharova L. ed. (2010) Determinant Reproductivnogo Povedenia Naselenia i Faktori Semeinogo Neblagopoluchia: Rezul'tati Panel'nih Issledovanii (Determinants of Peoples' Reproductive Behavior and Factors of Family Ill-being: Results of Panel Researches). Moscow: NISP. [9–14].
9. Presidential Address to the Federal Assembly of Russian Federation, May 10th, 2006.
10. Slonimczyk, Fabian and Yurko, Anna V., Assessing the Impact of the Maternity Capital Policy in Russia Using a Dynamic Model of Fertility and Employment. *IZA Discussion Paper No. 7705*. [2–25].
11. Source: "Russia Longitudinal Monitoring survey, RLMS-HSE", conducted by Higher School of Economics and ZAO "Demoscope" together with Carolina Population Center, University of North Carolina at Chapel Hill and the Institute of Sociology RAS. (RLMS-HSE sites: <http://www.cpc.unc.edu/projects/rlms-hse>, <http://www.hse.ru/org/hse/rlms>).
12. Zakharov S. (2008) Russian Federation: From the First to Second Demographic Transition. *Demographic Research* 19: 907–972.

Appendix 1 Survey results

Factor	Percent of supporters
Physiology. Recommended interval is not less than 3 years	56%
Women after 30 y.o. choose short intervals	76%
The most popular intervals are 3 and 7 years	48%
Family income	88%
Education of the mother	60%
Living space	24%
Number of children	42%

Зубарева Елена Геннадьевна*Аспирант**Волгоградского государственного университета***Zubareva Elena Gennadievna***Graduate**Volgograd state University***ОСТЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕТСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ
ЭПОХИ БРОНЗЫ НИЖНЕГО ПОВОЛЖЬЯ****OSTEOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S BURIALS
OF THE BRONZE AGE IN THE LOWER VOLGA REGION**

Аннотация. *Остеологическая характеристика детских посткраниальных скелетов эпохи бронзы Нижнего Поволжья, их сравнительная характеристика.*

Ключевые слова: *дети, антропология, остеология, эпоха бронзы, Нижнее Поволжье.*

Summary. *Osteological characteristics of children's postcranial skeletons of the bronze age in the Lower Volga region and their comparative analysis.*

Key words: *children, anthropology, osteology, the bronze age, the Lower Volga region.*

Степная полоса Евразии, начиная с глубокой древности играла значительную роль в истории Восточной Европы. Степи Евразии являлись подлинным связующим звеном между двумя континентами. Они находились как бы в центре великого и древнего пути многосторонних культурных связей, активных контактов и влияний. Уже в эпоху бронзы Волга превратилась в важнейший путь, связывающий различные разделенные тысячами километров земли, ландшафтные зоны, культурные области, этнические группы.

Вопрос о происхождении той или иной культурной исторической общности или большой культуры в какой-то мере условен, так как каждая из них, строго говоря, не имеет ни начала, ни конца, а знаменует лишь отмеченный определенным своеобразием этап непрерывного и постоянно меняющегося процесса. Попытки же найти единый корень, единого предка данной культуры могут привести лишь к созданию схемы, оторванной от подлинного исторического процесса, далекой от его сложности и многообразия.

Приблизиться к разрешению данных проблем помогает антропологические исследования. Они играют очень важную роль в исторических реконструкциях, дают представление об изучаемом народе, решают проблему происхождения, условия их быта, экологии,

демографии и патологии. Остеометрия позволяет проследить изменчивость телосложения древних групп во времени и пространстве. Кости посткраниального скелета используются для реконструкции длины тела, восстановления пропорций, соотношения отдельных сегментов конечностей и др.

Данное остеологическое исследование посвящено измерению показателей длинных костей детей эпохи бронзы Нижнего Поволжья. Актуальность исследования заключается в том, что изучение длинных костей скелета дают очень важную информацию для характеристики населения, которую дополняют данные краниологии и патологии. Остеологическое исследование детей проводится впервые и внутригрупповая характеристика посткраниального скелета, дает возможность реконструировать физический тип детей эпохи бронзы.

Остеологическое исследование проводилось по методике Мартина (Martin, 1928) с использованием бланка Института этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая 1965 года с рекомендациями В. П. Алексеева. По измерительной методике изучались длинные кости детей в возрасте до 16 лет. Программа охватывает все длинные кости скелета (плечевые, лучевые, локтевые, бедренные, большие берцовые, малые берцовые

и ключицы) с правой и левой сторон, лопатка и таз не были включены в исследовательскую программу, так как в остеологической коллекции не представлены.

Далее были вычислены средние значения: среднее арифметическое значение, среднеквадратичное отклонение. И составлена соответствующая таблица средних значений.

Всего было исследовано — 69 индивидов, из них 6 представителей ямной культуры, 27 катакомбной и 36 срубной культуры. Все исследуемые группы были разделены на пять возрастных кагортов: 1. дети до 1 года; 2. От 1 года до 3 лет; 3. от 4 до 7 лет; 4. от 8 до 12 лет; 5. от 12 до 16 лет.

Первая исследуемая группа, малочисленна в следствии плохой сохранности посткраниальных скелетов. В группу входят дети возрастом до 1 года всего 5 костяков.

В катакомбной культуре сохранился 1 костяк, а в срубной 4 костяка. Характеризовать средние значения возможно, только у срубной выборке. Средние значения длины правой плечевой кости — 56,0 мм, а наименьшая ширина середины диафиза — 38,0 мм. Локтевая кость имеет длину — 63,0 мм, наименьшая ширина диафиза — 20,0 мм. Значения лучевых указателей измерить не удалось, в следствии плохой сохранности. Бедренная кость имеют длину — 81,5 мм, а ширина середины диафиза — 28,0 мм. Длина большой берцовой кости — 72,0 мм, другие указатели измерить не удалось.

Вторая изучаемая группа в возрасте от 1 года до 3 лет насчитывает 10 посткраниальных скелетов. В изучаемой возрастной выборке к сожалению не сохранились посткраниальные скелеты ямной культурной общности. Были исследованы детские скелеты катакомбной и срубной культуры.

Абсолютные значения. Длинные кости верхних конечностей. Плечевые кости исследуемой серии по средним значениям имеют небольшие отличия для правой стороны у катакомбников — средняя длина 110,2 мм, а срубников — 128,3 мм. Наибольшая и наименьшая длина диафиза в среднем имеют похожие значения, что же касается окружности, то наименьшие значения полученные при изучение данных групп, у срубников значительно меньше. Лучевые и локтевые кости из-за плохой сохранности, удалось измерить, только у катакомбников. Наибольшая длина лучевой кости в катакомбной выборке составляет — 83,7 мм, при вариационном размахе от 80,0 мм до 91,0 мм, а локтевой — 97,0 мм (от 95,0 мм до 101,0 мм). Наименьшая окружность у лучевых костей — 27,0 мм, а у локтевых — 25,0 мм.

Бедренные кости в обеих культурах достаточно массивные. Средние значения наибольшей длины

правой бедренной кости у катакомбников — 144, мм, а у срубников — 195,0 мм. Поперечные и сагитальные значения в исследуемых выборках очень близки. Большие берцовые кости имеют значительные различия, как по длине — 115,5 мм, (катакомбники), и 159,5 мм, (срубники), так и по средним значениям показателей поперечных и сагитальных измерений.

Третья возрастная группа дети от 4 до 7 лет, всего исследовано было 22 посткраниальных скелета. Сохранность данной исследуемой группы лучше, чем у предыдущей. Кроме костей ямной культуры, показатели данной группы удалось взять частично.

Измерения верхних конечностей показали, что длина плечевой кости у детей катакомбной и срубной культуры имеет очень близкие значения (168,3 мм и 170,9 мм). Но окружность середины диафиза в катакомбной культуре значительно выше, чем в срубной (47,8 мм и 39,1 мм), что говорит об их массивности. Измерение лучевых и локтевых значений имеют различные показатели. Лучевые кости у катакомбной культуры более короткие, чем у срубников, но значительно массивные, локтевые же кости у катакомбной выборке отличаются большей длиной и массивности от измерений срубной культуры. Бедренные кости в ямной и катакомбной выборке имеют значения ниже, чем в срубной выборке (223,1 мм, 225,8 мм и 244,3 мм). Поперечные диаметры и окружность середины диафиза во всех трех группах имеют схожие значения. Большие берцовые кости были измерены, только у катакомбной и срубной группах. Длина у катакомбной выборке — 187,8 мм, а у срубной — 184,8 мм. Все измерения, в том числе и наименьшая окружность диафиза имеют близкие значения.

Четвертая изучаемая возрастная кагорта от 8 до 12 лет. Измерено было 13 посткраниальных детских скелетов. Длина плечевых костей у ямников составила — 190 мм, (сама я маленькая длина, возможно из-за маленькой выборки), у катакомбников — 212,5 мм, у срубников — 233,3 мм. Показатели наибольшей и наименьшей середины диафиза, а так же окружности середины диафиза в выборке ямной и катакомбной культуры схожи, что же касается срубной культуры, то тут показатели значительно больше. Лучевые кости у ямной культуры — 142,5 мм, у срубной — 160,0 мм, а вот у катакомбной — 207,0 мм (вероятно данный показатель завышен в следствии малой выборки по сравнению с другими группами). Данная ситуация, касается и всех остальных значений. Локтевая кость у ямников имеет значение — 155,0 мм, у катакомбников — 191,0 мм, у срубников — 180,5 мм. Но у срубников кости значительно массивнее, чем в остальных исследуемых культурах. Бедренные кости в катакомбной культуре самые грацильные — 253,0 мм, затем

в ямной — 262,0 мм, и срубной — 330,5 мм. Большие развитыми и массивными являются кости срубной культуры. Большие берцовые кости, по средним значениям повторяют ситуацию бедренных измерений. В катакомбной культуре — 209,5 мм, в ямной — 215,0 мм, в срубной — 273 мм. Наименьшие значения окружности диафиза в ямной культуре.

Пятая возрастная кагорта включает в себя детей от 12 до 16 лет. Всего было исследовано 19 посткраниальных скелетов. Длина плечевой кости по средним показателям самая большая в ямной культуре — 280,0 мм, в катакомбной — 260,3 мм, а в срубной — 268,0 мм. Средние значения наибольших и наименьших указателей середины диафиза расположились в том же последовательности. Лучевые и локтевые кости имеют средние значения и находятся в пределах одних величин. Бедренные кости у катакомбников имеют самые маленькие значения длины — 338,0 мм, и самые большие значения окружности — 72,8 мм. Средние значения у ямной культуры, длина — 353,0 мм, а окружность — 67,0 мм, а у срубной культуры — 363,8 мм длина и 68,2 мм, окружность середины диафиза. Большие берцовые кости у ямников и катакомбников средне-грацильные, а у срубной культуры имеют средние значения.

Из всего выше сказанного можно сделать выводы, о том, что детские погребения эпохи бронзы, очень сильно различаются между собой по остеологическим

показателям. Так, в первой и второй группе выделяется выборка срубной культуры, показатели длин и широт больше, чем в других группах. Данные показатели возможно в связи с малой выборкой представителей ямной и катакомбной культуры, а так же с плохой сохранностью посткраниального скелета. В третьей группе данные показатели почти одинаковы у представителей катакомбной и срубной культуры. Четвертая группа отличается большими показателями у ямников, которые выделяются среди всех исследуемых групп, своей массивностью. Но стоит отметить, что длина лучевых и локтевых костей, у представителей катакомбной культуры выше, чем у ямной. В пятой же группе выделяются представители катакомбной культуры, у которых показатели верхних конечностей выше, чем у ямников и срубников, а длина бедренных костей ниже. Самые длинные и массивные бедренные кости у срубных подростков. По итогам данного исследования можно сказать, что представители ямной и срубной культуры значительно больше и массивнее, чем катакомбники. Но представители катакомбной культуры в возрасте от 12 до 16 лет, значительно преобладают по показателям верхних конечностей. Изученные серии эпохи бронзы позволяют значительно расширить научные представления о населении этого времени, так как весь ранее опубликованный материал был малочисленным, плохой сохранности и изучался только по краниометрической программе в суммарных сериях.

Литература

Алексеев В. П. Остеометрия. — М., 1966. — 251 с.

References

Alexeev of V. P. Osteometry. — M., 1966. — 251 p.

Лойко Єлизавета Миколаївна

учениця

Київська гімназія міжнародних відносин з поглибленим вивченням іноземних мов № 323, Україна

Тиндирика Олена Олександрівна,

учитель історії

Київська гімназія міжнародних відносин з поглибленим вивченням іноземних мов № 323, Україна

Лойко Елизавета Николаевна

ученица

Киевская гимназия международных отношений с углубленным изучением иностранных языков № 323, Украина

Тындырыка Елена Александровна

учитель истории

Киевская гимназия международных отношений с углубленным изучением иностранных языков № 323, Украина

Loiko Yelyzaveta

pupil

Kiev High School of International Affairs in-depth study of foreign languages № 323, Ukraine

Tyndyryka Olena

a history teacher

Kiev High School of International Affairs in-depth study of foreign languages № 323, Ukraine

**ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ПРИКРАС
ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ВБРАННІ УКРАЇНОК (XIX–XX СТ.)
ОСОБЕННОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ УКРАИНСКИХ ЖЕНСКИХ УКРАШЕНИЙ И ИХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ТРАДИЦИОННОЙ ОДЕЖДЕ УКРАИНОК (XIX–XX СТ.)
UKRAINIAN NATIONAL FEATURES WOMEN'S JEWELRY AND THEIR USE IN
TRADITIONAL CLOTHING UKRAINIANS (XIX–XX CENTURIES)**

Анотація. У статті розглянуто особливості автентичних українських жіночих прикрас, проведено їх класифікацію за видами та історико-етнографічними регіонами (кінець XIX ст. – початок XX століття), зроблено висновки за проведеним анкетуванням щодо знань молоді про українські національні жіночі прикраси та їх застосування у сучасному одязі українок.

Ключові слова: автентичність, жіночі прикраси, класифікація, призначення, сучасність, використання, одяг.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности аутентичных украинских женских украшений, проведено их классификацию по видам и историко-этнографическим регионам (конец XIX ст. – начало XX столетия), сделано выводы по проведенному анкетированию о знаниях молодежи об украинских национальных женских украшениях и их использовании в современной одежде украинок.

Ключевые слова: аутентичность, женские украшения, классификация, назначение, современность, использование, одежда.

Abstract. The features authentic Ukrainian women's jewelry, made their classification by type, historical and ethnographic regions (the end of the XIX century – beginning of XX century), was concluded by a questionnaire on knowledge of youth on the Ukrainian national women's jewelry and their application in modern Ukrainians clothing.

Keywords: authenticity, women's jewelry, classification, designation, present and use clothing.

Актуальність теми. Українські національні жіночі прикраси — яскраві, вражаюче красиві, самобутні, передають любов українок до краси та інформацію від предків до потомків. Дослідження вчених довели, що прикраси існують дуже давно. В культурах різних народів є самобутні прикраси, які люди використовували як обереги, як захист від сил природи і як яскраве доповнення до свого одягу. Ідея нанизувати намистини на нитку прийшла із давнини, але збереглася до наших часів і сучасні жінки із задоволенням купують, виготовляють самостійно та носять різні яскраві намиста. Барвиста природа України сприяє розвитку естетичного сприйняття прикрас в одязі українських жінок. Значення прикрас в одязі жінки не втратило своєї актуальності до сьогоденного часу.

Постановка проблеми. Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку та різноманітності національних українських жіночих прикрас в різних історико-етнографічних регіонах України (кінець XIX ст. — початок XX століття) та знань молоді про українські національні жіночі прикраси і їх застосування у сучасному одязі українок.

Результати дослідження. Вбрання людей з найдавніших часів мало різні прикраси. Якщо необхідність одягу можна пояснити кліматичними умовами, то необхідність в одязі прикрас складно пояснити. Більшість вчених вважає, що наявність прикрас в одязі відігравали охоронно-магічну роль, намаганням людини захистити себе від можливих неприємностей навколишнього світу. Прикраси мало також естетичну функцію, яку зберегли і до наших часів. З часом магічний смисл прикрас втрачався поступаючись естетичному вигляду.

Численні прикраси із металу дійшли до наших часів як археологічні знахідки та зберігаються в різних музеях України. Древні слов'яни мали розвинутий рівень ювелірної майстерності. Про це свідчать прикраси з виїмчастими емаллями: фібули, підвіски, бляхи. Особливість жіночих прикрас V–VI ст. були застібки-фібули, які були відображенням образу Богині-матері [1]. Прикраси із такими застібками зберіглися і до наших часів. За часів Київської Русі значно розширився діапазон прийомів та технік виготовлення прикрас. З'явилися шийні гривні, чільця, браслети, скроневі кільця, намиста з металевих намистин та різні за формою підвіски, ланцюжки з пустотілих бляшок на шарнірах, перстні.

В кінці VII на початку VIII століття в містах, зокрема, в Києві, розвивається золотарське ремесло. Особливої популярності набули «дукачі» — нагрудні прикраси, які виготовлялись із монет, старанно обрамлених «косичкою» із металу та підвішених на лан-

цюжку до основи також виготовленої із металу та прикрашеної каміннями або емаллю. Дукачі зберігалися в національних українських прикрасах доволі довгий час.

Сережки, як жіноча прикраса, також набули поширення в VII–VIII століття. Мали вони просту форму та виготовлювалися із металів та прикрашались камінням. Заміжні жінки носили прості сережки, без каменів, а дівчата полюбляли більш барвисті. Заможні жінки дозволяли собі вдягати довгі сережки із великою кількістю каменів.

Перстні для пальців рук виготовляли із широкого асортименту металів. В архівних документах обручки як атрибут весільного обряду згадуються з VII століття.

Жіночі прикраси XIX–XX ст. мали значення і як прикраси для жінок і також цінилися як капітал сім'ї. Часто прикраси передавали у спадок. Жінки із бідних сімей не поступалися у кількості та якості жіночих прикрас жінкам із багатих сімей. Вони носили велику кількість нашійних прикрас. Іноземців дивували вбогість українських сіл та кількість намист на шиях селянок, які часто коштували більше, ніж дім.

Історико-етнографічне районування України чітко окреслено на період кінця XIX — початок XX століття. До дослідження спільного та відмінного у прикрасах українок цього періоду прийнято етнографічні макрорегіони Полісся та Карпат. Ці регіони територіально відокремлені один від одного та розташовані вздовж кордонів України (північного та західного) віддалені від промислових центрів та ізольовані природними чинниками. В Карпатах та Поліссі збереглося багато традиційного одягу та прикрас. У одязі та прикрасах селян збереглося більше архаїчних рис, бо селяни менше наслідували модні європейські традиції в одязі. Треба враховувати прикордонне розташування обраних для дослідження регіонів України, що зумовило взаємовплив між українською культурою та сусідніми народами: поляками, білорусами, росіянами — на Поліссі та угорцями, румунами, словаками, поляками — в Карпатах. Результати дослідження спільного та різного у традиційних українських жіночих прикрасах в різних історико-етнографічних регіонах (кінець XIX ст. — початок XX століття) наведено в табл. 1. Національні жіночі прикраси поділено автором на прикраси для голови та нашійні і нагрудні — ті, що вдягали на шию. Особливо виділено прикраси для вух (сережки) та рук і пальців рук (перстні). В табл. 1 наведено традиційні назви прикрас.

Таблиця 1

**Спільне та різне у традиційних українських жіночих прикрасах
в різних історико-етнографічних регіонах (кінець XIX ст. – початок XX століття)
(складено автором за опрацьованими літературними джерелами [1, 2, 3])**

Історико-етнографічний регіон	Прикраси для голови	Нашийні прикраси	Прикраси вух	Прикраси рук та пальців рук
Полісся				
Волинське Полісся	Дівчата: стрічки «косніки», «бинди», «жічки». Жінки: хустинки	Намісто: «пацьори», «коралі», личмани, менталики, крижики	Сережки: «завушниця», «кульчики» з міді та бронзи	Немає даних
Житомирське Полісся	Дівчата: стрічки «косніки», «чуб». Жінки: хустинки, волосся намотували на «кібалок», «чепець»	«Дукачі», «малітовки», коралі дуже рідкі	Немає даних	Перстні «бручки»
Київське Полісся	Дівчата: «суконки», хустинки Жінки: ситцеві «каптури», хустинки	Червоне коралове намисто	Сережки «кульчики» переважно мідні	Перстні із простими камінцями
Чернігівське Полісся	Дівчата: хустинка у вигляді віночка із відкритим тім'ям, в коси влітали «кісники» Жінки: очіпок, хустинки.	Різнокольорове намисто із скла, намисто із бурштину, «дукачі», «коралі» із срібними рифами, «плетінки» із бісеру	Сережки срібні	Перстні
Новгород-Сіверське Полісся	Дівчата: одна коса із червоною стрічкою. Жінки: «очіпок», намітка, хустка.	Намісто із різнокольорового скла, «дукач» із бантом, перли.	Немає даних	Немає даних
Карпати				
Бойківщина	Дівчата: різнокольорові стрічка або нанизані на стрічку дрібні срібряні монети. Жінки: «кичка», «рантух», «чепці»	«Драбинки» із бісеру, «панцьорки», хрестики металеві,	Немає даних	Перстні
Гуцульщина	Дівчата: «карабулі». Жінки: хустки	Намісто із різнокольорового скла, «гривни», «гердани», «згарди», медальони, «пацьорки», «крижи»	Немає даних	Мідні, срібні і скляні браслети, каблучки із старих грошей
Покуття	Дівчата: коса, прикрашена стрічками Жінки: «очіпок», «кичка», хустки	Багато разків намиста та «коралів», «гердани», «селянки»	«Кільчики» зі стрічкою	
Лемківщина	Дівчата: одна коса із червоною стрічкою «запліткою». Жінки: «чепці», хустинки, «фацелик».	«Криза», дрібні срібні «пацьорки», червоні «коралі», великий хрест на стрічці	Немає даних	Немає даних
Буковина	Дівчата: «коди», «трава», «карабуля», «капелюшиння» вінок, одна квітка. Жінки: «намітка», «фес», «тарілочка».	Різноманітні намиста, «гердани», «коралі», «ланцюжки», хрестики на стрічці, монети «дукачі», «пацьорики». «салби».	Немає даних	Немає даних
Закарпаття	Жінки: хустинки, «примітки», очіпки. Дівчата: вінки із штучних квітів, «парта».	Намісто, «пацьорики» та «гарди» (прикрашали також і молодих парубків). Бісерні прикраси.	Немає даних	Немає даних

За проведеним аналізом отриманих результатів проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Дівчата у всіх регіонах України прикрашали голову вінками із штучних квітів та стрічками, в окремих регіонах (наприклад, Бойківщина) в коси вплітали стрічки із монетками. Жінки у всіх регіонах України покривали голову хустками, які зав'язували по-різному. В багатьох регіонах жінки одягали на голову та ховали волосся під очіпками, «рантухами», «кичками». Що стосується нашійних прикрас, до яких переважно відносяться різні намиста, то як дівчата, так і жінки надягали на себе їх дуже багато. На шию одягали хрестик на мотузці або в деяких регіонах Карпат (Покуття, Лемківщина, Закарпаття) бісерні прикраси, які щільно прилягали до шиї. Потім вдягали багато разок коралів (якщо вони були у сім'ї) або намиста із інших каменів, перли. «Пацьорики» прилягали щільніше до шиї, а «згарди», намиста з монетами та дукачі розташовували майже на грудях жінки. Щодо застосування в якості прикрас сережок та перстнів, то даних про них збереглося менше, тому не можна із певністю сказати, що селянки у всіх регіонах України прикрашали себе цими прикрасами, але на Гуцульщині жінки мало прикраси у вигляді браслетів та перстнів.

Найбільш популярною прикрасою українок XIX–XX століття вважалось нашійне намисто із червоного коралу, яке називалось «коралі». Завозили корали до України із Венеції. Вважалось, що як більше коралів на жінці, то її ніяка хвороба або «чари» не візьмуть. Корал вважався лікувальним. Якщо жінка здорова, то коралове намисто блискуче та яскраве, якщо вона захворіла — то коралове намисто тускле та блідне. Коралове намисто нанизували однаково: крупніші намистини розташовували посередині низки, а потім менші та менші і самі малі розташовували біля застібки. Цікаво, що таке розташування намистин в намистах збереглося і до наших днів.

На Волині особливо цінним вважалось також і бурштинове намисто. Намистини вирізали гострим ножом і нанизували на мотузку або нитку із кінського волосся, розташовуючи намистини таким же чином як і в кораловому намисті: більші намистини всередині, а менші — ближчі до застібки. Низки бурштинового намиста робили довгі — часто нижче середини грудей.

Картини майстрів VII–XIX століття показують, що нашійні прикраси українок складали не тільки коралові та бурштинові намиста, а й перли, золоті монети, намисто із іншого цінного каміння. На портретах жінок в українському вбранні різних майстрів можна побачити наскільки багато різних нашійних прикрас вони вдягали. Намисто — найстаріша та найпоширеніша жіноча прикраса. Українки носили багато намиста із коралів, перлів, бурштину, смальти, гранатів. Ціну-

валося намисто із венеціанського різнокольорового скла, яке завозилися із Італії. Скляне фабричне намисто називалося «пацьорки» і було поширене в Україні в середині XIX ст.

Особливої уваги заслуговують такі прикраси, як «дукачі». Дукач — металева прикраса у вигляді банта з обов'язковою прикріпленою монетою. Слово «дукач» походить від назви західноєвропейської монети «дукат». Початок виготовлення дукачів приходить на VII ст. За сюжетним зображенням медальйони дукачів поділялися на: релігійні, релігійно-побутові, побутові, світські. Дослідження цієї прикраси більше, ніж 30 років займався відомий український вчений-нумізмат І. Спаський. В своїй монографії [4] він здійснив каталогізацію недатованих дукачів, зібрав дані щодо виготовлення та носіння дукачів на території України в ансамблі прикрас. На думку вченого дукачі вироблялися на Лівобережній Україні де і набули найбільшого розповсюдження (Чернігівщині, Полтавщині). Найпростіші дукачі називалися «личмани» — це монети, до яких приварювалося металеве вушко. Прикрасу носили на червоній стрічці. Личмани були розповсюджені на Волинському Поліссі. Для виготовлення дукачів часто використовували срібні російські або європейські монети або медалі. Монета або медаль — невід'ємна частина дукача.

Носіння дукачів у комплексі традиційних українських жіночих прикрас збереглося до початку XX ст. В комплексі прикрас часто був присутній окремий дукач на червоній стрічці та стрічка або намисто з окремо закріпленими монетами. Дукач був обов'язковою прикрасою весільного вбрання жінки. Дукач відіграв роль композиційного центру у нагрудних жіночих прикрасах.

Розвиток металообробного мистецтва у XIX–XX ст. відбився на виготовленні різних прикрас із м'яких металів. На Гуцульщині набули розповсюдження «згарди» — прикраси із металевих хрестів та «крижи» — великий металевий хрест, прикрашений різними візерунками. «Крижа» вважалась оберегом. «Згарди», які склалися із 9 або 11 хрестиків, нанизаних як намисто на мотузку та розділених між собою трубочкою із латунного дроту або намистинами, також вважалися оберегом. Пізніше на Гуцульщині жінки почали носити один хрестик, як суто християнський символ. У гуцулів були розповсюджені в якості прикрас багато металевих виробів: браслети, брошки, перстні із старих монет. Розмаїття металевих предметів, виготовлених гуцульськими майстрами в якості жіночих прикрас вражає самобутністю, багатством форм та складністю декоративних засобів.

В історико-етнографічних регіонах Карпат велика кількість жіночих прикрас виготовлювалася із бісеру.

Традиція виготовлення бісерних прикрас «силянок», «кризи» збереглася і до наших часів. Яскраві маленькі скляні бісеринки захоплюють сучасних майстрів виготовлення жіночих прикрас не менше, ніж 100 років тому. На кожній сучасній виставці hand-made присутні яскраві бісерні прикраси. Дуже важливо, що традиція виготовлення бісерних прикрас в Україні збереглася і процвітає. Таким чином передається інформація від предків до потомків.

За проведеним аналізом відповідей учнів старших класів та студентів на запитання складеної авторами анкети було зроблено наступні висновки. Найбільшу кількість відповідей на запитання «Які національні українські жіночі прикраси Ви знаєте?» більшість учнів старших класів (87,10%) відповіли «намисто», а більшість студентів (70,87%) відповіли «віночки». Так, за проведеними дослідження віночки й намиста є найбільш розповсюдженими національними українськими жіночими прикрасами. Різні види намиста присутні в традиційному українському одязі всіх історико-етнографічних регіонів України. За видами прикрас учні старших класів виділили 10 видів: намисто (87,10%), віночки (48,38%), стрічки (33,87%), сережки (32,26%), хустинки (25,81%), дукачі (14,52%), браслети (12,90%), обручі (8,06%), згарди (3,23%), кулони (1,61%). За видами прикрас відповіді студентів розподілилися наступним чином: віночки (70,87%), намисто (51,18%), сережки (21,26%), браслети (20,47%), хустинки (11,02%), брошки (7,87%), перстні (6,30%), згарди (5,51%). В загальному підсумку респонденти

виділили 12 видів прикрас. Ці прикраси дійсно були присутні в композиції традиційного українського одягу в різній мірі в різних регіонах. Те, що до сьогодні сучасна молодь називає ці види прикрас означає, що вони пройшли іспит часом і до сих пір є сучасними жіночими прикрасами і можуть бути застосовані як прикраси сучасними жінками.

Висновки. Українські національні жіночі прикраси прийшли до нас із глибини століть, але не втрачають своєї актуальності та привабливості для жінок і в сьогоденні. За опрацьованими літературними джерелами, архівними матеріалами та картинами відомих художників XIX–XX ст. можна зробити висновок про те, що українські жінки прикрашали голову, шию, вуха, руки та пальці рук. Це дозволило скласти класифікацію жіночих прикрас за історико-етнографічними регіонами України та провести дослідження, які саме прикраси вдягали жінки. За проведеними дослідженнями анкетування молоді щодо їх знань про національні жіночі прикраси та товари із етнічними мотивами можна зробити висновок про те, що молодь знає багато видів прикрас: віночки, намиста, браслети, кулони, сережки, перстні, навіть, згарди і дукачі. Ці прикраси дійсно були присутні в композиції традиційного українського одягу в різній мірі в різних регіонах. Те, що до сьогодні сучасна молодь називає ці види прикрас означає, що вони пройшли іспит часом і до сих пір є сучасними жіночими прикрасами і можуть бути застосовані в своєму одязі сучасними жінками.

Література

1. Врочинська Г.В. Українські народні жіночі прикраси XIX – початку XX століть. / Г.В. Врочинська. — К.: Родовіт, 2007 — 230 с.
2. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців / О.Ю. Косміна. — К.: Балтія-Друк, 2009. — Т. II: Полісся. Карпати. — 160 с.
3. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців / О.Ю. Косміна. — К.: Балтія-Друк, 2008. — Т. 1.: Лісостеп. — 160 с.
4. Спаський І.Г. Дукати і дукачі України / І.Г. Спаський. — К.: Наук. думка, 1970. — 165 с.

Гоблик Володимир Васильович

*доктор економічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет*
Алмашій Іван Іванович
*асистент кафедри психології
Мукачівський державний університет*

Гоблик Владимир Васильевич

*доктор экономических наук, доцент,
Мукачевский государственный университет*
Алмаший Иван Иванович
*ассистент кафедры психологии
Мукачевский государственный университет*

Hoblyk V.

*doctor of Economical Sciences, Associate Professor,
Mukachevo State University*

Almashiy I.

*teaching Assistant of the Department of Psychology
Mukachevo State University*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНСЬКОЇ МОЛОДІ У НАВЧАЛЬНОМУ-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

PECULIARITIES OF THE ECOLOGICAL CULTURE FORMATION OF STUDENTS' YOUTH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Анотація. Досліджено теоретичні та практичні аспекти проблеми формування екологічної культури студентської молоді у процесі вивчення курсу «Економічна психологія». Представлено алгоритм втілення інформаційної, мотиваційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної компоненти формування екологічної культури на практичних заняттях та самостійній роботі студента з дисципліни «Економічна психологія».

Ключові слова: екологічна культура, освіта, навчальний процес, економічна психологія, студентська молоді.

Аннотация. Исследованы теоретические и практические аспекты проблемы формирования экологической культуры студенческой молодежи в процессе изучения курса «Экономическая психология». Представлен алгоритм воплощения информационно-мотивационно-ценностной и поведенчески-деятельностной компоненты формирования экологической культуры на практических занятиях и самостоятельной работе студента по дисциплине «Экономическая психология».

Ключевые слова: экологическая культура, образование, учебный процесс, экономическая психология, студенческая молодежь.

Summary. The theoretical and practical aspects of the ecological culture formation of students' youth during the study of the «Economic Psychology» have been elucidated. The implementation algorithm of informational, motivational and evaluative as well as behavioral components of ecological culture formation during practicals and student's independent work of the discipline «Economic Psychology» has been submitted.

Key words: ecological culture, education, studying process, economic psychology, students' youth.

Актуальність. Основним завданням у екологопросвітницькій роботі є постійне інформування студентів про проблеми природного походження та їх вплив на рівень здоров'я населення країни і світу, поповнення знань з екології шляхом ознайомлення з науковими та науково — популярними джерелами відомих вітчизняних учених. Одна з найбільш гострих суперечностей взаємовідносин «людина-природа» полягає в тому, що природи розглядаються економікою як умова виробництва та забезпечення різноманітних потреб суспільства, але при цьому не враховуються цілісність та здатність біосфери до самовідтворення. У сучасній педагогічній науці одною з ключових проблем є розвиток екологічної культури студентів вищого навчального закладу при підготовці майбутніх фахівців різних спеціальностей, які в майбутньому повинні будуть вирішувати еколого-економічні проблеми суспільства. Частковим вирішенням проблеми може стати формування інформаційної, мотиваційно-ціннісної та поведінково-діяльнісної компоненти екологічної культури на практичних заняттях та самостійній роботі студента з дисципліни «Економічна психологія». Тому виникає необхідність доповнення теоретичного курсу даної дисципліни екологічною складовою, що дозволить підвищити рівень екологічної культури студентської молоді.

Культура екологічна — культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи. Тому екологічна культура включає коло питань пов'язаних із знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Вона є складовою частиною світової культури, в якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. Свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочатись з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури [2, с. 255].

Психолого-педагогічні проблеми і перспективи використання інформаційних технологій у навчанні досліджувала І.В. Роберт; теоретичні основи феномену екологічної культури В.М. Логвиненко. Формуванням екологічної культури молоді висвітлено у працях С. Дерябо, І. Зверева, Б. Ліхачова, В. Панова, В. Ясвіна. Проблеми екологічного виховання молоді у працях Гаць Я. М., Хвіст В. О., Дідков О. О.

Мета. Розглянути доцільність доповнення теоретичного курсу дисципліни «Економічна психологія» екологічною складовою, яка б висвітлювала взаємодію в системі «людина-природа», що дозволить під-

вищити рівень екологічної культури студентської молоді.

Реалізації екологоспрямованої освіти, а саме формування екологічної культури студентської молоді складають три компоненти [1, с. 10]:

- інформаційний;
- мотиваційно-ціннісний;
- поведінково-діяльнісний.

З метою формування у студентів системи знань про психологічні явища у економіці, надання їм практичної спрямованості та вміння використовувати їх у практичній діяльності перед викладачем стоять наступні завдання, які забезпечить досягнення цієї мети:

- ознайомити студентів з теоретико-методологічними проблемами економічної психології;
- поглибити знання студентів з психології підприємства;
- сформувати системне уявлення про економічну модель людини в економічних теоріях;
- виробити у студентів уміння аналізувати економічні явища на різних рівнях соціального життя суспільства;
- формувати у студентів навички діяти відповідно своїх професійних обов'язків у конкретних ситуаціях; уміння використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності;
- виховувати у студентів науковий світогляд, політичну свідомість, прагнення до постійного самовдосконалення і творчості.

За навчально-виховними планами структура дисципліни «Економічна психологія» має вигляд:

Тема	Назва тем
1	Економічна психологія: еволюція, роль і місце в суспільстві.
2	Економічна свідомість ставлення людей до власності.
3	Фінансова психологія.
4	Психологія споживання. Поведінка споживача.
5	Загальні засади психології підприємництва.
6	Психологія особистості підприємця. Типи підприємців.
7	Психологія підприємницької діяльності.
8	Психологія підприємницької організації.
9	Психологія управління рекламною діяльністю.

Структура втілення екологічної складової щодо формування екологічної культури студентів Мукачівського державного університету напряму підготовки «Фінанси і кредит» та «Практична психологія» до теоретичного курсу «Економічна психологія» складає:

I. Висвітлення інформаційної компоненти.

II. Формування ціннісного ставлення студентської молоді до природи на семінарських. Перетворення соціальних норм, ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності.

III. Формування системи «Екологічно відповідна поведінка і діяльність» у ході виконання самостійної роботи студента. (Результат представляється відеоматеріалом, як зразок екологічно відповідної поведінки і діяльності).

Головним завданням викладача у реалізації алгоритму втілення екологічної складової є внесені проблемні питання економічної психології з екологічною складовою в тематику практичних занять та самостійної роботи студентів, а саме: бесіди, вправи, презентації тощо.

Критерієм досягнення виховних цілей щодо формування екологічної культури студентської молоді вищого начального закладу даним методом є можливість студентом моделювати екологічно прийнятну поведінку і діяльність як приклад, беручи до уваги найкращі зразки досягнуті людством на даному етапі розвитку.

Висвітлений підхід по формуванні екологічної культури студентської молоді вищого навчального закладу дозволяє більш ефективно застосовувати пси-

холого-педагогічні технології з екологічно відповідною метою. Перевага його в тому, що визначається пріоритетні психолого-педагогічні напрями у формуванні тих новоутворень природовідповідної взаємодії, які важливі насамперед у даній місцевості чи регіоні (при формуванні вправ, завдань тощо викладач враховує особливості навколишнього середовища регіону). Це в свою чергу дозволяє створити динамічну «Систему по формуванню екологічної культури особистості», при цьому діагностуючи відносно малі групи студентської молоді.

В подальшому для вдосконалення даного підходу у формуванні екологічної культури молоді, необхідно систематизувати діагностичний інструментарій по визначенню рівня екологічної культури молоді (особливу увагу приділяючи поведінково-діяльнісній компоненті); психолого-педагогічним, соціологічним методам (як допоміжним) у формуванні вибірки, які б дали можливість якомога достовірніше відображати існуючу «картину» рівня сформованої екологічної культури студентської молоді.

Література

1. Алмашій І.І. Особливості формування екологічної культури молоді природо центричного типу в діяльності громадських організацій /І. І. Алмашій// Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціально робота», 2014. — № 30. — С. 9–13.
2. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. / М.М. Мусієнко, В.В. Серебряков — К.

Зайченко Наталія Іванівна

доктор педагогічних наук, в.о. завідувача відділу

Державна науково-педагогічна бібліотека ім. В. О. Сухомлинського

Зайченко Наталиа Ивановна

доктор педагогических наук, и.о. заведующего отдела

Государственная научно-педагогическая библиотека им. В. А. Сухомлинского

Zaichenko Nataliia

doctor of Pedagogical science

V. Sukhomlinskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

**ОСВІТЯНСЬКІ БІБЛІОТЕКИ В ІСПАНОМОВНИХ КРАЇНАХ:
СТРАТЕГІЇ І ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ**

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ БИБЛИОТЕКИ В ИСПАНОЯЗЫЧНЫХ СТРАНАХ:
СТРАТЕГИИ И ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ**

**EDUCATIONAL LIBRARIES IN SPANISH-SPEAKING COUNTRIES:
STRATEGY AND PRIORITIES OF DEVELOPMENT**

Анотація. Стаття присвячена висвітленню стратегій і пріоритетів розвитку освітнянських бібліотек в іспаномовних країнах (на прикладі Іспанії, Аргентини, Колумбії та ін.). Здійснено аналіз нормативно-правової бази діяльності освітнянських (шкільних, університетських) бібліотек Іспанії. Показано, як відбувався процес формування освітнянських бібліотек в іспаномовних країнах під проводом Регіонального центру підтримки читання у Латинській Америці і Карибському регіоні.

Обґрунтовано, що освітнянські бібліотеки в іспаномовних країнах є важливим генератором суспільно-культурних змін. Сприяючи зміцненню освіти й культури, вони виконують роль формування соціального інтелекту, що є невід'ємною складовою розвитку суспільства знань.

Ключові слова: освітнянські бібліотеки, університетські бібліотеки, освіта, читання, суспільство знань.

Аннотация. Статья посвящена представлению стратегий и приоритетов развития образовательных библиотек в испаноязычных странах (на примере Испании, Аргентины, Колумбии и др.). Проанализирована нормативно-правовая база деятельности образовательных (школьных, университетских) библиотек Испании. Показывается, как происходил процесс формирования образовательных библиотек в испаноязычных странах под руководством Регионального центра поддержки чтения в Латинской Америки и Карибском регионе.

Обосновано, что образовательные библиотеки в испаноязычных странах являются важнейшим генератором общественно-культурных изменений. Содействуя укреплению образования и культуры, они выполняют роль формирования социального интеллекта как неотъемлемой составляющей развития общества знаний.

Ключевые слова: образовательные библиотеки, университетские библиотеки, образование, чтение, общество знаний.

Summary. Representation of the strategy and priorities of development of educational libraries in Spanish-speaking countries (on the example of Spain, Argentina, Colombia etc.) has been done in the article. The legal base of the activity of educational libraries (school libraries, university libraries) of Spain has been analyzed. The process of establishment of educational libraries in Spanish-speaking countries under the leadership of the Regional center for the support of reading in Latin America and Caribbean region has been presented.

It has been proved that educational libraries in Spanish-speaking countries are the most important generator of public and cultural changes. Promoting the strengthening of education and culture, they carried out a role of establishment of social intellect as an integral part of the development of knowledge society.

Keywords: educational libraries, university libraries, education, reading, knowledge society.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Об'єктивна потреба функціонування й розвитку освітянських бібліотек у сучасному суспільстві знань як динамічних центрів освіти, читання, інформаційної грамотності обумовлює важливість формування відповідної нормативно-правової бази діяльності бібліотек, підтримки їх діяльності з боку держави і громади, збереження й збагачення культурної спадщини народів. Відкриваючи шлях до знання, бібліотека є невід'ємною умовою забезпечення неперервної освіти й культурного розвитку громадян. Освітянська бібліотека є життєтворчим джерелом, з якого передусім постають у свідомості людей ідеї миру й духовного добробуту, гуманності та справедливості.

У документі «Маніфест ЮНЕСКО про шкільні бібліотеки» (2000 р.) зазначено, що шкільні бібліотеки є невід'ємною частиною освітнього процесу. Сприяючи розвитку грамотності, інформаційних навичок, викладання, самоосвіти й прилучення до культури, шкільні бібліотеки покликані виконувати такі завдання: підтримувати й забезпечувати освітні завдання, сформульовані у концепції школи й у шкільній програмі; розвивати й підтримувати у дітях звичку й радість читання й учіння, а також потребу користуватися бібліотекою протягом усього життя; надавати можливості для створення й використання інформації; заохочувати учнів оволодівати навичками критичного оцінювання і використання інформації незалежно від виду, формату й носія та використовувати отримані дані на практиці, звертаючи особливу увагу на способи комунікації всередині суспільства; забезпечувати доступність до місцевих, регіональних, національних й міжнародних ресурсів, а також використовувати інші можливості, які повідомляють учням різні ідеї, досвід й думки; організувати заходи, які виховують культурну й соціальну самосвідомість і сприяють емоційному розвитку; працювати з учнями, вчителями, адміністрацією й батьками, сприяючи реалізації завдань школи; відстоювати ідею про те, що вільний доступ до інформації та інтелектуальна свобода є найважливішими умовами виховання активної зацікавленої громадянської позиції, заснованої на демократичних принципах; пропагувати читання, а також ресурси й служби шкільної бібліотеки як усередині школи, так і за її межами [2].

Проблемам історії, функціонування й розвитку бібліотек зарубіжжя присвячено наукові публікації українських авторів О. Воскобойнікової-Гузевої, Л. Дем'янюк, Є. Іванової, О. Олійник, Л. Філіпової та ін. Науковці іспаномовних країн С. Перес (С. Perez), М. Гонсалес (М. Gonzalez Fernandez), Х. Камачо (J. Camacho Espinosa), Ф. Мартінес (F. Martinez Arellano), Д. Голдін (D. Goldin) досліджують питання

історії шкільних бібліотек в Іспанії, стану, стратегій і перспектив розвитку освітянських бібліотек в іспаномовних країнах.

Мета статті — розкрити стратегії і пріоритети розвитку освітянських бібліотек в іспаномовних країнах (на прикладі Іспанії, Аргентини, Колумбії, Коста-Ріки та ін.).

Виклад основного матеріалу. В історії розвитку освітянських бібліотек Іспанії виокремлюються чотири періоди: 1) 1840-і — 1900 рр., у межах якого набули розвитку народні бібліотеки, що стало передумовою заснування шкільних бібліотек у країні; 2) 1900 р. — до кінця 1930-х років, коли було визначено нормативно-правові положення діяльності шкільних бібліотек, значно зросла їх кількість; 3) з кінця 1930-х років — до середини 1970-х років — час, коли освітянським бібліотекам Іспанії не надавалося потрібної уваги, не забезпечувалася істотна правова база для створення й функціонування бібліотек в освітніх закладах; 4) з середини 1970-х років — до сьогоднішнього — період системного розвитку освітянських бібліотек.

Основні напрями і пріоритети розвитку освітянських бібліотек в Іспанії визначені у законодавстві країни. Книжна справа регулюється законом Іспанії 9/1975 від 12 березня. У Конституції Іспанії 1978 р. визнано, що державна влада заохочує і сприяє здійсненню права кожного на доступ до культури (ст. 44). Провідною роллю бібліотек є заохочення поширення знання і культури, що сприяє перетворенню інформації у знання й культурному розвитку та дослідженню. Бібліотеки розвивають інформаційно-комунікаційні технології. Основними принципами й цінностями діяльності бібліотек є такі: інтелектуальна свобода, інформаційний підхід, повага прав інтелектуальної власності; рівність для усіх користувачів доступності бібліотечних матеріалів, обладнання і послуг, без дискримінації за ознакою походження, приналежності до етнічної, релігійної групи тощо; принцип плюралізму, відповідно до якого необхідно здобувати, зберігати й робити доступним щонайрізноманітніші документи, які відображають розмаїття суспільства і його мовне та іконографічне багатство; повага права кожного користувача на приватність і конфіденційність інформації, яку він розшукує або отримує, так само як і консультативні послуги (ст. 12) [1].

Система бібліотек Іспанії регулюється законом 16/1985 від 25 червня про іспанську історичну спадщину. У нормативному документі поняття «бібліотеки» визначено таким чином: це «культурні інституції, які зберігають, поєднують, добирають, інвентаризують, каталогізують, класифікують і поширюють зібрання й колекції книг, рукописів та інших бібліографічних матеріалів або відтворених будь-яким способом за-

для читання у цілях освіти, дослідження, культури й інформації» (ст. 60). Система бібліотек Іспанії розуміється як сукупність органів, центрів і засобів, що за допомогою відносин кооперації і координації спільно діють задля розвитку бібліотечних послуг. До складу системи бібліотек Іспанії належать Національна бібліотека Іспанії й усі бібліотеки державного відомства; Рада співпраці бібліотекарів; бібліотеки Автономних Співтовариств, провінцій, місцевостей, а також приватні бібліотеки (ст. 14) [4].

Королівським указом 582/1989 було утверджено «Положення про державні бібліотеки і бібліотечну систему Іспанії» [5]. Шкільні бібліотеки у цьому документі не згадувалися. У більшості шкіл вони влаштовувалися за власної ініціативи. З середини 1990-х років на загальнонаціональному рівні, а також у регіонах Іспанії було розроблено й здійснено проекти з розвитку шкільних бібліотек. У 1995 р. у п'ятьох провінціях спільними зусиллями учителів і співробітників публічних бібліотек було реалізовано пілотну програму створення Експериментальної мережі підтримки шкільних бібліотек. У Плані поліпшення шкільних бібліотек (1997–2000 рр.) брали участь близько 400 тис. шкіл [3, с. 33].

У лютому 2006 р. у ході обговорення проблеми розвитку інформаційної грамотності в Іспанії було вироблено документ «Бібліотеки за навчання протягом життя: Толедська декларація про інформаційну грамотність» (2–3 лютого 2006 р.), у якому з-поміж іншого зазначалося, що бібліотеки та їхній персонал здійснюють внесок у підтримання й підвищення освітнього рівня населення, надаючи обладнання, ресурси й послуги, а також підтримуючи читання й навчання; бібліотеки та інформаційні центри мають здійснювати навчання у координації із загальноосвітніми установами; бібліотеки мають проводити певну освітню політику стосовно працівників з метою поліпшення роботи з навчання населення інформаційної грамотності й забезпечення користувачам можливостей задля неперервної освіти; система обов'язкової освіти є початковою базою навчання користувачу інформацією, з цієї причини необхідно надати шкільним бібліотекам як центрам ресурсів провідну роль у справі навчання школярів і набуття ними необхідних навичок [6].

У законі Королівства Іспанії про бібліотеки 10/2007 від 22 червня зазначено, що, за результатами останніх досліджень, існує потреба посилити навички читання за допомогою освітянських бібліотек [8].

У нормативно-правовій базі Королівства Іспанії імпульс до зміцнення освітянських бібліотек було дано в Органічному законі про освіту 2/2006 від 3 травня; йшлося про обов'язковість утворення бібліотеки у кожному освітньому державному центрі, що спри-

ятиме покращенню читацької справи, а також дасть змогу долучитися учнівству до усіх галузей пізнання і стати учасником суспільства знань (ст. 113) [7].

Відповідно до Органічного закону про освіту 2006 р. вперше на органи управління освітою покладалося зобов'язання забезпечити наявність бібліотек у державних середніх освітніх установах. У преамбулі закону мовиться про те, що органи державної влади зобов'язані приділяти пріоритетну увагу сукупності факторів, які сприяють підвищенню якості освіти, зокрема заохоченню читання і користування учнями шкільною бібліотекою. Закон передбачає обов'язковість наявності бібліотек або центрів ресурсів у державних середніх освітніх установах, які мають забезпечити учням можливість вільного доступу до інформації освітнього характеру. Фінансування таких бібліотек здійснюється місцевими органами управління освітою у прогресивній формі [7].

Нормативи і стратегії для університетських й наукових бібліотек (1997 р.) розроблено Мережею університетських бібліотек (Red de bibliotecas universitarias – REBIUN), стверджено й опубліковано Міністерством освіти і культури Іспанії. У статутному документі Мережі університетських бібліотек означено такі її цілі: покращувати діяльність університетських бібліотек, координуючи ресурси й дії; сприяти співпраці бібліотек на благо користувачів; представляти університетські бібліотеки перед державними й приватними органами; сприяти професійному обміну й підготовці персоналу університетських бібліотек [9].

Стратегічними напрямками Мережі університетських бібліотек Іспанії є: поліпшення організації, комунікації й лідерства; надання підтримки університетам як центрам навчання, дослідження й управління; зміцнення розвитку й користування цифровою бібліотекою, ресурсами Інтернет; формування каталогу спільними зусиллями задля розроблення стандартів якості освіти [9].

Каталог Мережі університетських бібліотек Іспанії об'єднує бібліографічні дані 76 університетських бібліотек. До каталогу включаються також бібліографічні записи Національної бібліотеки Іспанії, Національної бібліотеки Каталонії та інших бібліотек. Збірний каталог Мережі представлений понад 15 млн бібліографічних записів.

Історія Мережі університетських бібліотек розпочинається з 1990 р., коли дев'ять університетів Іспанії (університети Алькалі, Барселони, Кантабрії, Ов'єдо, Країни Басків, Сантьяго де Компостела, Севільї, Політехнічний університет Каталонії, Національний університет дистанційної освіти) уклали «Угоду про бібліотечну міжуніверситетську співпрацю». У 1993 р. до угоди приєдналися ще чотири іспанські

університети (Барселонський університет Помпеу Фабра, Наваррський університет, Мадридський університет імені Карлоса III, Таррагонський університет Ровіра і Віргілій) [10].

З 1970-х років окремі країни латиноамериканського регіону розпочали процес утворення мереж, національних систем різних типів бібліотек, особливо університетських, спеціалізованих, галузевих. У 1971 р. у м. Богота (Колумбія) був заснований Регіональний центр підтримки читання у Латинській Америці, Карибському регіоні, Іспанії, Португалії (El Centro Regional para el Fomento del Libro en América Latina y el Caribe – Cerlalc). 23 квітня 1971 р. було укладено угоду про міжнародну співпрацю між урядом Колумбії і ЮНЕСКО про заснування цього центру. У 1975 р. Cerlalc ініціював спільно з колумбійським урядом програму створення і розвитку мережі шкільних бібліотек. Програма була підтримана Міжамериканською бібліотечною школою університету Антіохії. У подальшому її було представлено ЮНЕСКО задля пошуку джерел фінансування під назвою «Професійна підготовка шкільних бібліотекарів для країн Латинської Америки» [11, с. 21].

У 1999 р. у м. Сантьяго (Чілі) відбувся Міжнародний семінар шкільних бібліотек за участі 24 країн Латинської Америки та Європи. Було констатовано, що сучасна бібліотека має інкорпорувати різні джерельні матеріали й перетворюватися на центри мультимедійних ресурсів, а провідною функцією шкільної бібліотеки є навчання роботи з інформацією. Домінуючим був концепт шкільної бібліотеки як центру інформаційних ресурсів задля освіти. Ця модель запроваджена у Чілі, а в окремих країнах Латинської Америки (Аргентина, Мексика) бібліотека розуміється як простір, що розширює можливості інтеграції до шкільного середовища соціальної і культурної практики читання [12, с. 10–11].

В Аргентині, Чілі, Мексиці, Бразилії, Іспанії запроваджені програми освітніх бібліотек, в окремих країнах Латинської Америки у попередні роки діяли національні програми як продукт мультинаціональних проєктів, наприклад Мультинаціонального проєкту шкільних бібліотек, підтриманого Організацією латиноамериканських країн у 1980-х роках, в якому взяли участь Колумбія, Коста-Ріка, Перу й Венесуела [12, с. 11–12].

Документ під назвою «Гнучка модель національної системи шкільних бібліотек», вироблений на основі досвіду чотирьох країн, став проєктною платформою для інших країн латиноамериканського регіону. Концепт шкільної бібліотеки, означений у документі, включав розуміння шкільної бібліотеки як інституції, що сприяє демократизації освітнього процесу [11, с. 21].

У рамках Програми Альянс задля прогресу за участі Організації країн Латинської Америки було запроваджено проєкт розвитку освітніх бібліотек, у якому зазначалося, що книги й бібліотеки є основними інструментами на шляху покращення освіти, а також науки, культури, соціально-економічного прогресу Латинської Америки. У 1981 р. була запроваджена Національна Програма шкільних бібліотек Міністерством освіти Колумбії, яка охоплювала 33 експериментальних центри в усій країні. Близько тисячі осіб, зайнятих у цих центрах, проходили підготовку на курсах підготовки освітніх бібліотекарів, зорганізованих Cerlalc на початку 1980-х років [13, с. 14–15].

Важливу роль у розвитку освітніх бібліотек у регіоні відіграли й зусилля місцевої влади. У 1982 р. у Боготі була утворена Система районних бібліотек (el Sistema Metropolitano de Bibliotecas del Distrito – Simbid), до складу якої увійшли 25 публічних бібліотек і 130 шкільних.

У 2002 р. у рамках Іberoамериканської Програми у Колумбії було запроваджено Програму освітніх бібліотек, відповідно до якої 200 нормальних шкіл придбали книги для шкільних бібліотек [13, с. 16].

Поява освітніх бібліотек у Коста-Ріці була пов'язана з реформуванням освіти у 1960–1970-х роках. У 1972 р. відбувся перший семінар шкільних бібліотек у країні, а університет Коста-Ріки започаткував навчальний курс про освітні бібліотеки. У 1974 р. у країні діяло 140 освітніх бібліотек. Через рік було утворено Систему шкільних бібліотек Коста-Ріки, а згодом запроваджено курси підготовки бібліотекарів у школах бібліотекознавства університету Коста-Ріки і Національного університету Коста-Ріки [14, с. 36–37].

Бібліотеки чотирьох державних костаріканських університетів співпрацюють і спільно виконують план розвитку університетських бібліотек, що передбачає утворення електронних колекцій, інтеграцію каталогів за допомогою програмного забезпечення Dspace, консультування читачів. З 1994 р. ці університетські бібліотечні системи включені до Мережі інтегрованих систем документальної інформації (Red-SIID), що передбачає розвиток систем документальної інформації університетів Центральної Америки [14, с. 42].

Національна учительська бібліотека Аргентини (Biblioteca Nacional de Maestros (BNM)) значну увагу у своїй діяльності приділяє співпраці з освітніми бібліотеками. Починаючи з 1998 р., інституція проводила систематичну роботу з розвитку шкільних бібліотек у країні. У 2000-х роках було зорганізовано системне програмне забезпечення управління бібліотеками Aguareu [15].

У 2006 р. було упроваджено Програму розвитку шкільних бібліотек Аргентини (Програма BERA) (міністерська резолюція № 432 від 2 травня 2006 р.) [16, с. 9].

Її провідною метою було утворення федеральної мережі освітянських бібліотек задля підтримання читання й освіти населення. З-поміж основних завдань Програма окреслювала такі: сприяння модернізації шкільних бібліотек й осмисленню ролі бібліотекаря як активного і творчого учасника освітніх інституцій; сприяння підготовці шкільних бібліотекарів й оновленню їх діяльності; заохочення співпраці у федеральній мережі освітянських бібліотек на різних рівнях — національному, регіональному, місцевому, — передусім з метою полегшення трансференції інформації у галузі освіти; сприяння за допомогою шкільних бібліотек побудові громадянського суспільства й розвитку цінностей солідарності, співпраці та національної ідентичності; підтримання за допомогою освітянських бібліотек освітньої спадщини як простору збереження колективної пам'яті; полегшення за допомогою шкільних бібліотек оволодінню учителями й учнями

інформаційно-комунікаційними технологіями задля набуття інформаційної грамотності [16, с. 13].

Програма розвитку шкільних бібліотек Аргентини орієнтована на чотири провідні напрями діяльності, а саме: педагогічний (участь бібліотекаря як посередника у підтриманні й розвитку цінності книги між педагогами й учнями в освітньому середовищі, як форматора користувачів інформації та поширювача інформаційних технологій); бібліотекознавчий (упровадження інноваційних технологій у забезпеченні збереження, відновлення, передавання інформації); управлінський (діяльність шкільних бібліотек з поліпшення освітньої якості); громадський (функції бібліотеки у забезпеченні соціальної інклюзії у громаді, збереженні культурної спадщини й колективної пам'яті) [16, с. 14–15].

Висновки. Освітянські бібліотеки в іспаномовних країнах є важливим генератором суспільно-культурних змін. Сприяючи зміцненню освіти й культури, вони виконують роль формування соціального інтелекту, що є невід'ємною складовою розвитку суспільства знань.

Література

1. Испанская Конституция [Электронный ресурс] / пер. Пере Романа. Посольство Королевства Испании в Российской Федерации, 1995. — Режим доступа: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>.
2. Манифест школьных библиотек ИФЛА / ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mcbs.ru/documents/1/82/>.
3. Школьные библиотеки мира: современное состояние и тенденции развития: сборник / сост. С. В. Пушкова. — М.: РШБА, 2009. — 144 с.
4. Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Historico Espanol // BOE. — № 155, de 29 de junio de 1985. — P. 20342–20352 [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12534>>.
5. Real Decreto 582/1989, de 19 de mayo, por el que se aprueba el Reglamento de bibliotecas publicas del Estado y del Sistema espanol de bibliotecas // BOE. — № 219, de 31 de mayo de 1989. — P. 16279–16281 [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-1989-12304>.
6. «Bibliotecas por el aprendizaje permanente» Declaración de Toledo sobre la alfabetización informacional (Alfin) // Tk (Asociación Navarra de Bibliotecarios). — № 18. — 2006. — P. 82–83.
7. Ley Organica 2/2006, de 3 de mayo, de Educacion // BOE. — № 106, de 4 de mayo de 2006. — P. 17158–17207 [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2006-7899>>.
8. Ley 10/2007, de 22 de junio, de la lectura, del libro y de las bibliotecas // BOE. — № 150, de 23 junio de 2007. — P. 27140–27150 [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <<http://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-12351>>.
9. Borrador Reglamento REBIUN [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <<http://www.rebiun.org/organosdegobierno/Paginas/default.aspx>>.
10. Red de bibliotecas REBIUN [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <<http://www.rebiun.org/Paginas/Inicio.aspx>>.
11. Por las bibliotecas escolares de Iberoamerica / dir. I. de Norden. — Bogota: Cerlalc, 2007. — 56 p.
12. Goldin, D. Bibliotecas y escuelas: retos y posibilidades en la sociedad del conocimiento / D. Goldin, E. Bonilla, R. Salaberria. — Editorial Oceano, 2008. — 492 p.
13. La biblioteca escolar que soñamos: hacia la construcción de una política pública para las bibliotecas escolares de Colombia. — Bogotá: Ministerio de Educación Nacional, 2014. — 56 p.
14. Bibliotecas y bibliotecologia en America Latina y el Caribe: un acercamiento / F.F. Martinez Arellano. — Mexico: Centro Universitario de Investigaciones Bibliotecológicas, 2007. — 95 p.
15. Biblioteca Nacional de Maestros [Recurso electronico]. — Modo de acceso: <http://www.bnm.me.gov.ar/la_biblioteca/institucional/historia/>.
16. Una politica publica para las bibliotecas del sistema educativo. Programa Bibliotecas Escolares y Especializadas de la República Argentina. — Buenos Aires: Biblioteca Nacional de Maestros, 2011. — 45 p.

Козак Наталія Григорівна

методист відділу методики виховання

Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського

Козак Наталия Григорьевна

методист отдела методики воспитания

Полтавского обласного института последипломного педагогического образования

им. М.В. Остроградского

Kozak N.

Methodologist of the education approaches department of M. V. Ostrogradskyi

Poltava Regional Institute of Postgraduate pedagogic Education

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

РЕЗУЛЬТАТЫ ИСЛЕДОВАТЕЛЬСКО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ПРОВЕРКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ МОДЕЛИ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕГАЮЩЕГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

EXPERIMENTAL WORK IN TESTING AND VERIFYING ACHIEVEMENTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE MODEL OF ADOLESCENTS' HEALTH EDUCATION IN BASIC SCHOOL: RESULTS

Анотація. У статті подано результати дослідно-експериментальної роботи з апробації та перевірки ефективності моделі здоров'язберігаючого виховання підлітків основної школи. Автором проаналізовано впровадження розробленого ним науково-методичного супроводу здоров'язберігаючого виховання; застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час здоров'язберігаючого виховання в основній школі; стан готовності вчителів експериментальних навчальних закладів до впровадження педагогічних умов здоров'язберігаючого виховання.

Ключові слова: здоров'язберігаюче виховання, підлітки, основна школа, учителі, педагогічні умови, модель здоров'язберігаючого виховання, анкетування.

Аннотация. В статье представлены результаты опытно-экспериментальной работы по апробации и проверке эффективности модели здоровьесберегающего воспитания подростков основной школы. Автором проанализированы внедрения разработанного им научно-методического сопровождения здоровьесберегающего воспитания; применения информационно-коммуникационных технологий при здоровьесберегающем воспитании в основной школе; состояние готовности учителей экспериментальных учебных учреждений к внедрению педагогических условий здоровьесберегающего воспитания.

Ключевые слова: здоровьесберегающее воспитание, подростки, основная школа, учитель, педагогические условия, модель здоровьесберегающего воспитания, анкетирование.

Summary. The article presents the results of the experimental work in testing and verifying achievements of the implementation of the model of adolescents' health education in basic school. The ways of implementation of the scientific and methodological set of approaches for the teaching healthy way of life for students of the basic school; implementation of ICT in the health education in the basic school; teachers of the pilot schools readiness for implementation in their practice pedagogical conditions of healthy education are described in this paper.

Key words: health education, adolescents, basic school, teachers' readiness, survey, scientific and methodological set of approaches.

Постановка проблеми

Державним пріоритетом завжди виступає проблема здоров'я населення країни, зокрема дітей, підлітків і молоді. Їх здоров'я багато в чому залежить від ставлення особистості до нього. Найбільш сприятливим періодом для формування різних ставлень вчені вважають саме підлітковий вік. Тому в Україні, як і інших європейських країнах, спостерігається впровадження світових тенденцій щодо покращення стану здоров'я дітей через освіту. Освітній процес у загальноосвітніх навчальних закладах має потужний потенціал для формування ціннісного ставлення до здоров'я, формування культури здоров'я в учнів у процесі здоров'язберігаючого виховання і більшість педагогічних колективів націлюють свою діяльність на збереження, зміцнення та формування здоров'я дітей, виховання у школярів ціннісного ставлення до свого власного здоров'я.

Разом із тим, вітчизняні наукові дослідження педагогів, психологів, лікарів свідчать про погіршення стану здоров'я дітей, провідною причиною чого є недотримання здорового способу життя. Це є причиною великої зацікавленості проблемою науковців, влади, громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання виховання здорового способу життя висвітлювали у своїх працях науковці: роль саморегуляції у навчально-виховному процесі М. В. Гриньова [3, с. 69–88], О. М. Ващенко [4, с. 340–341], процеси формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів досліджувала О. О. Єжова [2, с. 234–243], значення фізичної складової здоров'я учнів — В. М. Вовк [5, с. 64–81], Л. П. Іванченко [6, с. 95–99] та інші. Роль духовного здоров'я учнів основної школи висвітлила у своїх працях О. В. Отравенко [9, с. 128]. Л. М. Рондяк визначила організаційно-методичні умови превентивного виховання учнів [8, с. 169–173]. Сіліна Г. О. акцентувала увагу на педагогічних умовах формування психосоціальної компоненти здоров'я молодших школярів [7].

Постановка завдання

Мета статті полягає в презентації результатів дослідно-експериментальної роботи з апробації та перевірки ефективності моделі здоров'язберігаючого виховання підлітків основної школи в навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу

До проведення формувального етапу експерименту були залучені вчителі експериментальних навчальних закладів. Для їх підготовки нами були організовані

науково-методичні семінари на базі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, Полтавської ЗОШ № 18 та Великосорочинської ЗОШ I–III ступенів, проведений ряд групових та індивідуальних консультацій, організовано он-лайн консультування протягом навчального року. Он-лайн консультування здійснювалося на базі Полтавського інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського.

До експериментальної і контрольної груп входили учні міських (Полтавська ЗШ № 30, Полтавська ЗШ № 18, Глобинська ЗОШ I–III ст. № 5) та сільських (Великобудисанська ЗОШ I–III ст., Великосорочинська ЗОШ I–III, Решетилівська гімназія) загальноосвітніх навчальних закладів. Добір експериментальних міських та сільських загальноосвітніх навчальних закладів здійснювався на засадах добровільної участі, методичної підготовленості вчителів до здоров'язберігаючого виховання підлітків основної школи та розташування закладу (місто або село). Обов'язково дотримувалися вимоги, які забезпечували репрезентативність експериментальної групи. Загальна кількість підлітків основної школи, що брала участь у дослідно-експериментальній роботі на формувальному етапі експерименту, склала 226 осіб, серед них 115 учнів міських загальноосвітніх навчальних закладів та 111 — сільських; 105 хлопчиків та 120 дівчаток. До експериментальної групи увійшло 132 учня, а до контрольної — 94.

Нами було апробовано, а потім використано на формувальному етапі педагогічного експерименту Інтернет-анкетування для визначення рівнів сформованості культури здоров'я підлітків основної школи. На початку і наприкінці формувального етапу експерименту були зібрані емпіричні дані, які потім на узагальнюючому етапі дослідно-експериментальної роботи опрацьовувалися і порівнювалися. Внаслідок підтвердження ефективності визначених педагогічних умов здоров'язберігаючого виховання успішний досвід поширювався і впроваджувався в загальноосвітні навчальні заклади також на узагальнюючому етапі дослідно-експериментальної роботи.

Моніторинг за ходом формувального експерименту, бесіди з вчителями експериментальних закладів, їх анкетування, інтерв'ювання дають підстави стверджувати, що визначені нами педагогічні умови здоров'язберігаючого виховання загалом у повній мірі були реалізовані. Зокрема, відбувалося впровадження розробленого дисертантом науково-методичного супроводу здоров'язберігаючого виховання; застосовувалися інформаційно-комунікаційні технології під час здоров'язберігаючого виховання; підвищилася готовність учителів експериментальних закладів до

впровадження педагогічних умов здоров'язберігаючого виховання. Із метою залучення учнів до здоров'язберігаючого навчання відбувалася підтримка їх творчих ініціатив, виконання учнівських проєктів тощо.

Для визначення якісних та кількісних результатів дослідно-експериментальної роботи та з метою виявлення динаміки рівнів сформованості культури здоров'я у підлітків основної школи експериментальних і контрольних груп наприкінці формульованого етапу експерименту проведено підсумковий зріз.

Оцінювання рівнів сформованості культури здоров'я в учнів здійснювалась за тією ж методикою, що й на констатувальному етапі експерименту. Динаміка змін досліджувалась окремо за кожним критерієм культури здоров'я: для усіх учасників педагогічного експерименту та для міських і сільських підлітків окремо.

Збір емпіричного матеріалу у вигляді письмового опитування (анкетування) та інтернет-анкетування використовувався нами на всіх етапах дослідно-експериментальної роботи. За допомогою розроблених нами анкет з'ясувалися думки вчителів, оцінювався їх рівень готовності до здоров'язберігаючого виховання тощо.

Для опрацювання одержаних результатів застосовували пакет програм STATISTICA 10.0, який містить методи прикладної статистики (розрахунок середнього арифметичного, середньоквадратичного відхилення, відсотки), обчислення статистичних критеріїв Пірсона (χ^2) та Спірмена.

Аналіз одержаних експериментальних даних свідчить про якісні зміни в здоров'язберігаючому вихованні учнів основної школи, які сприяли кількісному зростанню у підвищенні рівнів сформованості культури здоров'я у підлітків 5–9 класів експериментальної групи.

Результати оцінювання рівнів сформованості підлітків основної школи експериментальної групи засвідчили зростання усіх показників культури здоров'я за критерієм «Уявлення та знання про здоров'я і здоровий спосіб життя». Так, відмічено зростання правильних відповідей, що стосуються знань про здоров'я та факторів, що впливають на нього, зросла кількість учнів, що адекватно оцінюють власне здоров'я. Результати дослідження та динаміку змін за критерієм «Уявлення та знання про здоров'я і здоровий спосіб життя» наведено у таблиці 1.

Наприкінці формульованого етапу у підлітків експериментальної групи виявлено зменшення групи осіб з низьким рівнем критерію «Уявлення та знання про здоров'я і здоровий спосіб життя» на 23,59%. Водночас, відбулося збільшення кількості підлітків із середнім рівнем критерію «Уявлення та знання про здоров'я і здоровий спосіб життя» на 3,77%, вище середнього – на 2,83%, а з високим – на 16,98%. У контрольній групі також відбулися позитивні зміни, які ми пов'язуємо із вивченням навчального курсу «Основи здоров'я» та з традиційною організацією навчально-виховного процесу, де питанням збереження і зміцнення здоров'я також приділяється певна увага.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика результатів дослідження критерію «Уявлення та знання про здоров'я і здоровий спосіб життя» у підлітків основної школи загальноосвітніх навчальних закладів

	Рівні			
	Низький	Середній	Вище середнього	Високий
На початку експерименту				
контрольна група, осіб	28	30	30	6
%	29,79	31,91	31,91	6,38
експериментальна група, осіб	34	40	29	3
%	32,08	37,74	27,36	2,83
Усі, осіб	62	70	59	9
%	31	35	29,5	4,5
Наприкінці експерименту				
контрольна група, осіб	23	21	38	12
%	24,47	22,34	40,43	12,77
експериментальна група, осіб	9	44	32	21
%	8,49	41,51	30,19	19,81
Критерій Пірсона (χ^2), рівень вірогідності між КГ та ЕГ наприкінці формульованого етапу експерименту	$\chi^2 = 16,572$ $p < 0,05$			
Усі, осіб	32	65	70	33
%	16	32,5	35	16,5

Слід зазначити, що не дивлячись на позитивну динаміку і серед учнів контрольної групи, наприкінці формувального етапу експерименту встановлені статистично вірогідні відмінності між результатами у підлітків експериментальної та контрольної груп.

При дослідженні критерію «Вмотивованість до збереження здоров'я» також одержані позитивні зрушення у підлітків ЗНЗ. За результатами анкетування найбільші зміни відбулися за показниками «Інтерес до здоров'я» та «Мотивація на здоровий спосіб життя». За показником «Місце здоров'я в системі життєвих цінностей особистості» змін практично не виявлено, що пояснюється високим місцем цінності здоров'я ще на констатувальному етапі експерименту. Ці дані співпадають із даними наукових джерел [Єжова, Цветкова].

Слід зазначити, що статистично вірогідних відмінностей між результатами контрольної та експериментальної груп не виявлено. Це свідчить про кращу сформованість критерію «Вмотивованість до збереження здоров'я» (за рахунок того, що цінність здоров'я входить до трійки провідних особистісних цінностей) та важкість впливу на емоційно-ціннісний компонент ціннісного ставлення до здоров'я у підлітків основної школи.

Для груп підлітків експериментальної групи з низьким та середнім рівнями критерію «Вмотивованість до збереження здоров'я» характерно зменшення чисельності на 16,04% та 8,49% відповідно. Для осіб з рівнями вище середнього та високим — збільшення: на 14,16% та 10,38% відповідно. Емпіричне значення критерію Пірсона хоча і не дозволяє стверджувати про статистично вірогідні відмінності між результатами контрольної та експериментальної груп, все ж дає підстави констатувати позитивну тенденцію змін у підлітків основної школи експериментальної групи.

Висновки. Аналіз одержаних експериментальних даних свідчить про якісні зміни в здоров'язберігаючому вихованні учнів основної школи, які сприяли кількісному зростанню у підвищенні рівнів сформованості культури здоров'я у підлітків 5–9 класів експериментальної групи. Серед підлітків контрольних груп також встановлено позитивні зрушення, хоча і не такі суттєві.

Отже, результати проведеного педагогічного експерименту доводять наші припущення щодо ефективності запропонованої моделі здоров'язберігаючого виховання для усіх підлітків основної школи, незалежно від місця проживання.

Література

1. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#_blank (Цитовано: 03.11.2015).
2. Єжова О. О. Педагогічний супровід процесу формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів / О. О. Єжова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. — № 8. — С. 234–243.
3. Гриньова М. В. Саморегуляція: навч. — метод. посіб. / М. В. Гриньова; Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. — Полтава: АСМІ, 2008. — 268 с.
4. Ващенко О. М. Виховання у школярів здорового способу життя / О. М. Ващенко // Психолого-педагогічні основи гуманізації виховання і навчання: Зб. наук. праць. — Рівне: Тетіс, 2000. — С. 340–341.
5. Вовк В. М. Преимущество физического воспитания индивида как единство бесконечного и конечного / В. М. Вовк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — Харків: ХДАДМ, (XXII). — 2003. — № 12. — С. 64–81.
6. Іванченко Л. П. Теоретичні та методичні засади формування в учнів мотивації до систематичних занять фізичною культурою і спортом // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. — Луганськ, 2004. — № 10(78). — С. 95–99.
7. Сіліна Г. О. Психосоціальне здоров'я молодшого школяра та параметри його виміру / Г. О. Сіліна // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Педагогічні науки: зб. наук. праць. — Ізмаїл, 2004. — Вип. 17. — С. 103–107.
8. Рондяк Л. Міжпредметні зв'язки як засіб превентивного виховання молодших школярів / Л. Рондяк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр.: матеріали Міжнар. наук. — практ. конф. «Інноваційні технології превентивного виховання дітей та молоді: соціально-педагогічний аспект», Чернівці, 22–23 верес., 2005 р. — Чернівці, 2005. — Вип. 263: Педагогіка та психологія. — С. 169–173.
9. Отравенко О. В. Формування духовного здоров'я учнів основної школи у процесі фізичного виховання: Метод. рекомендації для вчителів фізичної культури, класних керівників, учнів та батьків / О. В. Отравенко. — Луганськ: СПД Резніков В. С., 2008. — 128 с.

Янченко Тамара Василівна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Інституту педагогіки
НАПН України*

Янченко Тамара Васильевна

*кандидат педагогических наук, доцент,
докторант Института педагогики
НАПН Украины*

Yanchenko T. V.

*Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor
Institute of Pedagogic of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

ЗАБОРОНА ПЕДОЛОГІЇ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

ЗАПРЕТ ПЕДОЛОГИИ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА (30-Е ГОДЫ ХХ В.)

THE PROHIBITION OF PEDODOLOGY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF SOVIET SOCIETY (30-TH OF THE TWENTIETH CENTURY)

Анотація. У статті окреслено соціально-політичні та культурні передумови заборони педології в Радянському Союзі.

Ключові слова: педологія, освіта, виховання, суспільство, педагогіка.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-политические и культурные предпосылки запрета педологии в Советском Союзе.

Ключевые слова: педология, образование, воспитание, общество, педагогика.

Summary. The article outlines the socio-political and cultural prerequisites for banning pedology in the Soviet Union.

Key words: pedology, education, upbringing, society, pedagogic.

Педологія — наука про дитину виникла у США у кінці XIX ст. У Радянському Союзі, зокрема в Україні, у 20-ті роки ХХ ст. вона стала провідною науковою галуззю, на досягнення якої орієнтувалися педагогічна теорія та практика шкільництва. Сутність педології полягала у всебічному, комплексному дослідженні особистості дитини і побудові на основі результатів цих досліджень навчально-виховного процесу в закладах освіти.

У 20-ті роки педологія отримала в Україні особливий розвиток, оскільки саме з наукою про дитину більшовицька влада пов'язувала формування «нової людини», вірної комуністичним ідеалам і здатної побудувати соціалізм. Він супроводжувався відповідною інституціоналізацією, тобто створенням педологічних установ: науково-дослідних кафедр педології і досвідно-педологічних станцій у Харкові, Києві, Одесі

та Дніпропетровську, а також осередків педологічної служби у школах.

Узагальнено зміст діяльності кафедр педології та досвідно-педологічних станцій полягав у організації педологічних обстежень дітей і розробці на основі їх результатів нових технологій навчально-виховної роботи з різними категоріями дітей, підготовці фахівців-педологів і дефектологів, проведенні просвітницьких заходів серед педагогів і батьків. Педологічні осередки (кабінети, бригади, служби) брали участь у організації педагогічного процесу та забезпечували диференційований підхід до навчання та виховання дітей.

У 30-ті рр. ХХ ст. у Радянському Союзі відбулися суспільно-політичні зміни, що зумовили заборону педології.

Радянське суспільство початку 30-х років ХХ ст. характеризувалося новими, порівняно з попереднім

періодом, соціально-економічними та політичними реаліями. Фактично відбувалася остаточна деформація суспільних підвалин, яка призвела до того, що класові цінності підносилися над загальнолюдськими, особистість людини втратила будь-яку суспільну вагу, ідеологія марксизму-ленінізму доповнилася ідеями сталінізму і поступово стала канонічною.

Для розуміння причин знищення педології важливою вважаємо характеристику умов розвитку українського суспільства у часи сталінізму, який історики [6, с. 217] ототожнюють з тоталітаризмом, диктатурою і масовими репресіями.

Економічна сфера радянського суспільства позначилася згортанням нової економічної політики, що дала певні результати, такі як відбудова економіки та примирення більшості населення з більшовицькою владою. Велику увагу керівництво партії та держави (а партія і держава в СРСР ототожнювалися) почало приділяти плановій економіці, управління якою здійснювалося директивним шляхом. Унаслідок хоч і неповного виконання першої (1928–1932) і другої (1933–1937) п'ятирічок було досягнуто певного поступу в промисловості, оскільки радянська економіка переживала період піднесення, викликаного непом.

Розбудова промисловості в Україні відбувалася за рахунок визиску села, нещадного і безкарного пограбування селян. Створення колгоспів і примусова конфіскація хліба та іншого продовольства, хоча й супроводжувалися демагогічним закликком до боротьби з куркульством, але насправді спрямовувалися проти усього українського селянства. Щоб попередити соціальний вибух у селі, набагато могутніший і небезпечніший для радянської влади, ніж заворушення початку 20-х років, держава створила ситуацію «абсолютного голодування», що набуло найгостріших форм саме в УСРР [6, с. 231].

Характерною особливістю, лейтмотивом суспільного життя 30-х років стало те, що, щоб утримати свої керівні позиції в державі, сталінська команда розгорнула політичні репресії колосальних масштабів. Масовими стали й репресії проти діячів культури, освіти та науки.

Значну увагу представники радянської влади приділяли сфері культури, зокрема освіти. Однією з рис, притаманних сталінізму (як і іншим тоталітарним системам), стала одноманітність у галузі ідеології та культури [4, с. 170, 237–238], що зумовило уніфікацію освіти. Це було суттєвим чинником заборони педології, оскільки педологія передбачала диференціацію навчання дітей залежно від результатів дослідження особистості дитини.

Важливим кроком на шляху до уніфікації освіти стало запровадження однакових навчальних про-

грам і підручників у школах СРСР. У Постанові ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» (1931) зазначалася необхідність «організації науково-марксистської проробки програм, забезпечивши в них окреслене коло систематизованих знань (рідна мова, математика, фізика, хімія, географія, історія) з розрахунком, щоб з 1 січня 1932 р. почати викладання за переглянутими програмами» [13, с. 4]. У 1933 р. ЦК КП(б)У ухвалила Постанову «Про підручники для початкової та середньої школи», що передбачала створення єдиних загальноприйнятих шкільних підручників для шкіл усього СРСР. Одним із наслідків цих постанов стала фактична заборона педагогічних пошуків і експериментів, що були поширені в українському шкільництві 20-х років ХХ ст.

Ознакою уніфікації освіти стали заборона «методу проектів» і «комплексової системи» та остаточний перехід школи на класно-урочну систему викладання навчальних предметів, що був запроваджений Постановою ЦК ВКП(б) «Про навчальні програми і режим у початковій і середній школі» (1932) [12, с. 419–425].

Згідно з постановою РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) «Про структуру початкової і середньої школи СРСР» (1934) було завершено уніфікацію системи народної освіти. Якщо раніше існували суттєві відмінності між організацією освіти в Україні та Росії (в Росії діяла школа-десятирічка, а в Україні — школи першого і другого концентру і професійна освіта), то тепер утвердилися три типи шкіл для всієї країни: чотирикласна, семикласна і десятикласна середня школа. Окрім того, існуючі в школах групи перейменовувалися в класи [11, с. 3].

Уніфікація організаційних форм розвитку освіти та здійснення навчальної, методичної та виховної роботи, її стандартизація, формалізація й авторитарність, бюрократична система управління й контролю зумовили зміни у діяльності радянської школи, одним із наслідків яких стала заборона педології.

Тенденції розвитку суспільства і культури визначалися й національною політикою партії та держави, у якій після 1933 р. відбулися істотні зміни. Вважаючи радянську владу цілком укоріненою в національних республіках, Сталін відмовився від попередньої політики коренізації (українізації). Тому у суспільстві відбувався процес згортання українізації. Націоналізм, зокрема український, був проголошений головною небезпекою в партії та державі, що відкрило шлях до посилення завжди існуючого в радянському суспільстві великодержавного шовінізму. Порятунком від націоналізму вважалася русифікація, що торкнулася передусім освітньої галузі [6, с. 608].

Відмова від ринкової економіки, поширення тоталітаризму та репресій, уніфікація та русифікація

культури — такими були зовнішні чинники заборони педології. З цього часу головним критерієм при оцінці науки став принцип партійності, сутність якої фактично полягала у відповідності результатів наукових досліджень основним положенням марксизму-ленінізму, інтересам комуністичної партії та соціалістичної держави.

В умовах активізації та інтенсифікації соціалістичного будівництва партійне керівництво чекало від педології швидкого рішення проблем, пов'язаних з освітою і вихованням дітей. Але це було неможливо без тривалих наукових досліджень, тільки за рахунок поповнення науки про дитину політичною термінологією та положеннями про вирішальний вплив соціального середовища, колективу і колективної діяльності на формування особистості. Педологія об'єктивно не могла виправдати сподівань партії та радянської влади. Тому позиції педології, яка до цього часу була у радянському суспільстві провідною науковою галуззю, похитнулися.

Окрім того, педологія передбачала врахування інтересів і потреб дитини та індивідуалізацію її виховання і навчання. Системі освіти, що почала утверджуватися в СРСР, це було не потрібно. Радянська влада мала свою власну мету у педагогіці, сутність якої полягала у формуванні нової людини і яка ігнорувала запити дитини. Між педагогічними цілями радянської суспільно-політичної системи періоду тоталітаризму та педологією почали формуватися нездоланні протиріччя. Тому в існуючих на початку 30-х років ХХ ст. соціально-політичних умовах критика педології була неминучою.

Існували і внутрішні чинники заборони педології, сутність яких полягала у переорієнтації її принципів і змісту, зміні об'єкта, предмета і завдань наукових досліджень. Наголосимо, що вони були вторинними, зумовленими зовнішніми (соціально-політичними) чинниками.

Хронологічно початком знищення педології в СРСР вважаємо I Всесоюзний з'їзд з вивчення поведінки людини, що відбувся в Ленінграді на початку 1930 р.

Аналіз матеріалів роботи педологічної секції з'їзду [14; 15], показав, що центр ваги у педологічних дослідженнях у Радянському Союзі переносився з вивчення закономірностей і специфіки фізичного та психічного розвитку дитини на пошуки шляхів формування поведінки та соціального розвитку особистості і її виховання на засадах комуністичної ідеології.

Відтак з'їзд проголосив, що «основним моментом у вивченні індивіда, який формується, є дослідження його класової спрямованості залежно від якої розвиваються усі інші аспекти його поведінки, а тому вивчен-

ня ідеології та світогляду сучасного дитинства стає для педології найактуальнішим завданням, зумовленим загостренням класової боротьби» [15, с. 341–342].

Одним із наслідків «поведінкознавчого» з'їзду стало розгортання дискусії в педології. Безпосереднім приводом до її розгортання став «Лист Сталіна», надрукований у 1931 р. журналом «Пролетарська революція», документ, котрий мобілізував усю радянську науку «на боротьбу за чистоту методології, за більшовицьку партійність науки, за наступ марксистсько-ленінської теорії на ідеологічному фронті». За обов'язковими правилами того часу наукова громадськість мала дуже швидко зреагувати на вказівки вождя і зайнятися самокритикою і самозвинуваченнями [18, с. 33–34]. Тому відповіддю на лист стала передовиця журналу «Педология» (головний редактор — А. Залкінд) «Лист т. Сталіна і методологічна пильність на педологічному фронті», де зазначалося: «Методологічній розхлябаності, відсутності партійної пильності, гнилому лібералізму на педологічному фронті повинен бути покладений кінець» [10, с. 2].

Зазначимо, що критика педології, яка відбувалася у зв'язку з проголошеною дискусією, спочатку торкнулася, здебільшого поглядів і наукової діяльності провідних російських педологів М. Басова, А. Залкінда, С. Моложавого, К. Корнілова, які звинувачували себе в ідейних зв'язках з «правим опортуністом» М. Бухаріним, недооцінці впливу класового середовища на дитину, недостатній критиці «буржуазної» науки та її впливі на власний світогляд тощо. Серед українських учених дискусія торкнулася педолога і дефектолога І. Соколянського. Його звинуватили у механіцизмі при оцінці методів виховання дітей і закликали добровільно «покаятися у своїх гріхах» [5, с. 13; 18, с. 34–40].

На нашу думку, одним із результатів дискусії в педології, була нав'язана ззовні, спровокована дискусією фактично повна зміна її предмета, що полягав у вивченні винятково соціальних чинників і компонентів розвитку дитини. Як зазначав М. Басов (1931), «предметом нашої педології на цьому історичному етапі є соціально-культурний розвиток соціалістичної людини або розвиток нової людини, закономірності і чинники цього розвитку» [3, с. 10].

Приблизно у цей же час у часописах з'явилися перші звинувачувальні й покайні статті стосовно основних засад і змісту педології. Російський журнал «Педология» 1931 р. завів нову рубрику — «Трибуна», відведена спеціально для викриття внутрішніх ворогів у педології, «бичуванню і самобичуванню» лідерів педологічної науки. Більшість педологів, статті яких або про яких публікувалися у цій рубриці, усвідомлювали свою «провину» і каюлися.

Проголосивши «чистку педологічного фронту» (дуже часто у публікаціях вживався термін «фронт», оскільки наука розглядалася як один з фронтів класової боротьби, що загострюється), головний редактор часопису «Педология» А. Залкінд займався й самовикриттям у зв'язку зі своїм захопленням фрейдизмом і рефлексологією, а також запрошував інших науковців не чекати своєї «черги», а розміщувати самокритичні статті на сторінках журналу [5, с. 10–14].

Публікація таких критичних матеріалів не врятували журнал. Закриття часопису у 1932 р. було пов'язане не тільки з негативним ставленням партійного керівництва до науки про дитину. Це було виявом партійної політики у сфері наукової, зокрема психолого-педагогічної, періодики, оскільки майже водночас закривалися й інші психолого-педагогічні видання.

Після закінчення кампанії «критики та самокритики» у 1933 р. позиції педології у сфері освіти і загалом у суспільстві здавалися досить міцними: продовжували працювати науково-практичні установи, публікувалися наукові праці й підручники з педології (зокрема, підручники П. Блонського та Г. Костюка), педологію викладали в усіх педагогічних вузах і технікумах [1, с. 168].

Аналіз історико-педагогічної літератури показав, що питання про причини ліквідації педології є найбільш вивченим порівняно з іншими проблемами розвитку теорії та практики педології. Особливо плідно воно вивчається російськими дослідниками. Так, В. Баранов (1991) вважає, що основною причиною заборони педології є незадовільна робота допоміжних шкіл і класів, а також помилки у їх комплектації, пов'язані з системою обстеження розумового розвитку школярів [2, с. 109]. Подібні думки висловлює й А. Родін (1998): «Саме за завзятість у виявленні важковиховуваних дітей, активність при відправленні їх у спецшколи педологи були піддані жорсткій критиці з боку партійного керівництва. Виявилось, що у спецшколи переводили переважно дітей робітників і простих службовців, а це в умовах диктатури пролетаріату не могло розцінюватися позитивно» [16, с. 93]. Зазначимо, що саме такою є й офіційна версія ліквідації педології, викладена у Постанові від 4 липня 1936 р. [8, с. 3–5].

Радянський психолог А. Петровський (1991) вважає причину ліквідації педології у боротьбі між педологами й педагогами, що закінчилася перемогою останніх [9, с. 133]. П. Шварцман та І. Кузнецова (1994) висловили думку, що Постанова ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р., у першу чергу, була спрямована проти Н. Крупської, яка підтримувала педологію [19, с. 129]. Зазначимо, що, на наш погляд, якщо усі ці факти й мали місце, то їх можна вважати лише приводом до заборони педології.

Достатньо обґрунтованим є твердження Ф. Фрадкіна (1991) щодо цього питання. Він вважає, що головною причиною оголошення педології «лженаукою» була соціально-політична ситуація у країні [18, с. 32]. Цієї ж думки дотримується й Є. Балашов (2012). Він зазначає: «Вірогідно, що справжню причину заборони педології слід шукати у повній невідповідності використовуваних педологією методів загальній політико-ідеологічній тенденції 1930-х років» [1, с. 171].

Найбільш виваженою є точка зору О. Сухомлинської (1996, 2014), оскільки вона розглядає причини знищення педології комплексно і поділяє на «зовнішні та внутрішні рушійні сили перетворення й усунення педології». До зовнішніх причин або рушійних сил відносяться суспільно-політичні процеси, що відбувалися в СРСР, починаючи з кінця 20-х років, а до внутрішніх — значні зміни, яких зазнала педологія впродовж радянського періоду і які вихолостили її зміст і призвели до того, що вона почала розцінюватися як наука без свого об'єкта та предмета дослідження [7, с. 148–150; 17, с. 13].

Повністю погоджуючись з цим підходом стосовно визначення причин ліквідації педології, додамо, що основна причина її проголошення лженаукою і знищення полягала у тому, що для комуністичної партії та радянської влади об'єктивні дослідження педологів були небезпечними, бо вони наочно демонстрували злиденне життя пролетаріату і селянства у країні, яка будувала соціалізм і перед усім світом позиціонувала себе як держава, що захищає інтереси трудящих і створює умови для їх всебічного розвитку.

Сама педологія була «винна» у тому, що акцентувала увагу на недоліках соціальної дійсності, невлаштованому побуті та низькому інтелекті частини населення СРСР. Концентрація науковців на негативних аспектах виховання і розвитку дітей у сім'ї та школі були розцінені партійним керівництвом не як прагнення до викорінювання цих недоліків, а як небезпеку для існування радянської освітньої системи і навіть держави, що були створені і функціонували на підвалинах ідеології, складовою якої була віра у «щасливе дитинство» та світле комуністичне майбутнє радянських дітей.

Окрім того, однією з причин ліквідації педології стало те, що у 20-ті — першій половині 30-х років, почасти нею займалися люди, які не мали відповідної освіти і керувалися у педологічних дослідженнях здебільшого постулатами комуністичної ідеології, намагаючись вирішити проблеми дитинства з «революційним ентузіазмом». Це негативно вплинуло на якість педологічних досліджень, значно знизило авторитет педологів і самої педології у середовищі педагогів, дітей, батьків і загалом у суспільстві.

«Кінець» педології став безпосереднім результатом загальновідомої Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів» від 4 липня 1936 р. У ній було ухвалено «відновити у правах педагогіку і педагогів; ліквідувати ланку педологів у школах і вилучити педологічні підручники; запропонувати Наркомосу РСФРР і Наркомосам інших союзних республік переглянути школи для важковиховуваних дітей і перевести основну масу дітей до нормальних шкіл; ... заборонити викладання педології, як окремої науки, у педагогічних інститутах і технікумах; розкритикувати усі теоретичні книги сучасних педологів, що вийшли до цього часу; бажаючих педологів-практиків перекваліфікувати на педагогів...» [8, с. 6–7].

Таким чином, знищення педології в СРСР і, зокрема в УСРР, було зумовлене соціально-політичними обставинами, що склалися у радянському суспільстві у середині 30-х років ХХ ст. На цей час у СРСР утвердився тоталітаризм і поширилися репресії. Це мало негативний вплив і на розвиток освітньої системи.

Українська освіта впродовж декількох років була директивною, завдяки вищезгаданим постановам ЦК ВКП(б) і відповідним розпорядженням Наркомосу, перетворена з самобутньої, творчої, інноваційної на єдиноначальну, уніфіковану та обмежену суворими ідеологічними настановами. Такій освітній системі педологія з її прагненням до індивідуалізації та диференціації педагогічного процесу була не потрібна.

У таких умовах непотрібною стала не тільки педологія, а й наукова педагогіка, оскільки вихованням

і перевихованням громадян почала займатися сама держава. Здійснюючи репресії, створивши систему таборів, постійно залякуючи людей, вона відібрала у них не тільки можливість, а навіть здатність мислити, висловлюватися, вільно розвиватися. Формування особистості забезпечувалося впливом піонерії та комсомолу, що знаходилися під тиском партійно-державних органів. За таких обставин педологія, що виконувала функції підґрунтя науково-практичної педагогічної діяльності, швидко втратила своє практичне спрямування, яке завжди надавало їй значної ваги у радянській державі.

Поширення тоталітаризму і репресій призвели до того, що цілком зрозуміле прагнення до «самозбереження» змусило педологію і, головне, педологів пристосовуватися до вимог партії, які висувалися до теоретичних основ науки і втілення її ідей у практику. Саме цим можна пояснити визнання діалектичного матеріалізму єдиною можливою платформою педології, як, власне, й інших наук; зміну предмета педології; окреслення меж її функціонування лише обслуговуванням потреб, пов'язаних з формуванням нової людини; спустошення її змісту; критику наукових положень педології.

Після зникнення педології з радянського наукового і освітнього простору педагогіка втратила наукове підґрунтя і в СРСР остаточно утвердилася директивна та ідеологізована освітньо-виховна система.

Література

1. Балашов Е. М. Педология в России в первой трети XX века / Е. М. Балашов. — СПб.: Нестор-История, 2012. — 192 с.
2. Баранов В. Ф. Педологическая служба в советской школе 20-х — 30-х гг. / В. Ф. Баранов // Советская педагогика. — 1990. — № 3. — С. 100–112.
3. Басов М. Я. О некоторых задачах предстоящей перестройки педологии / М. Я. Басов // Педология. — 1931. — № 5–6. — С. 3–28.
4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки: [монографія] / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. — К.: «Либідь», 1991. — 344 с.
5. Залкинд А. Б. Дифференцировка на педологическом фронте / А. Б. Залкинд // Педология. — 1931. — № 3. — С. 7–14.
6. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / С. Кульчицький. — К.: Темпора, 2013. — Т. 2. — 628 с.
7. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 / [за ред. О. В. Сухомлинської]. — К.: «Заповіт», 1996. — 302 с.
8. О педологических извращениях в системе наркомпросов // Разоблачение педологической лженауки. — Ростов-на-Дону: Азово-Черноморское краевое книгоиздательство, 1936. — С. 3–7.
9. Петровский А. В. Запрет на комплексное исследование детства / А. В. Петровский // Репрессированная наука / [под общей редакцией М. Г. Ярошевского]. — Л.: «Наука», 1991. — С. 126–135.
10. Письмо т. Сталина и методологическая бдительность на педологическом фронте // Педология. — 1931. — № 5–6. — С. 1–2.
11. Постанова РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) про структуру початкової і середньої школи СРСР // Комуністична освіта. — 1934. — № 5. — С. 3.

12. Постановление ЦК ВКП(б) об учебных программах и режиме в начальной и средней школе // *Історія української школи і педагогіки: хрестоматія* / [упоряд. О. О. Любар]. — К.: Т-во «Знання», 2003. — С. 419–425.
13. Постановление ЦК ВКП(б) о начальной и средней школе // *Педагогика*. — 1931. — № 4. — С. 3–8.
14. Психоневрологические науки в СССР (Материалы I Всесоюзного съезда по изучению поведения человека) / [отв. ред. А. Б. Залкинд]. — М. — Л.: Госмедиздат, 1930. — 384 с.
15. Резолюция педологической секции I Всесоюзного съезда по изучению поведения человека // *Педагогика*. — 1930. — № 3. — С. 341–346.
16. Родин А. М. Из истории запрета педологии в СССР / А. М. Родин // *Педагогика*. — 1998. — № 4. — С. 92–98.
17. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // *Історико-педагогічний альманах*. — 2014. — № 1. — С. 4–24.
18. Фрадкин Ф. А. Педология: мифы и действительность / Ф. А. Фрадкин. — М.: Издательство «Знание», 1991. — 79 с.
19. Шварцман П. Я. Педология / П. Я. Шварцман, И. В. Кузнецова // *Репрессированная наука* / [под общей редакцией М. Г. Ярошевского]. — Выпуск II. — Спб.: «Наука», 1994. — С. 121–139.

References

1. Balashov E. M. Pedology'ya v Rossy'y' v pervoj trety' XX veka / E. M. Balashov. — SPb.: Nestor-Y'story'ya, 2012. — 192 s.
2. Baranov V. F. Pedology'cheskaya sluzhba v sovetskoj shkole 20-x — 30-x gg. / V. F. Baranov // *Sovetskaya pedagogy'ka*. — 1990. — # 3. — S. 100–112.
3. Basov M. Ya. O nekotoryx zadachax predstoyashhej perestrojky' pedology'y' / M. Ya. Basov // *Pedology'ya*. — 1931. — # 5–6. — S. 3–28.
4. Dany'lenko V. M. Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky': [monografiya] / V. M. Dany'lenko, G. V. Kas'yanov, S. V. Kul'chy'cz'ky'j. — K.: «Ly'bid'», 1991. — 344 s.
5. Zalky'nd A. B. Dy'ferency'rovka na pedology'cheskom fronte / A. B. Zalky'nd // *Pedology'ya*. — 1931. — # 3. — S. 7–14.
6. Kul'chy'cz'ky'j S. Chervony'j vy'kly'k. Istoriya komunizmu v Ukraini vid jogo narodzhennya do zagy'beli / S. Kul'chy'cz'ky'j. — K.: Tempora, 2013. — T. 2. — 628 s.
7. Nary'sy' istoriyi ukrajin'skogo shkil'ny'cztva. 1905–1933 / [za red. O. V. Suxomly'ns'koyi]. — K.: «Zapovit», 1996. — 302 s.
8. O pedology'chesky'x y'zvrashheny'yax v sy'steme narkomprosov // *Razoblachenye pedology'cheskoj lzhenauky'*. — Rostov-na-Donu: Azovo-Chernomorskoe kraevoe kny'goy'zdatel'stvo, 1936. — S. 3–7.
9. Petrovsky'j A. V. Zapret na kompleksnoe y'ssledovanye detstva / A. V. Petrovsky'j // *Repressy'rovannaya nauka* / [pod obshhej redakcy'ej M. G. Yaroshevskogo]. — L.: «Nauka», 1991. — S. 126–135.
10. Py's'mo t. Staly'na y' metodology'cheskaya bdy'tel'nost' na pedology'cheskom fronte // *Pedology'ya*. — 1931. — # 5–6. — S. 1–2.
11. Postanova RNK Soyuzu RSR i CzK VKP(b) pro strukturu pochatkovoyi i seredn'oyi shkoly' SRSR // *Komunisty'chna osvita*. — 1934. — # 5. — S. 3.
12. Postanovleny'e CzK VKP(b) ob uchebnyx programmax y' rezhy'me v nachal'noj y' srednej shkole // *Istoriya ukrajin'skoyi shkoly' i pedagogiky'*: xrestomatiya / [uporyad. O. O. Lyubar]. — K.: T-vo «Znannya», 2003. — S. 419–425.
13. Postanovleny'e CzK VKP(b) o nachal'noj y' srednej shkole // *Pedology'ya*. — 1931. — # 4. — S. 3–8.
14. Psy'xonevrology'chesky'e nauky' v SSSR (Materiy'aly I Vsesoyuznogo s'ezda po y'zuchen'y'u povedeny'ya cheloveka) / [otv. red. A. B. Zalky'nd]. — M. — L.: Gosmedy'zdat, 1930. — 384 s.
15. Rezolyucy'ya pedology'cheskoj sekcy'y' I Vsesoyuznogo s'ezda po y'zuchen'y'u povedeny'ya cheloveka // *Pedology'ya*. — 1930. — # 3. — S. 341–346.
16. Rody'n A. M. Y'z y'story'y' zapreta pedology'y' v SSSR / A. M. Rody'n // *Pedagogy'ka*. — 1998. — # 4. — S. 92–98.
17. Suxomly'ns'ka O. Radyans'ka pedagogika yak ideologiya: spoba istory'chnoyi rekonstrukciyi / O. Suxomly'ns'ka // *Istori'ko-pedagogichny'j al'manah*. — 2014. — # 1. — S. 4–24.
18. Fradky'n F. A. Pedology'ya: my'fi y' dejstvy'tel'nost' / F. A. Fradky'n. — M.: Y'zdatel'stvo «Znany'e», 1991. — 79 s.
19. Shvarczman P. Ya. Pedology'ya / P. Ya. Shvarczman, Y'. V. Kuzneczova // *Repressy'rovannaya nauka* / [pod obshhej redakcy'ej M. G. Yaroshevskogo]. — Vipusk II. — Spb.: «Nauka», 1994. — S. 121–139.

Щербан Тетяна Дмитрівна

*доктор психологічних наук, професор
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

Гоблик Володимир Васильович

*доктор економічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

Щербан Татьяна Дмитриевна

*доктор психологических наук, професор
Мукачевский государственный университет
г. Мукачево, Украина*

Гоблик Владимир Васильевич

*доктор экономических наук, доцент
Мукачевский государственный университет
г. Мукачево, Украина*

Scherban Tatiana Dmytrivna

*doctor of psychology sciences, associated professor of psychology department
Mukachevo state university
Mukachevo, Ukraine*

Hoblyk Volodymyr Vasylyovych

*doctor of economic sciences, associate professor
Mukachevo state university
Mukachevo, Ukraine*

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

EMOTIONAL BURNOUT OF SPECIALISTS IN ECONOMICS

Анотація. У статті розглянуто психологічні особливості процесу формування синдрому емоційного вигорання економістів. Виокремлено якості особистості, які детермінують синдром емоційного вигорання: невротичність; спонтанна агресивність; депресивність; сором'язливість; емоційна лабільність. Проаналізовано динаміку розвитку СЕВ у студентів та працівників. Результати емпіричного дослідження також дозволили констатувати схильність до синдрому емоційного вигорання вже на етапі навчання у ВНЗ. Отримані результати дослідження свідчать про необхідність профілактичної роботи протягом навчання у вузі. Одним із активних методів формування психологічної стійкості до СЕВ є тренінг емоційної саморегуляції.

Ключові слова. синдром емоційного вигорання, нервово напруження, резистенція (опір), та виснаження, схильність до СЕВ, професійна деформація.

Аннотация: В статье рассмотрены психологические особенности процесса формирования синдрома эмоционального выгорания экономистов. Выделены качества личности, которые детерминируют синдром эмоционального выгорания: невротичность; спонтанная агрессивность; депрессивность; застенчивость; эмоциональная лабильность. Проанализирована динамика развития СЭВ у студентов и работников. Результаты эмпирического исследования также позволили констатировать склонность к синдрому эмоционального выгорания уже на этапе обучения в вузе. Полученные результаты исследования свидетельствуют о необходимости профилактической работы в течение обучения в вузе. Одним из активных методов формирования психологической устойчивости к СЭВ является тренинг эмоциональной саморегуляции.

Ключевые слова: синдром эмоционального выгорания, нервное напряжение, резистенция (сопротивление) и истощения, склонность к СЭВ, профессиональная деформация.

Summary: Psychological characteristics of the process of formation of emotional burnout syndrome in economists have been considered in the article. Personality traits that determine emotional burnout syndrome have been distinguished. The dynamics of the development of emotional burnout of students and employees has been analyzed. The results of empirical research allowed to ascertain a predisposition to the syndrome of emotional burnout at the stage of studying at university.

Key words: emotional burnout syndrome, nervous tension, resistance, exhaustion, professional deformation.

Сьогодні у професійній діяльності багато ситуацій, пов'язаних з різного роду психологічними переживаннями і високим емоційним напруженням. Ціллю будь-якої організації є перетворення ресурсів для отримання необхідного результату. Всі організації володіють комплексом ресурсів: людські, матеріальні, фінансові та інформаційні. Очевидно, що визначальними є ресурси залежні від особистостей організації, тобто важливим є вивчення психологічних закономірностей поведінки людей в самих організаціях. Напевно, практично будь-який керівник не хотів би бачити серед своїх підлеглих людей з «кислим» обличчям, завжди незадоволених, які виконують роботу без особливого бажання, прагнуть при першій можливості покинути фірму. Іншими словами, важливо, щоб організація складалася із людей, які задоволені своєю працею. Задоволеність працею — це характеристика емоційного відношення людини до професійної діяльності яку вона виконує. Дослідження доводять, що незадоволеність працею є причиною низької продуктивності праці та текучості кадрів. Незадоволеність працею, в першу чергу, пов'язана з таким поняттям як синдром емоційного вигорання [2].

У психологічній літературі накопичений великий матеріал з вивчення професійної діяльності економістів, де ставиться питання про взаємовплив теоретичних знань і практичного досвіду працівника з точки зору розвитку не тільки його мислення, діяльності, творчого потенціалу, але і особистості в цілому. Фахівець, для якого у професійній діяльності властива активна міжособистісна взаємодія, повинен вміти встановлювати ділові та емоційні контакти, організувати спільну та індивідуальну роботу. Для професійної діяльності фінансистів, менеджерів характерним є — високий рівень відповідальності, насиченості та напруженості. Причому, спілкування становить суттєву і значиму сторону праці спеціалістів. Всі ці особливості професійної діяльності економістів сприяють формуванню у них синдрому емоційного вигорання [1, 4].

Отже, проблемою представленого дослідження виступає вивчення синдрому емоційного вигорання (СЕВ) фахівців-економістів. У психології відчувається дефіцит у подібних дослідженнях, які, є необхідни-

ми, бо їх результати можуть допомогти вирішувати проблемні питання емоційного комфорту на робочому місці. Актуальність представленого дослідження ще й в тому, що проблема формування психологічної стійкості не стала частиною професійної підготовки майбутніх економістів, має як недостатнє як теоретичне, так і практичне обґрунтування.

Об'єкт представленого дослідження — процес синдрому емоційного вигорання. Предмет дослідження синдрому емоційного вигорання майбутніх менеджерів та фінансистів. Мета дослідження — виокремити психологічні особливості синдрому емоційного вигорання майбутніх фінансистів та менеджерів.

Методологічну основу дослідження склали теоретичні засади вивчення: психічної напруженості особистості (Г.І. Косицький, В.Л. Маріщук, Н.І. Наєнко, В.М. Смірнов та ін.); особливостей і показників працездатності особистості (К.М. Гуревич, Н.О. Дмитрієва, М.Д. Левітов, Ю.Т. Коженцев та ін.); підтримки особистісного зростання в несприятливих умовах середовища (Н. Агаєв, Г. Дубровинський, І. Касьянов, І. Ліпатов, О. Назаров та ін.); проблема формування професійної мотивації (О. Бандурка, О. Житник, С. Занюк та ін.). Водночас багато аспектів цієї проблеми, особливо що стосується синдрому емоційного вигорання працівників економічної сфери, залишаються недостатньо вивченими.

Синдром емоційного вигорання — це процес поступового втрачання емоційної, пізнавальної та фізичної енергії, що виявляється в ознаках емоційного та інтелектуального виснаження, фізичної втоми, особистої відстороненості та зменшення почуття задоволення від виконаної роботи [5]. Підкреслимо, що емоційне вигорання — це динамічний процес і виникає поетапно, у повній відповідності з механізмом розвитку стресу, коли в наявності є всі три фази стресу: нервово напруження, резистенція (опір) та виснаження. З'ясовано, що синдром емоційного вигорання розвивається в процесі професійної діяльності у формі стереотипу емоційного поведінки, який проявляється в особливостях професійного спілкування.

Для дослідження особливостей емоційного вигорання, протестовано працівників банку та студентів

3-го і 5-го курсів спеціальності «Фінанси», «Менеджмент». Для того щоб визначити психологічні особливості емоційного вигорання було використано методу діагностики рівня емоційного вигорання Бойко та AVEM.

Згідно аналогічних досліджень, проведених психологами, СЕВ вважається сформованим, якщо є сформованою хоча б одна з фаз. Отримані результати свідчать про те, що СЕВ уже є сформованим у студентів 3-го курсу. Це є важливим та тривожним результатом, адже він доводить наявність сформованого синдрому ще під час навчання у вузі. Це негативне явище виявлено в половині студентів, і не може пройти повз увагу психологів університету. Викликають занепокоєння і результати досліджень групи «ризик», до якої відносимо респондентів, для яких характерною є стадія формування СЕВ хоча б в одній з фаз. Як засвідчують представлені результати, у студентів та працівників існує досить висока вірогідність формування СЕВ. Найбільш негативний результат демонструють саме працівники банку, в яких дана стадія сформована у 47%. Цікавим є і той факт, що у даній категорії відсутні працівники зі стажем більше 30 років. Це свідчить про те, що здобуття практичного досвіду, вироблення власного стилю професійної діяльності допомагає успішно «боротися» зі СЕВ.

СЕВ визначається наступними компонентами: напруженням, резистенцією та виснаженням. «Напруження» характеризується переживанням професійних та міжособистісних стосунків, підвищеним нервовим напруженням та депресивним настроєм. «Резистенція» характеризується неконтрольованим впливом настрою на професійні стосунки, розвитком байдужості у професійних стосунках, емоційною замкненістю та бажанням уникати будь-яких комунікативних ситуацій. «Виснаження» — емоційним перевантаженням, створенням бар'єру у професійній спілкуванні, порушенням міжособистісних стосунків у колективі та професійній діяльності загалом, погіршенням фізичного та емоційного самопочуття.

Результати проведеного дослідження переконують, що визначальним компонентом синдрому емоційного вигорання як для студентів, так і для працівників банку є «резистенція» (47%, 33% і 40% діагностованих мають високий рівень розвитку саме цього компоненту). Тобто можна стверджувати, що розвиток емоційного вигорання відбувається через цей компонент синдрому. Фаза «напруження» є домінуючою у студентів 3-го курсу (33%). Діяльність і студентів, і працівників банку супроводжується емоційними перевантаженнями. Результати дослідження доводять, що за таких умов люди схильні реагувати згоранням комунікативної діяльності. Для того, щоб зберегти своє здоров'я, вони

часто вдаються до тактики економії емоцій, вибудовують захисні бар'єри на шляху виснажливого спілкування.

Аналізуючи отримані результати, можна стверджувати, що у фазі «напруга» домінує симптом «переживання психотравмуючих обставин» в усіх групах (відповідно 53% студентів 3-го курсу, 17% випускників та 40% працівників банку). Це означає, що відбувається вплив психотравмуючих факторів, зростає напруга, яка виливається у відчай і обурення. Нерозв'язність ситуації призводить до розвитку компонентів вигорання.

Заслугує особливої уваги показники симптому «тривоги і депресії» склався у значній кількості студентів 3-го курсу (53%). Це свідчить, що студенти відчувають напругу у формі переживання ситуативної та особистісної тривоги, і можливо розчарування в обраній професії. Сформований симптом — початок опору стресовим ситуаціям та початок формування емоційного захисту. У випускників даний симптом виражений набагато менше (17%). Доцільно відзначити, що фаза «напруги» сформувалась у 33% третьокурсників, 10% випускників і 13% працівників банку.

У фазі «резистенції» домінуючим є симптом «неадекватного емоційного реагування». Даний симптом є сформованим у 67% студентів 3-го курсу, 60% п'ятикурсників і 53% працівників. Сформованість цього симптому доводить те, що професіонал перестає диференціювати різницю між двома принципово відмінними явищами: економним виявом емоцій і неадекватним емоційним реагуванням.

Наступним у нашому аналізі є симптом «редукції професійних обов'язків», який в середньому є сформованим у 63% студентів та 53% працівників банку. Це означає, що у студентів та працівників банку є наявні спроби полегшити або скоротити обов'язки, які вимагають емоційних витрат. Одним із прикладів такого спрощення є нестача елементарного впливу на колеги та клієнтів клієнтів та. У працівників це також може свідчити про професійну деформацію — зміни характеру, що виникають в результаті багаторічної професійної діяльності.

Щодо симптому «розширення сфери економії емоцій». Цей симптом притаманний 30% студентів і 67% працівників. Це свідчить, що дана форма захисту здійснюється за межами професійної діяльності — у спілкуванні з рідними, друзями. На роботі вони тримаються відповідно до нормативів, а вдома замикаються або, гірше того, віддаляються.

Оцінку ступеня психічного навантаження досліджуваних відображають окремі шкали опитувальника AVEM. У табл. 1 представлені середні значення та стандартні відхилення показників шкал опитувальника.

Середні значення та стандартні відхилення шкал AVEM (N = 30, 30, 25)

Шкала		3 курс		5 курс		Працівники	
		M	SD	M	SD	M	SD
BA – Суб'єктивне значення діяльності	Професійна активність	4,23	1,56	5,14	1,3	5,43	1,21
BE – Професійні домагання		5,23	1,23	6,57	1,70	5,79	1,05
VB – Готовність до енергетичних витрат		4,77	1,45	6,00	1,89	6,00	1,62
PS – Прагнення до досконалості		5,23	1,53	6,24	1,34	6,21	1,31
DF – Здатність підтримувати дистанцію у роботі		5,85	1,34	5,43	1,9	4,21	1,89
RT – Тенденція до відмови в ситуації не успіху.	Психічна стійкість і копінг-стратегії	6,31	1,65	5,29	1,56	5,29	1,20
OP – Активна стратегія вирішення проблем		5,08	1,68	5,33	1,45	5,5	1,22
IR – Внутрішній спокій і рівновага		3,69	1,32	4,57	1,30	3,93	1,27
EE – Почуття успішності в професійній діяльності	Емоційне відношення до роботи	3,38	1,38	3,95	1,04	3,79	1,72
LZ – Задоволеність життям		4,15	1,83	4,86	1,73	5	1,24
SU – Почуття соціальної підтримки		3,23	1,37	4,19	1,69	4,43	1,77

Як свідчать отримані результати, третьокурсники характеризуються низькою активністю у навчальній діяльності, що виявляється в заниженій схильності до енергетичних витрат і низьких професійних домаганнях. Аналогічні показники випускників та працівників банку мають вище значення, що свідчить про підвищення активності. Одночасно відзначається зниження почуття успішності в професійній діяльності, задоволеності життям (в загалі), а також недостатньо сформовані здібності до активного вирішення виникаючих проблем. Останнє можна було б пояснити низьким почуттям власної компетентності та зниженим контролем результатів своїх дій. Високий рівень активності знаходиться у відповідності з помірною тенденцією до відмови в ситуації не успіху.

Результатами теоретичного дослідження доведено, що емоційне вигорання детермінується комплексом факторів, які включають індивідуально-психологічні особливості особистості та специфічні особливості професійної діяльності емоційного характеру.

Результати емпіричного дослідження дозволили виокремити якості особистості, які впливають на синдром емоційного вигорання: невротичність; спонтанна агресивність; депресивність; сором'язливість; емоційна лабільність. Результати емпіричного дослідження також дозволили констатувати схильність до синдрому емоційного вигорання вже на етапі навчання у ВНЗ.

Отримані результати дослідження також свідчать про необхідність систематичної роботи зі студентами щодо або профілактики, або корекції синдрому емоційного вигорання. В першу чергу – це комплексна робота психолога на протязі всього навчання у ВНЗ. Одним із активних методів формування психологічної стійкості і профілактики СЕВ може бути тренінг емоційної саморегуляції, що і буде перспективою подальшого дослідження.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф // науч. ред. Л. И. Евенко. – М. Экономика, 1989. – 519 с.
2. Психология / Учебник для экономических вузов // Под. общ. ред. В. Н. Дружинина. – СПб.: Питер, 2000. – 672 с.
3. Субботин В. Е. Контроль и планирование поведения / В. Е. Субботин // Современная психология: Справочное руководство / под ред. В. Н. Дружинина. – М.: Инфра-М, 1999. – 687 с.
4. Файоль Анри Общее и промышленное управление / Анри Файоль. – М.: Контроллинг, 1992. – 111 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен // пер. с нем. под ред. Б. М. Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – 406 с.

Щербан Тетяна Дмитрівна

*доктор психологічних наук, професор
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

Гоблик Володимир Васильович

*доктор економічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

Щербан Татьяна Дмитриевна

*доктор психологических наук, профессор
Мукачевский государственный университет
г. Мукачево, Украина*

Гоблик Владимир Васильевич

*доктор экономических наук, доцент
Мукачевский государственный университет
г. Мукачево, Украина*

Scherban Tatiana Dmytrivna

*doctor of psychology sciences, associated professor of psychology department
Mukachevo state university
Mukachevo, Ukraine*

Hoblyk Volodymyr Vasylyovych

*doctor of economic sciences, associate professor
Mukachevo state university
Mukachevo, Ukraine*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОФВІДБОРУ

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СИСТЕМЕ ПРОФОТБОРА

RESPONSIBILITY IN PROFESSIONAL SELECTION SYSTEM

Анотація. У статті розглянуто фактор відповідальності фахівців, як найважливіша умова їх професійного зростання. Питання відповідальності особистості аналізується як чинник готовності до професійної діяльності, атрибуції професійного успіху. Результати емпіричного дослідження дозволили виокремити якості особистості, які впливають на формування відповідальності, професійний відбір.

Ключові слова: професійний відбір, відповідальність, відповідальність у прийнятті рішень, успіх у професійній діяльності.

Аннотация. В статье рассмотрены фактор ответственности специалистов, как важнейшее условие их профессионального роста. Вопрос ответственности личности анализируется как фактор готовности к профессиональной деятельности, атрибуции профессионального успеха. Результаты эмпирического исследования позволили выделить качества личности, которые влияют на формирование ответственности, профессиональный отбор.

Ключевые слова: профессиональный отбор, ответственность, ответственность в принятии решений, успех в профессиональной деятельности.

Summary. The responsibility factor of specialists as the most important condition of their professional growth has been considered in the article. The issue of responsibility is analyzed as individual factors: readiness for professional activities; attribution of professional success. The results of empirical studies allowed to distinguish personality traits that affect the formation of responsibility and professional selection.

Key words: professional selection, responsibility, responsibility in decision-making, success in professional activities.

Сьогодні все більшої актуальності в науковій системі організаційної психології набуває дослідження тематики професійного відбору фахівців. Серед першочергових завдань науковці відмічають підвищення ефективності функціонування професійних спільнот такими працівниками, які мають необхідні якості для успішного оволодіння професією. Одним із критеріїв, що ілюструє важливість підготовки якісних кадрів є фактор відповідальності до здійснення професійної діяльності.

Професійна готовність виражається передусім в тому, щоб оперативно приймати доцільні рішення у постійно мінливих умовах, беручи на себе відповідальність як за сам процес, так і за наслідки тих чи інших дій. Багатогранність розуміння психологічного концепту «здатність діяти професійно» зумовлює диференціювання власної глибинної суб'єктивності відносно сприйняття навколишньої дійсності. Такий підхід у розумінні інтернального та екстернального типу світосприйняття дозволяє аналізувати комплексність чинників, що формують структуру оцінкових компонентів системи профвідбору.

В психологічній літературі накопичений великий матеріал з вивчення професійної діяльності економістів, де ставиться питання про взаємовплив теоретичних знань і практичного досвіду працівника з точки зору розвитку не тільки його мислення, діяльності, творчого потенціалу, але і особистості в цілому. Для професійної діяльності фінансистів, менеджерів характерним є — високий рівень відповідальності, насиченості та напруженості [1,4].

Отже, проблемою представленого дослідження виступає вивчення відповідальності фахівців як найважливішої умови їх професійного зростання. У психологічній літературі відчувається дефіцит у подібних дослідженнях, які, є необхідними, бо їх результати можуть допомогти вирішувати проблемні питання формування готовності до професійної діяльності. Актуальність представленого дослідження ще й в тому, що проблема формування готовності не стала частиною професійної підготовки майбутніх економістів, має як недостатнє як теоретичне, так і практичне обґрунтування.

Мета дослідження — виокремити психологічні особливості формування відповідальності у системі професійного відбору.

Зазначається, що необхідною умовою успішного оволодіння професійною майстерністю є досить високий розвиток вміння чинити відповідально. З іншої сторони, готовність фахівця до здійснення професійної діяльності, розуміється нами як цілісний системний конструкт, реалізований через потреби і здібності, детерміновані суспільними вимогами до професії.

Дослідження проблеми психологічної готовності фахівця до діяльності (в контексті структурування чинників професійної придатності) знаходимо в роботах Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, О.О. Бодальова, Б.С. Братуся, Н.Ю. Волянюк, В.І. Гордієнко, Є.О. Клімова, Л.М. Карамушки, С.Д. Максименка, Л.М. Мітіної, Л.А. Снігур, Т.С. Яценко та інших. Так, професійно-особистісний ріст студента забезпечується через трьохрівневу «призму готовності»: морально-психологічну, змістовно-інформаційну та операційно-діяльнісну. На цьому наголошують Ю.К. Бабанський, Є.В. Бондаревська, В.А. Сластенін. Вивчення змісту та структури професійно-придатності ведеться в рамках професійно-компетентнісного підходу такими психологами як І.Д. Бех, О.А. Дубасенюк, В.І. Лозова, Н.Г. Ничкало, С.І. Подмазін, О.Л. Пруцакова та ін.

Однак на сьогодні сам підхід в розумінні поняття «професійний відбір» потребує комплексного розгляду, оскільки й бачення успіху в професії все більше ускладнюється різнорівневими показниками. Аналітичною перспективою виступає вивчення питання відповідальності особистості, як фактору готовності до професійної діяльності в аспекті формування атрибуції успіху, механізму цілепокладання, інтернально-екстернального світобачення «життєвих світів».

Ряд авторів (М.Н. Берулава, Є.П. Ільїн, В.М. М'ясищев) відмічають, що професійна відповідальність здебільшого пов'язана з локусом контролю та успішністю в системі професійної діяльності. Розвиваючи її, в особистості з'являються навички прогнозування, цілепокладання; відбувається процес формування життєвих і професійних планів в найближчому і віддаленому майбутньому; розвиваються вольові якості майбутніх фахівців; верифікується ціннісно-мотиваційна позиція в процесі професійного становлення. Так, Е. Фром зауважує, «Слово «відповідальність» втратило свій початковий зміст і використовується звичайно як синонім обов'язку. Обов'язок — поняття із сфери несвободи, тоді як відповідальність — поняття із сфери свободи». Різноманітність зовнішніх і внутрішніх аспектів «вміння дати відповідь» в подальшому впливає на систему вибору професійно-орієнтованих стратегій поведінки індивіда загалом та уявлення успіху в конкретизованій діяльності як такого, зокрема.

Вивчення відповідальності особистості, як основного критерію системи профвідбору, безпосередньо пов'язане з дослідженням локусу контролю. Науковцями доведено (А. Налчаджян, Хекхаузен), що екстернальність чи інтернальність прямопропорційні до відчуття задоволеності, відчуття успіху в професійній діяльності.

На емпіричному рівні для вивчення даного феномену застосовано методику дослідження рівня

суб'єктивного контролю (РСК) Є. Бажин, Є. Голінкіної, О. Еткінда. Адапована до російської вибірки шкала локусу контролю передбачає: відмінність між людьми за спрямованістю локусу контролю на екстернальний і інтернальний вектори; локус контролю характеризується типовістю приписування на всі життєво важливі ситуації, що трапились з індивідом.

Процедура дослідження за методикою РСК відбувалась на досліджуваних 180 осіб серед яких студенти 1-х та 5-х курсів Мукачівського державного університету різних спеціальностей. Результати порівняння отриманих даних подаються на рис 1.

Як видно з рис. 1, істотно відрізняються від норми ($X_{\text{норм}} = 5,5$) шкали Із, Іс, Ім $X_{\text{сеп}} = 3,81$. Екстернальна орієнтація за шкалою Із $X_{\text{сеп}} = 4$ ($\sigma = 1,20$) свідчить про загальний низький рівень суб'єктивного контролю. Студенти-першокурсники переважно не вважають себе здібними контролювати події, ситуації, власне життя. У студентів 1-го курсу, спостерігається достатній рівень ідентифікації своїх досягнень з критеріями успішності в сім'ї, що в свою чергу, стимулює до інтернального типу сприйняття відповідальності в сфері сімейних стосунків ($Ic X_{\text{сеп}} = 6,28$ ($\sigma = 1,65$)).

Низьким показником характеризується шкала Ім $X_{\text{сеп}} = 3,81$ ($\sigma = 1,26$). Це можна про тлумачити як недостатню віру у власне вміння активно формувати своє коло спілкування. За таких умов досліджувані не використовують наявних соціальних ресурсів, не отримують необхідну соціальну підтримку, джерелом якої є саме міжособистісні стосунки. Середні показники суб'єктивного рівня відповідальності наводяться на рис. 2.

Як бачимо, студенти випускних курсів виявляють досить значні відхилення від норми за шкалами

Із $X_{\text{сеп}} = 3,76$ ($\sigma = 1,03$), Ін $X_{\text{сеп}} = 3,48$ ($\sigma = 1,20$), Ів $X_{\text{сеп}} = 3,67$ ($\sigma = 1,26$). Шкала Із є стрижневою в даній методиці. Порівняно з першим курсом спостерігається зниження загального рівня інтернальності, що, як правило, тягне за собою дисгармонію в цілісному механізмі цілепокладання, мотивації, самоідентифікації. Значення Ін студентів характеризує досліджуваних як таких, що схильні приписувати відповідальність за неуспішні події іншим людям чи вважати їх результатом невезіння. А це, в свою чергу, не дозволяє повноцінному формуванню Я-успішного як в загальному, так і в професійному контексті. Шкала Ів визначає інтернально-екстернальний вектор, що складається в контексті виробничих відносин. Тут прослідковується логічний зв'язок з двома вище описаними шкалами. Адже низький показник значень за даною шкалою характеризує схильність у студентів 5-го курсу приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам — керівництву, товаришам по роботі, везінню-невезінню.

Отже, на основі отриманих результатів, можна зробити висновок про те, що у студентів старших курсів спостерігається значний зсув у напрямку екстернального контролю, що в цілому негативно позначається на формуванні рівня відповідальності та тягне за собою неготовність особистості до розвитку професійно-важливих якостей майбутніх фахівців взагалі та психологічної стійкості зокрема. Адже, якщо у професійній діяльності розраховувати на інших, на зовнішні обставини, то і будь-який неуспіх переживається більш болюче, сприймається як «велика несправедливість щодо себе». Іншими словами, психологічний факт перенесення відповідальності на інших людей сприяє розвитку синдрому емоційного вигорання.

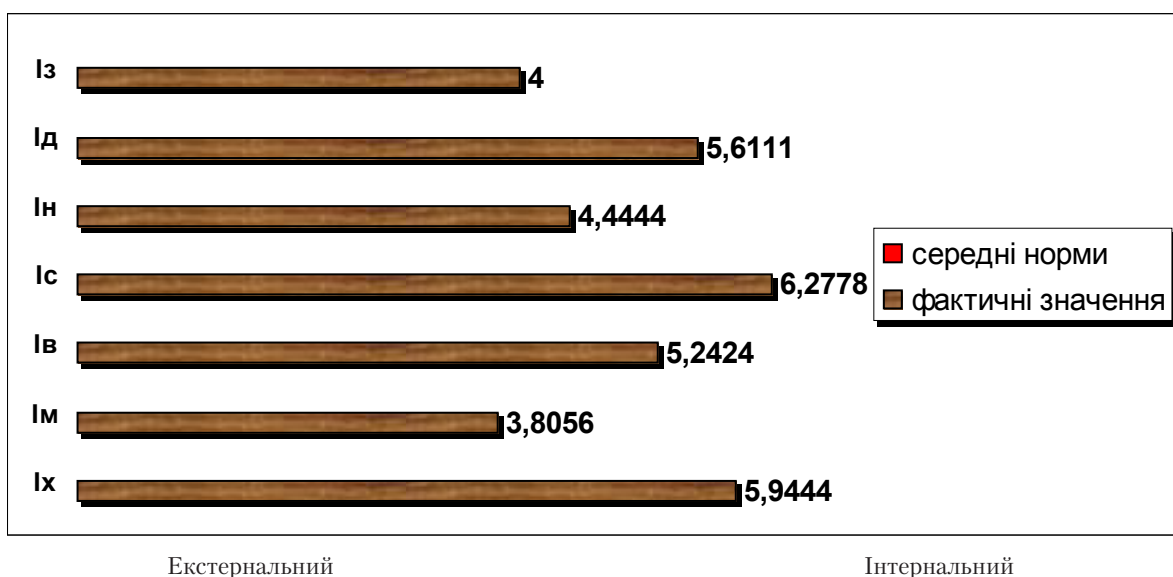

Рис. 1. Показники отримані за методикою РСК (рівень суб'єктивного контролю) студентів 1-го курсу

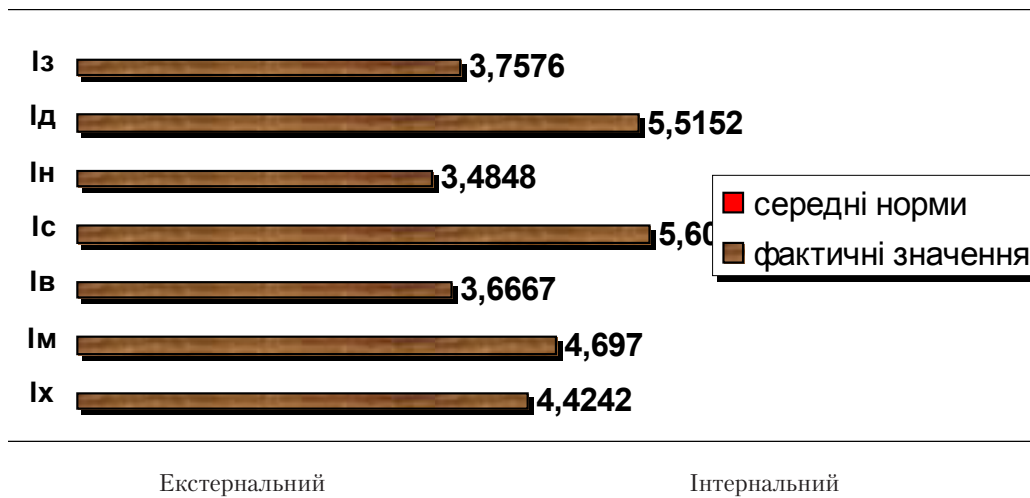

Рис. 2. Показники РСК студентів 5-го курсу

Проведений теоретичний аналіз зазначених емпіричних досліджень, що стосуються теми профвідбору, підтверджує той факт, що відношення особистості до виконуваної діяльності в майбутньому є прямопропорційним ступеню усвідомлення індивідом обов'язків і оволодінням усвідомленими завданнями у процесі формування готовності до професійної діяльності. Таким чином, слід підкреслити, що процес якісного становлення суб'єкта професійної діяльності та розвиток його професійного майбутнього багато в чому залежить від розвитку рівня відповідальності. Об'єктивізація виявленого загального рівня локусу контролю оцінки психологічних особливостей досліджуваних в ситуації профвідбору сприяє підвищенню достовірності діа-

гностики професійно-важливих якостей індивіда. Це розкриває нові перспективи в професійному відборі спеціалістів будь-якої сфери діяльності людини.

Результати емпіричного дослідження дозволили виокремити якості особистості, які впливають на формування відповідальності. Отримані результати дослідження також свідчать про необхідність систематичної роботи зі студентами щодо розвитку відповідальності уже під професійної підготовки. В першу чергу — це комплексна робота психолога на протязі всього навчання у ВНЗ. Одним із активних методів формування відповідальності може бути тренінг емоційної саморегуляції, що і буде перспективою подальшого дослідження.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф // науч. ред. Л. И. Евенко. — М. Экономика, 1989. — 519 с.
2. Психология / Учебник для экономических вузов // Под. общ. ред. В. Н. Дружинина. — СПб.: Питер, 2000. — 672 с.
3. Субботин В. Е. Контроль и планирование поведения / В. Е. Субботин // Современная психология: Справочное руководство / под ред. В. Н. Дружинина. — М.: Инфра-М, 1999. — 687 с.
4. Файоль Анри Общее и промышленное управление / Анри Файоль. — М.: Контроллинг, 1992. — 111 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен // пер. с нем. под ред. Б. М. Величковского. — М.: Педагогика, 1986. — 406 с.

Грищенко Анастасия Евгеньевна
Преподаватель кафедры психологии
Белорусский государственный университет
Grishchenkova A. E.
Lecturer, Department of Psychology
The Belarusian State University

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В РЕЗУЛЬТАТЕ ВОСПРИЯТИЯ СЦЕН НАСИЛИЯ НА ТЕЛЭКРАНЕ

MODEL OF FORMATION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AS A RESULT OF PERCEPTION VIOLENCE ON TV

Аннотация. Проведен теоретический анализ влияния сцен насилия на телеэкране на психику зрителя, предложены две модели формирования агрессивного поведения в результате восприятия сцен насилия.

Ключевые слова: агрессия, насилие на телеэкране, атрибуция враждебности, катарсис, моделирование, десенси-тизация.

Abstract. A theoretical analysis of the impact of violence on television on the psyche of the audience, offered two models of formation of aggressive behavior as a result of the perception of violence.

Keywords: aggression, violence on television, attribution of hostility, catharsis, modeling, desensitization.

Широкое распространение и внедрение в повседневную жизнь зрителей продуктов масс-медиа, содержащих сцены насилия и жестокости, их доступность, отсутствие надежных рамок, которые регламентируют доступ к таким сюжетам посредством интернет ресурсов и телевидения, одновременно недостаточная осведомленность населения о возможных негативных последствиях влияния сюжетов насильственного содержания на психику зрителя, отсутствие образовательных и коррекционных программ, определяющих пути профилактики возможных вариантов негативного психологического воздействия продуктов масс-медиа, определяют актуальность и приоритетность тех направлений психологических исследований, которые позволят выработать адекватные способы информационно-психологической защиты общества.

В современной научной литературе имеется значительное количество работ, посвященных проблеме влияния сцен насилия в экранных медиатекстах на аудиторию, а также возможным последствиям такого просмотра: С. А. Anderson, S. L. Black, J. Funk, R. V. Haynes, L. R. Huesmann, А. Бадур, Л. Берковиц, Д. Брайант, Р. Бэрон, Д. Ричардсон, Е. В. Тарасова, И. А. Фурманов, А. В. Федоров, Р. Харрис. Большинство указанных исследований подтвердили, что просмотр сцен насилия влияет на все сферы психической

активности зрителя, изменяя его поведение, эмоции и когниции. В основном это влияние осуществляется с помощью следующих пяти механизмов катарсис, возбуждение, дезингибция (растормаживание), десенси-тизация, моделирование [1].

Катарсис. Механизм катарсиса предположительно позволяет давать зрителям безопасный выход своим агрессивным импульсам посредством просмотра или представления сцен насилия и жестокости.

Предполагается, что подавление любого акта агрессии представляет собой фрустрацию, увеличивающую побуждение к агрессии. И наоборот, осуществление всякого акта агрессии должно это побуждение снижать. Однако следует заметить, что само снижение более или менее кратковременно, и затем, при продолжении исходной фрустрации побуждение к агрессии возникает снова [2].

Возбуждение. При просмотре сюжетов, содержащих сцены насилия и жестокости, зрители часто испытывают эмоциональное возбуждение, которое имеет физиологическое проявление и чаще всего переживается в форме гнева [10; 2]. Так же необходимо отметить воздействия дополнительных источников возбуждения, таких как кратковременное физическое напряжение; сексуально возбуждающие истории, фильмы или картинки; шумы; стимулирующие пре-

параты, которые способствуют повышению уровня агрессивности.

Дезингибиция. Механизм дезингибиции объясняется тем, что по мере привыкания к сценам насилия и жестокости, ослабляется сдерживающее действие социальных санкций, которые направлены против агрессивного и насильственного поведения в реальной жизни. Данный механизм особо проявляется в тех случаях, когда насилие на экране оправданно ситуацией и герои, которые совершают насильственные действия, не наказываются. Действия данного механизма можно наблюдать довольно часто, так как исследования показали, что 75% совершаемых на экране насильственных действий не повлекли штраф и герои не раскаивались в совершенном насилии, а в 37% программ отрицательные герои и вовсе не были наказаны [3].

Более того, изучение эффекта дезингибиции показало, что существует ряд условий, при которых просмотр сцен насилия на экране будет в большей степени способствовать совершению агрессивных поступков [1; 6; 7]:

- герой, который совершает насильственное действие на экране, привлекателен для подростка;
- в фильмах присутствует оружие;
- насилие представлено графически;
- насилие вознаграждается;
- насилие представлено юмористическим способом.

Десенситизация. При регулярном просмотре фильмов, мультфильмов, телепередач, содержащих сцены насилия, зрители становятся менее восприимчивы к насилию на экране и затем с большей готовностью принимают насилие в реальной жизни. Особое значение имеет действие данного механизма у детей. Установлено, что у детей до семилетнего возраста не достаточно четкая и осознанная грань между реальным и виртуальным миром. Они не всегда умеют отличать того, что им показывают по телевизору, от того, что происходит за пределами экрана. Более того, снижение восприимчивости ребенка к экранному насилию впоследствии может привести к усилению тенденции оправдывать насилие в реальности как по отношению к себе, так и по отношению к окружающим, а также принимать данное явление как нечто неизбежное и не выходящее за пределы нормы поведения [1].

Моделирование. Предполагается, что зритель учится увиденным по телевизору моделям поведения и иногда пытается их воспроизводить. Особый эффект от данного механизма можно наблюдать у детей. Это связано с тем, что дети чаще отождествляют себя с героями фильмов, мультфильмов, телепередач и пытаются подражать им. Если ребенок не слишком предрасположен к насилию, однако регулярно смотрит сцены насилия, то со временем модели поведения за-

крепляются, и любое наблюдение за жестокостью на экране может растормозить ранее усвоенные модели, что приведет к агрессии. Таким образом, для совершения насилия потребуется меньше условий, чем могло бы, так как перед совершением жестокости произошло первоначальное растормаживание.

Как отмечает А. Бандура [5], указанный механизм регулируется четырьмя взаимосвязанными компонентами: внимание, сохранения, моторно-репродуктивные процессы, мотивационные процессы.

Вышеуказанные механизмы влияют как на поведение зрителя, так и на его эмоциональную сферу. Исследования показывают, что каждый человек, независимо от возраста, пола, социального статуса эмоционально реагирует на медиа насилие и, впоследствии, может моделировать его. Однако наибольшей опасности подвержены дети. Исследователи изучали реакцию детей на фильмы, содержащие сцены различного рода насилия, от нанесения телесных повреждений до угроз нанесения таковых [1]. При просмотре такой медиа продукции дети склонны переживать эмоцию гнева. Однако одним из спорных моментов пока еще остается вопрос: является ли гнев, испытываемый детьми при просмотре сцен насилия на экране, необходимым или просто благоприятствующим условием возникновения агрессивного поведения. В частности, Л. Берковитц [8; 9] считает, что гнев является решающим опосредующим звеном между фрустрацией и агрессией. Иначе говоря, гнев, по его мнению, необходим, но не достаточен, так как для наступления враждебной агрессии требуются еще запускающие раздражители. А. Бандура [4] трактует гнев как один из компонентов общего возбуждения, которое способствует агрессии, только если в данных ситуационных условиях агрессия доминирует, а ее предвосхищаемые последствия не оказываются в целом чересчур неблагоприятными. Современные исследования более сходны с точкой зрения Л. Берковитца, чем А. Бандуры.

Кроме возникновения эмоции гнева, к аффективным проявлениям воздействия просмотра сцен насилия на экране можно отнести переживания эмоции страха. Американские исследования показали, что каждый третий школьник склонен отмечать кратковременный испуг, когда страх после увиденной на телеэкране сцены насилия длится «несколько минут», что свидетельствует о ситуативном воздействии телеэкрана. На страх, длящийся в течение «нескольких часов», указывает практически каждый седьмой школьник. Страхи, возникшие после увиденного по телевизору и длящиеся в течение «нескольких дней», отмечает каждый десятый школьник. Также были отмечены явные невротические состояния — страхи, продолжающиеся в течение «нескольких недель» и «нескольких лет» [1].

После просмотра сюжетов насилия на экране помимо изменений поведенческой и эмоциональной сферы, также можно наблюдать изменения когниций зрителя. Исследователи обнаружили положительную корреляцию между тем, сколько дети проводят времени за просмотром фильмов, мультфильмов, телепередач и особенностями мировосприятия. Дети, которые больше смотрели жестокие программы, воспринимают мир как более опасное место, чем те, которые уделяли таким программам меньше времени, что в дальнейшем может привести к преувеличенному восприятию опасности реального мира.

Основываясь на вышеуказанных результатах, была разработана модель возникновения агрессивного поведения в результате восприятия сцен насилия на экране (рис. 1), которая включает в себя две возможные поведенческие схемы. Первая схема: после просмотра сюжетов насильственного содержания у зрителя возникает возбуждение, далее происходит

физическое и эмоциональное отреагирование и как следствие катарсис (безопасный способ разрядки накопившейся энергии). При включении второй поведенческой схемы после возбуждения происходит изменения эмоций (в соответствии с активационной теорией эмоций Д. Линдсли), которое выражается в проявлении страха либо гнева, а это в свою очередь приводит к изменению когниций, т.е. формируется представление о мире как более враждебном и опасном. Далее все эти изменения находят свое отражение в открытом поведении в форме агрессии (физической, вербальной, прямой, косвенной или аутоагрессии). На изменения когниций и эмоций после просмотра сцен насилия на экране будут действовать механизмы дезингибиции (ослабление сдерживающих действий социальных санкций, которые направлены против агрессивного и насильственного поведения в реальной жизни.) и десенситизации (снижение чувствительности к насилию на экране).

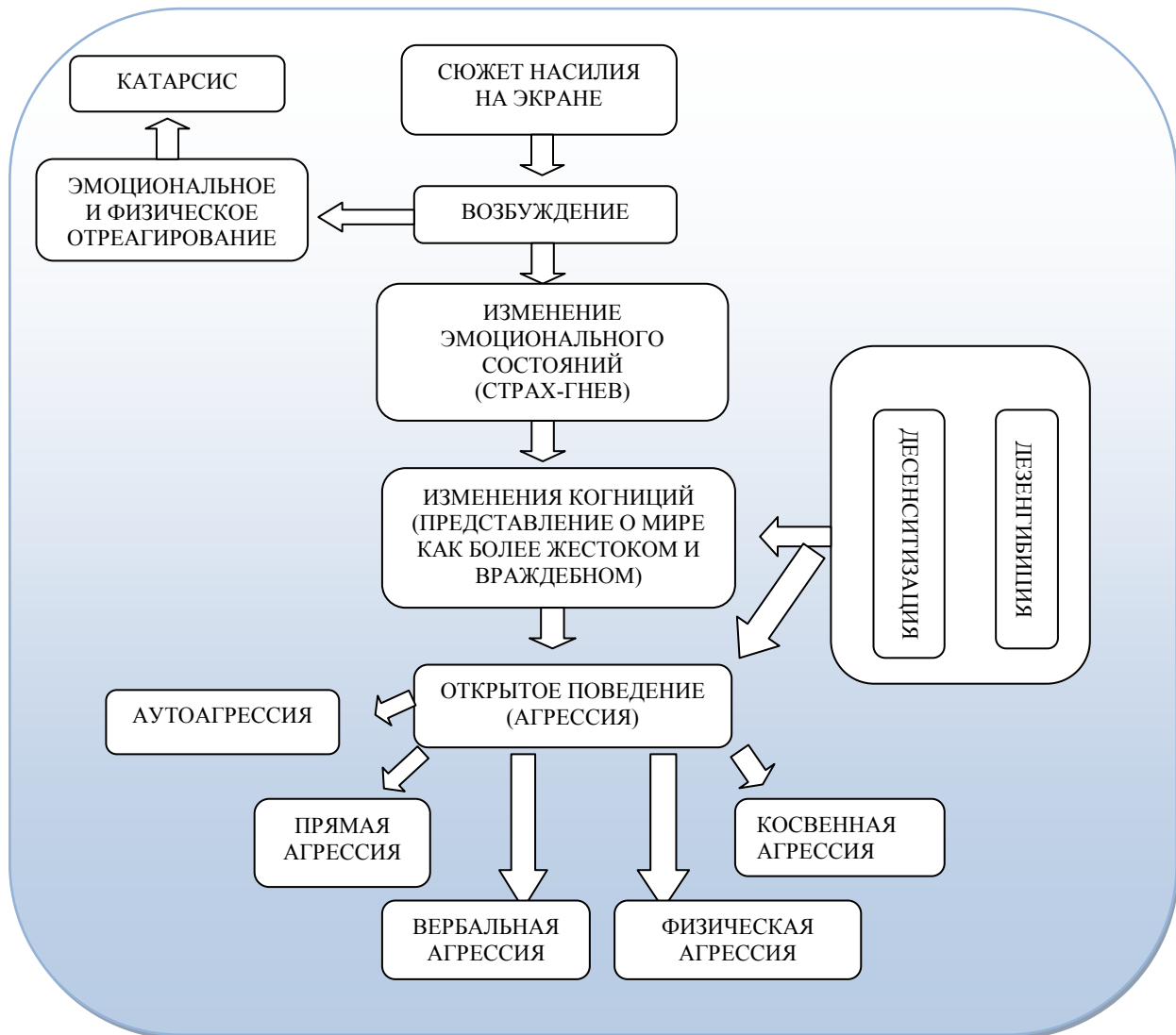

Рисунок 1. Модель возникновения агрессивного поведения в результате восприятия сцен насилия на экране

Одним из важнейших факторов формирования агрессивного поведения являются когнитивные способности индивида и усвоенные им стратегии переработки информации. В случае, когда человек считает, что причиной непонятных для него действий другого являются отрицательные намерения, он, вероятнее всего поведет себя таким же образом по отношению к обидчику. В то время как в ситуации, когда он осознает, что эти действия вызваны совершенно иными мотивами, агрессивной реакции может и не возникнуть. Таким образом, как утверждает Э. Аронсон, реакция человека на фрустрацию «может быть модифицирована и одним из важнейших факторов, способных это сделать, является намерение, приписываемое фрустратору». Одной из основных когнитивных моделей, существующих на данный момент, является модель враждебной атрибуции, разработанная К. Доджем [11], согласно которой люди склонны приписывать враждебные намерения другим, даже тогда, когда этих намерений в действительности не существует. Процесс атрибуции проходит, как утверждал К. Додж [12], следующие этапы:

1. Устанавливается лицо, ответственное за акт предполагаемой агрессии;
2. Анализируются намерения этого лица (был ли данный акт совершен намерено или это произошло случайно);

3. Выясняется отношение этого лица к наступившим последствиям его агрессивных действий (предвидел ли он наступление этих последствий);

4. В случае, когда лицо совершило агрессивные действия намеренно, выясняется мотивы его поведения.

К. Додж и его коллеги [13; 14] также выявили, что для крайне агрессивных детей характерна предрасположенность к враждебно-предубежденным атрибуциям. Иными словами, дети, склонные к насильственным действиям, чаще интерпретируют неоднозначные действия как враждебные и угрожающие, чем их менее агрессивные сверстники.

Основываясь на когнитивной модели враждебной атрибуции и на выше приведенные исследования, была разработана модель атрибуции поведения в результате восприятия насилия на экране, которая включает две поведенческие схемы. Первая схема: после просмотра сюжета насилия на экране идет когнитивная оценка увиденного, далее в ситуации провокации зритель атрибутирует действия субъекта как невраждебные, случайные, не проявляет намерение наказать обидчика, а наоборот стремится простить его, как результат для разрешения сложившейся ситуации использует неагрессивные формы реагирования.

Вторая поведенческая схема включает атрибуцию агрессивного поведения (рис. 2) и представлена следующими элементами: после просмотра сцен насилия на экране у зрителя происходит изменения когний,

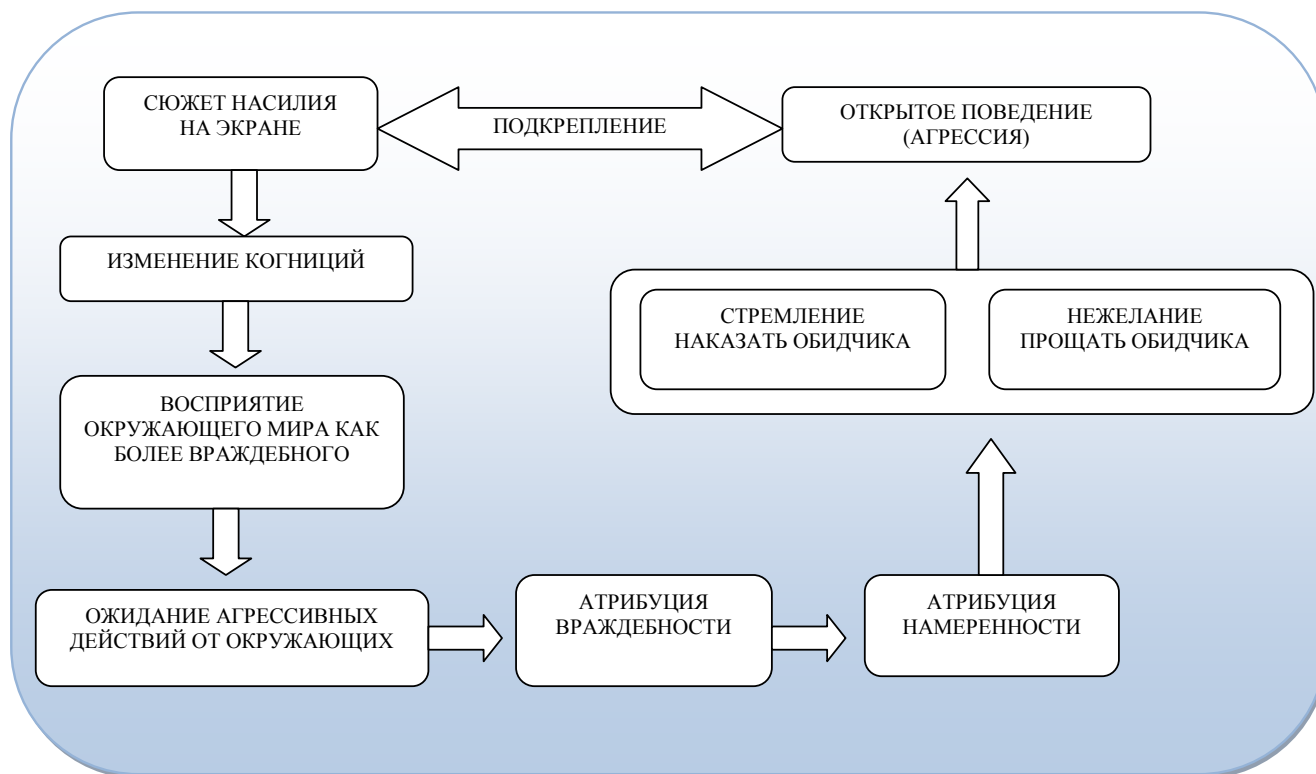

Рисунок 2. Модель атрибуции агрессивного поведения в результате восприятия насилия на экране

он начинает воспринимать окружающий мир как более враждебный, далее зритель через призму такого восприятия ожидает агрессивных действий со стороны окружающих, затем в ситуации провокации любые действия зритель атрибутирует как враждебные и намеренные, он не стремится простить потенциального обидчика, а наоборот намерен наказать его. Это в свою очередь проявляется в агрессивном поведении (разных формах агрессии). Отреагировав таким образом, зритель стремится найти подкрепления своим действием, а так как сюжеты насилия на экране предоставляют положительное подкрепление (в большинстве случаев совершенное насилие положительным персонажем не наказывается, а наоборот оправдыва-

ется и поощряется), то зритель опять просматривает такие сюжеты, что в свою очередь запускает весь представленный алгоритм заново и закрепляет сформированный когнитивный сценарий поведения.

Таким образом, можно сделать вывод, что дети, склонные к проявлению агрессии, чаще интерпретируют неоднозначные действия как враждебные, намеренные и угрожающие, чем их менее агрессивные сверстники. Более того, они склонны приписывать враждебные намерения другим людям, даже тогда, когда этих намерений в действительности не существует, что в свою очередь определяет намерение наказать, а не простить потенциальных обидчиков, а также закрепляет агрессивные паттерны поведения.

Литература

1. Брайант, Д. Основы воздействия СМИ / Д. Брайант, С. Томпсон. — СПб, 2004. — С. 193–211.
2. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. — М, 1986. — С. 365–405.
3. Anderson, C. A. Television Violence and Aggressive Thoughts, Feelings and Behavior in the Laboratory and in Life / C. A. Anderson // *Journal of personalities and social psychology*. — 2000. — № 4. — P. 772–790.
4. Bandura, A. Aggression: A Social Learning Analysis / A. Bandura. — Englewood Cliffs, 1973.
5. Bandura, A. Social learning and personality development / A. Bandura, R. Walters. — N.Y., 1965. — P. 592.
6. Berkowitz, L. Impulse, aggression, and the gun / L. Berkowitz // *Psychology Today*. — 1968. — № 2(4). — P. 18–22.
7. Berkowitz, L. Some effects of thoughts on anti- and prosocial influences of media tv. A cognitive-neoassociation analysis / L. Berkowitz // *Psychological Bulletin*. — 1984. — № 95. — P. 410–427.
8. Berkowitz, L. Frustrations, appraisals, and aversively stimulated aggression / L. Berkowitz // *Abnormal Behavior*. — 1988. — № 14. — P. 3–11.
9. Berkowitz, L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation / L. Berkowitz // *J. Bulletin*. — 1989. — № 106. — P. 59–73.
10. Dengerink, H. A. Anxiety, aggression, and physiological arousal / H. A. Dengerink // *Journal of Experimental Research in Personality*. — 1971. — № 2. — P. 13–19.
11. Dodge, K. A. A social information processing model of social competence in children / K. A. Dodge // *Minnesota symposium on child psychology*. — 1986. — P. 7–125.
12. Dodge, K. A. Social information-processing bases of aggressive behavior in children / K. A. Dodge, N. R. Crick // *Personality and Social Psychology Bulletin*. — 1990. — № 16. — P. 8–22.
13. Dodge, K. A. Hostile attributional biases in severely aggressive adolescents / K. A. Dodge, J. M. Price, J. A. Bachorowski, J. P. Newman // *Journal of Abnormal Psychology*. — 1990. — № 99. — P. 385–392.
14. Dodge, K. A. Hostile attributional biases among aggressive boys are exacerbated under condition of threats to the self / K. A. Dodge, D. R. Somberg // *Child Development*. — 1987. — № 58. — P. 213–224.

References

1. Braiant, D. Osnovy vozdeistviia SMI / D. Braiant, S. Tompson. — SPb, 2004. — S. 193–211.
2. Khekkhauzen, K. H. Motivatsiia i deiatelnost / K. H. Khekkhauzen. — M, 1986. — S. 365–405.
3. Anderson, C. A. Television Violence and Aggressive Thoughts, Feelings and Behavior in the Laboratory and in Life / C. A. Anderson // *Journal of personalities and social psychology*. — 2000. — № 4. — P. 772–790.
4. Bandura, A. Aggression: A Social Learning Analysis / A. Bandura. — Englewood Cliffs, 1973.
5. Bandura, A. Social learning and personality development / A. Bandura, R. Walters. — N.Y., 1965. — P. 592.
6. Berkowitz, L. Impulse, aggression, and the gun / L. Berkowitz // *Psychology Today*. — 1968. — № 2(4). — P. 18–22.
7. Berkowitz, L. Some effects of thoughts on anti- and prosocial influences of media tv. A cognitive-neoassociation analysis / L. Berkowitz // *Psychological Bulletin*. — 1984. — № 95. — P. 410–427.
8. Berkowitz, L. Frustrations, appraisals, and aversively stimulated aggression / L. Berkowitz // *Abnormal Behavior*. — 1988. — № 14. — P. 3–11.
9. Berkowitz, L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation / L. Berkowitz // *J. Bulletin*. — 1989. — № 106. — P. 59–73.
10. Dengerink, H. A. Anxiety, aggression, and physiological arousal / H. A. Dengerink // *Journal of Experimental Research in Personality*. — 1971. — № 2. — P. 13–19.
11. Dodge, K. A. A social information processing model of social competence in children / K. A. Dodge // *Minnesota symposium on child psychology*. — 1986. — P. 7–125.
12. Dodge, K. A. Social information-processing bases of aggressive behavior in children / K. A. Dodge, N. R. Crick // *Personality and Social Psychology Bulletin*. — 1990. — № 16. — P. 8–22.
13. Dodge, K. A. Hostile attributional biases in severely aggressive adolescents / K. A. Dodge, J. M. Price, J. A. Bachorowski, J. P. Newman // *Journal of Abnormal Psychology*. — 1990. — № 99. — P. 385–392.
14. Dodge, K. A. Hostile attributional biases among aggressive boys are exacerbated under condition of threats to the self / K. A. Dodge, D. R. Somberg // *Child Development*. — 1987. — № 58. — P. 213–224.

Калинина Марина Петровна

*Кандидат филологических наук,
Доцент кафедры рекламы и связей с общественностью
Институт журналистики Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко*

Калініна Марина Петрівна

*Кандидат філологічних наук,
Доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю
Інститут журналістики Київського національного університету
Імені Тараса Шевченка*

Kalinina Maryna

*PhD,
Associate professor advertising and PR department
Institute of journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

**КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ЗАПОБІГАННЯ РЕЙДЕРСЬКИМ ЗАХОПЛЕННЯМ
БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ PR- ЗАХИСТУ БІЗНЕСУ**

**КОММУНИКАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ РЕЙДЕРСКИХ ЗАХВАТОВ В КОНТЕКСТЕ
PR-ЗАЩИТЫ БИЗНЕСА**

**COMMUNICATION ASPECTS OF RAIDS IN THE CONTEXT OF PR- BUSINESS
PROTECTION**

Ключові слова: рейдерська атака, кризові комунікації, PR-захист бізнесу, конфліктний PR, корпоративні війни, імідж, репутація.

Ключевые слова: рейдерская атака, кризисные коммуникации, PR-защита бизнеса, конфликтный PR, корпоративные войны, имидж, репутация.

Key words: raider attack, crisis communications, PR-protection business, corporate war, image, reputation.

Резюме

Стаття «PR-захист бізнесу під час рейдерського захоплення: загальні положення та алгоритми рішень» досліджує питання можливостей інструментарію паблік рилейшнз під час рейдерського захоплення бізнесу та під час корпоративних війн. Автор пропонує нестандартні підходи в побудові комунікацій під час подібних криз з різними видами громадськості. В статті розглянуто підходи до дослідження рейдерство та його комунікаційної складової. Також в статті розглянуто комунікаційні стратегії для запобігання рейдерським атакам.

Резюме

Статья «PR-защита бизнеса во время рейдерского захвата: общие положения и алгоритмы действий» исследует вопросы возможностей инструментария паблик рилейшнз во время рейдерского захвата бизнеса и периода корпоративных воин. Автор предлагает нестандартные подходы в построении коммуникаций во время подобных кризисов с разными группами общественности. В статье рассмотрены подходы к исследованиям рейдерства, в частности, его коммуникационные составляющие. Также в статье рассмотрены коммуникационные стратегии, позволяющие избежать рейдерских атак.

Abstract

Article «PR-protection business in raider attacks: general provisions and algorithms actions» explores the issue of possible tools of public relations during raider capture business and corporate warrior period. The author offers innovative approaches in building communications during such crises with different community groups. The article describes the approaches to the study of raiding, in particular, its communications components. The article also discussed communication strategies to avoid raiding attacks.

Загальні положення та актуальність питання

Комунікаційний аспект рейдерських захоплень в Україні — галузь майже не досліджена, оскільки в нашій країні рейдерство досліджується виключно в юридичній та економічній площині. В економічній науці та юриспруденції рейдерство розглядається як корпоративний конфлікт. Проблема корпоративних конфліктів досліджена у працях З.П. Варналія, О.В. Тарасової, С.В. Кравченко, Г. Паламарчука, Л. Венгера та інших економістів [1]. Навіть визначення поняття «рейдерство» викладено вітчизняними науковцями в юридично-економічній площині. За Варналієм З.П., рейдерство — це недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника, захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному та фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та з застосуванням сили [2].

Сучасні українські практики та теоретики дослідження рейдерства, на відміну від російських колег, в своїх дослідженнях не беруть до уваги комунікаційну складову цього явища. Проте таке однобічне ставлення до цієї проблеми лише заважає її вчасному виявленню та запобіганню. Адже рейдерське захоплення має спільну першопричину — помилки в комунікаційній політиці підприємства.

Мета цієї статті — систематизувати основні ознаки майбутньої рейдерської атаки, виділити комунікаційну складову рейдерства, визначити основні групи громадськості, з якою необхідно вести роботу до, під час та після рейдерської атаки, а також сформулювати алгоритм комунікаційної роботи та комунікаційної безпеки компанії.

Україна стикнулася із поняттям рейдерських захоплень бізнесу в середині 90-х років із появою перших приватних підприємств. На сьогоднішній день рейдерство як вид бізнес-конфліктів став реальною загрозою як для потужних холдингів, так і для невеличких приватних компаній. Найбільш ризикованими сегментами в плані рейдерських захоплень є: будівництво, нерухомість, фінанси та інвестиції, аграрний бізнес, ретейл, ЗМІ, авто бізнес, добротні фонди з великими обігами коштів та інші. Найбільш уразливою є форма управління компанією, де є кілька власників,

акціонери, інвестори, структури, керування якими здійснюється через правління.

В Україні, Білорусі та Російській Федерації спостерігається особлива активність корпоративних конфліктів, пов'язана незрілою демократією. Зокрема, це пов'язано з тим, що в цих країнах при владі перебувають олігархічні бізнесові клани, які періодично перебувають в ситуації перерозподілу сфер впливу. Ці галузі «за замовчуванням» вже входять в зону ризиків рейдерства.

Питання вивчення комунікаційної природи рейдерства, а також забезпечення комунікаційної безпеки компанії є надзвичайно цікавим для науково-практичної роботи фахівців зв'язків з громадськістю, проте зовсім не дослідженим з наукової точки зору. Так сталося, що батьківщиною новітніх методів роботи в комунікації є країни Європи на США, проте західний бізнес не зник працювати в умовах постійного ризику рейдерських захоплень, оскільки навіть питання злиттів та поглинань до дрібниць розписана в законодавстві. Країни Заходу набагато менше, ніж Україна стикаються з фактами корупції в судовій системі. Власне тому європейські та американські фахівці виявилися безпорадними в питанні комунікаційного захисту бізнесу перед рейдерськими атаками. На разі, існування вузьких спеціалістів в цій галузі буде затребуване в практиці. Більшість публікацій, пов'язаних з рейдерством, не мають системного характеру. Окремі матеріали починають з'являтися у фаховій сфері з соціальних комунікацій та правознавства. Це позначається на тому, що фахівці з публік рілейшинз на практиці лишуються певним чином безпорадними перед фактом рейдерської атаки на бізнес. В першу чергу тому, що перші сигнали про початок рейдерського захоплення більшість фахівців лишає поза увагою.

Відповідно, нові умови функціонування бізнесу та політики в нашій країні змушують переглянути погляди на щоденну PR-практику, зокрема, на формування кола інформаційної безпеки компанії, прорахування та прогнозування комунікаційних ризиків, попередження рейдерських атак. Відповідних змін має зазнати система викладання спеціальності «зв'язки з громадськістю» у вищих навчальних закладах України. Введення цієї теми в навчальні плани ВНЗ якість змінять набір знань випускника, активізують

дослідження в галузі інформаційних потоків, інформаційних війн у бізнес-сегменті та відкриють новий горизонт поєднання менеджменту підприємств, юриспруденції та паблік релейшинз.

Головними причинами самого факту існування рейдерство як явища є:

- **нестабільна економічна ситуація**, оскільки так звані смутні часи дають можливість розширювати бізнес не шляхом купівлі чи поглинань, а шляхом елементарних злочинних захоплень. Крім того, в період економічної кризи надто активно загострюється боротьба за клієнта, за ресурси, за активи. Наприклад, для того, щоб купити бізнес не за ринковою ціною, а за зниженою, виникає публічний конфлікт, спрямований на обвалення вартості бізнесу. В таких умовах рейдери та грінмейлери буквально полюють на активи, що слабо захищені. Основною зброєю в таких конфліктах стають методи дискредитації бізнесу та його власника;
- **нестабільна політична ситуація**, коли владні важелі переходять від одного політичного клану до іншого, і де кожний наступний клан відбирає те, що колись належало попередникам. Державна вертикаль України за 24 роки Незалежності сформувала систему вимагання коштів у населення та бізнесу. Інколи відсотки за прикриття спрямовувалися на фінансування партійних проектів. На разі країна ще не має політичної волі для стримування цих процесів;
- **корумпована судова та правоохоронна система, а також недосконалі закони**. Не секрет, що більшість українських законів прописані із можливістю їхнього подвійного трактування. Правоохоронна система України має в своєму арсеналі низку суто «економічних» статей, спрямованих на зачищення бізнес-спільноти. Зокрема, статті 366 та 191 КК України [3, 71], які сформульована таким чином, що до за нею можна арештувати будь-яку посадову, а часом і не посадову особу. Як свідчить статистика аналізу кримінальних проваджень, які відкривалися в Україні з дев'яностих років, понад 90% власників бізнесу, постраждалих в результаті рейдерських атак, було засуджено саме за цими статтями. Колосальна корумпованість правоохоронних органів та судової системи не лишають шансів в законний спосіб вирішити проблеми власності в суді;
- **нехтування представниками бізнесу можливостей паблік релейшинз у вирішенні корпоративних конфліктів**. Попри те, що вже п'ять років вітчизняні ВНЗ випускають фахових спеціалістів, український бізнес не поспішає відкривати спеціалізовані відділи, які мають займатися не маркетингом, а іміджем, репутацією, комунікацією з аудито-

рією, передбачати та керувати кризами. З причини відсутності практичного досвіду, керівники компанії та особи, що займаються комунікаціями, в перші дні рейдерської атаки просто не знають, яких заходів необхідно вживати в таких ситуаціях. Останнім часом PR- відділи навпаки скорочуються, а часом, навіть, взагалі закриваються, що миттєво позначається на комунікаціях компанії. Проте, навіть, корпорації, які мають потужні комунікаційні відділи, часто програють перші битви з рейдерами, оскільки в Україні жодна компанія не має готових антикризових пакетів на випадок рейдерського захоплення і не веде прозору комунікаційну політику. Оскільки рейдерська атака передбачає миттєву реакцію в інформаційному просторі, часто компанії просто не встигають розпочати необхідні комунікації. Проте ці комунікації є найбільш важливими, бо саме вони є чинником тиску на корумповану виконавчу, судову та правоохоронну системи.

За даними станом на 2015 рік «в Україні діє щонайменше 40–50 спеціалізованих рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та економістів;

- рейдерство набуло в Україні системного характеру. Кількість захоплень сягає 3000 на рік;
- результативність рейдерських атак – понад 90%;
- за експертною оцінкою, щорічний обсяг сегмента поглинань і злиттів (без приватизації) становить понад 3 млрд дол. США;
- середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні, за експертними оцінками, становить близько 1000%;
- українське рейдерство має відчутну кримінальну складову: протиправні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди – навіть співробітників правоохоронної системи тощо» [4].

Практичні та наукові дебати

Найбільшою проблемою сучасної України є упевненість бізнесу, що проблема рейдерства їх не торкнеться. Проте за статистикою, щороку кількість та складність рейдерських захоплень тільки зростає. В 2015 році суттєво змінилися тенденції рейдерських захоплень. Так останнім часом все більше жертвами рейдерських захоплень стають так крупні бізнес-структури. Формально це пояснюється перерозподілом сфер впливу в зв'язку із зміною владних еліт.

Рейдерські захоплення можна розглядати в кількох площинах: економічний захист, юридичний захист та комунікаційних захист. На пострадянському просторі тема комунікаційного захисту бізнесу найбільш розвинена в Російській Федерації в силу концентрації крупного бізнесу, пов'язаного з надрами та видобуванням, концентрацією крупних капіталів. В Україні

попри те, що рейдерські атаки на бізнес стали звичайною ситуацією, проте означений напрямок не знайшов своїх дослідників, які б на ґрунтовному рівні дослідили особливості вітчизняних рейдерських схем.

За класифікацією рейдерство відноситься до публічних, передбачуваних, тривалих, системних криз. Тобто PR-відділ компанії зобов'язаний прорахувати ситуацію рейдерського захоплення та підготувати алгоритм дій для запобігання цій ситуації. Високий відсоток вдалих рейдерських захоплень пояснюється тим, що піарники не усвідомлюють рейдерство як загрозу, отже не вживають необхідних привітливих заходів. Зокрема, основним чинником безпеки компанії буде прозорість діяльності бізнесу, медійна активність бізнесу, соціальна відповідальність, активний репутаційний PR, публічність та громадська активність керівника / власника бізнесу в контексті гіпотетично ймовірних рейдерських загроз. Проте в сучасній Україні ще досі поширена хибна думка про те, що паблік рілейшинз — це лише додаткові витрати, які себе не компенсують, а також зайва увага наглядових органів до компанії.

Існують ситуації, які априорі потребують додаткової публічності бізнесу та керівника бізнесу. Відомий російський дослідник М. Студенкін виділив сім бізнес-ситуацій, де необхідна чітка комунікаційна стратегія.

1) коли компанія бере участь корпоративної війни з ФПГ або прямими конкурентами з метою послаблення позицій, зменшення капіталізації, отримання відмови від зазіхань на власність;

2) в умовах конфлікту з органами влади, які можуть блокувати діяльність компанії з особистих обставин, а також надаючи допомогу конкурентам чи рейдерам;

3) в ситуації протистояння з групами громадськості та організаціями (дрібними акціонерами, пайщиками, дольниками, мешканцями територій). При цьому розглядаються ситуації й протилежні, коли необхідно захищати законні інтереси;

4) у випадку внутрішніх конфліктів: між акціонерами (власниками), підрозділами компанії, топ-менеджментом та колективом;

5) в ситуаціях корпоративного шантажу, коли основна задача сторони, що атакує — змусити основного акціонера (власника бізнесу) поступитися тисо та викупити акції за завищеною ціною;

6) при спробі недружнього поглинання або рейдерського захоплення активів компанії, що здійснюється самостійно або на замовлення. Це найбільша небезпечна ситуація для репутації бізнесу та власника;

7) в конфлікті з міжнародною корпорацією («інвесторами», акціонерами, конкурентами), коли всту-

пає в дію «закон великих чисел» та корпоративні інтереси можуть розглядатися та захищатися як державні та національні [5].

Повна відсутність комунікацій компанії є згубною для бізнесу. Якщо підприємство не є соціально важливим для суспільства, якщо про його діяльність громадськості нічого не відомо, вірогідність успішності рейдерського захоплення є надзвичайно великою. Високий суспільний резонанс компанії значно ускладнює рейдерство та може призвести до того, що рейдери взагалі можуть відмовитися від своїх планів.

Інформаційні стратегії до та під час рейдерських захоплень

Проведене дослідження довело, що в 90% випадків компанії прямо чи опосередковано винуваті у виникненні ситуації із рейдерським захопленням:

- відсутність постійної комунікаційної роботи;
- відсутність зв'язку із партнерами (вкладниками, інвесторами, акціонерами). Бізнес має чітко зрозуміти, що дві три вітальні картки на рік не гарантують зв'язку із своєю активною громадськістю;
- відсутність системи оповіщення комунікаційних небезпек;
- відсутність моніторингу ситуації на ринку та навколо компанії;
- відсутність повноцінної PR служби, скорочення штату, економія на комунікаціях;
- відсутність в компаніях кризових пакетів та готових алгоритмів дій на випадок виникнення кризи;
- відсутність пабліситі, активної громадської діяльності.

Для бізнесу можна виділити кілька універсальних стратегій, які рекомендовано для щоденної PR-практики.

Стратегія «Постійна присутність в медіа. Публічність». Постійна присутність компанії в медійному середовищі, прозорість бізнесу, громадянська активність власника бізнесу, статус експерта привертає до себе увагу громадськості. Рейдерські захоплення бізнесу часто супроводжуються відкриттям кримінальних справ на керівника / власника з метою його усунення від контролю над ситуацією. У разі переходу дій у цю площину, зникнення публічної особи, арешт одразу перейде у розряд резонансної ситуації. Крім того, медійність та наявність сформованого журналістського пулу дозволяє оперативно формувати інформаційну ауру події на користь об'єкту захоплення. Наступними кроками буде підвищення резонансу події та формування групи тиску. Особливою удачею варто вважати ситуацію, коли рейдерів прикривають публічні особи, оскільки вони не будуть ризикувати своєю репутацією, конфліктуючи з потенційною

«жертвою», в підготовленому нею комунікаційному просторі. Крім того, необхідно системно роз'яснювати громадськості, в першу чергу, ключовій громадськості, кожний крок, кожну дію компанії. Агресивна поведінка компанії в медійному середовищі може знищити цікавість до неї з боку чиновників, особливо на хвилі антикорупційної політики в державі. Отже, висока медійна активність попереджує масоване грінмейлєрство. Проте ця стратегія актуальна та ефективна у випадку, коли компанія та керівник з моменту заснування бізнесу приділяють увагу інформаційному іміджу.

Стратегія «Постійний комунікаційний аудит». Існують опосередковані сигнали, які передують початку рейдерської атаки. За певний період до активної фази в ЗМК починається хвиля негативних публікацій відносно компанії. В соціальних мережах активно розповсюджується фейкова інформація, чутки та паніка. Отже в першу чергу необхідно відслідковувати інтенсивність та тональність матеріалів про компанію. Як тільки починають переважати негативні матеріали та розповсюджуватися чутки, необхідно включити механізми кризових комунікацій. В на даному етапі основна задача відділу PR полягає у вчасній та адекватній реакції, в недопущенні переходу комунікацій з кризової сфери у конфліктну. Окремо зауважимо на відстеженні не публічних (прихованих) комунікацій. У даному разі під не публічними комунікаціями слід вважати інформацію, яка живе в ділових колах того бізнес-сегменту, в якому працює компанія. Зазвичай, це думки експертів ринку, партнерів бізнесу, чутки, обережна поведінка партнерів, зменшення замовників, відтік клієнтів. Фахівця з паблік релейшинз має насторожити особлива увага до компанії контролюючих органів. За звичай, нескінченний потік перевірок — ознака близького рейдерського захоплення. Саме «результати» таких перевірок стають підставами для відкриття кримінальних проваджень на керівників бізнесу. З моменту отримання таких результатів необхідно розпочинати активні зовнішні комунікації, спрямованих на попередження арештів. Зокрема, саме скандальні комунікації можуть допомогти суттєво покращити ситуацію та опосередковано вплинути на судове рішення.

Стратегія «Антикризовий пакет». Автор зауважила, що рейдерство — це передбачувана криза. Отже бізнес здатний передбачити джерела та види небезпеки. Відповідно до статистики рейдерства, найбільш небезпечними джерелами рейдерських захоплень є партнери та підрядники компанії, акціонери, конкуренти, члени родини власника / його друзі, с якими належним чином не оформлені корпоративні права, більш могутні бізнес-структури, яких зацікавив успішний бізнес-проект, торгівельна марка. Відповід-

но до цього, компанія має розробити кризові пакети з розрахунку на кожний напрямок ймовірної кризи. Також варто зауважити, що компанія обов'язково му- сить мати в офісі відеокамеру для фіксації подій. За відсутності відеокамери із цією функцією впораються сучасні гаджети: веб-камери, смартфони та планше- ти. Також можна передбачити можливість термінової трансляції в мережі Інтернет.

Стратегія «Формуємо адвокатів бренду». Для компанії надзвичайно необхідно формувати пул лояльної громадськості. Особливо це стосується таких груп як вкладники, інвестори будівництва, дрібні акціонери, клієнти. Це ті люди, які у разі переходу конфлікту в активну фазу можуть стати на захист інтересів компанії, з якою їм було комфортно. Необхідно постійно підтримувати зворотній зв'язок з цією групою та активно інтегрувати її в життя компанії. Для цього необхідно постійно оновлювати базу даних, влаштовувати спільні заходи (наприклад, благодійні проекти), івенти, спілкування, зустрічі, збори. Якщо компанія постійно спілкується із своєю «громадою», спеціалісту легко вирахувати осіб, які можуть виступати представниками рейдерського лобі, а також сформувати свою групу підтримки. «Позитивна» громадськість виступає помічником компанії, носієм її корпоративної ідеології. У разі переходу кризи в стадію конфлікту, «позитивна громадськість» стає на захист компанії: влаштовує пікети на підтримку, бере участь у судових засіданнях, активно працює в соціальних мережах.

Надзвичайно важливо вчасно розпізнати «незадоволену» та «заздалегідь конфліктну» громадськість. Наприклад, однією з найбільш розповсюджених схем розвалу банків чи кредитних спілок є входження в якості вкладника особи з великим вкладом (так званий «законсервований агент»). За необхідності така людина починає розхитувати ситуацію всередині установи: агресивно спілкується з керівництвом, постійно пише скарги на дії компанії чи менеджменту, ініціює перевірки та кримінальні провадження, підбурює інших вкладників на заміну керівництва, створює ініціатором негативних медійних приводів, є організатором пікетів, а також за вказівкою рейдерів в слушний момент вимагає дострокового припинення фінансових відносин. Власне за такою схемою протягом 2009–2011 років в Україні було знищено більшість кредитних спілок.

В разі, якщо компанія не веде активних публічних комунікацій, або все-таки потрапила під рейдерське атаку, необхідно максимально швидко запровадити заходи конфліктного PR.

Література

1. Тивончук І.О., Глинська Г.Я. Особливості рейдерства в Україні: особливості рейдерства в Україні. Режим доступу http://vlp.com.ua/files/22_23.pdf
2. Паламарчук Г., Венгер Л. Особливості рейдерства в Україні та політика його подолання // Економіка України. — 2007. — № 9.
3. Кримінальний кодекс України. Чинне законодавство із змінами і доповненнями на 6 липня 2011 року: (Відповідає офіц.текстові) — К.: Алерта: ЦУЛ. С. 71–72, 151.
4. Варналій З., Мазур І. Аналітична записка. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні. Режим доступу: www.old.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm
5. Студенкин Н. PR-защита бизнеса в корпоративных войнах: Практикум победителя. — М.: 2011. — С. 12.

References

1. Tivonchuk I., Glinska G. Features raiding in Ukraine: peculiarities of raiding in Ukraine. Access mode: http://vlp.com.ua/files/22_23.pdf
2. Palamarchuk G., Vegner L. Features raiding in Ukraine and policies to overcome // Economy Ukraine. — 2007. — № 9. 2.
3. The Criminal Code of Ukraine. Current legislation amended on July 6, 2011. — K.; Alerta: TSYL. P. 71–72, 151.
4. Varnaliy Z., Muzur I. Policy Brief. Basic conditions and ways of overcoming raiding in Ukraine. Access mode: www.old.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm
5. Studenkin N. PR-protection business in the corporate wars: Workshop winner. — M.: 2011. p. 12.

Воробьева Екатерина Евгеньевна

Заместитель директора НЦ информационных систем мониторинга здоровья человека ИИТ НИУ ВШЭ

Емелин Иван Владимирович

Советник генерального директора ООО «Ринтех»

Vorobyeva Ekaterina Evgenevna

Deputy director of ITHMC, Higher School of Economics

Emelin Ivan Vladimirovich

CEO's counselor, Rintech

ОБЪЕКТНАЯ МОДЕЛЬ ПЕРСОНАЛЬНОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ МЕДИЦИНСКОЙ КАРТЫ ДЛЯ ЗАДАЧИ МОНИТОРИНГА СОСТОЯНИЯ ЗДОРОВЬЯ

THE OBJECT MODEL OF PERSONAL ELECTRONIC MEDICAL CARD: CHALLENGES FOR HEALTH MONITORING SYSTEM

Аннотация. В настоящей статье описаны стандарты и рекомендации для обеспечения эффективной работы медицинской информационной системы при решении задачи удалённого мониторинга состояния здоровья, в частности приводится обзор модели персональной электронной медицинской карты.

Summary. This article describes the standards and recommendations to ensure an efficient operation of medical information system in solving the problem of remote monitoring of health status, in particular, provides an overview of the model of the personal health record.

Ключевые слова: здравоохранение, информационные системы в медицине, персональная электронная медицинская карта, удалённый мониторинг жизненных показателей.

Key words: health care, informational systems in health care, personal electronic medical card, remote health monitoring.

Введение

При решении задачи мониторинга состояния здоровья с помощью персональных медицинских приборов возникает необходимость использования относительно упрощенной объектной модели персональной электронной медицинской карты (ПЭМК). Для обеспечения эффективного взаимодействия системы мониторинга с действующими медицинскими информационными системами (МИС) желательно построить такую модель на основе национальных и международных стандартов. В настоящей статье приводится краткий обзор стандартов и рекомендаций, область применения которых включает в себя структуру электронной медицинской карты, и предлагается моделирование ПЭМК на основе вновь разрабатываемого стандарта HL7 FHIR [1].

Стандартизация структуры электронной медицинской карты

Международный консенсус относительно того, что такое электронная медицинская карта (ЭМК), так и не достигнут. В разных источниках даются разные определения, более подробно этот вопрос освещается в статье [2], которая продолжает оставаться актуальной и по сей день. Ключевым вопросом ЭМК является парадигма ее представления: должна ли она представлять собой совокупность медицинских данных или же совокупность медицинских документов?

Традиционно подавляющее большинство систем ведения ЭМК рассчитано на сбор и обработку медицинских данных. В то же время для обеспечения «безбумажного» принятия медицинских решений необходимо хранить и передавать электронные документы, обладающие юридической значимостью. Казалось бы, что тут такого — берите утвержденные формы

бумажных медицинских документов первичного учёта и сделайте электронные аналоги. Однако на практике оказывается, что многие документы, представленные в виде одной учётной формы, в действительности заполняются разными людьми и в разное время, причем каждый отвечает за свою часть и за то, что он видел сведения, заполненные другими лицами. Примером может служить sacramентальная форма талона амбулаторного пациента (учетная форма N025-1/у, см. [3]). Далее, для постановки усиленной квалифицированной электронной подписи (а более слабый вариант не годится — речь идёт не о кошельке, а о жизни пациента!) необходима развитая национальная или ведомственная инфраструктура открытых ключей, которой у нас пока нет, оснащение всех рабочих мест врачей компьютерами и средствами постановки подписи, а также административные регламенты, регулирующие обращение сертификатов электронной подписи в сфере здравоохранения. Поэтому-то до сих пор системы ведения ЭМК рассчитаны в основном на сбор и обработку данных, которые извлекаются из бумажных документов или вводятся в поля экранных форм.

В будущем, конечно, переход к парадигме медицинских документов неизбежен, для этого необходимо обеспечить интенсивное кодирование содержащейся в них медицинской информации, не ограничивающееся только кодами Международной классификации болезней и справочников медицинских услуг, и стандартизацию онтологии медицинских документов. В этом направлении предпринимается ряд усилий, в том числе развиваются Систематизированная номенклатура медицинской терминологии SNOMED CT [4], Архитектура клинических документов HL7 CDA [5] и Онтология клинических документов HL7/LOINC [6].

Однако на практике основные усилия все еще предпринимаются для стандартизации структуры ЭМК, представленной в виде совокупности данных. Здесь следует иметь в виду, что бумажная медицинская карта используется одновременно для трех целей: представление, хранение и передача данных. А в случае ЭМК форматы данных, используемые для каждой из этих целей, отличаются, и стандартизуется структура не хранящихся, а передаваемых данных.

Наиболее фундаментальной основой для стандартизации этих данных в настоящее время является Эталонная информационная модель HL7 RIM, выпуски которой изданы в виде стандартов ISO (отдельно и в составе Архитектуры клинических документов [5]). Первый выпуск уже принят в качестве идентичного российского национального стандарта ГОСТ ISO/HL7 21731-2013 [7]. Однако сама по себе эта модель не описывает структуру ЭМК, она служит

основой для стандартизации ЭМК как в форме совокупности данных, так и в форме совокупности документов.

В отечественном здравоохранении предпринималось несколько попыток стандартизовать структуру ЭМК. В 2012 году был представлен проект на основе американского стандарта ASTM E1384-99 (письмо Министра здравоохранения России от 20.07.2012 г. № 18-1/10/2-777), на следующий год структура ЭМК была утверждена на основе структуры базы данных неназванной медицинской информационной системы (письмо заместителя Министра здравоохранения России от 14.11.2013 г. № 18-1/10/2-8443). Ни один из этих вариантов не пригоден для построения объектной модели ПЭМК, предназначенной для решения задачи мониторинга состояния здоровья, поскольку основной акцент в них сделан на учёт оказанной медицинской помощи, а не на клиническую составляющую.

Объектная модель ПЭМК

Особенности ведения ПЭМК

Какие особенности ведения ПЭМК должны быть учтены в задаче мониторинга состояния здоровья? Прежде всего, осязаемая часть содержания ПЭМК создаётся не медицинским работником, а пациентом или персональным медицинским прибором, используемым пациентом. Поэтому значительная часть кодируемых элементов, обычно предусмотренных в системах ведения ЭМК медицинских организаций, в ПЭМК отсутствует или является необязательной. С другой стороны, ПЭМК может содержать сведения, собранные в нескольких медицинских организациях, как имеющих системы ведения ЭМК, так и не имеющих их.

Владельцем ПЭМК является пациент, а владельцем ЭМК — медицинская организация, оказывающая медицинскую помощь пациенту. Пациент отбирает данные и документы, передаваемые в его ПЭМК, в основном по своему усмотрению. Это имеет свою оборотную сторону, если он не сохраняет в ПЭМК информацию, которая может, по его мнению, негативно представить его другим лицам, или не разрешает другим лицам доступ к этой информации. Бывают и обратные ситуации, когда пациент придумывает себе несуществующие симптомы. Поэтому врачи, которым пациент даёт доступ к своей ПЭМК, должны учитывать эти обстоятельства и считать большую часть содержания ПЭМК информацией «со слов пациента» (даже сканированные копии бумажных документов без особого труда можно подделать!). Таким образом, при взаимодействии врача с пациентом целесообразно использовать ПЭМК в основном как организую-

щее начало, а не как источник надежной медицинской информации*.

Оптимальным представляется симбиоз ПЭМК и ЭМК, при котором врач вводит собранные им данные в ЭМК своей медицинской организации, а в ПЭМК передает назначения и рекомендации, которые пациент должен выполнять, то есть план ведения пациента, а затем контролирует выполнение этого плана. По завершению эпизода лечения в ПЭМК из ЭМК могут быть переданы соответствующие стандартизованные электронные медицинские документы, например, выписной эпикриз стационара или другие медицинские документы, предназначенные для информационного обеспечения преемственности медицинской помощи. (Возможность такой передачи определяется правом на получение этой информации, предусмотренным действующим законодательством**. Конечно, если пациент получил на руки соответствующие бумажные документы, он может загрузить в свою ПЭМК их сканированные изображения.)

Источники объектной модели

В качестве источника объектной модели ПЭМК целесообразно рассмотреть существующие системы ведения ПЭМК и стандарты структуры передаваемой медицинской информации. Среди отечественных систем ведения ПЭМК можно упомянуть «Медархив» [9], но на момент написания настоящей статьи ее объектная модель не была опубликована. Наиболее известной зарубежной системой является Microsoft HealthVault [8], которая позиционируется как «надежное хранилище для сбора, хранения, использования сведений о состоянии здоровья и предоставления общего доступа к ним». Для этой системы предлагается комплект разработчика (API); опубликовано также описание объектной модели ПЭМК, состоящее примерно из 90 отдельных XML-схем.

Среди стандартов электронной передачи медицинских данных и документов особняком стоит HL7 FHIR [1]. К числу особенностей, выделяющих его из ряда других стандартов, относятся:

– ориентация на архитектурный стиль RESTful [10], широко используемый для взаимодействия

мобильных устройств (смартфонов, планшетов) с веб-порталами;

- особое использование эталонной информационной модели HL7 RIM [7], при котором сложности этой модели скрыты от разработчика;
- правило 80/20, согласно которому стандартизации подлежат 80% структуры передаваемых данных, а остальные 20% могут представлять собой пользовательские расширения определенного вида.

Выбор источника моделирования

По составу моделируемых данных Microsoft HealthVault и HL7 FHIR довольно близки. Однако выбор основных блоков для построения структуры ПЭМК в Microsoft HealthVault в большей степени диктуется соображениями интерфейса пользователя. Например, показатели гликированного гемоглобина и холестерина выделены в отдельные компоненты HbA1C и Cholesterol, в то время как существует общий компонент Lab results, предназначенный для передачи результатов лабораторных тестов.

Стандарт HL7 FHIR опирается на внутренние особенности предметной области ЭМК, имеющие место безотносительно к интерфейсу пользователя, и на более развитую систему состояний моделируемых объектов. Согласно пробной версии DSTU1 стандарта HL7 FHIR, предметная область ЭМК образуется из так называемых ресурсов (Resource). Ресурс является самостоятельной единицей информации, которая может передаваться либо извлекаться из ЭМК или ПЭМК по протоколу RESTful. Версия DSTU1 насчитывает 49 ресурсов, распределённых по следующим трём группам:

- клинические ресурсы,
- административные ресурсы,
- инфраструктурные ресурсы.

Для лучшего представления о стандарте FHIR в таблице 1 представлен состав группы клинических ресурсов.

Перечисленных ресурсов вполне достаточно для моделирования клинического содержания ПЭМК, предназначенной для решения задачи мониторинга состояния здоровья с помощью персональных медицинских приборов. В мае 2015 года ожидается официальное утверждение стандарта HL7 FHIR. Он будет существенно расширен по сравнению с пробной версией; общее число ресурсов, которые могут использоваться для проектирования как ЭМК, так и ПЭМК, станет больше 100. Некоторые из ресурсов, представленных в таблице 1, будут трансформированы или удалены. Вновь предложенные ресурсы позволяют моделировать ПЭМК, почти не прибегая к пользовательским расширениям стандарта.

* Со временем эта ситуация может измениться, если в ПЭМК будут попадать электронные медицинские документы, заверенные усиленной квалифицированной электронной подписью.

** Согласно части 5 статьи 22 Федерального закона Российской Федерации от 21 ноября 2011 г. № 323-ФЗ «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации, пациент либо его законный представитель имеет право на основании письменного заявления получать отражающие состояние здоровья медицинские документы, их копии и выписки из медицинских документов. Основания, порядок и сроки предоставления медицинских документов (их копий) и выписок из них устанавливаются уполномоченным федеральным органом исполнительной власти. Однако на момент написания настоящей статьи этот порядок еще не был установлен.

Таблица 1

Состав группы клинических ресурсов

Ресурс	Описание	Примечание
Общие клинические ресурсы		
AdverseReaction	Непредвиденная побочное явление	Нежелательное побочное явление, которое предположительно связано с применением лекарственного препарата. Этот ресурс обычно связан с ресурсом AllergyIntolerance.
AllergyIntolerance	Аллергия или непереносимость лекарств	Установленные аллергические реакции или непереносимость лекарственных препаратов.
CarePlan	План ведения	Типовой или индивидуальный план ведения пациента.
Condition	Характеристика состояния здоровья пациента	Диагноз, синдром, физиологическое состояние.
FamilyHistory	Семейный анамнез	История заболеваний в семье пациента.
Procedure	Процедура	Операция или манипуляция.
Questionnaire	Вопросник	Шаблон опросника или заполненный (заполняемый) экземпляр опросника.
Медикаментозная терапия		
Medication	Идентификация лекарственного препарата	Идентификация лекарственного препарата, включая необходимые сведения о его упаковке.
MedicationPrescription	Рецепт на лекарство	Рецепт на получение лекарственного препарата.
MedicationAdministration	Прием лекарства	Сведения о приеме лекарственного препарата.
MedicationDispense	Отпуск лекарства	Сведения об отпуске лекарственного препарата.
MedicationStatement	История приема лекарственного препарата	Сведения о приеме лекарственного препарата, полученные от пациента или от другого врача
Immunization	Иммунизация	Применение вакцины для иммунизации пациента.
ImmunizationRecommendation	Статус иммунизации	Статус иммунизации пациента в определенный момент времени и рекомендации по дальнейшей иммунизации.
Диагностические ресурсы		
Observation	Результат исследования	Результат лабораторного анализа или диагностического исследования.
DiagnosticReport	Протокол исследования	Комплекс результатов исследований, передаваемый в одном документе.
DiagnosticOrder	Заказа исследования	Заказ лабораторного анализа или диагностического исследования.
ImagingStudy	Медицинская визуализации	Серия растровых изображений, полученных при лучевом или ультразвуковом исследовании пациента (например, рентгеновские снимки).
Specimen	Образец	Образец биоматериала пациента, используемый для лабораторного анализа.
Взаимодействие с медицинскими приборами		
DeviceObservationReport	Результаты измерений с помощью медицинского прибора	Серия результатов измерений, полученных с помощью медицинского прибора (в том числе многоканального и состоящего из нескольких измерительных модулей).

Выводы и предложения

При моделировании ПЭМК, предназначенной для решения задачи мониторинга состояния здоровья с помощью персональных медицинских приборов, целесообразно использовать как модель, предложенную в проекте Microsoft HealthVault, так и модель, предложенную в стандарте HL7 FHIR. При этом стандарт FHIR более пригоден для проектирования информа-

ционной модели хранения и передачи ПЭМК, а модель, предложенная в проекте Microsoft HealthVault – для проектирования интерфейса пользователя, то есть для представления ПЭМК пользователю.

Работа выполнена при финансовой поддержке Министерства образования и науки Российской Федерации (договор № 02.G25.31.0033).

Литература

1. Fast Healthcare Interoperability Resources, DSTU1. URL: <http://www.hl7.org/fhir>
2. Зингерман Б. В., Емелин И. В., Лебедев Г. С. Проблемы определения ключевых терминов медицинской информатики. // Информационно-измерительные и управляющие системы. Информационные технологии в медицине. № 12, 2009. С. 15–22.
3. Приказ Минздрава России от 15 декабря 2014 года № 834н (Официальный интернет-портал правовой информации www.pravo.gov.ru, 26.02.2015, N0001201502260006).
4. SNOMED Clinical Terms. URL: <http://www.ihtsdo.org/snomed-ct>.
5. ISO/HL7 27932:2009 Data Exchange Standards – HL7 Clinical Document Architecture, Release 2. URL: <http://www.iso.org>.
6. HL7/LOINC Clinical Document Ontology Implementation Guide (US Realm). Draft Standard for Trial Use, September 2013 URL: <http://www.hl7.org>.
7. ГОСТ ISO/HL7 21731–2013. Информатизация здоровья. HL7, версия 3. Эталонная информационная модель. Выпуск 1.
8. Microsoft HealthVault URL: <https://www.healthvault.com/ru/ru>.
9. Медархив. URL: <http://www.medarchiv.ru>.
10. Richardson, Leonard; Sam Ruby (2007), RESTful web service, O'Reilly Media, ISBN978-0-596-52926-0.

References

1. Fast Healthcare Interoperability Resources, DSTU1. URL: <http://www.hl7.org/fhir>
2. Zingerman B.V., Emelin I.V., Lebedev G.S. Problemy opredeleniya klyuchevykh terminov medicinskoj informatiki // Informacionno-izmeritelnye i upravlyayushchie sistemy. Informacionnye tekhnologii v medicine. Vol. 12, 2009. P. 15–22.
3. Prikaz Minzdrava Rossii ot 15 dekabrya 2014 goda 834n Oficialnyj internet portal pravovoj informacii www.pravo.gov.ru, 26.02.2015, N0001201502260006).
4. SNOMED Clinical Terms. URL: <http://www.ihtsdo.org/snomed-ct>.
5. ISO/HL7 27932:2009 Data Exchange Standards – HL7 Clinical Document Architecture, Release 2. URL: <http://www.iso.org>.
6. HL7/LOINC Clinical Document Ontology Implementation Guide (US Realm). Draft Standard for Trial Use, September 2013 URL: <http://www.hl7.org>.
7. ГОСТ ISO/HL7 21731–2013. Informatisation of the Health. HL7, ver.3. Etalonnaya informacionnaya model. Vol. 1.
8. Microsoft HealthVault URL: <https://www.healthvault.com/ru/ru>.
9. Medarchive. URL: <http://www.medarchiv.ru>.
10. Richardson, Leonard; Sam Ruby (2007), RESTful web service, O'Reilly Media, ISBN978-0-596-52926-0.

Поезжаева Елена Вячеславовна

Poezhaeva Elena Vyacheslavovna

кандидат технических наук, профессор,

кафедра механики композиционных материалов и конструкции, аэрокосмический факультет,

Пермский национальный исследовательский политехнический университет,

г. Пермь, Российская Федерация

Закиров Евгений Аликович

Eugeniy Zakirov Alikovich

студент, кафедра автомобилей и технологические машины, автодорожный факультет, Пермский национальный исследовательский политехнический университет,

г. Пермь, Российская Федерация

Малёв Максим Валерьевич

Maxim Malev Valerievich

студент, кафедра автомобилей и технологические машины, автодорожный факультет, Пермский национальный исследовательский политехнический университет,

г. Пермь, Российская Федерация

**ДИНАМИКА РОБОТА ПРИ ПЛАНИРОВАНИИ ТРАЕКТОРИИ
ДЛЯ ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ВНУТРИТРУБНОГО ПРОСТРАНСТВА
THE DYNAMICS OF THE ROBOT WHEN PLANNING THE TRAJECTORY
FOR DIAGNOSING IN-LINE SPACE**

Аннотация. В газовой промышленности транспортировка газа один из самых важных аспектов этой отрасли. Для того чтобы поддерживать газопроводы в исправном состоянии необходимо периодически их диагностировать, в связи с этим был разработан робот который способен диагностировать внутритрубное пространство.

Ключевые слова: Робот, динамика, траектория.

Annotation. In the gas industry, gas transportation is one of the most important aspects of the industry. In order to maintain the pipelines in good condition should be periodically to diagnose them in connection with this robot has been developed which is able to diagnose in-line space.

Keywords: The robot, dynamics, trajectory.

Для безопасной транспортировки газа необходимо постоянно поддерживать контроль над состоянием трубопровода. По всему миру контроль над газопроводами проводят с помощью поршней для внутритрубной диагностики, которые способны обнаружить коррозию и тонкие продольные трещины, которые приводят к разрыву трубопровода. Применение таких поршней в сложных участках магистрали и в трубопроводах компрессорных станций из-за сложной геометрии труб невозможно.

Для того чтобы произвести тщательную инспекцию всех труб и не проводить замену «вслепую», хорошо зарекомендовали себя самодвижущиеся роботы на

гусеничном ходу, которые способны диагностировать тело трубы и сварные стыки изнутри. Такие роботы (рис. 1) оснащаются датчиками с электромагнитными акустическими преобразователями, а также модулями визуально-измерительного контроля.

С помощью модуля визуально-измерительного контроля робот регистрирует стыки труб, фитинги, а также производит поиск всех существенных отклонений, которые могли бы препятствовать дальнейшему движению робота. Очень важным аспектом является то, что робот (рис. 2) может двигаться как в прямом, так и обратном направлении, в случае если он встретит на своем пути объект, препятствующий его движению.

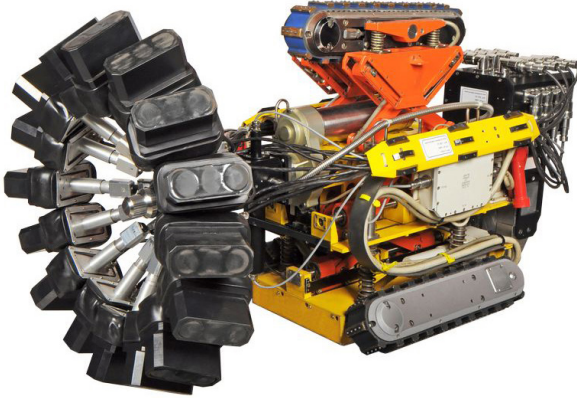

Рис. 1. Робот для внутритрубного диагностирования

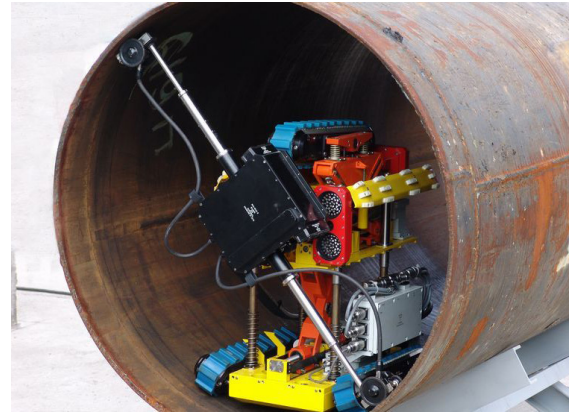

Рис. 2. Робот в трубе

В связи со сложностью и существенной нелинейностью динамических характеристик данного манипуляционного робота проблема оптимального контурного управления такой системой является чрезвычайно трудной. Задача упрощается при её решении в два этапа. На первом этапе до начала движения осуществляется планирование оптимальной траектории как функции времени, а на втором в реальном времени осуществляется отслеживание полученного движения. Для того чтобы робот мог достаточно точно отследить сформированную траекторию, на этапе планирования необходимо располагать точным знанием динамики манипуляционной системы. Однако на практике инерционные характеристики объекта манипулирования часто бывают неизвестны. Ниже исследуются особенности задачи планирования траекторий при наличии такой неопределенности.

Динамика манипуляционного робота в тензорных обозначениях можно быть описана уравнением

$$u_i = J_{ij} \ddot{q}^j + C_{ijk} \dot{q}^j \dot{q}^k + R_{ij} \dot{q}^j + g_i \quad (1)$$

Где u_i -i-тая обобщенная сила; q^j -j-тая обобщенная координата; J_{ij} – матрица инерции; C_{ijk} – массив кориолисовых коэффициентов. Матрица инерции J_{ij} , массив кориолисовых коэффициентов C_{ijk} и векторов g_i являются функциями положения манипулятора и матрицы псевдоинерции объекта манипулирования, включающей в себя массу, первые и вторые моменты объекта манипулирования.

Желаемая геометрическая траектория задается в конфигурационном пространстве в параметрической форме. При такой форме представления появляется возможность выразить положения, скорости и ускорения в степенях подвижности и его производные по времени. Можно получить

$$u_i = J_{ij} \frac{df^j}{d\lambda} \dot{\mu} + \left(J_{ij} \frac{d^2 f^j}{d\lambda^2} + C_{ijk} \frac{df^j}{d\lambda} \frac{df^k}{d\lambda} \right) \mu^2 + R_{ij} \frac{df^j}{d\lambda} \mu + g_i \quad (2)$$

Где $\mu \equiv \lambda$ – псевдоскорость. Если объект манипулирования имеет некоторую номинальную матрицу псевдоинерции I_N , то уравнение (2) можно представить в форме

$$u_i = M_i(\lambda, I_N) \dot{\mu} + Q_i(\lambda, I_N) \mu^2 + R_i(\lambda) \mu + S_i(\lambda, I_N). \quad (3)$$

Где

$$M_i \equiv J_{ij} \mathbb{I}(I_N) \frac{(df^j)}{d\lambda} \cdot Q_i \equiv J_{ij} \mathbb{I}(I_N) \frac{(d^2 f^j)}{d\lambda^2} + C_{ijk} \frac{df^j}{d\lambda} \frac{df^k}{d\lambda} \cdot R_i \equiv \frac{df^j}{d\lambda} * S_i \equiv g_i \sigma_N.$$

Если инерционные характеристики объекта манипулирования отличаются от номинальных, то возмущенное уравнение динамики можно представить в виде

$$u_i = M_i(\lambda, I_N + \Delta I_N) \dot{\mu} + Q_i(\lambda, I_N + \Delta I_N) \mu^2 + R_i(\lambda) \mu + S_i(\lambda, I_N + \Delta I_N) \quad (4)$$

Для того чтобы требуемые моменты не превысили возможности приводов, нужно выбрать такие μ и $\dot{\mu}$, что при отклонениях ΔI_N в известных пределах величина требуемого момента u_i , определяемого выражением (4), остается реализуемой, т.е.

$$u_i^{min}(\lambda, \mu) \leq u_i \leq u_i^{max}(\lambda, \mu). \quad (5)$$

Установлены ограничения на скорость изменения этого момента как функции положения, скоростей и ускорений

$$|\dot{u}_i| = |F(q, \dot{q}, \ddot{q})| \leq K_i \quad (6)$$

Отклонение матрицы M_i при изменении нагрузки определяются выражением

$$\delta M_{ij} \mathbb{I}(I_N, \Delta I_N) = \delta M_{ij} \mathbb{I}(I_N + \Delta I_N) - M_{ij} \mathbb{I}(I_N) = \{J_{ij} \mathbb{I}(I_N + \Delta I_N) - J_{ij} \mathbb{I}(I_N)\} \frac{df^j}{d\lambda} \equiv \frac{\delta J_{ij} \mathbb{I}(I_N, \Delta I_N) (df^j)}{d\lambda} \quad (7)$$

Можно получить

$$\delta M_i = \sum_j \frac{df^j}{d\lambda} Tr \left(\frac{\partial T_N}{\partial q^j} \Delta I_N \frac{\partial T_N^T}{\partial q^i} \right). \quad (8)$$

Подобным образом можно найти изменения коэффициентов и

$$\delta Q_i i = Q_i i \parallel (I_{\square} N + \Delta I_N) - Q_i i \parallel (I_{\square} N) =$$

$$= \sum_j \square Tr((\partial T_N)/(\partial q^j)) \Delta I_N (\partial T_N^T)/(\partial q^i))$$

$$(d^2 f^j)/(d\lambda^2) \square + \sum_j \square$$

$$\sum_k \square Tr((\partial^2 T_N)/(\partial q^j \partial q^k)) \Delta I_N (\partial T_N$$

$$\delta S_i = \delta g_i = -G^T \frac{\partial T_N}{\partial q^j} \Delta I_N \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix}, \quad (10)$$

Где $G = [00g0]^T$ – вектор силы тяжести. Используя полученные выражения, можно записать выражение для ошибки обобщенной силы

$$\delta u_i = \delta M_i \dot{\mu} + \delta Q_i \mu^2 + \delta S_i \quad (11)$$

В том случае, когда ΔI_N известно, имеется возможность вычислить точное отклонение момента от номинального. На практике обычно известны только ограничения на значения ΔI_N , в качестве которых можно использовать границы норм ошибки ΔI_N . По этим данным нужно определить границы диапазона изменения δu_i . Поскольку $\delta M_i, \delta Q_i$ и δS_i линейны по ΔI_N , то δu_i также линейно по ΔI_N . Если записать

$$\delta u_i = Z(\Delta I_N), \quad (12)$$

То задача сводится к максимизации (или минимизации) линейной по ΔI_N , функции Z при ограничениях вида

$$\|\Delta I_N\| \leq E. \quad (13)$$

При решении задачи существенными являются два обстоятельства. Во-первых, δu_i линейно зависит от ΔI_N . Во-вторых, δu_i зависит только от кинематики манипуляционного робота и от желаемых скоростей и ускорений и не зависит от номинальной динамики. В общем виде рассмотренная задача чрезвычайно сложна, однако, ограничивая класс используемых норм, можно ее существенно упростить и свести к задаче линейного программирования. Требуется максимизировать

$$Z(M) = \sum_j \square \sum_j \beta_{ij} M_{ij}$$

при ограничениях вида

$$\|M\| \leq E \text{ and } M = M^T.$$

При планировании движений желаемая геометрическая траектория задается упорядоченной последовательностью точек $(\lambda_{(k)}, q_{(k)})$. Процесс формирования движения сводится к определению в каждой точке скорости μ и ускорения $\dot{\mu}$. В дальнейшем для упрощения анализа рассматриваются только ограничения вида (5), зависящие только от положения и скоростей. Тогда эти ограничения можно представить как ограничения на $\dot{\mu}$, зависящие от λ и μ , или, что эквивалентно, как ограничения на $d\mu/d\lambda$. На графике (λ, μ) каждой точке соответствует диапазон допустимых наклонов. Фазовая траектория в каждой точке фазовой плоскости должна проходить в направлении, лежащем внутри этого диапазона.

При дискретной аппроксимации, зная максимальный и минимальный наклоны. Можно определить допустимые изменения скорости в соседних интерполяционных точках. Задача планирования траектории наибольшего быстродействия требует, чтобы в начальной и конечной точках движения скорость была нулевой (или некоторой известной фиксированной величиной), а во всех промежуточных точках была максимально возможной с учетом ограничений на наклон фазовой траектории. Один из подходов к формированию такой фазовой траектории сводится к последовательному увеличению скоростей в каждой точке до тех пор, когда ни в одной точке нельзя будет увеличить скорость без нарушения ограничений

Робот демонстрирует безопасное прохождение отводов, в режиме реального времени предоставляет специалисту все необходимые данные, которые помогают ему вносить изменения в план контроля на основании найденных аномалий. Таким образом, робот для внутритрубного диагностирования позволяет не заменять всю линию трубопровода, а лишь отследить поврежденные участки, тем самым снижает стоимость и сроки замены.

Оладько Владлена Сергеевна

к.т.н., доцент

Волгоградский государственный университет

г. Волгоград, Российская Федерация

Микова Софья Юрьевна

студент 4 курса

Волгоградский государственный университет

г. Волгоград, Российская Федерация

Нестеренко Максим Алексеевич

студент 4 курса

Волгоградский государственный университет

г. Волгоград, Российская Федерация

Oladko V. S.

Ph.D., Associate Professor, Volgograd State University

Volgograd, Russian Federation

Mikova S. Y.

4th year student, Volgograd State University

Volgograd, Russian Federation

Nesterenko M. A.

4th year student, Volgograd State University

Volgograd, Russian Federation

ТЕХНОЛОГИИ ЗАЩИТЫ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ И WEB-ПРИЛОЖЕНИЙ

THE PROTECTION TECHNOLOGY FOR INTERNET TECHNOLOGIES AND WEB-APPLICATIONS

Аннотация. Исследована проблема нарушения безопасности интернет-технологий. Описана типовая архитектура web-приложения. Разработана классификация угроз web-приложений и описаны их последствия. Обозначены направления и технологии защиты. Представлен жизненный цикл процесса создания и сопровождения защищенного web-приложения.

Ключевые слова: информационная безопасность, интернет, статистика угроз безопасности, система защиты, электронная коммерция, межсетевой экран уровня приложения, защита соединения.

Summary. The problem of security breaches of Internet technologies studied.

Typical architecture of web-applications is described. Classification of threats of web-applications developed. The consequences of threats and attacks described. The authors were identified direction and protection technology. The life cycle of the process of creating and support a protected web-applications is described.

Keywords: information security, internet, statistics security threats, system protection, e-commerce, WAF, secure connection.

На сегодняшний день в мире большое развитие и распространение получили различные интернет-технологий, которые используются в самых различных отраслях деятельности: электронная коммерция, порталы государственных и бытовых услуг, форумы и чаты, социальные сети, новостные и ана-

литические порталы, электронная почта, теле — видео конференции, персональные web-сайты и блоги. Для реализации перечисленных систем используются web-приложения, представляющие собой клиент-серверные приложения, в которых клиентами являются браузеры пользователей, а сервером — web-сервер.

Логика веб-приложения распределена между сервером и клиентом, хранение данных осуществляется, преимущественно, на сервере, обмен информацией происходит по сети. Само web-приложение может выступать в качестве клиента других служб, например, базы данных или другого web-приложения, расположенного на другом сервере. Большинство web-приложений являются распределёнными, и в общем виде их типовую архитектуру (см. рис. 1), можно представить в виде четырех взаимодействующих уровней: клиент (web-браузер, отправляющий запрос), web-сервер, бизнес-логика (приложение), данные (БД, статика).

В зависимости от области применения web-приложения в нем может обрабатываться информация различного уровня доступа и ценности, например платежные и персональные данные пользователей, информация о банковских картах и счетах, идентификационные данные и пароли. Данная информация в процессе своей обработки, передачи и хранения может быть подвержена ряду воздействий случайного и злоумышленного характера. Причем наибольшее число негативных воздействий, по данным [1, с. 17], приходится на электронную коммерцию (30%), финансовый и банковский сектор (22%), промышленность (17%) и информационную инфраструктуру и технологии (15%). Основными предпосылками для реализации подобных воздействий, по данным [1, с. 20], являются: недостатки реализации системы защиты web-приложения; уязвимости в коде приложения (36%); недостатки и ошибки конфигурации (22%).

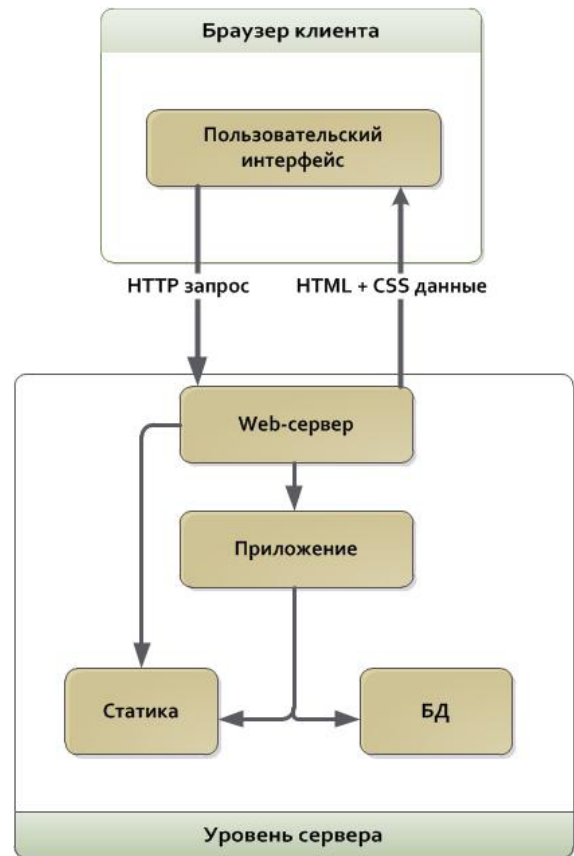

Рис. 1. Архитектура web -приложения

На основании анализа типовой архитектуры web-приложения и аналитики по нарушениям информационной безопасности за 2014–2015 годы [1–4],

Таблица 1

Классификация угроз безопасности web-приложениям

№	Группа угроз	Примеры угроз	Последствия от угроз
1	Угрозы, связанные с эксплуатацией уязвимостей в коде web-приложения	SQL-инъекции XSS-атаки PHP-инъекции Подделка межсайтовых запросов – CSRF	Получение несанкционированного доступа к файлам и БД web-приложения, нарушение конфиденциальности и целостности информации
2	Сетевые атаки	Атаки на браузер клиента web-приложения Перебор паролей и атаки на систему аутентификации пользователей Отказ в обслуживании сервисов web-приложений Сканирование сети Вызов исключительных ситуаций	Получение несанкционированного доступа к файлам и БД web-приложения, получение доступа к компьютеру пользователя, нарушение доступности, конфиденциальности и целостности информации
3	Угрозы случайного характера	Сбои и отказы программно-аппаратных средств Стихийные бедствия	Нарушение доступности информации и сервисов web-приложения, финансовые потери
4	Мошенничество	Спам – рассылки Фишинг Отказ от обязательств и совершенных действий Нарушение авторского права	Финансовые и репутационные потери

*Составлено авторами на основании [1–4]

авторами была разработана классификация угроз для web-приложений, представленная в таблице 1.

Наиболее распространёнными атаками на web-приложения стали сетевые атаки (см. рис. 2.), направленные на: браузер клиентов web-приложения (26%), отказ в обслуживании сервисов web-приложений (22%), на систему аутентификации пользователей (18%). При этом большинство атак было реализовано с помощью вредоносного программного обеспечения, только веб – антивирусом Касперского было детектировано 28483783 уникальных вредоносных объектов: скриптов, эксплойтов, исполняемых файлов и т.д.

В результате успешной реализации угроз происходит нарушение доступности, целостности и конфиденциальности информации, при этом наибольший интерес для злоумышленника представляю персональные и платежные данные пользователей, на которые, по данным [2], приходится около 90% утечек. В результате пострадавшая сторона несет финансовые и репутационные потери.

Для предотвращения атак и снижения рисков от возможных угроз необходимо применять специальные технологии и средства защиты web-приложений. Анализ [5–9] показывает, что обеспечение защиты должно осуществляться как на этапе проектирования и разработки самого web-приложения, путем создания безопасного кода web-приложения и планирования рационального состава системы защиты, так и в процессе его эксплуатации с внесением в случае необходимости своевременных корректировок. Поскольку

даже если web-приложение написано без ошибок и уязвимости в нем нет, необходима комплексная защита, учитывающая наличие базы данных приложений, веб-сервера и прочих элементов ИТ-платформы. Исходя из этого, защиту предлагается строить по следующим направлениям:

- контроль за безопасностью кода web-приложения на протяжении всего жизненного цикла разработки;
- обеспечение защиты информации во время её передачи между компьютером клиента и web-сервером;
- обеспечение защиты информации сохраняемой на компьютере клиента;
- использование специализированных средств защиты информации на уровне web-сервера.

Это достигается за счет применения следующих средств и методов защиты:

- недопущение ошибок в скриптах при разработке web-приложения;
- сканирование кода web-приложения на наличие уязвимостей и установка специальных водяных знаков (например с помощью Trend Micro Deep Security).
- использование систем многофакторной аутентификации пользователей (например, парольная аутентификация с секретным кодом, E-num, сертификаты, цифровые подписи, биометрическая аутентификация);
- применение антивирусного программного обеспечения;
- применение защищенных каналов связи и сетевых протоколов при установке соединения клиента

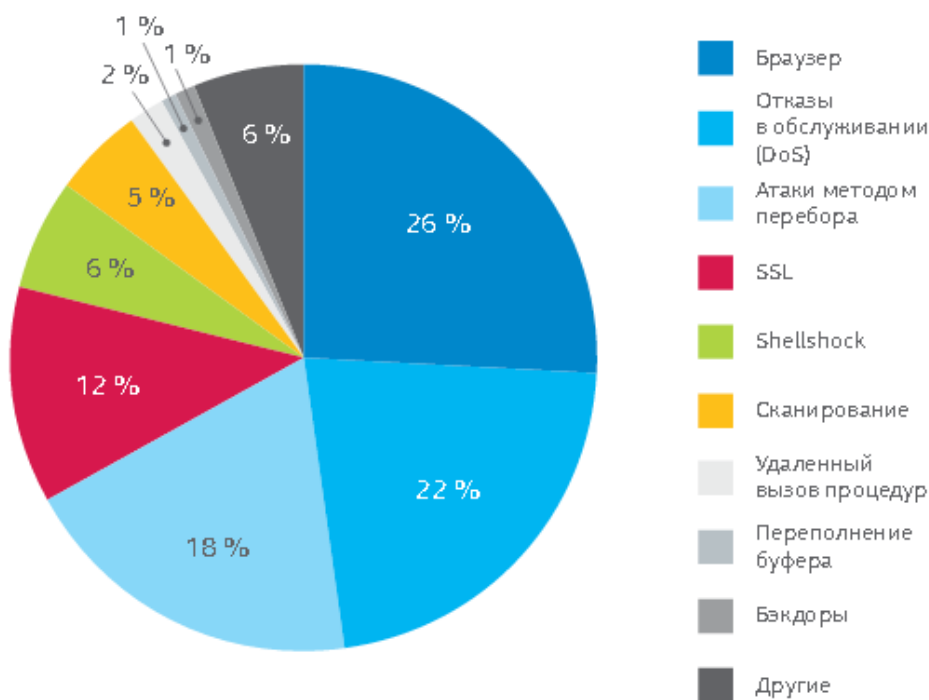

Рис. 2. Статистика сетевых атак на web-приложения за 2015 год, по данным McAfee Labs [4, с. 45]

с web-сервером и передачи данных между ними (например, VPN, HTTPS);

- использование обратных прокси-серверов и прикладных шлюзов (пример `mod_security` для Apache) на уровне web-сервера;
- применение локальных и сетевых систем обнаружения вторжений;
- применение специализированных межсетевых экранов уровня приложений (например, решения типа Application Firewall, IMPERVA Web Application Firewall, Fortigate Web, Barracuda WAF, CheckPoint Web Security Blade), которые обладают встроенным функционалом предотвращения вторжений и обеспечивают защиту от целенаправленных web-атак, таких как переполнение буфера, SQL инъекции, Cross-Site-Scripting, изменение параметров запросов и других. Решения этого класса фильтруют запросы на доступ к приложению и блокируют все действия, которые не относятся к разрешенной активности пользователей.

Все эти меры требуется выполнять в комплексе, поскольку защита по отдельности не принесет желаемого эффекта. Таким образом, жизненный цикл разработки и сопровождения защищенного web-приложения предлагается реализовывать в виде циклического процесса (см. рис. 3). Это решение обусловлено тем,

что угрозы, как в отношении определенного направления использования web-приложения, так и конкретных технологий меняются очень быстро, поэтому важно регулярно отслеживать статистику угроз интернет-технологиям, анализировать выявленные инциденты безопасности и оценивать риски их влияния на систему защиты web-приложения.

Процесс многократно начинается с определения бизнес-требований к web-приложению, определяющих стоящие перед ним задачи и его функциональные возможности. При этом большую роль играет этап сбора информации и принятия решений. Технически непосредственная разработка защищенного web-приложения начинается только на последнем этапе (прямоугольник «Реализация служб защиты, выбор средств защиты»). Это связано с тем, что такой объем исследовательской работы и планирования помогает убедиться в том, что окончательное решение по обеспечению защиты наилучшим образом соответствует требованиям к уровню безопасности и позволяет привести потенциальные риски от угроз к допустимым.

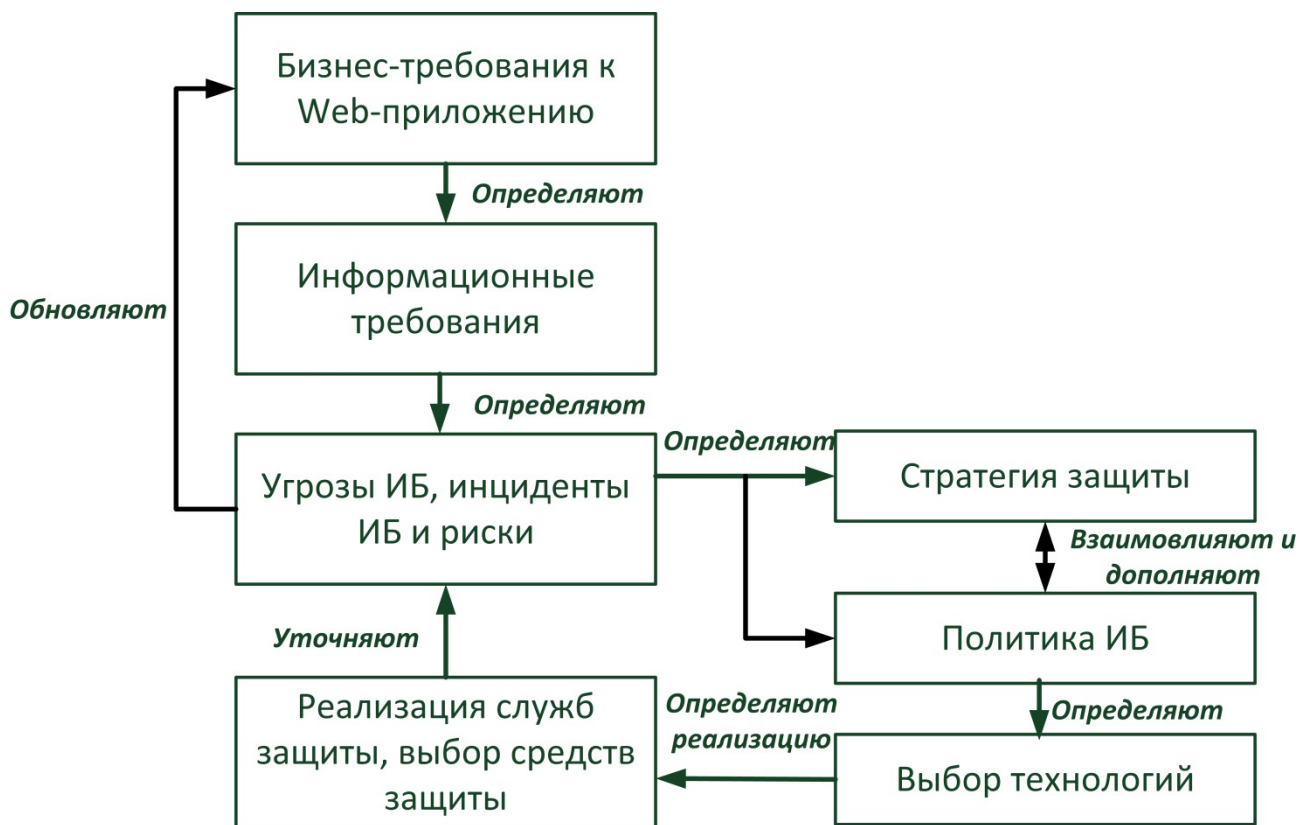

Рис. 3. Жизненный цикл разработки и сопровождения защищенного web-приложения (разработано авторами)

Литература

1. Сборник исследований по практике безопасности [Электронный ресурс //Positive Technologies. 2015]. URL: http://www.ptsecurity.ru/download/PT_Positive_Research_2015_RU_web.pdf (дата обращения 18.11.2015)
2. Глобальное исследование утечек конфиденциальной информации в I полугодии 2015 года [Электронный ресурс]. // Аналитический центр InfoWatch. URL: http://www.infowatch.ru/sites/default/files/report/analytics/russ/InfoWatch_Global_Report_2015_half_year.pdf (дата обращения 18.11.2015).
3. Гарнаева М., Чебышев В., Макрушин Д., Иванов А. Развитие информационных угроз в первом квартале 2015 года [Электронный ресурс] //Квартальные отчеты об угрозах SECURELIST. URL: <https://securelist.ru/analysis/malware-quarterly/25544/razvitie-informacionnyx-ugroz-v-pervom-kvartale-2015-goda/> (дата обращения 18.11.2015).
4. Отчет McAfee Labs об угрозах за февраль 2015 [Электронный ресурс] //Компания McAfee Labs. URL: <http://www.mcafee.com/ru/resources/reports/gr-quarterly-threat-q4-2014.pdf?cid=ВНР035> (дата обращения 18.11.2015).
5. Оладько В. С. Механизмы защиты web-приложений от внедрения вредоносного кода// Новый университет. Серия: Технические науки. 2015. № 3–4 (37–38). С. 64–68.
6. Дорогов П. Современные вызовы и риски при использовании информационных технологий для управления бизнесом [Электронный ресурс]//Балтийский курс. Вызовы и аналитика. URL: http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=40218 (дата обращения 18.11.2015).
7. Кузнецов И. А., Оладько В. С., Микова С. Ю., Нестеренко М. А. Методы обеспечения информационной безопасности в социальных сетях// Актуальные вопросы науки. 2015. № XIX. — С. 10–14.
8. Бабенко А. А., Безбабнов Д. В., Витенбург Е. А.. Исследование систем управления информационным наполнением web-ресурсов // Актуальные вопросы информационной безопасности регионов в условиях глобализации информационного пространства: материалы IV Всерос. науч.-практ. конф., г. Волгоград, 23–24 апр. 2015 г.; Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т» — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2015 — С. 92–96.
9. Оладько А. Ю., Аткина В. С. Модель защиты интернет-магазина//Известия ЮФУ. Технические науки. 2014. № 2 (151). С. 74–80.

Антонюк Богдан Олександрович
аспірант
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

Антонюк Богдан Александрович
аспірант
ГВУЗ «КНЭУ имени Вадима Гетьмана»

Antoniuk B.A
graduate student
Vadym Hetman Kyiv National Economic University

КОНКУРЕНТНИЙ СТАТУС СВІТОВИХ МЕГАПОЛІСІВ COMPETITIVE STATUS OF WORLD'S MEGAPOLISES

Анотація. В роботі узагальнено концепції міжнародної конкурентоспроможності міст, визначено детермінанти високого конкурентного статусу глобальних міст, оцінено методики міжнародної конкурентоспроможності метрополій, проаналізовано міжнародну конкурентоспроможність світових мегаполісів і визначено їх диспозицію та конкурентні переваги.

Аннотация. В работе обобщены концепции международной конкурентоспособности городов, определены детерминанты высокого конкурентного статуса глобальных городов, оценены методики международной конкурентоспособности метрополитов, проанализированы международную конкурентоспособность мировых мегаполисов и определены их диспозицию и конкурентные преимущества.

Summary. In this research summarizes the concept of international competitiveness of cities, defined determinants high competitive status of global cities evaluated techniques of international competitiveness of metropolitan areas, analyzed the international competitiveness of the world's megacities and determine their disposition and competitive advantages.

Вступ

Актуальність теми дослідження обумовлюється принаймні трьома причинами. По-перше, підвищується конкуренція між містами в умовах глобалізації. По-друге, території, локалітети, метрополії стають ключовими гравцями на міжнародних ринках. По-третє, розробка ефективних стратегій нарощення конкурентоспроможності дає змогу містам підвищити свій конкурентний статус та внести вагомий вклад у формування міжнародної конкурентоспроможності своїх держав.

Експерти КПМГ у звіті «Майбутнє держав 2030» («Future state 2030») зазначають, що шістьсот глобальних міст охоплюють 20% населення, генерують 50% світового ВВП та очікують, що валовий міський продукт найбільших міст світу збільшиться вдвічі до 2025 року і в них проживатиме 60% населення, причому, 80% урбаністичного зростання припадатиме на Африку та Азію. Прогнозується, що у 2025 році кількість мегаполісів з населенням більше 10 мільйонів збіль-

шиться з 20 до 37. Вже зараз міжнародні корпорації, розробляючи свої глобальні корпоративні стратегії, враховують передусім конкурентоспроможність міст, ніж країн. Тому не випадково швидке зростання і розвиток багатьох міст, особливо на ринках, що розвиваються призводить до конкуренції між ними за інвестиції, технології, талановиті кадри.

Найбільш значимими дослідженнями міжнародної конкуренції та теорії конкурентних переваг регіонів та міст і факторів, що визначають їх конкурентоспроможність були зроблені таким вченими як М. Портер, І. Бегг, М. Паркінсон, П. Кресл, І. Брамезза, Ч. Лендрі, Р. Аткінсон, Г. Кларк, П. ван Дейк, С. Стіллер, Н. Лі, С. Сассен, Р. Флоріда та багато інших. Сутність, основні теоретичні засади регіонів, міст активно досліджуються в роботах вітчизняних вчених економістів Л. Антонюк, П. Беленького, В. Андерсона, Н. Калюжної, В. Безуглої, І. Брикової, Я. Базилюк, О. Білоруса, В. Геєця, В. Чужикова, Д. Лук'яненка та багатьох інших. Важливу роль відіграють дослідження таких

авторитетних міжнародних компаній та організацій як Економіст Інтелідженс Юніт, Мересер, КПМГ, Організації економічного співробітництва та розвитку, американської організації Ради конкурентоспроможності та інших.

Метою дослідження є комплексний аналіз концепцій конкурентоспроможності міст, методик їх оцінки, дослідження конкурентних переваг світових мегаполісів, їх міжнародної диспозиції. Виходячи із цього, необхідно узагальнити сутність міжнародної конкурентоспроможності мегаполісів та фактори її формування, дослідити сучасні методи їх оцінки, визначити сучасну диспозицію міжнародної конкурентоспроможності світових міст та мегаполісів та на основі проведеного дослідження запропонувати стратегію підвищення конкурентоспроможності міста Києва.

У теорії міжнародної економіки категорія «міжнародна конкурентоспроможність міст» є найменш дослідженою. Серед вітчизняних і зарубіжних вчених не існує єдиної думки щодо сутності цього поняття. Впливовим внеском як в економічні, так і соціальні дослідження стала теорія міського зростання Дж. Джекобса. За цією теорією саме міста, а не національні макроекономіки, є регіонами, що акумулюють економічне процвітання націй. Місто створює зростаючі доходи через обмін знаннями між диверсифікованими фірмами та економічними агентами в межах певної географічної території [1].

Аналіз теорій міжнародної конкурентоспроможності міст дозволив нам виділити основні концепції конкурентного міста. Ще у 1950 рр. було введено нове поняття міст-регіонів яке характеризується потужним урбаністичним центром та прилеглими приміськими, сільськими районами, які можуть не мати спільних урядових органів. Важливу роль міст-регіонів було досліджено в працях А. Смайлса «Аналіз та визначення міських регіонів» («The analysis and delimitation of urban fields») та Ф. Гріна «Прилегли до міст території в Англії та Уельсі» («Urban hinterlands in England and Wales») [2,3]. Так, у містах-регіонах, як зазначають, зосереджена значна кількість державних та приватних науково-дослідних установ, урбаністичне середовище створює сприятливі умови для генерування та дифузії нових знань, розташовані основні компанії, які надають ключові бізнес та фінансові послуги, існує можливість працевлаштування, високий рівень заробітної плати висока концентрація культурного, мистецького та спортивного життя, якісна інфраструктура. Таким чином, висока репутація міста автоматично поширюється на весь регіон. В свою чергу регіональне бізнес-середовище значно впливає на формування конкурентного статусу міста, оскільки регіон створює сприятливе середовище для реалізації масштабних

інвестиційних та інфраструктурних проектів, забезпечує вирішення житлових проблем для вагової частки міського населення, створює додаткові можливості для торгівлі та розширення бізнесу, зосереджує потужні ринки робочої сили, пропонує привабливі умови для замського відпочинку та туризму [4].

Інші підходи базуються на новому понятті «ідеополіс», де місто розглядається як мегаполіс, ключовими характеристиками якого виступають відкритість та доступність, розвинена освітня інфраструктура та здатність генерувати нові знання. Поняття ідеополісу вперше згадується у праці Д. Джудіс і Р. Тейксе-ра «Нова демократична більшість» («The Emerging Democratic Majority») у 2002 році [5], а подальші дослідження проводили А. Джонс, Л. Вільямс, Н. Лі, Т. Кеннон, М. Нетен, А. Вествуд та інші в рамках лондонської консалтингової організації The Work Foundation. Фахівцями організації виокремлено дев'ять рушійних сил ідеополісу: фізична інфраструктура, використання сильних сторін міста, диверсифікація, високий рівень організації, потужний освітній сектор, економіка знань, зв'язок з іншими містами, тобто відкритість, позиція лідера, інвестиції в суспільство [6, с. 22–23].

Важливим, на наш погляд, є підхід до характеристики конкурентоспроможності міст, що полягає у виокремленні та визначенні диспозиції світових міст. Світові або глобальні міста — це гіперцентри прийняття політичних та економічних рішень, вагомими для всього людства, основна ознака яких — наявність штаб-квартир великих транснаціональних корпорацій, штаб-квартир основних міжнародних політичних та економічних організацій, світових бірж, провідних міжнародних виставок, ярмарок. Термін «світове місто» вперше був використаний С. Сассен у її праці «Глобальне місто» («The global city») у 1991р. для характеристики таких міст як Лондон, Нью-Йорк і Токіо, і використовувалось на противагу терміну «мегаполіс». Експертами Дослідницької мережі глобалізації та світових міст (The Globalization and World Cities Research Network), досліджуються тенденції залученості міст у світову економіку та розробляються відповідні рейтинги. Відповідно до цього виділяють альфа, бета та гамма міста. Альфа місто вважається важливим суб'єктом світової економіки, що має сильний політичний, економічний і культурний вплив. Бета та гамма міста відповідно є менш інтегрованими у світову економіку. У 2013 році розподіл глобальних міст за цими критеріями показує, що велика концентрація глобальних міст знаходиться у Європі, США та Східній Азії.

Успіх мегаполісів, метрополій, регіонів в міжнародній конкуренції намагалися пояснити багато відомих вчених, як зарубіжних — М. Портер, І. Бегг,

І. Брамезза, П. Кресл, М. Паркінсон, так і вітчизняних — П. Беленький, Н. Калужнова, В. Безугла та інші. Вони розглядали конкурентне місто як територію, що, по-перше, володіє сукупністю факторів, що визначають привабливість міста, по-друге, де розташовані фірми зі стабільною і зростаючою часткою ринку, по-третє, які здатні підтримувати стабільний, зростаючий рівень життя населення.

П. ван Дейк, М. Бодді до характеристики конкурентного міста включають наявність уряду, який здатен ефективно розробляти та застосувати політику підвищення економічної потужності міста. Ч. Лендрі, Р. Аткинсон, К. МакФарлан, К. Макконнелл розглядають конкурентне місто як територію інновацій, з розвиненими галузями креативної економіки, яка заохочує передові технологічні інновації, підтримує інвестування у підвищення кваліфікації робочої сили, стимулює підприємництво, залучає прямі іноземні інвестиції. На наш погляд, саме такий підхід дозволяє на сьогодні пояснити високі конкурентні позиції глобальних міст, столиць країн — ключових інноваторів.

У теорії та практиці міжнародних економічних відносин існує декілька підходів до систематизації факторів, які впливають на конкурентоспроможність міст, які дослідники розглядають у двох напрямках: як комплекс факторів та як окремі детермінанти. По-перше, факторами конкурентоспроможного міст є природно-ресурсний, трудовий, економічний, інвестиційний, інноваційний, інфраструктурний, фінансовий, туристично-рекреаційний, організаційно-управлінський потенціал, які створюють конкурентні переваги міст. А в праці М. Портера «Конкуренція» зазначено, що конкурентні переваги регіону забезпечуються чотирма стадіями: конкуренція на основі факторів виробництва, конкуренція на основі інвестицій, конкуренція на основі нововведень, конкуренція на основі багатства. Такі стадії, на наш погляд, могли б стосуватися міст та метрополій.

С. Ноллен, професор Чиказького університету, передусім виокремив такі фактори конкурентоспроможності міста як людський капітал, інфраструктуру, урядове управління та інвестиції [8]. За дослідженням канадських міст «Аналіз соціальної інфраструктури та конкурентоспроможності міста» («An Analysis of Social Infrastructure and City Competitiveness») було виділено основні чинники розвитку міста — інфраструктура, навчальна база, бізнес-середовище, урядове управління, а рушійними силами конкурентоспроможності є інновації та креативність, людський капітал, диверсифікованість, єдність, якість життя, прийняття рішень [8, с. 10]. Іспанський Комітет інформаційного та заснованого на знаннях міста організації Об'єднані міста та місцеві уряди (United Cities

and Local Governments) виділяє групи факторів, що впливають на розвиток «розумного міста» («smart city») серед яких конкурентоспроможність економіки міста, людський капітал, транспорт та ІКТ, участь уряду, природні ресурси, якість життя [9].

Відомий вчений І. Бегг на основі факторів, що впливають на конкурентоспроможність міста створив лабіринт конкурентоспроможного міста, а Дж. Сінкейн, професор Каунаського технологічного університету у Литві, — модель конкурентоспроможного. У своїх дослідженнях вони виділяють екзогенні та ендегенні фактори [7, 29].

Впливовим фактором є спроможність уряду розробити та ефективно реалізувати систему стратегій, що спрямовані на управління розвитком міста. Саме такі аспекти розглядаються нідерландським дослідником П. ван Дейком [10, с. 243–248]. Британський урбаніст Ч. Лендрі також звертає увагу на важливість потужних інституцій, прозоре, некорупційне та варте довіри урядове управління, достатньо можливостей рухатись глобально і в той же час зберігати локальні переваги [11, с. 285–286].

По-друге, важливим фактором конкурентоспроможності міста в останнє десятиліття є креативні галузі економіки та наявність креативного класу. Креативність міст досліджували американський вчений Р. Флоріда та Ч. Лендрі. Креативні люди за Р. Флорідою, науковці, інженери, професори університетів, дизайнери, архітектори, — це рушійна сила регіонального та місцевого економічного зростання. Креативні центри є лідерами економічного зростання. Вони мають не тільки високу концентрацію креативного класу та креативного виробництва у вигляді інновацій та розвитку високотехнологічних галузей, але й характеризуються сильними позиціями регіону, що відображається у зростанні населення та зайнятості. Р. Флоріда називає три фактори економічного зростання «3Т»: технології, талант, толерантність. Для того, щоб бути конкурентоспроможним, місто повинно мати всі три фактори, а кожен окремо є неефективним. Толерантність — це відкритість до усіх національностей та рас, талант визначається як наявність у населення як мінімум з університетської освіти, а технології — це концентрація як інновацій так і високотехнологічних галузей [12]. Ч. Лендрі стверджує, що конкурентоспроможне місто базується на розвинених галузях креативної економіки і є місцем можливостей, самобутності та єднання, навчання, натхнення, зміцнення цінностей [13]. Так, не випадково вітчизняні дослідники С. Дзюба, Н. Машина, М. Сазонова основним фактором розвитку міст визнають розвиток креативного сектора. Творчі індустрії дозволяють створювати нові робочі місця, сприяти реструктуризації виробни-

цтва, сприяти зростанню випуску традиційних видів продукції; розвивати інформаційну економіку, економіку знань, розвивати культурний туризм, забезпечувати ефективну соціальну реабілітацію маргінальних груп населення і в цілому — визначати соціальний та економічний розвиток міст.

На наш погляд, основними факторами, що впливають на конкурентоспроможність міста є чинники пов'язані із креативними галузями економіки, які займають нині одне із найголовніших місць у формуванні світових конкурентоспроможних міст, а також з інноваційним розвитком міст. Важливим є заохочення технологічних інновацій, підтримка інвестицій у підвищення кваліфікації робочої сили, стимулювання підприємництва, підтримка інноваційних кластерів. Тому розвиток міста на інноваційній основі переносить центр уваги економічної політики в бік створення місцевими органами влади умов, що сприяють радикальним зрушенням, технологічним змінам та підприємницькій активності.

Канадський дослідник А. Лапоінт розглядає 5 факторів конкурентоспроможності, що впливають на інноваційний розвиток: висококваліфікована робоча сила, інфраструктура, якість життя, потенціал до мобілізації, активи, засновані на знаннях [14]. Експерти Кремнієвої долини (Silicon Valley Network), в свою чергу, досліджуючи американські міста, виділили такі фактори конкурентоспроможності як інновації (патенти, дослідження), підприємництво, глобальний доступ (інтернет, експорт технологій), фінансовий та інтелектуальний капітал, вартість ведення бізнесу, якість життя [15].

На сьогодні існує чимало методик оцінки міжнародної конкурентоспроможності мегаполісів. Виділяють два основних методи оцінки конкурентоспроможності мегаполісів: ранговий і метод вимірювання їх потенціалів. Ранговий метод полягає у визначенні рангу досліджуваного міста в певній системі порівнянь міст, а метод вимірювання потенціалів міст включає в себе аналіз основних факторів територіальної конкурентоспроможності.

Найвідомішими є Hot spots, European Green City Index, World's Most Liveable Cities, Global Cities Index and Emerging Cities Outlook, Global City GDP 2025, Monocle Most Liveable Cities Index та Mercer Quality of living survey та Cost of living survey. У більшості методів оцінки конкурентоспроможності міста використовуються критерії, які лежать за межами прямого впливу або контролю з боку міської влади, в тому числі фактори соціального, фізичного, екологічного, історичного, культурного характеру. Більшість досліджень направлені на вузьке коло показників, що підвищує їх якість, достовірність та допомагає зосере-

дити увагу на певному чиннику конкурентоспроможності міста. Але є й такі дослідження, що охоплюють велику кількість факторів, базуються на обробці великої кількості інформації і дають змогу оцінити загальну конкурентоспроможність світових мегаполісів, як, наприклад, дослідження «Гарячі точки планети: Бенчмаркінг конкурентоспроможності глобальних міст» проведене Економіст Інтелідженс Юніт.

Враховуючи швидке зростання і розвиток багатьох міст, особливо на ринках, що розвиваються, конкуренція між ними у сфері бізнесу, інвестицій та залучення талановитих кадрів ставатиме тільки більшою. Розгляд конкурентних переваг світових мегаполісів має важливе значення для розуміння сучасних світогосподарських процесів та визначення шляхів підвищення конкурентоспроможності міст.

За рейтингом «Гарячі точки планети: Бенчмаркінг конкурентоспроможності глобальних міст», 10 найбільш конкурентоспроможних міст (Нью-Йорк, Лондон, Сінгапур, Гонконг, Париж, Токіо, Цюрих, Вашингтон, Чикаго, Бостон) мають однаково високі оцінки за однаковими категоріями (рис. 1).

Таким чином, характеристиками конкурентоспроможних міст є:

- розвинена ефективна інфраструктура, що допомагає підприємцям більш ефективно здійснювати свою діяльність;
- розвинений фінансовий сектор: управління активами, інвестиційна банківська діяльність, страхування та інші професійні послуги;
- висококваліфікована, талановита, здорова робоча сила, креативний клас;
- ефективна політика уряду щодо підтримки екології, впровадження екологічних норм і стандартів, тобто забезпечує здорове населення, а також політику щодо зменшення ризиків втрат від природних негод та катастроф.

У 2025 році найбільш конкурентоспроможними містами планети за звітом «Точки зростання 2025: Порівняння конкурентоспроможності міст майбутнього» залишатимуться Нью-Йорк, Лондон, Сінгапур, Гонконг, Токіо, Сідней, Париж, Стокгольм, Чикаго, Торонто. В 2025 році 23 найуспішніших міста будуть перебувати в Сполучених Штатах та Західній Європі. Вони продовжать залучати капітал, ділове співтовариство і людські ресурси, незважаючи на проблеми старіння нації і тривалий вплив фінансово-економічної кризи. Однак на мегаполіси розвинених країн у майбутньому чекає серйозна конкуренція за інвестиції та ресурси з новими економічними центрами в Південно-Східній Азії та інших ринках, що розвиваються. Згідно з прогнозом, до 2025 року великі міста Індії, Бразилії та Південної Кореї підвищать свою

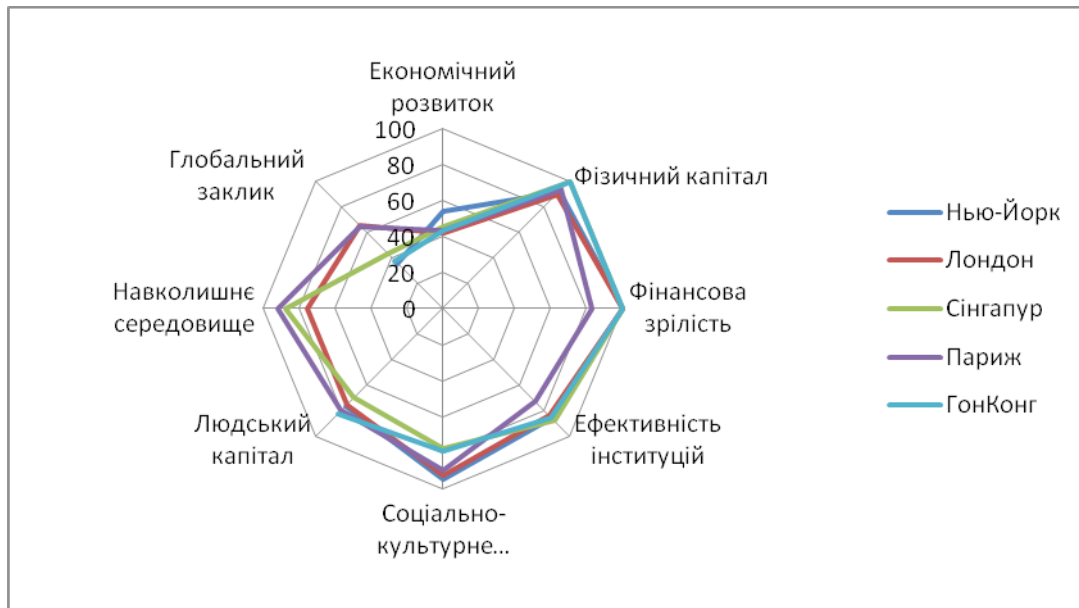

Рис. 1. Багатокутник конкурентоспроможності міст
Джерело: складено автором на основі [16]

конкурентоспроможність і досягнуть рівня багатьох міст країн з розвинутою економікою [17].

Нью-Йорк, Лондон і Сінгапур є найбільш конкурентоспроможними мегаполісами світу. Вони посідають перші місця за індексами, що розроблені різними консалтинговими компаніями та інститутами (табл. 1).

Особливо високі позиції ці міста мають у рейтингах Global City Competitiveness Index 2015 та 2025, Global Financial Centers Index 2015 та Global Cities Index 2015. Дослідження статистичних даних дозволило виокремити спільні риси таких глобальних міст як Нью-Йорк, Лондон та Сінгапур:

1. Високий рівень валового міського продукту та ВМП на душу населення, що є вищим за ВВП на душу населення по країні. Наприклад, у Нью-Йорку на 20% вищий ніж у країні, а в Лондоні – на 32%.

2. Високий рівень зайнятості у креативних галузях економіки – 8% і 12% у Нью-Йорку та Лондоні відповідно.

3. Велика кількість культурних пам'яток, бібліотек, театрів, кінотеатрів, музеїв, парків, ресторанів, що є привабливими для туристів.

4. Розвиненість фінансової сфери – входять у топ п'ятірку за різними сферами фінансової діяльності в рейтингу Глобальних фінансових центрів (табл. 2).

Хоча інноваційність є важливою складовою конкурентоспроможності міст, більшу кількість патентів отримано резидентами міст, що мають не високі позиції в рейтингах: Ейндховен – 22,58 патентів на 10 тис. населення, Сан-Дієго – 8,95, Сан-Франциско – 7,57. Наприклад, розвитку інновацій в Ейндховені, Нідерланди, сприяє організація High Tech Campus, що включає більш ніж 120 компаній та інститутів, і близько 8000 дослідників, розробників і підприємців. Кампус забезпечує легкий доступ до високотехнологічних лабораторій і міжнародних мереж.

Таким чином, кожне з провідних міст має свої особливості, свої конкурентні переваги, але спільним

Таблиця 1

Конкурентоспроможність міст за різними методиками

Ранг	Global City Competitiveness Index 2012	Global City Competitiveness Index 2025	Mercer's «Quality of living survey» 2015	Innovation Cities Global Index 2012–2013	Global Financial Centers Index 2015
1	Нью-Йорк	Нью-Йорк	Відень	Бостон	Нью-Йорк
2	Лондон	Лондон	Цюрих	Нью-Йорк	Лондон
3	Сінгапур	Сінгапур	Окленд	Відень	Гонконг
4	Париж	Гонконг	Мюнхен	Сан-Франциско	Сінгапур
5	Гонконг	Токіо	Ванкувер	Париж	Токіо

Джерело: складено автором на основі [16, 17, 18, 19, 20]

Таблиця 2

Конкурентні позиції міст за різними індексами

Ранг	Monocle's «Quality of Life Index» 2015	«World's Most Liveable Cities Index» 2015	Global City GDP 2025 by McKinsey Global Institute	Global Cities Index 2015	Forbes World's 15 Most Inventive Cities
1	Токіо	Мельбурн	Нью-Йорк	Нью-Йорк	Ейндховен
2	Відень	Відень	Токіо	Лондон	Сан-Дієго
3	Берлін	Ванкувер	Шанхай	Париж	Сан-Франциско
4	Мельбурн	Торонто	Лондон	Токіо	Мальме
5	Сідней	Калгарі	Пекін	Гонконг	Гренобль

Джерело: побудовано автором на основі [21, 22, 23, 24, 25]

є те, що вони досягли значних результатів завдяки сприятливим умовам ведення бізнесу, якості життя, здатності приваблювати туристів, соціально-культурного середовища, інформаційного обмін та інше. Конкурентоспроможні міста займають домінуючі позиції в індексах не зважаючи на різні методики дослідження та порівнювані критерії.

Висновки

У науковій статті здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення актуального наукового завдання, а саме: дослідження поняття, факторів, шляхів та особливостей досягнення містами високого конкурентного статусу в умовах глобалізації.

1. Міжнародна конкурентоспроможність міст пов'язана передусім із здатністю уряду створити таке бізнес середовище, яке сприяє розміщенню на його території конкурентоспроможних підприємств та креативних кластерів, залученню талановитих кадрів, повному використанню інноваційного потенціалу. Це таке місто, яке є привабливим для проживання і повністю задовольняє потреби його мешканців.

2. Конкурентоспроможність міст визначається чинниками та факторами, що впливають на їх розвиток. По-перше, це історичні чинники: демографічна ситуація, місце розташування. По-друге, це потенціали міста: природно-ресурсний, трудовий, економічний, інвестиційний, інноваційний, інфраструктурний,

фінансовий, туристично-рекреаційний, організаційно-управлінський. В умовах глобалізації важливим фактором для конкурентоспроможності міст стають інноваційність, диверсифікованість економіки, креативні галузі економіки та талановиті кадри.

3. Характеристиками найбільш конкурентоспроможних мегаполісів є:

- розвинена ефективна інфраструктура, що допомагає підприємцям більш ефективно здійснювати свою діяльність;
- розвинений фінансовий сектор: управління активами, інвестиційна банківська діяльність, страхування та інші професійні послуги;
- висококваліфікована, талановита, здорова робоча сила, креативний клас;
- ефективна політика уряду щодо підтримки екології, впровадження екологічних норм і стандартів, тобто забезпечує здорове населення, а також політику щодо зменшення ризиків втрат від природних негод та катастроф.

4. Концепція міжнародної конкурентоспроможності міст є важливим теоретичним підґрунтям для розробки регіональної стратегічної архітектури. Вона обумовлює необхідність економічної відкритості і глибокої інтеграції міста в світогосподарську систему для більш повної реалізації можливостей економічного зростання. Однак це відбувається внаслідок обраних урядом глобального міста пріоритетів та механізмів їх реалізації.

References

1. A study on the factors of regional competitiveness: A draft final report for the European Commission Directorate-General Regional Policy, 2003.
2. E. Smailes. The analysis and delimitation of urban fields/ Geographical Association. – Vol. 32, No. 4 (DECEMBER, 1947), pp. 151–161.
3. F. Green Urban hinterlands in England and Wales/ The Geographical Journal Vol. 116, No. 1/3 (Jul. – Sep., 1950), pp. 64–81.

4. City Regions: Final Report/ Supported by Welsh government. — July 2012 B. Robson, R. Barr, K. Lympelopoulou & J. Rees A framework for City-Regions: Working Paper 1 — Mapping City-Regions/ Centre for Urban Policy Studies (CUPS), Manchester University, 2006.
5. John B. Judis, Ruy Teixeira The Emerging Democratic Majority/ Scribner, 2004. — 240 p.
6. A. Jones, L. Williams, N. Lee, D. Coats, M. Cowling Ideopolis: Knowledge City-Regions/ The Work Foundation, 2006. — C 22–23.
7. Begg I. Cities and competitiveness. // Urban Studies, 1999. — C. 795–809.
8. Stanley Nollen Improving City Competitiveness: City Management and the Business Climate/ Cities as Engines of Sustained Economic Growth Policy: Practice Note 1 for the World Bank Institute, 2011.
9. SMART CITIES STUDY: International study on the situation of ICT, innovation and Knowledge in cities/ The Committee of Digital and Knowledge-based Cities of UCLG, Bilbao, 2012.
10. Managing cities in Developing Countries: The Theory and Practice of Urban Management Meine Pieter van Dijk// Elgar, 2006.
11. Charles Landry The Art of City Making. — London: Routledge, 2006. — 462. C. 278–292.
12. Richard Florida Cities and the Creative Class / Routledge, 2005.
13. Charles Landry Creativity, Culture & the City: A question of interconnection/ Supported by the Ministry of Family, Children, Youth, Culture and Sport of the State of North Rhine-Westphalia, 2011.
14. Alain Lapointe Competitiveness and attractiveness of Canadian cities: A new deal — Background paper/ Montreal, June 2004 [http://cmm.qc.ca/bc22/documents/pdf/document_lapointe_ang.pdf]
15. A study on the factors of regional competitiveness: A draft final report for the European Commission Directorate-General Regional Policy, 2003.
16. Hot spots: Benchmarking global city competitiveness// A report from the Economist Intelligence Unit, 2015.
17. The Economist's "Hot spots 2025 Benchmarking the future competitiveness of cities" / Economist Intelligence Unit, 2013.
18. Quality of living worldwide city rankings// Mercer survey, 2015.
19. Innovation Cities Index 2012–2013/ 2thinknow City Benchmarking Data set, Global Innovation Agency [<http://www.innovation-cities.com/innovation-cities-global-index-2012/7237>]
20. The Global Financial Centres Index 2015// The global financial centre, March 2015.
21. "Quality of Life Survey " / Monocle, 2015 [<http://monocle.com/>]
22. "The world's most liveable cities index"/The Economist Intelligence Unit, 2015.
23. Urban world: Mapping the economic power of cities// McKinsey Global Institute 2011.
24. 2015 Global Cities Index and Emerging Cities Outlook A. T. Kearney // Korea, 2015.
25. W. Pentland World's 15 Most Inventive Cities/ Forbes, 2013 [<http://www.forbes.com/sites/williampentland/2013/07/09/worlds-15-most-inventive-cities/>]

Ронова Галина Николаевна

Кандидат экономических наук,

доцент кафедры Финансового менеджмента РЭУ им. Г.В. Плеханова

Колесникова Юлия Васильевна

студент РЭУ им. Г.В. Плеханова

Белоус Оксана Сергеевна

студент РЭУ им. Г.В. Плеханова

Ronova Galina Nikolaevna

senior lecturer, candidate of economic sciences, docent in the financial management PLEKHANOV

Russian University of Economics

Kolesnikova Yulia Vasilievna

student

PLEKHANOV Russian University of Economics

Belous Oksana Sergeevna

student

PLEKHANOV Russian University of Economics

ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ КАПИТАЛОМ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ

FINANCIAL MANAGEMENT FEATURES OF THE INDIVIDUAL ENTREPRENEUR'S CAPITAL

Аннотация: на настоящий момент все более актуальной становится тема финансового управления капиталом индивидуального предпринимателя. Перед ним стоит сложный вопрос – проблема выбора источника вложения денег.

Ключевые слова: индивидуальный предприниматель, инвестирование, депозит, управление капиталом.

Abstract: Financial management of the individual entrepreneur's capital are actually in nowadays. They have to deal with the challenge of the investing source their money.

Keywords: individual entrepreneur, investing, deposit, financial management of the capital.

В настоящее время в России субъекты малого предпринимательства имеют достаточно низкий уровень финансовой грамотности, который необходим для правильного принятия решения в управлении своими финансами. Под финансовой грамотностью понимается необходимый уровень знаний в сфере финансов, позволяющий индивидуальному предпринимателю правильно оценивать сложившуюся ситуацию на рынке, вести учет своих доходов и расходов, а также распоряжаться своими денежными средствами, то есть принимать решения в области инвестирования.

Актуальность вложения денег в различные источники обусловлена тем, что сейчас частные предприниматели стремятся получать кроме основного дохода, еще и дополнительный, тем самым стремясь улучшить свое благосостояние и уровень жизни. Пред-

приниматели вкладывают деньги в такие источники, как банковские депозиты, ценные бумаги (акции и облигации), недвижимость, валюту, паевые инвестиционные фонды и другие. Конечно, каждый хочет иметь больше денег, чем у него есть сейчас. Основным источником инвестирования на сегодняшний момент являются банковские депозиты. С каждым годом все больше людей, занимающие предпринимательской деятельностью, не задумываясь, идут в банки и кладут деньги на депозиты (Рис. 1), при этом многие думают, что все равно эти деньги им не понадобятся, в ближайшее время будут приносить стабильный доход в виде процентов, а в случае чего банк вернет им этот вклад.

Однако хотелось бы понять, как частные предприниматели принимают решение и чем они руководствуются относительно того, куда вкладывать

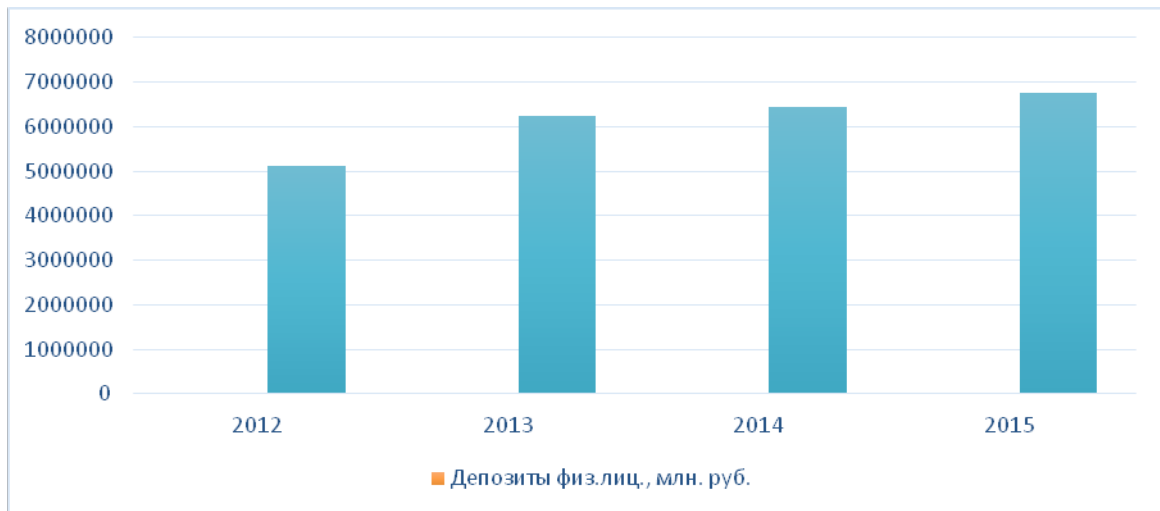

Рисунок 1. Объем вложенных средств физическими лицами на депозиты, млн. руб.

деньги — будь-то банк или паевый инвестиционный фонд на депозиты или на акции. Каждый принимает свое решение относительно своих убеждений и знаний.

Рассмотрим принятие решения вложения денег в банк. Сейчас банки предоставляют достаточно большой выбор программ, направленных на самых разных инвесторов: самостоятельных и несамостоятельных; рискованных, умеренно-консервативных и консервативных; обладающих большим и маленьким капиталом. Допустим, лица, заинтересованные предпринимательской деятельностью, предпочитают сами управлять своим капиталом и не хотят рисковать, тогда им следует положить деньги на депозит. Банковский депозит—это сумма, переданная лицом кредитному учреждению с целью получить доход в виде процентов, образующихся в ходе финансовых операций с вкладом [4]. Существуют разные виды депозитов. Это могут быть срочные депозиты, направленные на размещение денежных средств на определенный период времени с фиксированной процентной ставкой, или динамичные депозиты, позволяющие инвесторам вкладывать в акции компаний и другие финансовые инструменты и при этом получить большую прибыль. Здесь важно понять, с помощью каких критериевделец выбирает банк—там, где выше процентная ставка по вкладам или тот банк, в котором он долгие годы обслуживается и доверяет. На основе различных критериев, таких как доходность банка, размер вклада, возможный период вклада, рейтинг банка, может приниматься данное решение [4]. С другой стороны, если индивидуальный предприниматель обладает достаточно низкой финансовой грамотностью и не знает, как правильно распорядиться своими денежными средствами, то данный клиент может довериться управляющей компании и выбрать программу паевого инвестиционного фонда (ПИФ). Сейчас многие

банки предоставляют огромный перечень услуг, включая данные программы. ПИФ—это форма коллективных инвестиций, при которой средства инвесторов объединяются для дальнейшего размещения профессиональными управляющими в ценные бумаги (или иные активы) с целью получения дохода [5]. Анализируя рынок ПИФов, следует заметить, что в первой десятке по доходности оказываются управляющие компании(УК) и банки: Атон-менеджмент, Парма Менеджмент, ВТБ, Альфа-Капитал, Сбербанк, Арсагера, Газпромбанк и другие, представленные в таблице 1. Данные банки и УК предлагают клиентам разные стратегии инвестирования: активная (для рисковых людей), умеренная (для менее рискованных), консервативных (для тех, кто не готов рисковать).

Объектом инвестирования могут выступать различные ценные бумаги: денежные средства (в разных валютах); драгоценные камни и металлы; фьючерсы и т.д.

Основными преимуществами вложения денег в ПИФ являются:

- 1) отсутствие двойного налогообложения;
- 2) надежность;
- 3) высокая ликвидность;
- 4) профессионализм специалистов управляющей компании, наличие необходимой информации, аналитических исследований;
- 5) другие.

Одним из минусов является то, что более высокий риск по сравнению с инструментами с фиксированной доходностью и законодательно гарантированным возвратом средств — депозитами, высокорейтинговыми облигациями [6]. Однако есть ПИФы, инвестирующие только в высокорейтинговые облигации и банковские депозиты (фонды денежного рынка), которые за счёт диверсификации могут служить инструментом

Таблица 1

Рейтинг ПИФов по доходности на 31.08.15 по 30.09.15

N	Название фонда	Название Управляющих компаний\Банка	Пай на 31.08.15	Пай на 30.09.15	Прирост, %
1	Атон — Фонд облигаций	Атон-менеджмент	1788,33	1834,54	2,58
2	Александр Невский	Парма Менеджмент	2708,8	2774,59	2,43
3	ВТБ — Фонд Казначейский	ВТБ Капитал Управление Активами	41,11	42,05	2,29
4	Альфа-Капитал Еврооблигации	Альфа-Капитал	3638,26	3708,9	1,94
5	Сбербанк — Еврооблигации	Сбербанк Управление Активами	2043,81	2082,77	1,91
6	Арсатера — фонд облигаций КР 1.55	Арсатера	1097,45	1118,3	1,9
7	Газпромбанк — Валютные облигации	Газпромбанк — Управление активами	2836,39	2887,87	1,81
8	ВербаКапитал — Облигации	ВербаКапитал	170,08	173,07	1,76
9	Энергокапитал — Сбалансированный	Энергокапитал, УК	772,48	784,78	1,59
10	Открытие — Облигации	ОТКРЫТИЕ	3659,28	3714,32	1,5

дополнительного увеличения надёжности (понижения рисков).

Подводя итоги, хотелось бы еще раз отметить, что при принятии решения, куда вкладывать деньги, индивидуальные предприниматели руководствуются разными критериями и пользуются многими инструментами финансового менеджмента. В данной статье

были рассмотрены классический пример вложения денег-депозиты и менее известный способ вложения-в паевые инвестиционные фонды. От того, какой владелец — умеющий рисковать или несамостоятельный в управлении своих денег, каждый принимает собственное решение относительно выбора источника вложения денег.

Литература

1. Федеральная служба государственной статистики: [Электронный ресурс]-Режим доступа. — URL: <http://www.gks.ru/> (дата обращения 16.10.2015 г.)
2. Информационно-аналитическая энциклопедия пайщика: [Электронный ресурс]-Режим доступа. — URL: <http://www.allpif.ru/> (дата обращения 17.10.2015 г.)
3. [Электронный ресурс]-Режим доступа. — URL: <http://www.pif.investfunds.ru/> (дата обращения 17.10.2015 г.)
4. Ронова Г. Н., Гаврилова П. В. Управление привлечением банковского кредита [Текст]/ Сборник: Актуальные проблемы финансово-кредитной сферы и финансового менеджмента. — 2015-с.182–187.
5. Ронова Г. Н., Боронин М. С. Методы оценки эффективности финансового управления на предприятии в рамках критерия стоимости [Текст]/ Сборник: Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. 2013. № 3.С.77–80.
6. Ронова Г. Н., Учебно-практическое пособие / Г.Н. Ронова, С.Е. Попова, В.Л. Слепунин; [Текст]/ Сборник: Международный консорциум «Электронный ун-т», Московский гос. Ун-т экономики, статистики и информатики, Евразийский открытый ин-т Москва, 2007.

References

1. Federal State Statistics Service: [Electric resource] — URL: <http://www.gks.ru/> (date of the application 16.10.2015 г.)
2. Information analytical shareholder encyclopedia's: [Electric resource] — URL: <http://www.allpif.ru/> (date of the application 17.10.2015 г.)
3. The official website for investment funds: [Electric resource] — URL: <http://www.pif.investfunds.ru/> (date of the application 17.10.2015 г.)
4. Ronova G. N., Garilova P. V. Management of bank loans [Text]/ Collection: Actual problems of the financial and credit sector and financial management. — 2015 — p.182–187.
5. Ronova G. N., Boronin M. S. Methods for evaluating the effectiveness of the company's financial management as a part of criterion value [Text]/ Collection: Economics, Statistics and Informatics. Bulletin of UMO. 2013. № 3. p.77–80.
6. Ronova G. N., Training and practical guide / Ronova G. N., S. E. Popova, V. L. Slepunin; [Text]/ Collection: International Consortium «Electronic university», Moscow State University Economics, Statistics and Informatics, Eurasian university Moscow, 2007.

Бородін Олександр Дмитрович

аспірант кафедри менеджменту і адміністрування Харківської державної академії культури, м. Харків

Бородин Александр Дмитриевич

аспірант кафедры менеджмента и администрирования Харьковской государственной академии культуры, г. Харьков

Borodin A. D.

postgraduate student of the Department of management and administration of the Kharkiv state Academy of culture, Kharkiv

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

EVOLUTION OF THEORETICAL BASES OF STATE REGULATION OF ECONOMY

Анотація. В статті розглянуто концепції державного регулювання в історичному і міжнародному аспектах. Обґрунтовано пропозиції з вирішення середньострокових завдань держави в сфері економіки з метою забезпечення її стабільності.

Ключові слова: держава, державне регулювання, економіка, механізми державного регулювання, межі державного регулювання, меркантилізм, економічний лібералізм, неолібералізм, інституціоналізм.

Аннотация. В статье рассмотрены концепции государственного регулирования в историческом и международном аспектах. Обоснованы предложения по решению среднесрочных задач государства в сфере экономики с целью обеспечения ее стабильности.

Ключевые слова: государство, государственное регулирование, экономика, механизмы государственного регулирования, пределы государственного регулирования, меркантилизм, экономический либерализм, неоллиберализм, институционализм.

Summary. The article considers the concept of state regulation in historical and international aspects. The proposal for decision medium-term tasks of the state in the economy to ensure its stability.

Keywords: the state, state regulation, economy, governmental mechanisms, the limits of state regulation, mercantilism, economic liberalism, neoliberalism, institutionalism.

I. Постановка проблеми

Історичний розвиток людського суспільства демонструє, що в міру поширення і зміцнення ринкових відносин зростає актуальність процесів державного регулювання національної економіки. Так, на початку ХХ ст. необхідність державного регулювання виникла у ті періоди часу, коли, в результаті кризи або війни, створювалася гостра необхідність порятунку існуючого державного ладу і відновлення національної економіки. Проте з середини ХХ ст. стало очевидним, що сучасна ринкова економіка не може ефективно функціонувати без постійного державного втручання в еко-

номічні процеси. Про це, зокрема, писали у своїх працях посткейнсіанці. Проблема полягала в тому, яким має бути таке втручання, які методи і способи повинні бути використані при цьому. Тому державне регулювання економіки країни є однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем економічної теорії.

II. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми державного регулювання економіки висвітлені в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей впливу держави на економічні відносини зробили

такі вчені, М. Блауг [2], Р. Гринберг [4], В. Гриньова [7], Дж. М. Кейнс [8], П. Круш [11], Т. Куценко [6], Д. Лук'яненко [1], І. Максименко [11], І. Михасюк [5], А. Пігу [10], А. Поручник [1], А. Рубинштейн [4], А. Смит [12], та ін. Ідеї та положення, викладені у працях даних авторів, послужили основою для подальшої розробки принципів і механізмів здійснення економічної політики. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються шляхи вирішення сучасних проблем впливу держави на економіку.

III. Формулювання цілей статті

Ціллю даної статті є дослідження еволюції теоретичних основ державного регулювання економіки та надання пропозицій з вирішення середньострокових завдань держави в сфері економіки з метою забезпечення її стабільності.

IV. Виклад основного матеріалу дослідження

Як поняття державне регулювання економіки являє собою систему опосередкованого впливу владних структур країни на поведінку і тим самим на економіку в цілому. Такими діями можуть бути інструменти обмеження або стимулювання тієї чи іншої діяльності господарюючих суб'єктів з допомогою зміни законодавства в системі: оподаткування, митних зборів, ціноутворення і валютних курсів. Причини державного втручання в економіку випливають з основних цілей, завдань і функцій уряду.

Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці, взаємодію ринку і держави та межі державного втручання пройшла шлях від меркантилістської теорії, класичної теорії, неокласичних напрямів і кейнсіанської теорії державного регулювання ринкової економіки. Формування та розвиток у світовій економічній науці концепцій державного регулювання господарського життя суспільства починається з меркантилізму, представники якого (А. Монкретьєн, Т. Мен, та ін.) вважали, що держава повинна не тільки направляти, але й підкоряти собі приватну діяльність купців і підприємців в інтересах збільшення грошового багатства нації.

Далі, протекціоністська політика меркантилізму починає поступатись своїм домінуючим становищем економічному лібералізму в особі У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, та ін. Ідея «невидимої руки» стала узагальненим вираженням обмеженого втручання держави в економіку. На думку А. Сміта, держава несе відповідальність лише за такі сфери, як оборона країни, «утримання короля та його двору», правосуддя, карбування монет [12, с. 25]. З часом прихильники лібералізму все частіше стикалися зі складним для них ви-

бором між вірою у вільну конкуренцію і прагненням до суспільного блага.

Саме в цей період в рамках лібералізму виявились дві тенденції: для однієї головним залишився принцип вільного підприємництва і невтручання держави в економіку; для іншої, реформістської, курс на поєднання ліберальних цінностей з активною роллю держави у вирішенні соціальних проблем.

В кінці XIX ст. — на початку XX ст. розвиток ринкових відносин зумовив «маржинальну революцію», що привнесла в економічну думку неокласичну теорію, яка стала провідним напрямком у світовій економічній думці. Головна особливість цього напрямку полягала в тому, що вона являла собою найбільш розроблену теорію ринкового, підприємницького господарства в умовах досконалої конкуренції. При цьому найбільших успіхів досягли її представники у дослідженні проблем часткової (А. Маршалл і Дж. Б. Кларк) і загальної (Л. Вальрас) рівноваги, що досягається завдяки механізму вільного ціноутворення і конкуренції.

На думку більшості представників неокласичного напрямку, економіка вільної конкуренції завдяки гнучкій системі цін і заробітної плати внутрішньо стійка, і тому державі немає потреби чинити стабілізуючий вплив у разі порушень (помилки) у механізмі ринкового саморегулювання [11, с. 258]. Можлива ступінь відхилення від цього принципу розумілася неоднозначно різними економістами.

Ще в роботах А. Маршалла [2, с. 32] та А. Пігу [10, с. 24] були розглянуті деякі економічні явища, які не можливо було пояснити використовуючи модель «досконалої» конкуренції. Мова йде про монополістичну діяльність в економіці, зовнішніх ефектах, публічних блага або чистих суспільних товарах. Все це викликало потребу в нових дослідженнях, пов'язаних з «недосконалою» конкуренцією, яка вимагала державного втручання в господарське життя в інтересах стримування зростання цін, збільшення зайнятості ресурсів і випуску. Разом з тим держава та її інститути, на думку більшості неокласиків, повинні грати лише додаткову, допоміжну роль порівняно з тією, яку повинен виконувати бізнес.

Дж. Кейнс і його послідовники є прихильниками активного державного регулювання економіки, аргументуючи це відсутністю у ринкової системи господарства внутрішнього механізму встановлення макроекономічної рівноваги, що дозволяє після скорочення сукупного попиту повернутися до колишнього рівня виробництва і зайнятості, що призводить економічну систему в тривалу пастку депресії [8, с. 12]. У відмові від надій на стихійне, автоматичне вирішення протиріч ринку та в установці на розширення функцій уряду в сфері економічного регулювання і складається те

принципово нове, що відрізняється кейнсіанство від, напрямків економічної думки що передували йому. Кейнсіанська система принципів державного регулювання економіки ґрунтується на аналізі таких понять, категорій і явищ, як «схильність до споживання», «схильність до заощадження», «спонукання до інвестування», «перевагу ліквідності» і т.д.

Особливе значення в розумінні ролі держави, а саме її тісний взаємозв'язок з особливостями економіки конкретної країни, яка розвивається за своїми власними законами, зумовлений її історичним розвитком, географічними умовами, національно-культурними традиціями і рисами національного характеру, внесли німецькі економісти А. Мюллер і Ф. Ліст. На думку представників «історичної школи», теоретичні уявлення, як і господарський лад суспільства в даний час, є результатом історичного розвитку тієї чи іншої країни [9, с. 80]. Загальний для цих вчених підхід до економічної ролі держави істотно відрізнявся від поглядів класиків і неокласиків політичної економії. Згідно з ним, держава мусить бути гарантом не лише підтримки порядку, але і досягнення тих цілей, які не можуть бути досягнуті вільними зусиллями окремих особистостей. Представники історичної школи Німеччини С. Зомбарт, М. Вебер та ін. ставили в центр уваги історико-етичну проблематику «духу капіталізму» [6, с. 147].

Заслуга в розробці основних принципів ефективного господарського порядку, або «третього шляху» в соціально-економічному розвитку суспільства, який повинен був подолати недоліки як капіталізму, так і соціалізму» (неоліберальна теорія), належала С. Ойкену, Ф. Лутцу, А. Рюстову, С. Ріпку (Фрайбургська школа) [11, с. 47]. Ці принципи стали основою формування концепції соціального ринкового господарства. У німецькій моделі соціального ринкового господарства держава не встановлює економічні цілі, оскільки це лежить у площині індивідуальних ринкових рішень, а забезпечує баланс між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю, створює правові та соціальні рамкові умови для реалізації економічної ініціативи підприємцями. Ці рамкові умови втілюються в громадянському суспільстві, встановленням відносної соціальної рівності громадян (рівності прав, стартових можливостей та правового захисту) і фактично складаються з двох основних частин: цивільного і господарського права та системи заходів з підтримання конкурентного середовища в економіці.

Однак колективістський світогляд та методологія холізму, що властива інституціоналізму, обумовлює (передбачає) більш значне занурення держави в сучасну господарську життя, держава повинна активно впливати на інституційне середовище в економіці, тому що спонтанна селекція інститутів, як перекон-

ливо показує еволюційна теорія, далеко не завжди відбирає кращі оптимальні варіанти [14, с. 57]. Більш того, як показує історичний досвід і сучасна дійсність (наприклад, російська), крім держави ніхто не забезпечить економічне зростання, долаючи інерцію архаїчності, що заважають розвитку інститутів. Тільки від інституційного потенціалу держави (як здатності домагатися виконання своїх законів і приписів) залежать радикальні рішення глибоко укорінених проблем (нерівність, злочинність, корупція, тіньова економіка тощо), які загрожують багатьом країнам світу. Тільки держава, в змозі визначити доцільність (недоцільність) та ефективність використання (консервації) або радикальної ломки соціокультурних інститутів минулого або міру запозичення домінуючих світоглядних уявлень про поглиблення трансформації.

Значний внесок у розробку проблеми оптимізації взаємодії держави і індивідуума внесли теоретичні дослідження, на той час, радянських вчених Р. Грінберга і А. Рубінштейна, представлені в їх концепції економічної соціодинаміки, квінтесенція якої зводиться до висновку про те, що вільний ринок практично вичерпав свій потенціал і що «пора кінчати з демонізацією державної активності в господарській життя», початок якої було покладено англійським філософом Т. Гоббсом в 1651 р. [4, с. 347–349].

Сама держава є суб'єктом ринку, поведінка якого визначається його історичною місією, його специфічними інтересами і наявними ресурсами, значно розширюють зону дії ринкових механізмів. Так на думку Г. Третяк, економічна роль держави проявляє себе як вираження суспільних інтересів, а тому подальший розвиток ринкової економіки значною мірою стає залежним не тільки від задоволення приватних інтересів, скільки від оптимального для кожного відрізка часу поєднання громадських і приватних інтересів [13, с. 85].

Наведена цитата наводить на думку про необхідність залишити нездійснену мрію інтелектуалів теоретичного обґрунтування критеріїв інтервенціонізму і переформулювати історично напрацьований тезу Сміта «держави потрібно в економіці не більше, ніж потрібно» в «держави в кожний даний історичний період часу потрібно в економіці не більше, ніж потрібно». А про конкурентному Парето-оптимальний або Парето-неоптимальному співвідношенні природної свободи А. Сміта і «Левіафана» Т. Гоббса [3, с. 147] потрібно сказати, що це прерогатива апостеріорного аналізу і досвіду («дитя помилок важких»). У цьому випадку і тільки в цьому випадку стає можливим на основі статистично значущих макроекономічних показників визначення реального оптимальної рівноваги, утвореного двома якостями (не кількостями)

гравців на економічному полі, взаємно врівноважують один одного (при цьому якості в даному випадку не можуть бути однаковими).

Таким чином, істина завжди історично релятивна і локальна, оскільки її встановлення в значній мірі залежить у цьому випадку від розвитку і зміни місії державних інститутів в ринковій економіці, ефективність яких може поступатися ефективності приватного регулювання, заснованого на взаємній згоді бізнесу і держави.

Як відомо, з другої половини ХХ ст. в промислово-розвинених країнах, як правило, держава стала втручатися в економіку, визначаючи темпи її зростання, встановлюючи пропорції між окремими галузями. Виник державний сектор економіки, тобто державна власність і державне управління підприємствами та організаціями, що на ній базуються. Таким чином більшості країн держава стала виступати найбільшим підприємцем, у якого численні акціонерні товариства є державними підприємствами. Держава також відіграє роль великого банкіра, який зосередив у своїх руках велику масу позичкового капіталу. Сучасна держава здатна прогнозувати і гнучко регулювати економічні процеси в масштабі всієї країни.

Так, в умовах розвитку інфляції і різкого падіння інвестиційної активності, на думку І Михасюка, необхідно формування інститутів довгострокового кредитування реконструкції промисловості. При гострій обмеженості кредитних ресурсів таке кредитування може здійснюватися через створені державою спеціальні кредитні інститути, як це було, зокрема, в Японії [5, с. 357].

У 80–90-х рр. ХХ ст. в основному переважала точка зору, згідно з якою економічна глобалізація, з одного боку, призводить до значного зниження регуляційних повноважень держав, а з іншого боку, вона не вимагає створення спеціальної системи регулювання глобальних економічних процесів. Вважалося, що процеси глобалізації у сфері економіки підпорядковуються логіці саморегулюючих ринкових відносин, які в умовах наростаючої взаємозалежності дозволять без суттєвого втручання з боку держав вирішувати нагальні проблеми розвитку світової економіки. Насамперед, це стосувалося:

- формування справедливої, що відповідає інтересам більшості країн, системи світової торгівлі;
- створення стабільної, ефективно функціонуючої фінансової архітектури;
- стимулювання модернізації і наздоганяючого розвитку економік держав, що розвиваються;
- підвищення якості життя в найменш розвинених країнах і регіонах, їх інтеграції в глобальні світогосподарські процеси.

Однак після серії економічних криз останнього десятиліття ХХ ст., в особливості азіатської фінансової кризи 1997–1998 рр., зростаючу популярність стала набувати теза, згідно з якою ліберальна модель глобалізації не забезпечує поступального та сталого розвитку світової економічної системи. На порядок денний було поставлено питання про необхідність проведення реформ міжнародного економічного порядку і створення нової моделі управління глобальною економікою, що враховує зміну умов політичної взаємодії [1, с. 25].

Глобальна економічна криза, що почалася в 2008 р. і торкнулася спочатку фінансової сфери, а потім і продуктивного сектору економіки, знову привернула увагу до проблеми модернізації існуючих та створення нових механізмів регулювання світової економічної системи. При цьому особливу популярність набула теза про те, що одним із головних наслідків кризи стало більш активне втручання держави в економічні процеси як на національному, так і на міжнародному рівні, у зв'язку з чим основна увага повинна приділятися розвитку та модернізації виключно державних механізмів економічного регулювання [6, с. 54].

Разом з тим тенденції останніх трьох десятиліть привели до того, що в даний час у сфері управління світовими економічними процесами співіснують три основні моделі механізмів регулювання, що відрізняються між собою складом акторів, які беруть участь у їх функціонуванні. Це змішана державна модель, що заснована на міждержавних зв'язках і домовленостях, яка представляє собою майданчик взаємодії держав, міжурядових організацій, транснаціональних корпорацій та суб'єктів глобального громадянського суспільства, а також приватна, де механізми управління знаходяться в руках недержавних акторів [7, с. 87].

Зараз можна говорити про існування двох основних типів подібних змішаних механізмів. До першого з них відносяться засновані національними державами універсальні міжурядові організації, які з часом почали активно співпрацювати з недержавними акторами, в тому числі у створенні змішаних механізмів регулювання світових економічних процесів. До другого типу змішаних механізмів належать структури, які з самого початку створювалися як майданчики для співпраці між державами і недержавними акторами, виступаючими в якості рівноправних партнерів. При цьому обидва типи змішаних механізмів передбачають створення різних каналів і інструментів участі недержавних акторів у регулюванні глобальних економічних процесів, до яких відносяться:

- активна участь у розробці та підготовці управлінських рішень у сфері режимних правил регулювання світової торгівлі, інвестиційної діяльності та міжнародної міграції робочої сили;

- формування порядку денного та визначення пріоритетних напрямків регулювання світової торгівлі, інвестиційної діяльності та міжнародної трудової міграції;
- здійснення моніторингу і контролю за реалізацією прийнятих рішень. Перераховані вище форми участі недержавних акторів у роботі змішаних механізмів дозволяють розглядати їх як повноцінних учасників регулювання глобальних економічних процесів.

При цьому в сучасному світі державне регулювання економіки і в теорії і на практиці розглядається в нерозривному зв'язку з соціальним, а точніше, соціально-економічним регулюванням. Все це застосовується з метою забезпечення безпеки громадян, їх здоров'я, трудової зайнятості та вирішення інших соціальних завдань.

Як показав вже накопичений досвід, для вирішення середньострокових завдань державного регулювання необхідно виконання як мінімум трьох передумов:

1) в країні у максимально можливій мірі повинен використовуватися вже наявний виробничий потенціал;

2) в економіці країни повинні бути створені умови для нормальної інвестиційної діяльності та для здійснення процесу розширеного виробництва;

3) фінансові ресурси країни, повинні залишатися всередині країни, будучи головним джерелом попиту на вітчизняну продукцію.

При цьому державне регулювання зобов'язане бути засноване на сильній правовій основі, що в сфері економіки має свої межі, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

V. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок

Державне регулювання є формою реалізації економічної політики. Теоретичні парадигми та концепції державного регулювання ринкової економіки націлені на досягнення конструктивних відносин держави з громадянським суспільством (держави і приватного підприємництва), на пріоритет суспільства, його потреб і на забезпечення єдності економічної і соціальної ефективності розвитку суспільства і реформ, що проводяться в різні історичні періоди.

Таким чином найголовнішою метою сучасного державного регулювання економіки є: забезпечення динамічного економічного зростання в середньостроковій перспективі, а в довгостроковому плані підвищення конкурентоспроможності країни у світовому господарстві.

Найважливішою умовою для економічного зростання України є розробка та реалізація механізмів, що стимулюють інноваційну активність, впровадження інновацій і створення умов для залучення додаткових джерел інвестицій.

Список використаних джерел

1. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монограф. / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2010. — 334 с.
2. Блауг М. Маршаллианская экономическая теория. Экономическая мысль в ретроспективе. / М. Блауг. — М.: Дело, 1994. — 627 с.
3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 1. / Т. Гоббс; [Пер. с лат. и англ.; Сост., ред. изд., В. В. Соколов]. — М.: Мысль, 1989. — 622 с.
4. Гринберг Р.С. Основания смешанной экономики. Экономическая социодинамика. / Р.С. Гринберг, А.Я. Рубинштейн. — М.: ИЭ РАН, 2008. — 482 с.
5. Державне регулювання економіки / За ред. І. Р. Михасюка. — К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. — 592 с.
6. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. — К.: КНЕУ, 2000. — 316 с.
7. Державне регулювання економіки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. — Х.: ВД «ІН-ЖЕК», 2007. — 736 с.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранные произведения. / Дж. М. Кейнс. — М.: Экономика, 1993. — 157 с.
9. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. — Пермь: Урал-LTD, 1995. — 178 с.
10. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. / А. Пигу; в 2-х томах. [Пер. с англ.]; Т. 1. — М.: Прогресс, 1985. — 512 с.
11. Регулювання економіки: теоретичні та прикладні аспекти: монограф. / П. В. Круш, І. А. Максименко; за заг. ред. П. В. Круш. — К.: НТУУ «КПІ», 2008. — 424 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. / А. Смит. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
13. Третьяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / Г.С. Третьяк, К.М. Бліщук. — Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 128 с.
14. Управління довгостроковим розвитком національної економіки: методологічні та прикладні аспекти: монограф. / Т.Л. Желюк. — Т.: ТНЕУ, 2010. — 511 с.

Гавриленко Тетяна Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Вітко Віталіна Юріївна

студент

Київський національний університет технологій та дизайну

Гавриленко Татьяна Владимировна

кандидат экономических наук, доцент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Витко Виталина Юрьевна

студент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Tetiana Havrylenko

Ph.D. in Economics, Associate professor of Enterprise Economics Department

Kyiv National University of Technology and Design

Vitalina Vitko

Master's student of Enterprise Economics Department

Kyiv National University of Technology and Design

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ АНТИКРИЗИСНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

MECHANISM OF PROVIDING ANTICRISIS ACTIVITY OF ENTERPRISE

Анотація. Стаття присвячена вивченню теоретичних основ формування механізму антикризового управління підприємством. В статті проводиться опис елементів механізму антикризової діяльності підприємства, які забезпечують досягнення поставлених цілей.

Ключові слова: криза, управління, механізм, антикризова діяльність, забезпечення.

Аннотация. Статья посвящена изучению теоретических основ формирования механизма антикризисного управления предприятием. В статье приводится описание элементов механизма антикризисной деятельности предприятия, которые обеспечивают достижение поставленных целей.

Ключевые слова: кризис, управление, механизм, антикризисная деятельность, обеспечение.

Annotation. The article is devoted to the study of the theoretical foundations of mechanism of crisis management. The considerable attention is paid to the description of the elements of the anti-crisis mechanism, which assure the achievements of company's goals.

Keywords: crisis, management, mechanism, anti-crisis, activities, provide.

Вступ. В Україні сьогодні спостерігаються усі ознаки кризових явищ в економіці: погіршення стану платіжного балансу, скорочення інвестицій в основний капітал, зниження попиту на продукцію, занепад інноваційної активності національних товаровиробників, зниження платоспроможності

суб'єктів господарювання, ділової і фінансової активності.

Саме тому, антикризова діяльність, як специфічний вид управлінської діяльності з жорсткими обмеженнями та вузько спрямованою цільовою орієнтацією потребує додаткової уваги. Причинами необхідності

такого дослідження є, в першу чергу, масштабність наслідків від здійснення антикризового управління, оскільки від ефективності функціонування господарюючого об'єкту залежить ефективність діяльності не лише його контрагентів та добробут працівників, а й результативність функціонування галузі, державних органів, економіки країни у цілому.

З урахуванням даних обставин, найбільш значущою проблемою антикризового управління стає визначення на ранніх стадіях кризи самої можливості виведення підприємства на рівень нормального функціонування та розвитку, для чого використовуються відповідні механізми, особливе місце серед яких займає механізм забезпечення антикризової діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних основ формування механізму антикризового управління підприємством та визначення основних інструментів його реалізації.

Об'єкт та методи досліджень. Проблематиці визначення та трактування поняття «механізм антикризового управління» присвячені дослідження авторів, таких як О. В. Василенко, Л. О. Лігоненко, О. М. Скібіцький, З. Є. Шершньова. Зарубіжні вчені, такі як І. Ансофф, М. Мескон, А. Томпсон, Й. Шумпетер, досліджували механізм антикризового управління як елемент теорії антикризового управління. У вітчизняній літературі, що стосується проблеми управління, містяться окремі підходи до визначення терміну «механізм управління» таких вчених як: Е. М. Короткова, В. М. Мішин, А. Д. Чернявський, М. М. Мартиненко [1; 2; 3].

Результати дослідження. Суттєве значення для формування ефективного механізму антикризового управління є використання різних механізмів, що допомагають досягти поставлених цілей та завдань. Підтвердженням цього є бачення різних науковців, які займалися проблемами формування і запровадження механізмів на практиці діяльності підприємства.

Поняття «механізм управління» трактується багатьма вченими-економістами. Науковець Дж. К. Лафта дає визначення механізму управління як сукупності важелів впливу, що використовуються в управлінні [4].

Дещо інше трактування В. М. Мішина, який розглядає механізм управління як сукупність організаційних та економічних компонентів, що забезпечують погоджене, взаємопов'язане та взаємодіюче функціонування усіх елементів системи для досягнення цілей підприємства [2].

Більш точніше визначення відображено у праці Е. М. Коротков, який поняття механізму управління розглядав із позиції впливу управлінців на працівників. За його дослідженнями, механізм управління формується на основі взаємодії та поєднання різних

важелів дії, до яких відноситься інтереси, цінності, установки, мотиви, побоювання працівника, стимули та соціально-психологічні норми щодо персоналу [1].

Проаналізувавши різні твердження поняття, можна сказати, що механізм управління є невід'ємним елементом єдиної системи управління підприємством і являє собою систему заходів, спрямованих не тільки на вихід підприємства з кризи, але і на запобігання входження в таку ситуацію, що є передумовою успішного фінансового оздоровлення підприємств.

Для кращого розуміння сутності механізму антикризового управління підприємством розглянемо його елементи на рис. 1.

Механізм антикризового управління має в своєму складі елементи різного характеру, основні п'ять яких забезпечують підприємству позитивні результати діяльності. Система організаційного забезпечення — це взаємопов'язана система внутрішніх підрозділів, служб, керівників суб'єкта господарювання, які уповноважені здійснювати підготовку та прийняття фінансових рішень, несуть відповідальність за їх здійснення і результати фінансово-господарської діяльності, досягнення мети та реалізації завдань антикризового управління.

Економічна складова механізму забезпечення антикризової діяльності підприємства призначена безперервно виконувати дії з підвищення ефективності його функціонування і збільшення рівня доходів працівників, а також забезпечувати зростання темпів і масштабів утворення власного прибутку.

Фінансова складова забезпечує відповідність фінансово-економічних можливостей підприємства умовам, що склалися на ринку на основі різностороннього врахування фінансових можливостей та об'єктивної оцінки зовнішніх та внутрішніх факторів. Вона передбачає формування довгострокових цілей фінансової діяльності та вибір найбільш оптимальних шляхів їх досягнення.

Під складовою соціального забезпечення антикризової діяльності підприємства слід розуміти сукупність дій з мінімізації матеріальних втрат працівників на підтримку соціальних стандартів для цих осіб у періоди нестабільної роботи підприємницької структури за рахунок перерозподілу частки її прибутку.

Технологічна складова направлена на створення умов для безперебійного функціонування технічних засобів, які використовуються у антикризовій діяльності, а також процедур із виявлення локалізації та ліквідації кризових процесів на підприємстві. Дії з технологічного забезпечення спрямовані на вирішення комплексних технічних і технологічних проблем, забезпечення функціонування техніки та технології як єдиної системи.

Рис. 1. Елементи механізму антикризового управління підприємством (розроблено автором на основі [5])

Висновок. Дослідження понять «механізм управління» та «механізм антикризового управління» дозволили обґрунтувати теоретичне визначення сутності та змісту механізму забезпечення антикризової діяльності підприємства, та запропонувати його основні складові різного характеру – економічну, організаційну, фінансову, технологічну, соціальну. Реалізація вказаних елементів механізму антикризового управління забезпечується використанням відповідних ма-

теріальних, фінансових та кадрово-інтелектуальних ресурсів, що можуть концентруватись як на рівні самого підприємства, так і залучатись ззовні. Ефективне використання механізму антикризового управління забезпечує розробку та реалізацію заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності та забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства для виходу з кризового стану.

Література

1. Антикризисное управление: Учебник. – 2-е изд доп. и перераб./ Под ред. проф. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 620 с_Бабенко С.Г. Трансформация кооперативных систем у переходной экономике: [монография] / С.Г. Бабенко. – К.: Наукова думка, 2003. – 332 с.
2. Мишин В.М. Исследование систем управления: учеб. для вузов / В.М. Мишин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с.
3. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2006. – 256 с.: іл. – Бібліогр.: 242–245.
4. Лафта Дж.К. Менеджмент: учеб. пособие / Дж.К. Лафта. – М.: ТК «Велби», 2004. – 592 с.
5. Терентьева О.В. Основні складові механізму забезпечення антикризової діяльності на підприємстві [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3998>

References:

1. Antykrizysnoye upravleniye: Uchenyik. – 2-e yzd dop. y pererab./ Pod red. prof. Э.М. Korotkova. – М.: YNFRA-M, 2006. – 620 s_Babenko S.H. Transformatsiya kooperativnykh system u perekhidniy ekonomitsi: [monohrafiya] / S.H. Babenko. – К.: Naukova dumka, 2003. – 332 s.
2. Myshyn V.M. Yssledovanye system upravleniyya: ucheb. dlya vuzov / V.M. Myshyn. – М.: YuNYTY-DANA, 2003. – 527 s.
3. Chernyavs'kyu A. D. Antykrizove upravlinnya pidpryyemstvom: Navch. posib. – К.: MAUP, 2006. – 256 s.: il. – Bibliohr.: 242–245.
4. Lafta Dzh. K. Menedzhment: ucheb. posobyey / Dzh. K. Lafta. – М.: ТК «Velby», 2004. – 592 s.
5. Terent'yeva O. V. Osnovni skladovi mekhanizmu zabezpechennya antykrizovoyoi diyal'nosti na pidpryyemstvi [Elektronnyy resurs] / Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3998>

Гавшина Ольга Ігорівна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Тарасенко Ірина Олексіївна

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри

Київський національний університет технологій та дизайну

Гавшина Ольга Игоревна

студентка

Киевский национальный университет технологии и дизайна

Тарасенко Ирина Алексеевна

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой

Киевский национальный университет технологии и дизайна

Havshyna O. I.

Student

Kyiv National University of Technologies and Design

Tarasenko I. O.

doctor of economics, professor, head of Department

Kyiv National University of Technologies and Design

ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

ДИАГНОСТИКА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

DIAGNOSTICS IN THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY ENTERPRISE

Анотація. Стаття присвячується діагностиці фінансово-економічної безпеки на підприємстві.

Ключові слова: фінансовий стан, діагностика, фінансові показники, фінансова безпека підприємства, рентабельність, фінансова стійкість, стратегії розвитку.

Аннотация. Статья посвящена диагностике финансово-экономической безопасности на предприятии.

Ключевые слова: финансовое состояние, диагностика, финансовые показатели, финансовая безопасность предприятия, рентабельность, финансовая устойчивость, стратегии развития.

Summary. This article is dedicated to the diagnosis of the financial and economic security of the enterprise.

Keywords: financial status, diagnostics, financial performance, financial security company, profitability, financial stability, development strategy.

Вступ. Діяльність підприємств в умовах ринкової економіки пов'язана з необхідністю підвищувати конкурентоспроможність продукції та послуг шляхом безупинного підвищення ефективності використання ресурсів і підприємницьких можливостей підприємства. Сьогодні однією з важливих умов для успішного функціонування і розвитку всієї сфери підприєм-

ництва є економічна безпека підприємства. Вона представляє собою певний стан корпоративних ресурсів підприємства, за якого гарантуються найбільш ефективно їх використання та запобігання негативному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізуючих факторів. Для забезпечення економічної безпеки необхідно постійно аналізувати фінансовий стан,

проводити обґрунтоване наукове дослідження фінансових відносин і руху фінансових ресурсів у процесі фінансово-господарської діяльності кожного підприємства, тобто проводити діагностику фінансового стану суб'єктів господарювання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності, етапів та напрямів проведення діагностики фінансового стану підприємства як основи забезпечення його економічної безпеки.

Об'єкт та методи досліджень. Дослідження окремих теоретичних і практичних аспектів формування підходів до оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання неодноразово здійснювалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: В. Пономарьов, Г. Козаченко, Д. Ковальов, І. Плетнікова, Є. Олейніков, М. Бендіков, Л. Гончаренко та ін. Разом з тим, аналіз наукових публікацій дозволяє констатувати той факт, що в цих розробках існує низка невіршених питань щодо застосування єдиного підходу до визначення рівня економічної безпеки та формування інформаційно-аналітичного забезпечення процесу такої оцінки. Аналізуючи публікації за темою діагностики фінансового стану підприємства, слід відзначити чисельності зростання уваги вчених до цієї проблеми, що підтверджує надзвичайну актуальність теми, обраної для дослідження. У працях Лук'янової В.В., Гетьмана О.О., Сметанюк О.А., Копчака Ю.С., Москаленко В.П., Пластуна О.Л. та інших науковців розглядається сутність та різноманітні методи діагностики фінансового стану підприємства. Методичні підходи, принципи та методи діагностики знайшли відображення у працях С.В. Приймака, Черниша С.С.

Результати дослідження. Висока криміналізація сучасного суспільства різко загострила проблему забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств.

Фінансовий стан підприємства, його стійкість і стабільність залежать від результатів його виробничої, комерційної і фінансової діяльності. Якщо поставлені завдання в перерахованих видах діяльності успішно реалізуються, це позитивно впливає на фінансові результати фінансово-господарської діяльності підприємства [5; 3, с. 57].

Стабільне функціонування, розвиток та збільшення конкурентоспроможності підприємства багато в чому залежить від наявності надійної системи економічної безпеки підприємства, тобто забезпечення економічної безпеки від різних проявів зовнішнього і внутрішнього походження, що впливають на рівень можливостей реалізації виробничого потенціалу підприємства.

Економічна безпека підприємства — це такий стан корпоративних ресурсів і підприємницьких мож-

ливостей, за якого гарантується найефективніше їх використання з метою забезпечення стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам [1].

Серед основних завдань системи економічної безпеки можливо виокремити наступні:

- вибір оптимальних антикризових стратегій та інструментарію;
- нейтралізація кризових явищ;
- усунення причин і наслідків кризи;
- забезпечення ефективної діяльності підприємства.

Формування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання вимагає оцінювання їх фінансового стану, здійснення моніторингу використання наявного потенціалу підприємства. Найбільш конкретне уявлення про стан економічної безпеки надають саме фінансові характеристики. Фінансова стійкість є узагальнюючою якісною характеристикою здатності підприємства забезпечити процес розширеного відтворення у довгостроковому періоді і, у той же час, складовою системи економічної безпеки підприємства.

Складові системи забезпечення економічної безпеки визначаються двома факторами:

- потенційним складом і структурою загроз;
- фінансовими можливостями підприємства [2, с. 78].

Формування інформаційно-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання передбачає використання аналітичного інструментарію діагностики фінансового стану. В діагностиці фінансового стану першорядна увага приділяється ефективності використання технічних, матеріальних і фінансових ресурсів, підвищенню продуктивності праці, прискоренню оборотності оборотних коштів, рентабельності виробництва. Тому діагностику фінансового стану можна віднести до найважливішого засобу контролю виробничо-господарської діяльності підприємств і організацій.

В економіці підприємства методи діагностики фінансового стану класифікують за різними класифікаційними ознаками. За ступенем обґрунтованості розрізняють неформалізовані та формалізовані методи діагностики фінансового стану.

Неформалізовані методи ґрунтуються на характеристиці аналітичних процедур на логічному рівні, а не на жорстких аналітичних взаємозв'язках та залежностях. Ці методи відрізняються певним суб'єктивізмом, оскільки вони здебільшого засновані на інтуїтивному відчутті, досвіді та знаннях аналітика.

До формалізованих методів діагностики фінансового стану відносять ті, в основу яких покладено науково-обґрунтовані і доведені аналітичні залежності. Ці методи є більш об'єктивними, а, відтак, і найчастіше

використовуваними в практиці оцінки діяльності вітчизняних підприємств.

Діагностика фінансового стану підприємства є необхідним етапом для розробки планів фінансового оздоровлення, підґрунтям для складання прогнозу розвитку підприємства. Кредитори та інвестори аналізують фінансовий стан підприємств, щоб мінімізувати свої ризики за позиками та внесками, а також для диференційованого встановлення відсоткових ставок.

Результатом діагностики фінансового стану є отримання певної кількості основних, найбільш інформативних параметрів, які об'єктивно і точно відображають фінансовий стан підприємства. За цими результатами формуються плани його розвитку.

Коли розраховані всі фінансові коефіцієнти, зроблений горизонтальний і вертикальний аналіз фінансової звітності й описані її особливості, характерні для аналізованого періоду, необхідно зробити висновки, заради яких, власне, і були виконані всі зазначені вище роботи. Подання таких висновків повинно бути лаконічним і конструктивним, тобто спрямованим на пошук шляхів поліпшення діяльності підприємства. Досить прогресивним може бути формат збалансованої системи показників [4, с. 96].

Джерелами негативного впливу на економічну безпеку підприємства можуть бути:

- свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання;
- збіг об'єктивних обставин (стан фінансової кон'юнктури на ринках даного підприємства, наукові відкриття й технологічні розробки, форс-мажорні обставини тощо) [6].

Економічна безпека підприємства може бути визначена як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу. Оцінка поточного рівня забезпечення економічної безпеки підприємства за фінансовою складовою здійснюється на основі докладного аналізу загроз та негативних впливів на фінансовий стан підприємства і можливих збитків, які загрожують підприємству в результаті реалізації даних негативних впливів, що реалізується на підприємстві в процесі аналізу і оцінки результатів його фінансово-господарської діяльності в системі діагностики. Отже, діагностика фінансового стану підприємства є підґрунтям для забезпечення його економічної безпеки.

Таким чином, діагностику фінансового стану підприємства доцільно здійснювати за такими основними напрямками:

- аналіз фінансової звітності підприємства за результатами його фінансово-господарської діяльності (складання економічного паспорту підприємства);
- аналіз конкурентних переваг і порівняльний аналіз із підприємствами-конкурентами, аналіз асортименту продукції – визначення ринкової позиції підприємства;
- аналіз рівня і якості менеджменту підприємства;
- аналіз компетенцій та інтелектуального потенціалу підприємства;
- аналіз поставок і клієнтури підприємства, визначення ключових факторів успіху [2, с. 72].

Підсумковим етапом діагностики фінансового стану підприємства, як підґрунтя для забезпечення його економічної безпеки, є етап оцінки ефективності діяльності підприємства і його структурних підрозділів з метою запобігання можливим негативним впливам на фінансовий стан підприємства. Цей аналіз здійснюється за методикою оцінки збитків, відвернутих або тих, яких зазнало підприємство внаслідок реалізації запланованого комплексу заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства в цілому та за рахунок діагностики його фінансового стану.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, можна зазначити зробити висновок, що кожне підприємство повинно самостійно визначати набір показників, який би комплексно відображали фінансовий стан підприємства як стосовно ризиків, так і ефективності діяльності.

Проведений аналіз наукових підходів також дозволяє зробити висновок про те, що в умовах ринкової економіки, зростає роль діагностики фінансового стану як інструменту управління економічною безпекою підприємства, основою забезпечення перспектив подальшого економічного і соціального розвитку, зміцнення фінансового стану, підвищення ефективності використання господарського потенціалу. Застосування підприємствами діагностичних процедур дозволить оцінювати не лише наслідки прийняття поточних і стратегічних рішень, але й визначити можливі перспективи його розвитку. Вчасно й правильно проведена діагностика фінансового стану дозволить підприємству запобігти кризового стану та зможе попередити банкрутство.

Література

1. Бень Т.Г. Интегральна оцінка фінансового стану підприємств / Т.Г. Бень, С.Б. Довбня // Фінанси України. — 2002, № 6. — С. 53–61.
2. Вдосконалення механізму оцінки фінансового стану підприємства / О.І. Павленко // Бізнес-навігатор. Науково-виробничий журнал. — 2010. — № 2(19). — С. 72–78.
3. Копчак Ю.С. Проблеми діагностики фінансового стану і стійкості функціонування підприємства <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/1073511>.
4. Костенко Т.Д. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: видання 2-ге перероблене та доповнене. Навч. посіб. / Т.Д. Костенко, Є.О. Підгора, В.С. Рижиков, А.А. Герасимов. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 400 с.
5. Савицька, Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. — К.: Знання, 2004. — 654 с. — ISBN966-8148-28-2.
6. Фролова Л.В. Економічна діагностика підприємств: методичний та практичний інструментарій: навч. посіб. / Л.В. Фролова, О.О. Никитенко, С.О. Ермак, Л.В. Івкова. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. — 158 с.

УДК 338.5

Денисенко Микола Павлович

*доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства
Київський національний університет технологій та дизайну*

Іовенко Марина Ігорівна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Денисенко Николай Павлович

*доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Иовенко Марина Игоревна

студентка

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Denysenko Mykola Pavlovych

doctor of economics, professor

Kyiv National University of Technologies and Design

Iovenko Maryna Igorivna

student

Kyiv National University of Technologies and Design

ОЦІНКА РЕЗЕРВІВ ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

**ОЦЕНКА РЕЗЕРВОВ СНИЖЕНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ НА
ПРЕДПРИЯТИИ**

COST REDUCTION RESERVS AT THE ENTERPRISE

Анотація. Стаття присвячена теоретико-методичним питанням аналізу собівартості продукції та визначенню резервів її зниження на підприємстві.

Ключові слова: собівартість, витрати, резерви зниження собівартості, ефективність.

Аннотация: Стаття посвящена теоретико-методическим вопросам анализа себестоимости продукции и определению резервов ее снижения на предприятии.

Ключевые слова: себестоимость, затраты, резервы снижения себестоимости, эффективность.

Summary: The article is sanctified to the theoretical and methodical questions of analysis of unit cost and determination of backlogs of her decline on an enterprise.

Keywords: costs, expenses, reserves to reduce the cost, efficiency.

Вступ

Собівартість продукції є одним з найважливіших показників ефективності діяльності підприємства, який комплексно характеризує використання всіх ресурсів, а саме: матеріальних, трудових та фінансових.

Відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) включає виробничі витрати і складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду, нерозподілених постійних загальновиробничих витрат та наднормативних виробничих витрат [1]. Вона є базою ціни продукції (її нижньою межею для виробника), визначає економічну ефективність впровадження нової техніки, доцільність та вірогідність виробництва різних видів продукції.

Постановка проблеми. Визначити поняття «собівартість», калькуляція, та фактори, що впливають на зниження собівартості продукції, а також вплив технологічних і організаційних факторів на формування цього показника; обґрунтувати доцільність ведення на підприємстві управлінського обліку та його зв'язок із собівартістю продукції; розглянути методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління собівартістю вивчали такі науковці як: І. А. Басманов, В. Б. Івашкевич, С. Ф. Голов, Н. М. Гра-

бова, В. М. Добровський, Л. В. Гнилицька, М. А. Вахрушина, Т. П. Карпова, М. С. Пушкар, Дж. Фостер, Ч. Т. Хорнгрен, М. Г. Чумаченко, В. В. Сопко, В. Г. Швець.

Необхідність покращувати свою продукцію є одним із завдань, що стоять перед підприємством. Тож пошуки резервів зниження собівартості продукції, не погіршуючи її якість, а покращуючи ефективність роботи підприємства, є вельми актуальним питанням.

Для формування собівартості продукції, відповідно до поставлених завдань на підприємстві, доцільно систематизувати і узагальнити існуючі підходи щодо складу собівартості та визначення резервів її зниження.

Мета статті полягає у дослідженні сутності, методики визначення та резервів зниження собівартості продукції.

Результати. Собівартість продукції є узагальнюючим показником, який відображає стан техніки і рівень організації виробництва, раціонального, економічно обґрунтованого господарювання на підприємстві. Для ефективного управління собівартістю велике значення має управління витратами та їх науково обґрунтована класифікація. Критерії класифікацій та угруповання за ними витрат наведені у таблиці 1 [2, с. 140].

Визначення собівартості продукції являє собою процес, що починається зі збору всієї інформації щодо витрат, які виникають при виробництві і реалізації продукції або послуг, та закінчується аналізом загаль-

Таблиця 1

Критерії класифікацій та угруповання поточних витрат

Критерії класифікацій	Групи витрат
1. Місце виникнення	витрати цеху, ділянки, іншого структурного підрозділу підприємства
2. Можливість віднесення на конкретний об'єкт витрат	прямі і непрямі
3. Ступінь залежності від обсягу виробництва	постійні та змінні
4. Економічний зміст	елементи витрат та статті калькулювання
5. Відношення до виробничого процесу	основні і накладні
6. Ступінь економічної однорідності	прості та комплексні
7. Доцільність їх здійснення	виробничі та невиробничі
8. Ступінь суттєвості	істотні (релевантні) та неістотні
9. Ступінь урегульованості	повністю регульовані, частково регульовані, слабо регульовані

ної величини витрат та визначенням методів, які дозволяють точно розрахувати собівартість кожного виду продукції [3].

Сучасними методами обліку витрат є:

1) стандарт-кост;

2) директ – костинг;

3) метод калькулювання на основі видів діяльності Activity Based Costing (ABC).

В умовах переходу до ринкової системи господарювання собівартість продукції є одним з основних якісних показників діяльності господарюючих суб'єктів і їх структурних підрозділів. Від рівня собівартості залежать фінансові результати (прибуток або збиток), темпи розширення виробництва, фінансовий стан господарюючих суб'єктів. Зниження собівартості є найважливішим чинником розвитку підприємства. Перед тим, як визначити, які заходи прийняти для зниження собівартості, слід провести її аналіз, тобто:

1) оцінити динаміку найважливіших показників собівартості та виконання плану по ним;

2) проаналізувати обґрунтованість плану по собівартості продукції;

3) визначити фактори, які вплинули на динаміку показників собівартості та виконання плану по ним, величини та причин відхилень фактичних витрат від планових;

4) оцінити динаміку та виконання плану по собівартості по елементам і по статтям калькуляції;

5) виявити втрачені можливості зниження собівартості продукції.

Мета кожного напрямку аналізу – це виявлення можливостей ефективного використання усіх видів ресурсів в процесі виробництва та збуту продукції [6].

Зниження собівартості продукції є одним з найважливіших напрямків підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції і підприємства.

При незмінних цінах зниження собівартості одиниці продукції рівнозначно збільшенню на таку ж величину прибутку. Чим менше величина собівартості продукції, тим більше можливостей у підприємства за рахунок зниження цін стимулювати попит та підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції, збільшувати прибуток [4].

Зниження собівартості продукції є найважливішим чинником розвитку економіки підприємства. Цей показник є основним в управлінні економічними параметрами господарства, у цьому показникові знаходять відображення зростання продуктивності праці, економія ресурсів та технічний прогрес. Визначення собівартості продукції в економічній літературі прийнято називати калькулюванням [7].

Основними резервами зниження собівартості є:

– скорочення витрат на виробництво за рахунок ощадливого використання матеріалів, сировини, електроенергії, палива;

– скорочення непродуктивних витрат і виробництва браку за рахунок підвищення продуктивності праці;

– збільшення обсягів виробництва.

Так, при збільшенні обсягів виробництва зростають лише змінні витрати. Сума ж постійних витрат не змінюється, і в результаті знижується собівартість виробів.

Собівартість кожного виробу повинна контролюватися на всіх стадіях його життєвого циклу [5].

Зниження собівартості за групами факторів підвищення технічного рівня виробництва, удосконалення організації виробництва і праці розраховується в розрізі кожного заходу з допомогою формули 1.1:

$$\Delta C = (C1 + C2) * N \quad (1.1)$$

де ΔC – економія поточних витрат;

$C1, C2$ – поточні витрати на одиницю продукції, до та після впровадження заходів;

N – обсяг продукції в натуральних одиницях, виготовленої з моменту впровадження заходів до кінця року.

Економічний аналіз витрат на виробництво (собівартості продукції) є важливим інструментом управління витратами, що дозволяє надати узагальнюючу оцінку ефективності використання ресурсів і визначити резерви збільшення прибутку та зниження ціни одиниці продукції.

Отже, проведемо аналіз витрат за елементами (табл. 2.) на УВП УТОС (учбово-виробничому підприємстві).

Отже, з табл. 2 видно, що за період з 2012 по 2013 роки матеріальні витрати суттєво зменшились – на 13,67%, а витрати на оплату праці збільшились майже на 4%. В цілому витрати на виробництво на УВП УТОС мали тенденцію до зменшення, що є позитивним фактором.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що кожному підприємству доцільно розробити програми зниження витрат та зміни таких факторів:

1) технічного рівня виробництва (втілення нової техніки, технології, механізація та автоматизація виробничих процесів);

2) поліпшення використання сировини та матеріалів;

3) удосконалення організації виробництва та праці (поліпшення обслуговування виробництва, зменшення витрат на управління, поліпшення використання основних засобів, транспортних витрат).

Також політика зменшення витрат включає такі завдання:

Таблиця 2

Аналіз структури витрат на виробництво

Елементи операційних витрат	2012		2013		Відхилення (+, –)	
	сума, тис. грн	питома вага, %	сума, тис. грн	питома вага, %	суми, тис.грн (гр. 3–гр. 1)	питомої ваги, % (гр.4–гр.2)
	1	2	3	4	5	6
1. Матеріальні витрати	1520	39,43	993	25,76	-527	-13,67
2. Витрати на оплату праці	2046	53,07	2199	57,04	153	3,97
3. Відрахування на соціальні заходи	108	2,80	116	3,01	8	0,21
4. Амортизація	279	7,24	372	9,65	93	2,41
5. Інші витрати	223	5,78	175	4,54	-48	-1,25
Разом	4176	108,33	3855	100,00	-321	-

- знизити витрати на виробництво (зниження матеріало-, фондо-, трудо- і енергомісткості),
- підвищити продуктивність праці, можливо замінити комплектуючі вироби;
- знизити експлуатаційні і транспортні витрати;
- збільшувати обсяги продукції без додаткових матеріальних вкладень (адже чим більший випуск продукції, тим менше частка цехових і загальнозаводських витрат в її собівартості);
- підвищити екологізацію виробництва;
- підвищувати споживчі властивості виробу, якість при одночасному скороченні витрат та при збере-

женні, або економічно виправданому збільшенні витрат.

Вдосконалення механізму управління витратами ефективно тільки на основі комплексного системного підходу до вирішення проблеми зниження собівартості продукції на підприємстві.

При постійному пошуку шляхів зниження собівартості підприємства України зможуть вийти на новий рівень розвитку виробничої стратегії та ціноутворення.

Список літератури

1. Дикий С. С. Удосконалення обліку затрат і калькулювання собівартості продукції лісозаготівель з метою комплексного використання лісосічного фонду / С. С. Дикий // Науковий вісник. – 2013. – № 20.
2. Єщенко І. А. Основи економіки: [монографія] / І. А. Єщенко. – Київ. – 2012. – 196 с.
3. Міценко Н. Г. Собівартість продукції як економічна категорія та її місце серед витрат підприємства / Н. Г. Міценко, С. В. Мизгала // Науковий вісник НТЛУ України. – 2011. – № 21.
4. Несвет В. І. До питання формування концепції управління собівартістю продукції / В. І. Несвет // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 3.
5. Оптимізація расходов підприємства, снижение себестоимости / 2013 [Электронный ресурс] / Электронный бизнес-журнал BizKiev.com // – Режим доступа к ресурсу: <http://bizkiev.com/content/view/498/205/>
6. Семенов А. Г. Резерви снижения собівартості автомобілебудівної компанії / А. Г. Семенов // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 5.
7. Цигилик І. І. Виробничі затрати і вплив людського фактора на їх використання / І. І. Цигилик, В. Ф. Морицян, О. М. Морицян // Вісник Прикарпатського університету. – 2013. – № 9.

References

1. Dykyi, S. S. (2013), «Improvement of cost accounting and calculation of production costs of timber harvesting for the purpose of complex use of forest cutting», *Naukovij visnik*, vol. 20.
2. Yeshchenko, I. (2012), *Osnovi ekonomiki* [A fundamentals of the economy], *Efektivna ekonomika*, Kiev, Ukraine.
3. Mizenko, N. G. and Mizgala, S. V. (2011), «The cost of production as an economic category and its place among the expenditures of the enterprise», *Scientific Bulletin of NTLO of Ukraine*, vol. 21.
4. Nesvet, V. I. (2012), «To the question of the formation of the concept of cost of production», *Journal of economic science of Ukraine*, vol. 3.
5. Xabarov, M. S. (2013), «Cost optimization of the enterprise, reduce the cost», *Biznes*, available at: <http://bizkiev.com/content/view/498/205/> (Accessed 10 Oct 2015).
6. Semenov, A. G. (2011), «Reserves cost reduction automotive company», *Journal of economic science of Ukraine*, vol. 5.
7. Cigilik, I. I. Merican, V. F and Merican, A. M. (2013), «Production costs and the influence of human factor on their use», *the Bulletin Precarpathian University*, vol. 9.

Зарічна Олена Володимирівна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
Мукачівський державний університет*

Зарична Елена Владимировна

*кандидат экономических наук
доцент кафедры маркетинга
Мукачевский государственный университет*

Zarichna O.

*Ph.D., Associate Professor at the Department of marketing,
Mukachevo State University*

ОЗНАКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТИ РЕГИОНУ ПРИЗНАКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА SIGNS COMPETITIVENESS OF THE REGION

Анотація. Досліджено та визначено поняття конкурентоспроможності регіону. Виділені основні ознаки конкурентоспроможності регіону.

Ключові слова: конкурентоспроможність, регіон, ознака, властивість, економічний розвиток регіону, соціально-демографічна політика, інноваційний розвиток регіону, науково – технічний потенціал, кадровий потенціал, екологічний розвиток регіону, міжнародні зв'язки.

Аннотация. Исследовано и определено понятие конкурентоспособности региона. Выделены основные характеристики конкурентоспособности региона.

Ключевые слова: конкурентоспособность, регион, признак, свойство, экономическое развитие региона, социально-демографическая политика, инновационное развитие, научно – технический потенциал, кадровый потенциал, экологическое развитие региона, международные связи.

Summary. Researched and defined the concept of regional competitiveness. The basic features of regional competitiveness.

Key words: competitiveness, region, feature, property, economic development, social and demographic policy, innovative development of the region, scientific – technical potential, human resources, environmental development of the region and international relations.

В сучасних умовах господарювання регіональні аспекти формування конкурентоспроможності формуються через виділення особливих ознак та особливостей функціонування регіону або окремих його інституційних одиниць (підприємств), які в свою чергу характеризують їх розвиток в цілому. Відповідно при виявленні таких ознак можна порівняти, визначити конкурентні переваги та виокремити найбільш перспективні напрямки розвитку регіону.

Дослідженням конкурентоспроможності займається багато зарубіжних та вітчизняних науковців: І. Ансофф,

М. Портер, Р.А. Фатхутдинов, В. Андерсон, В.П. Мікловда, Н.А. Мікули та ін., які намагаються виявити ті найбільш важливі властивості регіону або конкурентні переваги останнього, які допоможуть порівняти рівень розвитку регіону з іншими та розробити на основі них найбільш перспективні стратегічні заходи на підтримку рівня розвитку на довгострокову перспективу.

В літературі досі не визначені однозначно, які ознаки конкурентоспроможності можуть забезпечити, більш сталий розвиток та надати перевагу регіону серед інших.

Метою статті є виділення найбільш дієвих ознак конкурентоспроможності, які допоможуть здійснити порівняльну оцінку розвитку регіону на найвищому рівні.

Досліджуючи визначення поняття «конкурентоспроможність регіону» різних науковців, єдиного тлумачення досі так і не має. Кожен з дослідників намагається виявити ту/або ті складові, чинники, які допоможуть правильно сформулювати та описати поняття конкурентоспроможності. Тобто виділення тих конкурентних переваг, які забезпечать розвиток та допоможуть регіону зайняти найкращі позиції.

Так наприклад, на думку В.П. Мікловди поняття «конкурентоспроможність регіону» визначається як система, яка адаптується до змін навколишнього середовища, та в якій під впливом ендогенних факторів відбувається накопичення досвіду та інформації, їх складування, структуризація, що викликає адаптацію до нових умов та підвищення рівня її організації [4, с. 35].

В. Андерсон під конкурентоспроможністю регіону розуміє його здатність конкурувати з іншими регіонами за рахунок розвинутих в регіоні галузей, а також через здатність регіональних органів влади забезпечувати ефективні умови для розвитку підприємницької діяльності [1, с. 67–68].

Отже можна сказати, що конкурентоспроможність регіону це набір властивостей, ознак або характеристик, які характеризують або описують як потенціал регіону як на макро-, мікро- та мезорівнях, а також забезпечують йому відповідний розвиток.

Відповідно до визначення конкурентоспроможності регіону, ознака – це риса, властивість, особливість

кого-, чого-небудь; це те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось [5, с. 655].

Отже, які ознаки характеризують або розкривають конкурентоспроможність регіону (рис. 1).

По – перше це економічність. Економічний розвиток регіону являється важливою складовою економічного розвитку держави. Він повинен забезпечити зростання економічного добробуту населення регіону шляхом ефективного використання всіх наявних регіональних ресурсів. Дана ознака включає такі складові як валова додана вартість; вартість основних засобів; індекс цін виробників промислової, сільськогосподарської продукції та індекс споживчих цін; фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування; продукція промисловості та сільського господарства; інвестиції в основний капітал та іноземні інвестиції; експорт та імпорт товарів і послуг; роздрібний товарооборот.

Другою ознакою визначення конкурентоспроможності регіону соціальність і демографічність.

Соціально-демографічна політика – особливий аспект внутрішньої політики, метою і змістом якого є регулювання всього комплексу соціальних процесів і відносин, форм спілкування між людьми.

Найважливіша властивість політики полягає в тому, щоб в концентрованій формі виражати потреби, інтереси соціальних груп, класів, партій, тому соціальна політика є не що інше, як концентроване втілення потреб, інтересів людей в області соціальних відносин та умов їх життєдіяльності.

Основними показниками оцінки соціально – демографічного розвитку регіону є умови проживання

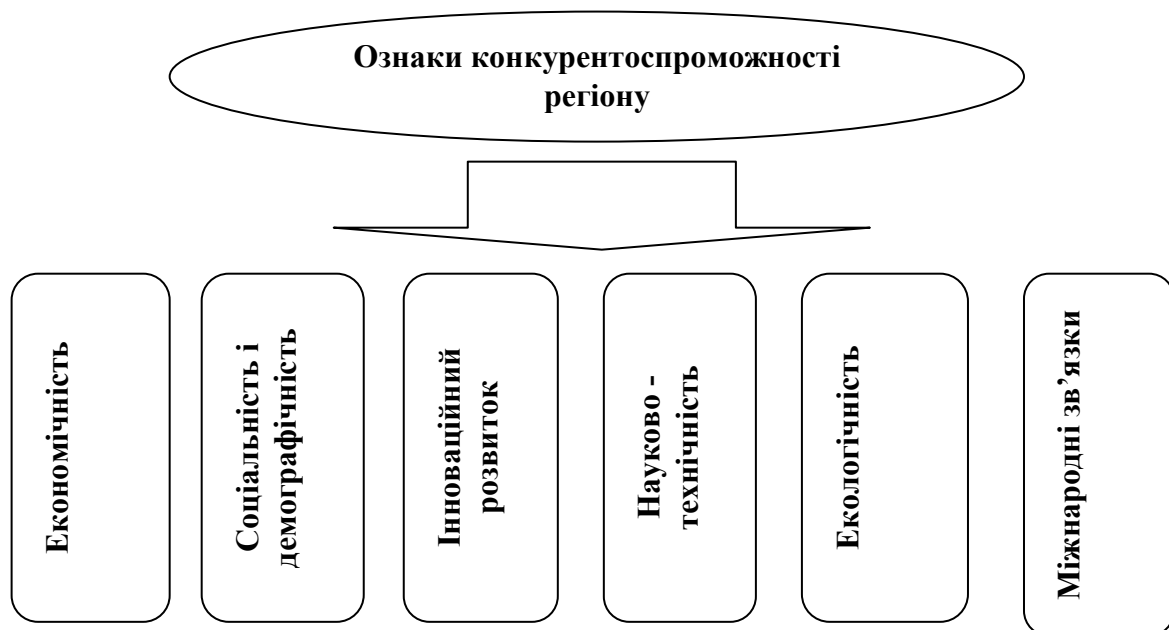

Рис. 1. Основні ознаки конкурентоспроможності регіону (розроблено автором)

населення, фінансування людського розвитку, рівень забезпечення населення послугами у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальне середовище, матеріальний добробут жителів регіону, стан ринку праці, демографічна та екологічна ситуації.

Третя ознака — інноваційний розвиток. Згідно з визначенням Тихомирова С., інноваційний розвиток регіону — це «цілеспрямований і керований процес змін у різних сферах життя, спрямований на досягнення високої якості життя на території регіону, з найменшим збитком для природних ресурсів і найбільшим рівнем задоволення поточних і перспективних колективних потреб населення та інтересів держави» [6, с. 36]. До інноваційного розвитку відносять сприятливі умов для підтримки інноваційних підприємств в регіоні через цільове бюджетне фінансування, законодавче забезпечення підтримки інноваційної сфери, застосування податкових пільг, кредитну підтримку підприємств (фонди фінансового лізингу, венчурні фонди і т.ін.), створення регіональної інфраструктури (бізнес-інкубатори, технопарки, учбово-консультативні центри і т.ін.), впровадження територіальних інноваційних програм і проектів [— Матеріально — технічна база наук (наукові організації, науково — дослідні лабораторії, експериментальні заводи тощо);

— Наукові кадри (дослідники, експериментатори, конструктори, винахідники, науково-технічний персонал та ін.);

— Фонд винахідників та відкриттів банк наукових знань, винаходів, зразків, наукової інформації, патентів, наукових проектів, авторських свідоцтв тощо);

— Організаційно-управлінська структура наукової сфери (система управління, фінансування, планування науково-дослідної та проектно-конструкторської роботи (НДПКР), організаційно-управлінські структури, методи управління НДПКР).

Пята ознака це екологічний розвиток регіону. Екологічне благополуччя як регіону так і країни взагалі

є — один з найважливіших показників життєзабезпечення цивілізації в цілому і її територіальних груп зокрема, а також. являється невід'ємною умовою постійного економічного та соціального розвитку кожного регіону. Відповідно до цього регіональні органи влади проводять на своїй території екологічну політику, основною метою, якої є збереження природного середовища, захист життя та здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням довкілля, досягнення гармонійної взаємодії суспільства та природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

В цілому екологічний розвиток регіону можна оцінити за індексом екологічного розвитку, який визначається на основі системи показників стану водних ресурсів, атмосферного повітря, земельних ресурсів. Крім того до уваги повинні братись показники, які характеризують рівень розвитку промисловості в регіоні.

Останньою ознакою, яка характеризує рівень конкурентоспроможності регіону — це наявність зовнішньоекономічних, міжнародних зв'язків.

Сьогодні, більшість регіонів особливо, це стосується Карпатського регіону, покращують своє економічне становище за допомогою налагодження міжнародного співробітництва. Міжнародна економічна діяльність регіону являє собою сукупність засобів, які допомагають йому реалізувати або покращувати сфери діяльності торгівельного, економічного, виробничого та науково — технічного характеру.

Висновки. Отже, виділення основних ознак конкурентоспроможності регіону є безперечно важливим питанням і потребу не тільки теоретичного осмислення, але і проведення ґрунтовного аналізу показників кожної наведеної ознаки: економічності, соціальності і демографічності, інноваційності, науково — технічності, екологічності та міжнародних зв'язків.

В подальшому передбачається проведення дослідження рівня конкурентоспроможності регіонів країни на основі запропонованих ознак та їх показників.

Література

1. Андерсон В. Регіональна конкуренція як фактор соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації / Володимир Андерсон // Агора. Подолання розбіжностей — розвиток особливостей. Вип. 4. — К.: Стило, 2006. — С. 66–72.
2. Джаман М. О. Теорія економіки регіонів [текст]: навч. посіб. / М. О. Джаман — К.: «Центр учбової літератури», 2014. — 384 с.
3. Кокурин Д. И. Инновационная деятельность — М.: Экзамен, 2001р. — 576с.
4. Мікловда В. П., Брітченко І. Г., Кубіній Н. Ю., Колодинський С. Б., Ціцак Л. М. Монографія. — Полтава; Ужгород: ПУЕТ, 2013. — 307 с.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): в 11 т. — 1974. — Т. 5 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/osvita> с. 655
6. Тихомиров С. А. Инновационное направление регионального развития / С. А. Тихомиров, Д. В. Проскура // Инновации. — 2005. — № 7. — С. 31–36.

Денисенко Микола Павлович

доктор економічних наук, професор

Київського національного університету технологій та дизайну

Клименко Микита Сергійович

студент

Київського національного університету технологій та дизайну

Denysenko M. P.

Doctor of Economic Sciences, Professor

Kiev national university of technologies and design, the city of Kiev

Klymenko M. S.

Student

Kiev national university of technologies and design, the city of Kiev

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА IMPROVING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Анотація. Досліджено теоретичне питання підвищення ефективності інноваційного потенціалу промислового підприємства.

Ключові слова: Підвищення, інноваційна діяльність, ефективність, промисловість, менеджмент, підприємство.

Summary. The theoretical aspects efficiency of innovative potential of industrial enterprises.

Keywords: Promotion, innovation, efficiency, industry, management, enterprise.

Вступ. Під впливом сучасної конкуренції інновації стають найважливішим елементом менеджменту підприємства, яке орієнтовано на стратегічний успіх. Нові продукти, прогресивні технології, визначають успіх підприємницької діяльності та забезпечують довгострокове функціонування та фінансову стійкість підприємства. У свою чергу, інноваційна направленість стратегії тактики розвитку виробництва подає нові вимоги до змісту управлінської діяльності, що викликає необхідність удосконалення специфічних форм інноваційного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення ефективності інновацій на підприємстві присвячена ціла низка наукових робіт вітчизняних і зарубіжних вчених: Баранчєєва В. П., Барютіна Л. С., Бляхмана Л. С., Водачка Л., Гейгера Е. А., Гохберга Л. М., Гуніна В. Н., Гапоненко Н., Завліна П. Н., Івченко В. В., Краснова А. Г., Круглої Н. Ю., Пригожина А. І., Пузині К. Ф., Санто Б., Твісса Б., Фатхутдинова Р. А., Яковця Ю. В. та ін. Але, на жаль, підходи до визначення ефективності інновацій на

промислових підприємствах є розрізненими. Не встановлено єдиного методичного підходу до дослідження ефективності інноваційної діяльності та єдиних методів формування, накопичення та використання інноваційного потенціалу з точки зору управління цими процесами.

Мета статті. Аналіз основних напрямів стратегічного управління формуванням і розвитком інноваційного потенціалу підприємства.

Викладення основного матеріалу. Стратегічне управління інноваційним потенціалом підприємства є складовою частиною інноваційного менеджменту та вирішує питання планування та реалізації інноваційних стратегій, які забезпечують розвиток підприємства.

Розробка інноваційних стратегій здійснюється на основі оцінки потенціальних можливостей підприємства та його інноваційного потенціалу. Аналіз зовнішнього середовища підприємства дозволяє виявити шанси та фактори ризику на ринку, аналіз самого інноваційного потенціалу дозволяє оцінити ресурси

підприємства з точки зору можливості їх використання для прийняття стратегічних рішень.

Процес формування та наступного розвитку інноваційного потенціалу підприємства повинен бути цілеспрямованим і заснованим на системних позиціях. На думку автора, система управління інноваційним потенціалом промислового підприємства повинна базуватися на чотирьох групах стратегічних рішень. Розглянемо докладніше ці групи.

Перша група стратегічних рішень — це вибір доцільного напрямку формування та розвитку інноваційного потенціалу промислового підприємства та планування його змістовної складової.

Вибір такого напрямку здійснюється в ході стратегічного сегментування ринку. У загальному випадку, сегментування ринку, з точки зору стратегічного управління — це процес ретельного аналізу ринкового середовища промислового підприємства, результатом якого є обґрунтування сфер діяльності (дослідження прикладення інноваційного потенціалу), цікавих з точки зору:

- задоволення нових суспільних потреб за рахунок впровадження відповідних інновацій;
- зростання обсягів продажу продукції інноваційно-активного підприємства за рахунок диверсифікації господарського портфеля;
- фінансової результативності за рахунок впровадження продукції, яка знаходиться на перших стадіях життєвого циклу товару.

Як методологічна основа стратегічного сегментування ринку може бути використана концепція життєвого циклу, а технологія аналізу ринкового попиту та обґрунтування привабливості сфер діяльності добре представлена в роботах вченого І. Ансоффа, який переконливо доказав, що джерелом будь-якої підприємницької діяльності, у тому числі, і інноваційної, є наявність суспільної потреби, отже конкретна фаза життєвого циклу попиту.

Таким чином, кінцевим результатом стратегічного сегментування зовнішнього середовища підприємства з метою формування та розвитку ефективного інноваційного потенціалу є обґрунтування таких стратегічних напрямків інноваційної діяльності, які б в кінцевому рахунку привели би до отримання конкретного (інноваційного) товару, що виробляється за новою технологією і на який мається реальний або потенціальний попит групи споживачів.

При цьому, у процесі планування повинні бути враховані всі обмеження, які характерні стратегічному підходу. Це значить, що інноваційний потенціал промислового підприємства повинен формуватися та розвиватися згідно з діючою в подальший час місією підприємства, підтримувати короткострокові та дов-

гострокові цілі господарської діяльності, знаходитись у рамках загальнокорпоративної стратегії розвитку.

Поняття «потенціал» не може розглядатися відносно без чогось. Він повинен бути пов'язаний з досягненням конкретної цілі. Можна стверджувати, що один і той самий потенціал системи спроможне забезпечити досягнення одних результатів, але стає непотрібним при вирішенні інших завдань.

Виходячи з цього, виконані в процесі планування обґрунтування повинні бути направлені на те, щоб створений інноваційний потенціал був спроможний забезпечити розробку, виробництво та впровадження таких інноваційних продуктів, які б:

- розширювали та поглиблювали поточний та майбутній ринковий простір підприємства;
- підвищували б загальний рівень рентабельності та фінансової стійкості промислового підприємства;
- формували гнучкий господарський портфель підприємства;
- знаходились в синергетичній взаємодії з напрямами діяльності підприємства що реалізуються.

У цілому перша група стратегічних рішень характеризує змістовний бік інноваційного потенціалу з точки зору доцільності відносно внутрішніх інтересів та особливостей конкретного промислового підприємства. Останнє зумовлено не тільки тим, що вірно сформований інноваційний потенціал визначає досягнення тих чи інших стратегічних та економічних результатів, але перш за все, що його створення та необхідна підтримка потребує значних додаткових витрат усіх видів наявних ресурсів. У зв'язку з цим й сама стратегія формування інноваційного потенціалу, й процеси її створення та розвитку повинні враховувати особливості функціонування підприємства в умовах економічних реалій України.

Оскільки інноваційний потенціал є матеріально-технічною, інформаційною та творчою базою інноваційної діяльності підприємства, то в процесі планування необхідно визначити саме ті види ресурсів, які має в своєму розпорядженні підприємство для його формування або можуть бути куплені по оптимальній ціні. Крім того, необхідно розробити таку стратегію оновлення та розвитку ресурсної бази, яка б співпадала з масштабами інноваційної діяльності підприємства що плануються.

Другою групою стратегічних рішень у системі управління інноваційним потенціалом підприємства є визначення адекватної організації інноваційного потенціалу, яка б адаптувалась до змін.

З точки зору системного підходу, інноваційний потенціал підприємства являє собою сукупність різного роду ресурсів, які необхідні та достатні для здійснення потрібних масштабів і темпів інноваційної діяльності

з визначеними критеріями її ефективності. Це потребує необхідної організації якісно різних елементів інноваційного потенціалу у вигляді самостійної підсистеми та її адаптації в більш складну систему — підприємство.

На думку ряду вчених, інноваційна діяльність є складним методом забезпечення конкурентних та економічних переваг. З одного боку, вона потребує додаткових зусиль з боку менеджменту підприємства, трудових колективів та окремих працівників підприємства, які не притаманні їм в штатній ситуації. Це означає, що керівництво підприємства повинно створювати особливі організаційні форми, які б забезпечили нетрадиційні стимули для інноваційної діяльності.

З іншого боку, інноваційна діяльність у своїй сутності призводить до розширення та поглиблення диверсифікації господарського портфеля підприємства, а це, як добре відомо з теорії та практики менеджменту, ускладнює його виробничу та організаційну структуру.

Таким чином, активізація інноваційної діяльності та формування інноваційного потенціалу, націленого на віддачу, потребує розробки особливих підходів і методів організаційного забезпечення інноваційно-активного підприємства.

Головним принципом прийняття рішень у галузі організації інноваційного потенціалу є мінімум змін в усіх аспектах діяльності суб'єкта господарювання при збереженні місії, цілей та загальної стратегії.

З методологічних позицій цей принцип може бути реалізовано тільки шляхом використання синергетичних ефектів на рівні організаційних рішень. У практичній діяльності він виявляється в такому:

- максимальне використання діючої на підприємстві технологічної бази шляхом удосконалення структури основних фондів, збільшення інтенсивності їх використання, забезпечення гнучкості технологічного процесу та можливості нарощувати наявний технічний та технологічний потенціал;
- мінімальні зміни існуючої організаційної, у тому числі й виробничої, структури підприємства шляхом створення тимчасових або постійно діючих автономних організаційних модулів, що створює умови для швидкої та малобюджетної адаптації структури до динамічно змінних зовнішніх умов;
- мінімальні зміни в структурі постачальників і максимально можливе збереження клієнтів, що само по собі забезпечує більш високий рівень надійності функціонування підприємства, мінімізує ризики поставок і платежів, й тим самим забезпечує своєчасне та достатнє фінансування і поточної і інноваційної діяльності.

Третя група стратегічних рішень у системі управління інноваційним потенціалом промислового під-

приємства — це розкриття методологічної сутності мотивації до його формування та розвитку. Більшість вітчизняних науковців у напрямку стану та перспектив розвитку інноваційної діяльності в сучасній Україні мають єдину думку, що головним стримуючим фактором у цій галузі є відсутність або недостатність фінансування з боку держави, з боку регіональних органів управління, з боку інвесторів та, зрештою, відсутність засобів на розвиток інноватики у самого промислового підприємства. Отримання достатніх фінансових ресурсів з будь-яких джерел є суттєвим мотивом для активізації інноваційної діяльності на промислового підприємстві.

Однак поруч із реально доступними фінансовими ресурсами існують й інші, не менш вагомі стимули, які спонукають керівництво підприємства концентрувати свої зусилля на інноваційній діяльності. У загальному сенсі мотивація — це процес спонукання себе та інших до діяльності в ім'я досягнення цілей. Сучасні теорії мотивації поділяються на дві категорії:

- змістовна;
- процесуальна.

Провідною думкою змістовних теорій мотивації є визначення внутрішніх спонукань (які називаються потребами), які змушують людину діяти визначеним засобом. Представниками даної теорії є такі вчені, як Абрахам Маслоу, Девід МакКлелланд, Фредерік Герцберг [3].

Процесуальні теорії мотивації базуються на тому, як веде себе людина з урахуванням сприйняття та пізнання. Основні процесуальні теорії і теорія очікування, теорія справедливості, модель мотивації Патера — Лоулера.

У процесуальних теоріях аналізується, що людина розподіляє зусилля для досягнення різних цілей і як вибирає конкретний тип поведінки. Процесуальні теорії вважають, що поведінка людини визначається не тільки самою людиною.

Відповідно до процесуальних теорій поведінка особистості визначається не тільки потребами, але й є функцією сприйняття та очікувань, пов'язаних з конкретною ситуацією, а також можливих наслідків вибраного типу поведінки.

Розвиток теорії мотивації йшов еволюційним шляхом і надалі теорії використовуються при вирішенні завдань спонукання людини до ефективної праці. Система мотивації реалізує три основні функції:

1. Планування мотивації.
2. Здійснення мотивації.
3. Управління мотиваційними процесами.

Створення на підприємстві системи мотивації дозволить забезпечити необхідну мотивацію праці, тобто стимулювання працівника або цілої групи до активної

діяльності, і, у першу чергу, формування результативного інноваційного потенціалу.

При цьому як методичну основу вирішення питань щодо мотивації для активізації інноваційної діяльності на підприємстві необхідно використовувати ті чи інші методи стратегічного аналізу його господарського портфеля. Критеріальною основою для прийняття рішень можуть стати результати трендового аналізу стратегічних та економічних показників діяльності підприємства за статистично вагомих відрізків часу.

Істотним фактором швидких темпів появи нових знань та їх розповсюдження є глобальна інформатизація суспільства та бізнесу. У сучасних умовах менеджери мають можливість бути реальними лідерами бізнесу лише за умов широкого використання інформаційних технологій. Результативність прийнятих рішень у сфері бізнесу знаходиться в прямій залежності від обсягу інформації що поступає, рівня своєчасності та достовірності даних, від ступеня її комплексності по будь-якому питанню, яке виникає в ході підприємницької діяльності.

Таким чином, одноразово створений інноваційний потенціал не в змозі забезпечити високу ефективність інноваційної діяльності протягом довгого часу. Необхідна постійна його адаптація до умов навколишнього середовища, що змінюються.

Усе це зумовлює необхідність постійного моніторингу стану інноваційного потенціалу промислового підприємства. При цьому моніторинг повинен забезпечувати два самостійних завдання:

1. Аналіз та оцінка стану інноваційного потенціалу.

2. Аналіз та оцінка результативності використання інноваційного потенціалу підприємства.

Коли говорять про потенціал, то розуміють граничні можливості системи по досягненню поставленої мети. Саме це доказує необхідність моніторингу інноваційного потенціалу, і в кінці кінців — цілеспрямованого управління ним.

Висновки

Роблячи висновки з усього вищезазначеного, можна сказати, що загальна концентрація системи стратегічного управління формуванням і розвитком інноваційного потенціалу промислового підприємства має бути заснована на таких ключових позиціях:

1. Вихідною позицією в системі управління інноваційним потенціалом повинен стати всебічний аналіз реального та потенціального ринкового простору з метою виявлення можливих для даного підприємства напрямів його розвитку.

2. Після планування цілей та змісту інноваційного потенціалу система управління повинна розробити організаційні рішення як взаємодії елементів самого інноваційного потенціалу, так і взаємодії інноваційного потенціалу з іншими підсистемами підприємства.

3. Повинна бути створена система мотивації, як адекватна система спонукань до активізації інноваційної діяльності.

4. Як контролююча функція, повинна бути створена система заходів моніторингу навколишнього середовища промислового підприємства для підтримки та динамічного розвитку інноваційного потенціалу.

Список літературних джерел

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. — СПб.: Изд-во «Питер», 1999.
2. Васнюхин О. В., Павлова Е. А. Стратегия формирования и развития инновационного потенциала промышленного предприятия // Научно-технический вестник СПб ГУИТМО. — 2010. — № 2. — С. 3–120 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. — СПб.: Питер, 1999. — 887 с.
4. Йохна М. А., Стадник В. В. Економіка й організація інноваційної діяльності: Навч. посібник. — К.: Вид. центр «Академія» Альма-матер, 2005. — 400 с.
5. О. Маслак. Основні проблеми інноваційної діяльності промислових підприємств регіону // Регіональна економіка. — 2008. — 261–269 с.
6. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. — К.: Центр навч. літ., 2007. — 400 с.
7. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Підручник — К.: «Знання», 2006. — 559 с.
8. Тлумачний словник економіста. Навчальний посібник рекомендовано МОН України Гончаров С. М. 2009. — 268 с.

Коваленко Д. І.

*к.е.н., доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну, м.Київ*

Легка А. О.

*студентка кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки,
Київський національний університет технологій та дизайну, м.Київ*

Коваленко Д. И.

*к.э.н., доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности,
Киевский национальный университет технологий и дизайна, г. Киев,*

Легкая А. О.

*студентка кафедры финансов и финансово-экономической безопасности,
Киевский национальный университет технологий и дизайна, г. Киев*

Kovalenko D.

*k.e.n., associate professor of department of finances and financially-economic security,
Kievan national university of technologies and design, m. of Kiiiv*

Legka A.

*student of department of finances and financially economic security,
Kievan national university of technologies and design, m. Kyiv*

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

MECHANISM OF PROVIDING FINANCIAL AND ECONOMIC SAFETY OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті розглядається економічна безпека підприємства, виокремлено фінансову складову економічної безпеки як основного елемента та запропоновано механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Узагальнено основні підходи до визначення сутності понять «фінансова безпека» та «фінансово-економічна безпека».

Ключеві слова: економічна безпека, фінансова безпека, фінансово-економічна безпека, система, механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки.

Аннотация. В статье рассматривается экономическая безопасность предприятия, отделена финансовая составляющая экономической безопасности как основного элемента и предложен механизм обеспечения финансовой безопасности предприятия.

Обобщены основные подходы к определению сущности понятий «финансовая безопасность» и «финансово-экономическая безопасность».

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, финансово-экономическая безопасность, система, механизм обеспечения финансово-экономической безопасности.

Abstract. The article examines the economic security of the enterprise as a complex multistructured science of multi-level security socio-economic systems. Providing a financial component of economic security as a key element of sustainable economic state enterprises. Summarizes the main approaches to the definition of the concepts of «financial security» and «financial and economic security», «mechanism to ensure financial and economic security».

To the key of word: economic security, financial safety, finansovo-ekonomichna safety, system, mechanism of providing of finansovo-ekonomichnoy safety.

Постановка проблеми. У ринковій економіці кожне підприємство перебуває в умовах жорсткої конкурентної боротьби, негативний результат якої може привести до фінансової кризи або банкрутства. Це зумовлює потребу у формуванні та використанні ефективних інструментів оперативного управління господарською діяльністю, складовою частиною яких є методи управління фінансовою та економічною безпекою підприємства, яка здатна забезпечити завчасне попередження і подолання кризових ситуацій,

Метою статті: є теоретичне обґрунтування економічної безпеки підприємства на базі його фінансової складової та механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Питанням фінансово-економічної безпеки підприємства та механізмом забезпечення фінансової безпеки займалися такі науковці як: Васильців Т.Г. [1], Головка В.І. [8,9], Столбов В.Ф. [3], Мінченко А.В. [8], Шаманська В.М. [9], Іващенко О.В. [4], Подольчак Н.Ю. [2], Мойсеєнко І.П. [6], Марченко О.М. [6] та багато інших.

Вони докладно розкрили питання систематизації фінансово-економічної безпеки підприємств, методичні основи формування підрозділів реалізації економічної безпеки на підприємствах, комплексні підходи до її оцінки тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою функціонування будь-якого підприємства, яке займається виробництвом або послугами є отримання прибутку. Але ефективність діяльності підприємства залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх чинників. В умовах розвитку сучасної економіки все більш для підприємства набуває впливове значення такий внутрішній чинник, як фінансова безпека, що безпосередньо забезпечує економічну безпеку підприємства.

Розглянемо головні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», що мають місце сьогодні:

1) економічна безпека підприємства — це стан захищеності його інформаційних ресурсів та комерційної таємниці;

2) економічна безпека підприємства — це стан його захищеності від негативних впливів зовнішнього середовища;

3) економічна безпека підприємства — це стан його захищеності від негативних впливів і змін зовнішнього та внутрішнього середовища;

4) економічна безпека підприємства — це стан його захищеності від негативних впливів і змін зовнішнього та внутрішнього середовища при найефективнішому використанні корпоративних ресурсів.

Отже, головна мета управління економічною безпекою — забезпечення найефективнішого функціонування, найпродуктивнішої роботи операційної системи та економічного використання ресурсів, забезпечення певного рівня трудового життя персоналу та якості господарських процесів підприємства, а також постійного стимулювати нарощування наявного потенціалу та його стабільного розвитку. Для більш глибокого дослідження економічної безпеки підприємства необхідно визначити її складові елементи (рис. 1).

Якщо враховувати структурну ієрархію складових економічної безпеки підприємства, представлених на рис. 1, то бачимо, що фінансова складова по важливості знаходиться на першому місці. Тому від врахування всіх її особливостей залежить й загальна економічна безпека підприємства. Для досягнення фінансової безпеки на підприємстві необхідно розробити механізм забезпечення фінансової безпеки. Для розгляду даного механізму визначимо сутність поняття «фінансова безпека» [7].

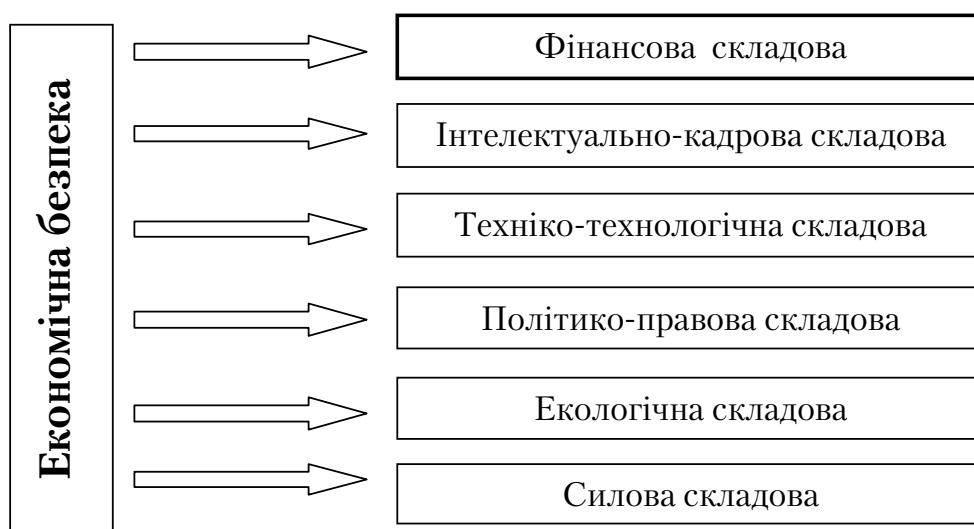

Рис. 1. Складові економічної безпеки підприємства

Сутність фінансової безпеки полягає у наявності такого його фінансового стану, який характеризується: збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг; стійкістю до загроз; здатністю підприємства забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, а також місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; а також спрямованістю на ефективний і сталий розвиток [3].

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства можна розглядати як систему організаційних, фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці підприємства.

Механізм фінансової безпеки підприємства дозволяє:

- забезпечити фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;
- забезпечити оптимальне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів підприємства;
- ідентифікувати зовнішні і внутрішні небезпеки та загрози фінансовому стану підприємства та розробляти заходи для їх вчасного усунення;
- самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію;
- забезпечувати достатню фінансову незалежність підприємства;
- забезпечувати достатню гнучкість при ухваленні фінансових рішень;
- забезпечувати захищеність фінансових інтересів власників підприємства [1].

В табл. 1 наведено семантичну характеристику поняття «механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства».

Дані, наведені в табл. 1, дають змогу зробити висновок про зв'язок між поняттями «механізм» та «фінансова безпека підприємства», який виражається в тому, що останнє є показником попереднього. У свою чергу, механізм є інструментом досягнення максимального рівня фінансової безпеки підприємства.

Таким чином, механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства (ФБП) можна подати у наступному вигляді (рис. 1) [5].

До складу фінансових інструментів забезпечення фінансової безпеки підприємства, що визначають його фінансові відносини, слід віднести: платіжні інструменти (доручення, акредитив та ін.), кредитні інструменти (угоди про кредитування), депозитні інструменти (депозитні сертифікати, угоди), інвестиційні інструменти (акції, паї), інструменти страхування (страхова угода) [6].

Методологічний апарат забезпечення фінансової безпеки підприємства може включати такі методи, як: техніко-економічні розрахунки, балансовий, економіко-статистичний, економіко-математичний, експертних оцінок, дисконтованої вартості, амортизації активів, реінжинірингу, логістики, аудиту, оптимізації оподаткування, імітаційної гри [5].

Фінансові важелі забезпечення фінансової безпеки підприємства — це система стимулів та заохочень для менеджерів за ухвалення ефективних управлінських рішень і система санкцій за негативні наслідки їх дій у сфері фінансової безпеки, а також загальний внутрішній механізм управління підприємством, заснований на його власній фінансовій філософії [4].

Системи інформаційно-аналітичного забезпечення формується на базі: даних бухгалтерського, оперативного та статистичного обліку і звітності; галузевих показники діяльності підприємств-аналогів; звітів та

Таблиця 1

Семантична характеристика поняття «механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства»

Поняття	Об'єкт, яким оперують	Призначення	Зміст поняття
Механізм	Показники ефективності використання наявних ресурсів підприємства	Створення умов для забезпечення фінансової безпеки підприємства	Спосіб забезпечення або реалізації фінансової безпеки підприємства
Фінансова безпека підприємства	Фінансові ресурси підприємства	Відображення ефективності використання фінансових ресурсів у поточному періоді та можливості реалізації стратегічних інтересів	Стан найбільш ефективного використання фінансових ресурсів для реалізації та захищеності фінансових інтересів підприємства в поточному й перспективному періоді
Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства	Показники ефективності використання фінансових ресурсів підприємства	Отримання прибутку підприємство, якого достатньо, як мінімум, для перебування підприємством в фінансовій безпеці	Система організаційних фінансових та правових засобів впливу, які мають на меті своєчасне виявлення, попередження нейтралізацією та ліквідацією загроз в фінансовій безпеці підприємства

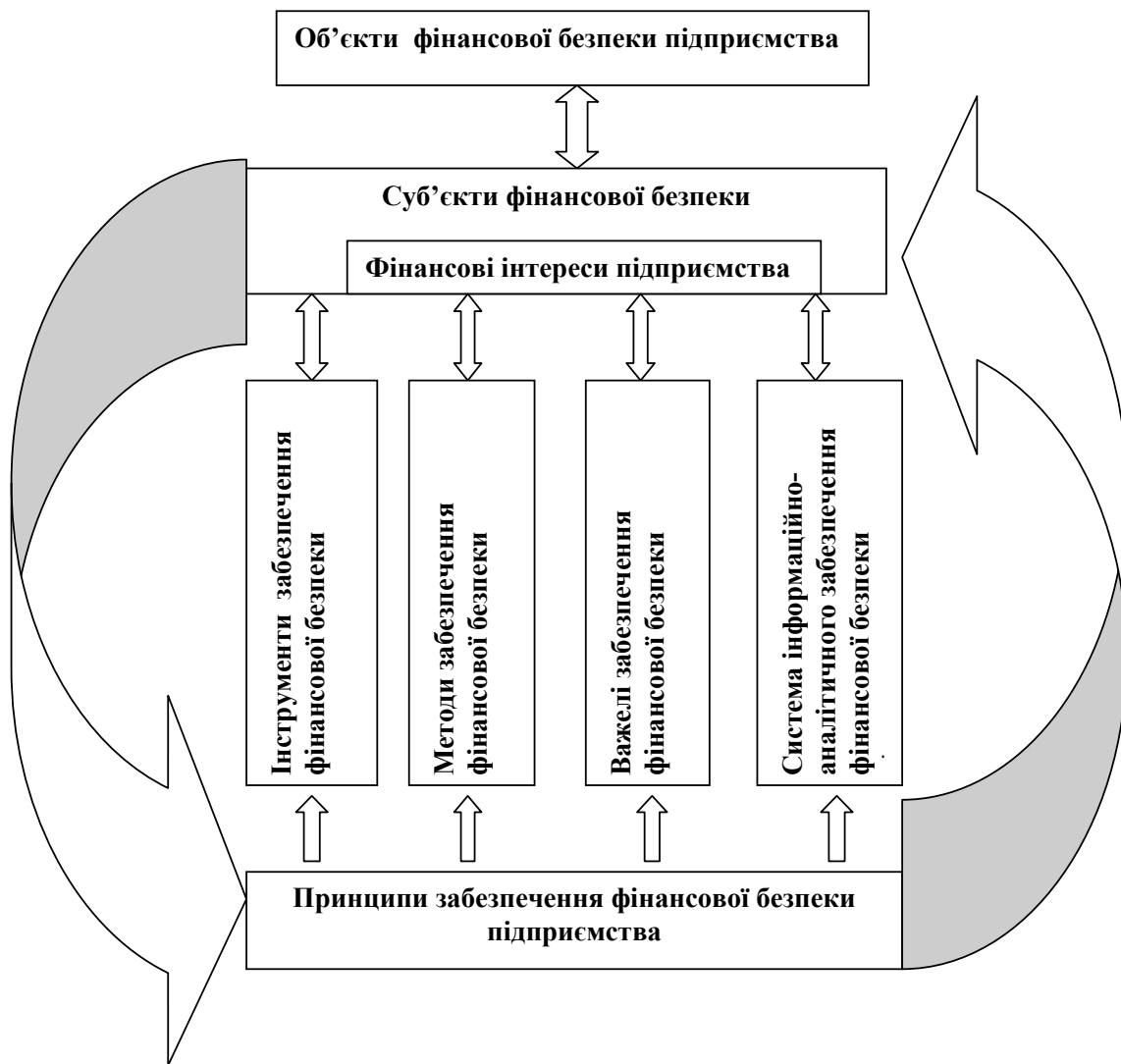

Рис. 1. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

планів і прогнозів, отриманих у процесах стратегічного, тактичного і оперативного планування, аналізу, контролю і бюджетування; оцінки загроз фінансовій безпеці підприємницької діяльності за джерелом, за рівнем тяжкості наслідків, за рівнем вірогідності, за сферою і джерелом виникнення, за тривалістю впливу, за ступенем розвитку, за ступенем напруженості тощо [2].

Висновки. Таким чином, для забезпечення успішної діяльності будь-якого підприємства, уникнення зовнішніх та внутрішніх загроз на підприємстві необхідно забезпечити його фінансово-економічну безпеку.

А в свою чергу для ефективного впровадження фінансової безпеки підприємства потрібно на підприємстві розробити та використовувати механізм забезпечення економічної безпеки, який включає в себе: інструменти забезпечення ФБП, методи забезпечення ФБП, важелі забезпечення ФБП, систему інформаційно-аналітичного забезпечення ФБП.

Слід зазначити, що використання механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки, дозволяє ефективно працювати підприємству в умовах жорсткої конкуренції та бути прибутковим і рентабельним.

Література:

1. Васильців Т.Г. / Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Каркавчук В.В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. — Львів: ВИДАВНИЦТВО, 2012. — 386 с.
2. Подольчак Н.Ю. / Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки: навч. посібник / Н.Ю. Подольчак, В.Я. Карковська. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. — 268 с.
3. Столбов В.Ф., Шаповал Г.М. / Особливості управління системою фінансово-економічної безпеки / В.Ф. Столбов, Г.М. Шаповал // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. — 2013. — № 111. — с. 103–108.
4. Іващенко О.В., Четверіков П.М. / Система фінансово-економічної безпеки підприємства / О.В. Іващенко, П.М. Четверіков [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.sword.com.index/2012>.
5. Трухан О.Л. Наукова інтерпретація функцій стратегічного управління підприємствами / О.Л. Трухан // Вісник Хмельницького національного університету / Економічні науки. — 2012. — № 1. — Т. 2. — С. 29–35.
6. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. / Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник / Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. — Львів, 2011. — 380 с.
7. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 240 с.
8. Головка В.І., Мінченко А.В., Шарманська В.М. Фінансово-економічна діяльність підприємств: контроль, аналіз та безпека. — К.: ЦУЛ, 2006. — 448 с.
9. Головка В.І., Шарманська В.М. Фінансово-економічна діяльність підприємства: контроль, аналіз та безпека. — К.: Центр навчальної літератури, 2006.

УДК 336.72

Кононученко Т.

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Кононученко Т.

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Kononuchenko T.

student

Kyiv National University of Technology and Design

РИЗИКИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

IN THE BANKING SECTOR RISKS AND METHODS OF THEIR PREVENTION

Анотація. Досліджено теоретичні питання ризиків у банківській сфері та способи їх попередження.

Ключові слова: ризик, фінансовий ризик, кредитний ризик, депозитний ризик, ризик-менеджмент, мінімізація ризику.

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы рисков в банковской сфере и способы их предупреждения.

Ключевые слова: риск, финансовый риск, кредитный риск, депозитный риск, риск-менеджмент, минимизация риска.

Abstract. The theoretical question of risks in the banking sector and how to prevent them.

Keywords: risk, financial risk, credit risk, deposit risk, risk management, risk minimization.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкової економіки, високого рівня конкуренції та непередбачуваних обставин, діяльність банків та банківської системи неможлива без ризиків. Банківський бізнес характеризується вищою ризикованістю порівняно з іншими видами підприємництва, що зумовлено специфікою виконуваних банками функцій.

Навчитися передбачувати та аналізувати ризики, адекватно відображати їх в управлінській інформації та свідомо керувати ними — одне з найважливіших завдань, яке постає перед кожним банком на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам класифікації банківських ризиків та їх попередження присвячено праці таких науковців Бурій К. П., Данченко О. Б., Карась О. О., Корецька О. В., Кудіна В. Г., Островська Н. С. та ін. Незважаючи на досить велику кількість дослідників, праці яких присвячено банківським ризикам, на сьогоднішній день це питання ще недостатньо повно вивчено та проаналізовано і потребує подальшого розгляду та дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення видів банківських ризиків та підходів щодо їх попередження.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід відмітити, що основною метою роботи банків є отримання якомога більшого прибутку. Але в залежності від збільшення обсягів здійснюваних банком операцій, які приносять банку прибуток, збільшується і рівень банківських ризиків. Банківська сфера є дуже чутливою не тільки до соціально-економічних чинників, а й до природно-кліматичних, політичних та багато інших умов. В свою чергу, розуміння суті ризиків, правильне оцінювання й управління ними дає змогу уникнути або значно зменшити неминучі втрати, які виникають у банківській діяльності [4].

Під ризиком слід розуміти подію, в результаті настання якої існує реальна можливість отримання результатів різного характеру, таких, що можуть позитивно і негативно впливати на діяльність організації [3, с. 25].

У вітчизняній та зарубіжній літературі банківські ризики класифікуються за різними критеріями. Ієрархія ризиків за ступенем їх важливості на той чи інший поточний момент вибудовується в залежності від ситуації, що склалася на відповідний момент в державі під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

До зовнішнього відносять ризики, не пов'язані з діяльністю банку або конкретного клієнта, політичні, економічні й інші. Це втрати, що виникають у результаті війни, революції, націоналізації, заборони на платежі за кордон, консолідації боргів, введення ембарго, скасування імпортової ліцензії, загострення економіч-

ної кризи в країні, стихійному лиху. Внутрішні ризики у свою чергу діляться на втрати по основний і по допоміжній діяльності банку. Перші представляють найпоширенішу групу ризиків: кредитний, процентний, валютний і ринковий ризики. Другі включають втрати по формуванню депозитів, ризики по нових видах діяльності, ризики банківських зловживань [5].

З метою побудови та впровадження ефективних систем ризик-менеджменту в банках Національним банком України, як регулятором даної сфери, були розроблені Методичні рекомендації щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України [1], слідування яким має забезпечити захист інтересів вкладників, кредиторів і власників банків. Ці рекомендації використовуються банками з будь-яким профілем ризиків у своїй роботі. Запропонована НБУ класифікація ризиків відображає підхід регулятора ринку до ідентифікації ризиків банків:

1. Ризики, що піддаються кількісній оцінці (фінансові ризики), управління ними полягає в їх оптимізації.

2. Ризики, що не піддаються кількісній оцінці (нефінансові ризики), управління ними зводиться до їх мінімізації.

Точка зору Національного банку України на систему класифікації фінансових ризиків банку в процесі реалізації наглядової функції зводиться до виділення таких їх видів: кредитний, ринковий, валютний ризики, а також ризик ліквідності, ризик зміни відсоткової ставки [2, с. 51].

Класифікація банківських фінансових ризиків, на якій базуються рекомендації Банку міжнародних розрахунків, зводиться до виділення таких основних їх видів, табл. 1.

Слід відмітити, що у всіх підходах до класифікації фінансових ризиків банків, перерахованих вище, суттєвим недоліком є їх теоретичність. Також слід зауважити, що система класифікації й оцінки ризиків змінюється безперервно, особливо в таких нестабільних умовах ведення бізнесу, як в Україні.

Ризики, на які наражаються вітчизняні банки залежать від загальної ділової стратегії банку, його організаційної структури, функціонування внутрішніх систем, включаючи комп'ютерні та інші технології, узгодженості політики банку, а також від заходів, спрямованих на упередження шахрайства та помилок в управлінні. Крім цього, банкам слід вважати на ризики, пов'язані із зовнішнім середовищем банківського бізнесу, в т.ч. з макроекономічними й політичними факторами, правовими умовами та режимом регулювання, а також із загальною інфраструктурою фінансового сектору й системою платежів [6, с. 35].

Таблиця 1

**Класифікація банківських фінансових ризиків, на якій базуються рекомендації
Банку міжнародних розрахунків (Побудовано автором за матеріалами [2])**

Вид банківського ризику	Характеристика
1. Кредитний ризик	У широкому розумінні, це ризик того, що контрагент не зможе виконати всі зобов'язання по договору перед кредитором
2. Ринковий ризик	Це ризик зміни ринкових цін, а також зміни параметрів ринку, таких як: відсоткові ставки, курси валют, ціни акцій чи товарів, кореляція між різними показниками ринку та зміна цих показників
3. Ризик ліквідності	Це ризик того, що контрагент не зможе в конкретний момент часу виконати свої зобов'язання по кредитному договору перед кредитором за допомогою свого капіталу

Попередження банківських ризиків здійснюється за допомогою системи управління ризиками.

Управління банківськими ризиками — це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями ризиків [4].

Для того, щоб визначити рівень банківських ризиків, банкам потрібно створювати системи оцінки ризику, які мають визначати такі компоненти:

- обсяги можливих витрат та розміри ризику;
- вірогідність настання тієї чи іншої негативної події;
- тривалість періоду, під час якого буде діяти ризик.

Нижче розглянемо заходи попередження найбільш значимих банківських ризиків у вітчизняній економіці (кредитний та депозитний ризики).

Кредитний ризик апріорі супроводжує весь комплекс кредитних відносин, які виникають у процесі здійснення певної кредитної угоди та надання позики потенційному клієнтові банку. Вивчаючи сутність кредитного ризику, необхідно чітко усвідомлювати, що його рівень безпосередньо пов'язаний із ефективністю системи управління процесом банківського кредитування. У цьому контексті кредитний ризик може бути визначений як грошовий вираз імовірного відхилення дійсності від очікуваних результатів унаслідок невизначеності реакції екзогенних і ендегенних чинників у відповідь на управлінські рішення, пов'язані з кредитуванням.

Оптимізація складу та структури портфеля кредитних вкладень дозволяє банку нівелювати негативний вплив кредитного ризику в цілому, мінімізувати його рівень за умови адекватного та достовірного врахування особливостей кожного індивідуального ризику в процесі управління ним.

Методами попередження кредитного ризику можуть бути:

- лімітування, що передбачає встановлення обмежень на видачу окремих різновидів кредиту;
- резервування, тобто створення резервів щодо покриття можливих втрат внаслідок настання ризикових подій під час здійснення кредитного процесу;

– розподіл ризику шляхом його трансферу (перекладання) на інших учасників економічних відносин у процесі кредитування;

– диверсифікація, яка передбачає мінімізацію загального кредитного ризику шляхом нормування його структури за різними групами позичальників, а також відповідний розподіл резерву на покриття можливих втрат між цими групами;

– страхування ризику, яке передбачає його передачу та розподіл між суб'єктами страхового ринку при посередництві страхової компанії [8, с. 134].

Як додаткові методи, що забезпечують зниження кредитного ризику, навіть при реалізації пасивної стратегії управління ним, можна виділити лобіювання корпоративних інтересів та покращення інформаційного забезпечення (зокрема, за рахунок здобуття додаткової, в тому числі так званої інсайдерської, інформації).

Специфіка банківської діяльності обумовлює можливість виникнення ризиків як за активними, так і за пасивними операціями банків.

Серед останніх важливе значення мають ризики, пов'язані із здійсненням депозитних операцій, які є головним джерелом формування банківських ресурсів.

Одним з ефективних способів подолання депозитного ризику є активізація роботи із залучення клієнтів, зокрема шляхом розширення та оновлення спектра послуг, що надаються, оскільки ці заходи сприяють нарощенню депозитних ресурсів банків та мінімізації їх вартості.

Механізм управління депозитним ризиком банку має бути побудований на використанні системи моніторингу та прогнозування сезонної динаміки залишків коштів на депозитних рахунках.

Слід підкреслити, що зарубіжні банки в умовах зниження ставок за банківськими депозитами для стимулювання зростання попиту вкладників на цей вид послуг вийшли на ринок із пропозицією так званих «синтезованих» продуктів, які поєднують переваги інвестиційних та індексованих депозитів. Така інтеграція двох різновидів банківського продукту створює

можливість для клієнтів збільшити доходність своїх вкладів порівняно із традиційним набором послуг.

Поєднання в одному продукті двох різних інструментів фінансового ринку (банківського депозиту і паїв пайових інвестиційних фондів) забезпечує зниження загального депозитного ризику за рахунок ефекту портфельної диверсифікації.

Для активізації роботи з клієнтами важливе значення також має і формування відповідної системи матеріального заохочення співробітників. При цьому важливо забезпечувати прив'язку обсягів та часу здійснення преміальних виплат за придбання нових вкладників безпосередньо до успішного ходу операцій з даним клієнтом (наприклад, утримання його протягом певного періоду часу, продаж йому максимальної кількості додаткових продуктів і послуг), а не до факту укладення угоди про відкриття рахунку.

Необхідно відмітити, що одним із сучасних методів мінімізації банківських ризиків є контролінг, який успішно використовується в багатьох країнах світу.

Банківський контролінг покликаний створювати умови для успішного функціонування банку, виходячи з того, що прибуток — це не причина існування банку, а результат його діяльності, який у підсумку визначає ринок і на який прямо пропорційно впливають ризики. Прибуток створює гарантії для подальшого функціонування банку, оскільки лише прибуток і його накопичення у вигляді різноманітних фондів дає змогу обмежувати і переборювати ризики, пов'язані з функціонуванням банку [7].

Контролінг у функціональному аспекті виступає інтегрованою, цілеспрямованою системою інформа-

ційно-аналітичної і методичної підтримки керівників банківських підрозділів у процесі планування, аналізу і прийняття управлінських рішень за всіма відкритими ризиковими позиціями. Банківський контролінг на кожному етапі ризик-менеджменту (стратегічного управління банківськими ризиками, ідентифікації, оцінки, управлінського впливу, аудиту та корегування) справляє свій специфічний вплив, має свою «нішу» у процесі приборкання банківських ризиків.

Висновок. Специфіка банківських ризиків тісно пов'язана з сутністю банківської діяльності, яка переважно обумовлюється виконанням функцій фінансового посередництва на грошовому ринку. Банківська діяльність передбачає істотний рівень соціальної відповідальності, оскільки банки при здійсненні активних операцій переважно ризикують грошовими коштами клієнтів. З іншого боку, трансформація банками параметрів грошових коштів (валюта, строк, ставка і т.д.), у процесі їх перерозподілу, обумовлює ризиковий характер більшості банківських операцій.

Основою функціонування ефективної системи управління банківськими ризиками є не лише науково-обґрунтована їх класифікація, а й правильне оцінювання та розробка методів їх зниження, що дасть змогу уникнути або значно зменшити неминучі втрати, що виникають у банківській діяльності.

Для застосування методів мінімізації банківських ризиків необхідна розробка основних положень концепції мінімізації банківських ризиків із використанням методу контролінгу. Це дасть змогу не тільки мінімізувати окремі банківські ризики, але й здійснювати діагностування системи раннього виникнення криз.

Література

1. Бурій К. П. Класифікація фінансових ризиків банківських установ [Текст] / К. П. Бурій // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2010. Вип. 154. Ч. 3. — С. 49–56.
2. Данченко О. Б. Підходи до управління ризиками банку / О. Б. Данченко, В. О. Занора, А. І. Боркун, О. М. Шевченка // Управління проектами та Розвиток виробництва: Зб.наук.пр. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. — № 1 (33). — С. 24–29.
3. Карась О. О. Специфіка системи управління ризиками в банківській сфері / О. О. Карась // Ефективна економіка. — 2015. — № 3. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3917>.
4. Корецька О. В. Поняття банківського ризику та його класифікація / Корецька О. В. // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ»: Технічний прогрес та ефективність виробництва № 50 — Вестник НТУ «ХПИ», 2010. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний_прогрес_та_ефективність_виробництва/2010/50_pdf/ПОНЯТТЯ_БАНКІВСЬКОГО_РИЗИКУ.pdf
5. Кудіна В. Г. Класифікація ризиків у банківській сфері: теорія та практика [Текст] / В. Г. Кудіна // Вісник Східноукраїнського університету ім. В. Даля. — 2011. — № 15 (169). — Ч. 2. — С. 34–39.
6. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45294.
7. Островська Н. С. Методи мінімізації банківських ризиків / Н. С. Островська [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bsfa.edu.ua/PDF5/ostrovsk.pdf>.
8. Управління ризиками банків [Текст]: монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. — Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. — 283 с.

Лойко В. В.,

доктор економічних наук, доцент,

завідувач кафедри економіки підприємства,

Київського національного університету технологій та дизайну

Калабухова А. В.,

студентка магістратури економіки підприємства

Київського національного університету технологій та дизайну

Лойко В. В., Калабухова А. В.

Loiko V. V., Kalabuhova A. V.

ОЦІНКА БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

ОЦЕНКА БИЗНЕСА КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ СТОИМОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

BUSINESS VALUATION AS A TOOL OF MANAGING COMPANY VALUE

У статті розглянуто інструменти та методи управління підприємством, впровадження яких дозволяє вищому керівництву підприємства приймати тільки ті рішення, які зміцнюють позиції підприємства на ринку. Зростання вартості підприємства є індикатором його успішної діяльності та одним з критеріїв інвестиційної привабливості. Визначено порядок дій для формування ефективної системи управління вартістю підприємства. Сформовано етапи впровадження системи управління вартістю підприємства.

Ключові слова: оцінка бізнесу, вартість, підприємство, показники, управління, метод чистих активів.

Постановка проблеми. Оцінка, як процес визначення вартості підприємстві, на той чи інший об'єкт відома давно, але в більшості випадків вона розглядається у відриві від цілей і завдань управління підприємством. Переваги вартісного підходу до управління підприємством доведені сучасною світовою практикою. Розробка ефективної системи управління вартістю для конкретного бізнесу є базовою парадигмою його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі дослідження з питань управління вартістю підприємств було створено, в першу чергу, західними авторами-практиками, що мають досвід консультаційних послуг з оцінки вартості багатьох компаній, такими як Ф. Еванс, Д. Бішоп, С. Рід, Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Мурін, Е. Джонс, М. Скотт та інші. Серед російських вчених проблемами управління за факторами вартості займаються А. Аскарів, О. Петрушева, І. Астраханцев, О. Шишкін. Найбільший внесок в розвиток основ вартісного управління з урахуванням осо-

бливостей української економіки зробили Н. Жиленко, В. Карцев, О. Мендрул, В. Пашков та інші.

Постановка завдання. Формування системного підходу до управління вартістю підприємства за допомогою методів та інструментів, що враховують особливості економіки України. Метою пропонованої статті є дослідження методичних підходів до оцінки вартості підприємства в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомі і використовувані в діловому світі концепції і моделі управління можна підрозділити на дві великі групи: балансові (або бухгалтерські) і вартісні (або ринкові). Бухгалтерські концепції і моделі управління орієнтують менеджерів, головним чином, на отримання максимальної величини прибутку, часто на збиток в досягненні інших важливих результатів. Балансові (бухгалтерські) моделі управління, незважаючи на свою простоту і «зрозумілість», не здатні відповісти на питання акціонерів щодо майбутнього підприємства: як довго збереже свої конкурентні позиції на

ринку; наскільки інвестиційно-привабливим буде в найближчому майбутньому.

Подолати ці недоліки дозволяють економічні (ринкові) концепції і моделі управління бізнесом. Вони орієнтовані, насамперед, на максимізацію вартості підприємства. Виходячи з цього постає необхідність визначити поняття вартості підприємства, яке має багато різних значень. Наведемо найбільш часто вживані поняття в теорії й практиці оцінки вартості.

Домінуючим поняттям є ринкова вартість, оскільки вона дозволяє визначити справедливую ціну оцінюваного об'єкта при здійсненні угоди. Під ринковою вартістю об'єкта оцінки розуміється найбільш ймовірна ціна, по якій даний об'єкт може бути відчужений на відкритому ринку в умовах конкуренції, коли сторони угоди діють розумно, маючи всю необхідну інформацію, а на розмір ціни угоди не впливають які-небудь надзвичайні обставини. Під якими розуміється: одна з сторін угоди не зобов'язана відчужувати об'єкт оцінки, а інша сторона не зобов'язана приймати виконання; сторони угоди добре інформовані про предмет угоди і діють у своїх інтересах; об'єкт оцінки представлений на відкритому ринку за допомогою публічної оферти, яка є типовою для аналогічних об'єктів оцінки; ціна угоди являє собою розумну винагороду за об'єкт оцінки і примус до здійснення угоди щодо сторін угоди з чіткої б то не було боку; платіж за об'єкт оцінки виражений у грошовій формі [1]. Інвестиційна вартість — вартість об'єктів власності для конкретного інвестора при певних цілях інвестування. Балансова вартість — вартість витрат на будівництво або придбання об'єкта власності. Буває первісною (відбивається в бухгалтерських документах на момент введення об'єкта в експлуатацію) і відновною (вартість відтворення раніше створених основних засобів у сучасних умовах). Вартість для цілей оподаткування — це вартість, величина якої визначається за встановленої державними органами методики. Ліквідаційна вартість — грошова сума, яка реально може бути отримана від продажу власності в термін, занадто короткий для проведення адекватного маркетингу. Страхова вартість — вартість власності, що визначається положеннями страхового контракту або поліса. Вартість заміщення — вартість близького аналога оцінюваного об'єкта. Вартість обміну — служить для здійснення різних операцій з об'єктами власності.

Таким чином, вартість — це економічний критерій, що відображає інтегральний ефект впливу прийнятих рішень на всі параметри, за якими оцінюється діяльність підприємства (частка ринку і міцність конкурентної позиції, доходи, інвестиційні потреби, операційна ефективність, податковий тягар, регулювання, потоки грошових коштів, рівень ризику), що дозволяє

ранжувати варіанти у ситуації множинного вибору [2, с. 10].

Уміння управляти вартістю підприємства дозволяє приймати більш успішні управлінські рішення, найбільш ефективно перерозподіляти грошові потоки. Оцінка та управління вартістю є одними з найважливіших інструментів ефективного ведення бізнесу і незамінні при прийнятті рішень про придбання або реалізації активів.

Слід визначити, що управління вартістю підприємства — це система методів впливу на внутрішні фактори підприємства і опосередковано на фактори зовнішнього середовища з метою забезпечення його динамічного розвитку, підвищення стійкості у зовнішньому середовищі, інвестиційної привабливості за допомогою досягнення зростання його вартості.

Завдання управління вартістю, як базового методу забезпечення стратегічної конкурентоспроможності бізнесу, можна звести до наступного:

1) базовою метою управління діяльністю підприємства на всіх рівнях його функціонування є підвищення вартості в інтересах власників та інших зацікавлених осіб;

2) ключовим джерелом вартості є грошовий потік підприємства, який може генерувати сьогодні і зможе генерувати в майбутньому;

3) приріст вартості підприємства і кожного окремо взятого підрозділу є найважливішим критерієм ефективності керівництва на всіх рівнях. [3]

При цьому слід мати на увазі наявність відомих конфліктів інтересів між основними учасниками процесу функціонування підприємства — власниками, менеджерами, персоналом, податковими органами та споживачами. Тому при управлінні вартістю необхідно виходити з встановлених принципів оцінки.

1. Орієнтованість на результат. Проведення оцінки вартості повинна переслідувати конкретну мету, а результати даного дослідження повинні носити практичний характер. Виникнення кризових ситуацій в економіці породжує невизначеність прогнозування параметрів вартості підприємств. В таких умовах цілями бізнесу стає забезпечення конкурентної переваги, підвищення інвестиційної привабливості та фінансової безпеки, а відповідно і зростання ринкової вартості підприємств.

2. Збалансованість інтересів усіх учасників підприємств. При проведенні оцінки вартості важливо брати до уваги той факт, що власники, інвестори, конкуренти мають власні інтереси у функціонуванні підприємства, а відповідно і в оцінці його вартості. Так, наприклад, для інвестора визначальним фактором при виборі підприємства стане величина грошового потоку, який генерується, що визначає величину

майбутніх доходів. Власники підприємства більше зацікавлені у збільшенні капіталізації підприємства та підвищення ринкової вартості акцій. Тому при оцінці вартості важливо оцінювати всі аспекти функціонування підприємства, щоб максимально врахувати смаки зацікавлених сторін

3. Комплексність оцінки. Однією з основних проблем оцінки вартості бізнесу є різноманіття методів оцінки. Недоліком традиційних підходів до оцінки вартості бізнесу є те, що при використанні кожного з них можна оцінити лише один аспект функціонування підприємства — або величину грошового потоку, або величину чистих активів, або величину ринкових мультиплікаторів. Тому комплексна оцінка вартості бізнесу повинна включати в себе елементи декількох методів і моделей, забезпечуючи тим самим адаптацію процесу оцінки вартості до існуючих умов функціонування підприємств.

4. Орієнтація на ефективність. Застосування принципів вартісно-орієнтованого управління створює на підприємстві систему управління факторами вартості, що дозволяє, зосередившись на головному, управляти бізнесом в цілях довгострокового нарощування її вартості і забезпечення стійкості в нестабільному зовнішньому середовищі. Для цього необхідне рішення задач у багатьох сферах діяльності підприємства: побудова багатфакторної фінансової вартісно-орієнтованої моделі бізнесу; формування системи бізнес-процесів з урахуванням ланцюжка створення доданої вартості; прийняття управлінських рішень на основі вартісно-орієнтованого підходу. [4]

Впровадження системи управління вартістю — процес тривалий (2–3 роки), орієнтований на довгострокову перспективу, що має стратегічне значення для підприємства, і він повинен пройти декілька етапів.

1 етап — оцінка вартості підприємства на поточний момент зі створенням моделі, що враховує індивідуальність грошових потоків конкретного бізнесу. Тут загальний грошовий потік можна представити як суму грошових потоків окремих підрозділів і філій, які створюють вартість, і обслуговуючих підрозділів, які безпосередньо не створюють вартість.

Методи, що дозволяють оцінити вартість підприємства, умовно можна поділити за такими групами: базуються на визначенні вартості окремих активів, якими володіє оцінюване підприємство (методи витратного підходу); використовують результати аналізу кон'юнктури фондового ринку, а точніше, угод, укладених з акціями або частками статутного капіталу підприємств, аналогічних оцінюваному (методи порівняльного підходу); засновані на вивченні доходів оцінюваного підприємства (методи дохідного підходу).

Зазначені методи дозволяють розглядати вартість підприємства під різним кутом зору. Витратний підхід дозволяє визначити вартість створення підприємства, аналогічного оцінюваному. Порівняльний підхід дає можливість визначити ціну, яку інвестори в сформованих економічних умовах готові заплатити нинішнім акціонерам за оцінюване підприємство. Результат, що отримується в ході використання методів дохідного підходу, відображає величину грошових коштів, які підприємство здатне заробити для своїх власників у майбутньому.

В цілому, саме вартісна оцінка дозволяє отримати повну достовірну картину вартості бізнесу. Сучасні методи і технології оцінки вартості бізнесу дають змогу визначити необхідний стандарт вартості — від ринкової та інвестиційної до спеціальних видів вартості. Більшість оцінних технологій визначають вартість на основі майбутнього очікуваного грошового потоку, дисконтованого за ставкою, що відображає властивий даному підприємству ризик. При цьому, застосування різних моделей грошового потоку дозволяє «вловити» вплив певних факторів вартості. Враховуючи систему ризиків, характерних для даного бізнесу, вартісна оцінка допомагає визначити вартість бізнесу в існуючих реаліях ринку, що важливо для прийняття управлінських рішень. Оцінка бізнесу в системі управління вартістю підприємства відіграє роль постійного моніторингу досягнутої величини вартості, сприяє встановленню величини розриву між потенційною і реальною вартістю підприємства, а також величиною капіталізації на фондовому ринку. Своєчасно і правильно визначена величина вартості підприємства є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, що ведуть до збільшення вартості підприємства, підвищення його конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

В системі управління вартістю підприємства оцінка дозволяє вирішувати наступні задачі: 1. Визначити вихідну або дійсну величину вартості бізнесу. 2. Визначити вартісний розрив між фундаментальною (внутрішньою) і дійсною вартістю. 3. Виявити чинники зростання вартості та ступінь їх впливу на величину ринкової вартості. 4. Розрахувати величину потенційної вартості і простежити її динаміку в залежності від використання внутрішніх і зовнішніх резервів і поліпшень. 5. Спрогнозувати величину синергічного ефекту і зміни вартості у результаті реструктуризації та реорганізації підприємства.

2 етап — формування системи факторів, що визначають зміну вартості і розробка на їх основі стратегій щодо збільшення вартості.

Всі фактори з точки зору управління можна розділити на зовнішні і внутрішні (керовані фактори).

Система внутрішніх чинників вартості являє собою сукупність показників діяльності підприємства і окремих його одиниць. Показники деталізуються для кожного рівня управління, при цьому кожен підрозділ відповідає за ті фактори вартості, на які вона може впливати. Щоб факторами вартості можна було користуватися, треба встановити їх співвідпорядкованість, ступінь впливу кожного чинника на вартість підприємства. Деякі фактори вартості не можна розглядати у відриві один від одного – наприклад, класична зв'язка – ціна / обсяг продажу. При цьому в процесі розвитку бізнесу може змінюватися ступінь впливу конкретного фактора, його оптимальне, з точки зору максимізації вартості, значення – все це повинно враховуватись для відстеження ключових факторів вартості.

При побудові ефективної моделі управління вартістю повинні враховуватися фактори за 4 групами показників: показники, що відображають стратегічну ефективність підприємстві; ефективність операційної діяльності; інвестиційної діяльності та фінансової діяльності. Ефективність операційної діяльності відображає результати основної діяльності підприємстві по збільшенню продажів, зниження витрат або підвищення продуктивності. Ефективність інвестиційної діяльності відображає ефективність інвестиційних проєктів, здійснюваних підприємством. Під інвестиційними проєктами в даному випадку розуміються будь-які проєкти, пов'язані з інвестуванням грошових коштів у реальні активи на строк більше 1 року. Ефективність фінансової діяльності. Дана група показників відображає ефективність роботи підприємства по залученню різних джерел фінансування, розміщення вільних грошових коштів на фондовому ринку і управління оборотним капіталом. [5]

Вплив на ті чи інші фактори здійснюється у відповідності з конкретними стратегіями розвитку підприємства (бізнесу): операційними, інвестиційними, фінансовими. З точки зору управління вартістю важ-

ливо вибудувати всю систему чинників, впливаючи на які можна домагатися зростання вартості.

3 етап – розробка стратегій збільшення вартості підприємства. Даний етап пов'язаний з розробкою системи сукупних показників діяльності підприємства. Для визначення стратегій щодо збільшення вартості на основі визначення вартості бізнесу пропонується розробити «сценарну модель діяльності підприємства», завдяки якій можна визначити, як рішення вплинуть на вартісну величину підприємства. Модель будується на основі двох показників: коефіцієнта ліквідності і коефіцієнта співвідношення ціни бізнесу до чистих активів підприємстві.

4 етап – аналіз вкладу підрозділів у вартість підприємства. На даному етапі слід враховувати, що оцінка вартості бізнесу охоплює всі підприємства, що належать суб'єкту підприємницької діяльності (їх може бути кілька) з усією сукупністю його прав і зобов'язань, з урахуванням наявних дозволів та ліцензій. Одночасно необхідно виділяти в якості «бізнесу» окремі напрямки діяльності підприємства, тобто бізнес-лінії або бізнес-одиниці. Це означає, що підприємство володіє сукупністю декількох бізнесів [6, с. 19].

З метою адекватної оцінки внеску тих чи інших товарних груп у вартість підприємства, слід розглядати різні підрозділи як бізнес-одиниці. Процес поділу підприємства на бізнес-одиниці називається сегментацією.

Розрізняють два основних підходу до сегментації.

- сегментація за типом споживача (заснована на характеристиках споживача);
- сегментація за типом професійних навичок (заснована на знаннях, досвіді та технологіях, необхідних підприємству для здійснення своєї діяльності).

У подальшому для кожної бізнес-одиниці визначаються вирішальні фактори вартості та аналізуються результати їх господарської діяльності.

Основна мета даного етапу – виявити бізнес-одиниці, які «створюють» і «руйнують» вартість.

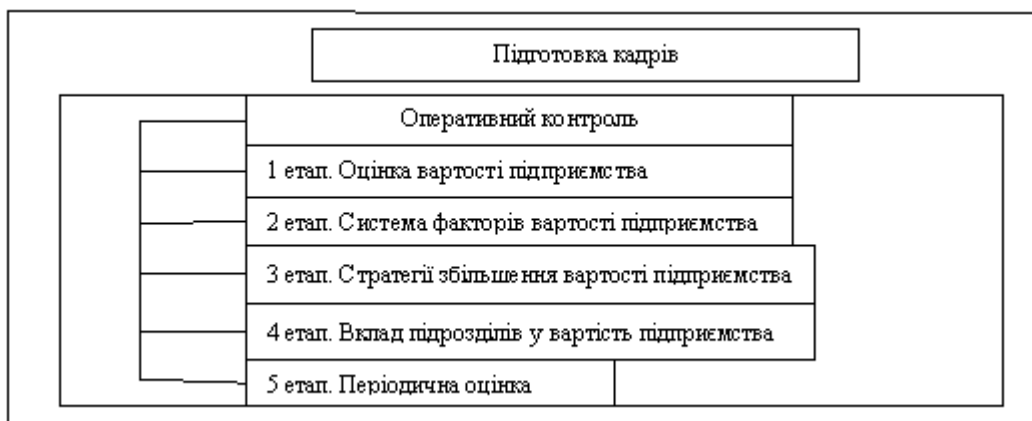

Рис. 1. Система управління вартістю підприємства

5 етап — періодична оцінка. Інформація про результати діяльності підприємства, розглянута крізь призму системи управління вартістю через певні проміжки часу. Для періодичного зіставлення досягнутих результатів з цільовими індикаторами слід скласти суворий календарний план аналізу ефективності. Згідно з цим графіком проводяться збори, на яких оцінюються та обговорюються результати вжитих зусиль, а також відбувається пошук нових шляхів підвищення ефективності.

На рис. 1 зображена модель системи управління вартістю підприємстві з урахуванням всіх перерахованих вище особливостей.

Впровадження системи управління в існуючу модель управління підприємством неможливе без під-

готовлених кадрів, здатних, як самостійно виконувати розрахунки, так і своєчасно доводити оперативну інформацію до відповідних керівних ланок структури управління.

Висновки з проведеного дослідження. Побудову системи управління вартістю не слід розглядати як певний інвестиційний проект, що має певні критерії досягнення результатів. Зазначена система повинна бути динамічною підсистемою в складі системи управління підприємством, відбиваючи її відповідність стратегічним цілям діяльності та стану зовнішнього конкурентного середовища, а також нерозривно пов'язана з процесом оцінки бізнесу і окремих його елементів.

Бібліографічний список

1. Аскарів А. А. Оцінка ринкової вартості сільгоспугідь / А. А. Аскарів, О. А. Аскарова // Питання оцінки. — 2005. — № 1. — С. 55–58.
2. Єсіпов В. Є. Оцінка бізнесу: повне практичне керівництво: основні принципи, підходи і методи, прикладні аспекти. — М: Ексмо, 2008. — 345 с.
3. Астраханцева І. А. Фінансове моделювання вартості підприємстві в невизначених економічних умовах // Фундаментальні дослідження. — 2011. — № 4. — С. 154–160.
4. Гаппоева А. К., Аксоров М. Г. Управління вартістю підприємства як необхідна умова його сталого розвитку // Економічний вісник Ростовського державного університету. — 2010. — Т. 8. — № 1. — С. 7–12.
5. Вишневський В. Теорія вартості в економічній науці / В. Вишневський // Економіст, 2007. — № 5. — С. 35–46.
6. Патрушева О. Г., Брюханов Д. Ю., Белкін Д. А. Управління вартістю промислових підприємств: теорія, методика, практика. — Ярославль: Ярославський держ. ун-т, 2007. — 296 с.

Лойко Дар'я Миколаївна

*кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Кириченко Олена Вікторівна

*магістр
Київський національний університет технологій та дизайну*

Лойко Дарья Николаевна

*кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия,
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Кириченко Елена Викторовна

*магистр
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Loyko Daria Mykolayivna

*PhD in Economics, Associate Professor of chairs of economy of enterprise
Kiev national university of technologies and design*

Kyrychenko Olena Viktorivna

*master's degree
Kyiv national university of technology and design*

**ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА**

**ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ
ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ**

INNOVATION POLICY FORMATION OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Анотація. Досліджено теоретичні аспекти формування інноваційної політики промислового підприємства. На прикладі шинного заводу відображено ефект від введення новацій.

Ключові слова: інноваційна політика, мета, фактори, завдання, ефект.

Аннотация. Исследованы теоретические аспекты формирования инновационной политики промышленного предприятия. На примере шинного завода отражены эффект от введения новаций.

Ключевые слова: инновационная политика, цель, факторы, задачи, эффект.

Summary. Theoretical aspects of innovative policy of industrial enterprise. The example tire plant reflected the effect of the introduction of innovations.

Key words: innovation policy, objective factors, objectives, impact.

Актуальність теми. В умовах сучасної економіки, її динамічності, конкуренції, що зростає між підприємствами, значних темпів змін у технологіях, підприємства повинні самостійно формувати свою інноваційну політику й визначати способи її ефективної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційної діяльності, її ефективності та управ-

ління інноваціями на підприємстві складні й багатогранні. Про це свідчать роботи вітчизняних вчених. Так, Л. В. Білозор [1] концентровано викладає методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції, В. І. Ландик [2] розглядає проблеми формування інноваційної стратегії підприємства та узагальнює досвід їх вирішення, О. І. Дацій [3] зосереджує увагу

на ефективності інноваційної діяльності, А. А. Ступна [4] вказує на сучасні особливості реалізації інноваційної діяльності в Україні, С. Ю. Ілляшенко [5] наводить принципи інноваційної політики підприємств. В остаточному підсумку результативність інноваційної діяльності промислового підприємства залежить від інноваційної політики.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо формування інноваційної політики підприємства для отримання конкурентних переваг за рахунок своєчасного та оперативного впровадження новацій.

Викладення основного матеріалу. Сучасні умови господарювання промислових підприємств вимагають уточнення місця і основної мети інноваційної політики на підприємстві. Ринкове середовище, як середовище високої конкуренції, вимагає від промислових підприємств здатності формувати конкурентні переваги, які досягаються завдяки впровадженню суттєво нових методів і засобів здійснення виробничої та комерційної діяльності. Формуванням власної інноваційної політики займаються великі або середні підприємства. Інноваційна політика ґрунтується на сучасних досягненнях науки і техніки світового рівня та на рівні держави і є основою інноваційної діяльності підприємства.

Особливість сучасної інноваційної діяльності підприємства полягає в його орієнтації на запити споживача. Ідею нового технічного або організаційного рішення вказують потреби ринку, умови виробництва та аналіз технічних і організаційних можливостей підприємства. Динамічне ринкове середовище породжує зміни та виникнення нових потреб, тому пропозиції підприємства повинні постійно удосконалюватись за допомогою реалізації його інноваційної політики. Для забезпечення постійного відновлення продукції й удосконалення виробничих процесів на підприємстві необхідно постійно виявляти існуючі і перспективні проблеми, пов'язані зі зміною життєвого циклу продукції і технології. Необхідно здійснювати пошукову інноваційну діяльність у різних напрямках з виділення окремих пріоритетних інноваційних проектів.

Інноваційна політика підприємства повинна визначити напрями змін інноваційної діяльності підприємства відповідно до вимог зовнішнього середовища, окреслювати коло можливих інноваційних рішень, формувати інноваційні завдання в залежності від типу обраної стратегії. Мета формування інноваційної політики — об'єднання всіх її складових для виконання комплексних робіт та досягнення кінцевого результату. При цьому потрібно враховувати такі фактори: складність нової продукції, обумовленої технологією, яка значно впливає на техніко-економічні показни-

ки виробництва; врахування фінансових результатів (прибутків або збитків) в перехідний виробничий період і здійснення пошуку додаткових джерел фінансування; вміння визначати кількісні втрати при впровадженні у виробництво нової продукції враховуючи не достатню завантаженість виробничих потужностей при відпрацюванні технологічних процесів; заміна конструкторсько-технологічної документації в процесі переходу на виробництво нового асортименту продукції, що певним чином впливає на термін і витрати пов'язані з підготовкою виробництва; динаміка змін питомої ваги використання матеріальних та трудових ресурсів і, як наслідок підвищення собівартості в період налагодження випуску нових видів продукції після освоєння нових технологій, що значно ускладнює планування інноваційної політики; необхідність враховувати, що в період оновлення відбувається адаптація виробництва до нових технологічних процесів та здобуття навиків робітниками підприємства при виконанні нових операцій.

Успішна реалізація інноваційних рішень можлива за умови зваженої інноваційної політики, яка формує умови залучення до інноваційної діяльності функціональних служб підприємства. Отже, складовими інноваційної політики є: маркетингова політика; політика в галузі НДР і ОКР; політика структурних змін; технічна політика; інвестиційна політика.

Кожна із вище перелічених політик підприємства має свої завдання та інструменти їх реалізації, які в сукупності націлено на стійкий розвиток підприємства та його ефективну господарську діяльність.

Ефективне функціонування і розвиток підприємства залежать від досконалості його внутрішнього середовища, що забезпечується системою внутрішніх елементів, їх раціональною взаємодією, заснованою на принципі динамічної рівноваги, що передбачає рух уперед на основі постійного удосконалення ключових елементів організації і приведення у відповідність до них інших елементів.

Основою дослідження обрано шинний завод. Важливим етапом в формуванні його інноваційної політики є нововведення. Підприємство активно досліджує ринок. В умовах кризи для кожного підприємства є важливим заощадження коштів, що можливо за рахунок нововведень, що в подальшому дає економічний ефект або скорочення суми інвестицій у виробництво, що може сприяти зниженню якості продукції. Етапи формування інноваційної політики даного підприємства наступні (табл. 1).

За результатами проведеного SWOT-аналізу було виявлено сильні та слабкі сторони підприємства. До слабких сторін було віднесено виробничий процес виготовлення шин. Було зроблено висновок про необ-

Таблиця 1

Етапи формування інноваційної політики на підприємстві (складено авторами)

Етап	Назва етапу	Зміст етапу
1 етап	Визначення місії підприємства	Обґрунтування місії підприємства
2 етап	Визначення цілей інноваційного розвитку підприємства	Обґрунтування цілей інноваційного розвитку підприємства
3 етап	Визначення складових інноваційної політики	Обґрунтування складових інноваційної політики підприємства
4 етап	Аналіз зовнішнього середовища	Оцінка позиції підприємства на ринку. Дослідження попиту на продукцію.
5 етап	Маркетингові дослідження	Вивчення та прогнозування кон'юнктури ринку, розрахунок його місткості, визначення прогнозних показників збуту продукції, аналіз поведінки споживачів і конкурентів, а також конкурентного середовища
6 етап	Розробка плану	На основі проведених досліджень формується план по окремих складових, які необхідно змінити або покращити
7 етап	Оцінка ефекту впроваджень	Оцінюється можливий ефект від впроваджень
8 етап	Формування інноваційної політики	На основі проведених досліджень та розроблених програм формується комплекс заходів впроваджень на підприємстві

хідність вдосконалення процесу виробництва. Освоєння підприємством нових технологій сприятиме як технологічному розвитку підприємства, так і економії ресурсів в подальшому без втрати якості продукції. Впровадження інноваційних заходів на підприємстві можна здійснити за наступними основними планами:

- розробка плану що необхідних інновацій технологічного процесу;
- пошук джерел фінансування інноваційних рішень;
- впровадження інноваційних процесів та оцінка їх ефективності.

За проведеними дослідженнями підприємству було запропоновано впровадження інноваційної технології ремонту покришок методом холодної вулканізації. Існуюча технологія на підприємстві передбачала виправлення дефектів шин, що проводиться «важким» способом – шерохуванням з накладанням починочного матеріалу і наступною вулканізацією в «лисах» прес-формах і розсортовуванням у другий сорт. Після застосування зазначеного методу ремонту погіршується товарний вигляд покришок.

Запропонована інноваційна технологія ремонту шин методом холодної вулканізації забезпечує: високу адгезійну міцність деталей відремонтованої зони покришки, що працюють в умовах багаторазових деформацій; герметичність безкамерних шин; поліпшення товарного вигляду легкових і легких вантажних шин (підвищення сортності і зниження рівня невідповідного браку) без погіршення експлуатаційного наробітку шин; виключення повторної вулканізації покришок у форматорах – вулканізаторах.

Було запропоновано також впровадження інноваційного матеріалу при ремонті шин, а саме: своєння

неодимових полібутадієнових каучуків у покривних гумових сумішах легкових, легковантажних та вантажних шин. Застосування в рецептурі гумових сумішей неодимових полібутадієнових каучуків забезпечує задовільні технологічні властивості гум як при їхньому виготовленні, так і при переробці на технологічному обладнанні, рівень технічних характеристик відповідає вимогам нормативної документації. Використання нових каучуків дозволить знизити вартість гумових сумішей.

Було запропоновано також впровадження прошарової гумової суміші на низ першого шару каркасу вантажних та сільгоспшин зі збільшеним вмістом бутадієнстирольного каучуку. З урахуванням того, що прошарок в умовах експлуатації шини працює в режимі деформації, заданої каркасом, вона повинна мати високу утомлювану витривалість і низьку газопроникність. Ці властивості забезпечує бутадієнстирольний каучук. Рецепт впроваджуваного складу гумових сумішей забезпечує задовільні технологічні властивості на всіх ділянках виробництва, має рівень пластоеластичних та фізико-механічних властивостей відповідний вимогам нормативної документації.

З метою зниження собівартості виробництва шин і підвищення їх конкурентноздатності доцільно зробити наступні зміни в конструкції шин:

- знизити гумовість каркасу коректуванням обгумованого корду з 1,15 мм до 1,1 мм;
- зменшити товщину гумового покриву боковини з 5 мм до $3 \pm 0,5$ мм готових шин;
- зменшити підканавковий шар протектору.

Було запропоновано також освоєння та впровадження в технологічний процес підприємства

Таблиця 2

**Розрахунковий економічний ефект від впровадження запропонованих інноваційних заходів
(розраховано авторами)**

№ п/п	Найменування заходів	Од. вим.	Обсяг впровадження	Економ, ефект тис. грн.
1.	Освоєння технології ремонту покришок методом холодної вулканізації	тис. шт.	4,5	
2.	Освоєння на КЛК-2-170 технології нанесення проколів на обгумоване кордне полотно для легкових та легковантажних шин	тис. шт. шин	4200	
3.	Освоєння неодимових полібутадіє-нових каучуків в покривних гумових сумішах легкових, легковантажних та вант. шин.	тн. гум сум.	13500	
4.	Освоєння прошарової гумової суміші на низ першого шару каркасу вантажних та с/г шин зі збільшенням вмістом бутадієн стирольного каучуку	тн. гум. сум.	600	50,01
5.	Освоєння технології виробництва легкових шин 165/70ШЗ ВС-43	тис. шт.	20	282,92
6.	Зниження матеріалоемності с/г шин 9.00-16,11.2-20,12-16, 9.00-20, 13.0/75Ю6	тис. шт.	47	819,38
	ВСЬОГО			1152,31

* Матеріали надано базою практики

технологію виробництва легкових шин з покращеними властивостями зчеплення на мокрому асфальті на високих швидкостях.

Ефективність запропонованих підприємству інноваційних заходів підтверджується розрахунками економічного ефекту (табл. 2).

В переліку інших інноваційних заходів, які за проведеними розрахунками збільшать величину прибутку підприємства, запропоновано наступне: провести модернізацію апарату по стиковому з'єднанню відрізків металокорду типу СТИК-2; розробити і впровадити на заводі шини із тракторним малюнком протектора,

що, в свою чергу, сприятиме розширенню асортименту та підвищенню рівня продажів; розробити і впровадити автоматизоване робоче місце конструктора, що забезпечить підвищення якості та зниження витрат часу на процес конструювання; придбати та впровадити у виробничий процес професійний гібридний (растрово-векторний) редактор і векторизатор. На проведення вищевказаних робіт планується використати в поточному році 461,875 тис. грн. із ПДВ. Розрахунковий економічний ефект за рік складе 1234,465 тис. грн.

Програма «Освоєння нових видів продукції» та можливий ефект від впровадження наведені в табл. 3.

Таблиця 3

**Програма « Освоєння нових видів продукції»
(запропоновано авторами)**

		План (тис. шт.)	Величина економічного ефекту (тис. грн.)
1.	155/70P13 BP-43	16,0	228,45
2.	185/70P14 BP-43	14,0	77,086
3.	185/60P14 HBP-49	10,0	419,97
4.	165/70P13 BP-48	36,0	334,49
5.	175/70P13 BP-48	115,0	669,19
6.	195/65 Ю5С BP-41	1,5	83,94
7.	195/65 Ю5BP-52	3,0	36,85
8.	175/70 Ю 4 BP-46	7,5	18,62

* Матеріали надано базою практики

Запропоновані інноваційні заходи вимагають суттєвих змін в інноваційній політиці підприємства.

Висновки. Інноваційна політика — це процес взаємодії її складових, виробничої та економічної діяльності у процесі реалізації нововведень. Складність формування інноваційної політики обумовлюється її багатостороннім характером та безпосередньою участю різних служб підприємства, зокрема, визначенням ресурсів, плануванням інноваційної політики, вибором нововведень і формуванням системи їх впровадження, що суттєво впливає на планування інноваційного розвитку підприємства.

На прикладі шинного заводу було досліджено і виявлено ефект від успішного введення новацій. В умовах кризи для кожного підприємства є важливим заощадження коштів, які будуть вкладені в подальший

розвиток підприємства. На підприємствах даного типу керівництво більшою мірою повинно звертати увагу саме на технологічні процеси, процес виготовлення продукції, адже найчастіше саме тут криються приховані можливості. Звичайно важливу роль відіграють і всі інші складові, що повинні також контролюватися, проте на підприємствах, що займаються виробництвом, найчастіше не звертають увагу на стан обладнання, застарілі технології, простої та інше, що є по суті його ключовими факторами зростання прибутку. Формування інноваційної політики промислового підприємства надає можливість ефективного цілеспрямованого використання обмежених грошових ресурсів підприємства на впровадження саме тих інновацій, які принесуть найбільший ефект і забезпечать стабільний розвиток підприємства в майбутньому.

Література

1. Білозор Л. В. Методологічні підходи щодо формування інноваційної продукції / Л. В. Білозор // Економіка АПК. — 2004. — № 9. — С. 88–93.
2. Ландик В. И. Инновационная стратегия предприятия: проблемы и опыт их решения / В. И. Ландик. — К.: Наукова думка, 2003. — 364 с.
3. Дацій О. І. Ефективність інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.02.02 / О. І. Дацій. — К., 2005. — 39 с.
4. Ступина А. А. Особенности инновационной деятельности в Украине / А. А. Ступина // Економіка промисловості. — 2006. — № 3 (9). — С. 114–118.
5. Ілляшенко С. Ю. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: монографія / С. Ю. Ілляшенко / за ред. С. М. Ілляшенка. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. — 615 с.
6. Іжевський В. В. СУТЬ, СТРУКТУРА ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТА РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА [Електронний ресурс]: Львівська комерційна академія. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_NTP_2010/Economics/69111.doc.htm
7. Бібліотека онлайн. ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА (ОРГАНІЗАЦІЇ) [Електронний ресурс]: Економіка — Інноваційна економіка — П. Т. Бубенко. — Режим доступу: <http://lection.com.ua/economics/inneco/innovatsiyna-politika-pidpriemstva-organizatsiyi>

Новіков А. О.

здобувач кафедри економічної теорії

*Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ РИЗИКУ, НЕБЕЗПЕКИ І ЗАГРОЗИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ INTERRELATION AMONG CONCEPTS OF RISK, DANGER AND THREATS IN THE CONTEXT OF PROVIDING FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY

Анотація. Досліджено сутність понять ризику, небезпеки і загрози, запропонована систематизація теоретичних підходів до визначення поняття ризику за п'ятьма сутнісними категоріями, визначено взаємозв'язок досліджуваних понять у контексті забезпечення необхідного стану фінансово-економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, ризик, небезпека і загроза, підприємство.

Аннотация. Исследована сущность понятий риска, опасности и угрозы, предложена систематизация теоретических подходов к определению понятия риска по пяти сущностным категориям, определена взаимосвязь исследуемых понятий в контексте обеспечения необходимого состояния финансово-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, риск, опасность и угроза, предприятие.

Summary. The essence of the concept of risk, danger and threats were investigated. The systematization of theoretical approaches to the definition of risk in five essential categories was proposed. Interrelation among concepts in the context of the required state financial and economic security were defined.

Key words: financial and economic security, risk, danger and threat, enterprise.

Постановка проблеми. Розглядаючи фінансово-економічну безпеку суб'єктів господарювання як об'єкт управління з метою забезпечення ефективної протидії різного роду ризиковим ситуаціям, небезпекам і загрозам та захисту від них, виникає необхідність у визначенні сутності понять ризику, небезпеки та загрози, обґрунтуванні причин та умов їх утворення, а також визначенні якісних та кількісних характеристики ступеня впливу на функціональну діяльність вказаних суб'єктів. Загрози, що виникають в ринковому середовищі діяльності підприємств сповільнюють темпи зростання економічного розвитку країни, погіршують її конкурентну позицію в системі міжнародного поділу праці. Тому визначення сутності понять «ризик», «небезпека» і «загроза» є актуальним завданням, тому що це дозволить систематизувати загрози фінансово-економічній безпеці підприємств з метою досягнення певного стійкого стану фінансово-економічної безпеки, що забезпечує збалансованість розвитку суб'єкта господарювання і національній економічній системі в цілому.

Результати аналізу останніх наукових досліджень, що присвячені питанням визначення сутності зазначе-

них понять, дозволяють зробити висновки, що у науковій літературі достатньо широко висвітлюється проблема управління фінансово-економічною безпекою, але, незважаючи на досить часте застосування таких понять як «ризик», «небезпека», «загроза», і досі не існує єдиного підходу до визначення сутності зазначених понять теорії фінансово-економічної безпеки [1–8]. Водночас, як справедливо зазначає М. І. Зубок, правильне розуміння даних понять формує і відповідну реакцію на них, насамперед з точки зору ефективного забезпечення економічної безпеки [1].

Формування цілей статті. Це обґрунтовує мету статті, яка полягає в визначенні сутності понять ризику, небезпеки та загрози, а також в обґрунтуванні наявного взаємозв'язку між ними.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поняття ризику з урахуванням його економічної сутності, доцільно розглядати такі теоретичні підходи до його визначення, що розглядають імовірність наступу незапланованого результату, а саме імовірність упущення вигоди, неотримання прибутку, матеріальних чи фінансових втрат.

Так, існуючі в сучасній економічній літературі теоретичні підходи до визначення поняття «ризик» доцільно згрупувати в такі групи:

- багато авторів визначають ризик як імовірність (можливість) помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами [1–3];
- велике число авторів визначають ризик як певну діяльність, пов'язану з подоланням невизначеності [4; 3];
- ряд авторів розуміють під ризиком ситуацію або подію, за якої мають місце невизначеність, конфлікт [5; 3];
- часто ризик характеризується як якісна характеристика діяльності або ситуації, що виражає можливість відхилення від наміченого [1; 3];
- деякі автори вважають, що ризик — це комплекс сутнісних характеристик, що виражають можливість відхилення від наміченого, очікуваного результату [1; 3; 6].

Результати теоретичного аналізу існуючих підходів до визначення поняття ризику дозволяють стверджувати, що в економічній літературі відсутнє єдиний

підхід до його трактування. Це обґрунтовано багатоаспектністю цього явища, а також недостатньою увагою до його ролі з боку чинного законодавства і надто обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці й управлінській діяльності. На основі узагальнення існуючих теоретичних підходів до визначення поняття ризику доцільно визначити сутність поняття «ризик» як об'єктивно-суб'єктивного поняття, пов'язаного з подоланням невизначеності, випадковості, конфліктності в ситуації неминучого вибору, що характеризується імовірнісним ступінь досягнення очікуваного результату.

Таким чином, результати узагальнення існуючих теоретичних підходів до визначення поняття ризику науковців та фахівців, які зайняті в сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки на різних рівнях господарювання, дозволяють робити висновки щодо наявності певного взаємозв'язку понять «ризик», «небезпека» і «загрози», що наведена на рис. 1 [1].

Результати теоретичного аналізу існуючих підходів до визначення поняття «небезпека» дозволяють виділити два основні напрями його трактування,

Таблиця 1

Групування теоретичних підходів до визначення поняття «ризик» [1–8]

Імовірність	Діяльність	Ситуація	Комплекс характеристик	Якісна ознака
імовірність (можливість) помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з кількома альтернативами [2]	діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якого є можливість якісно і кількісно оцінити ймовірність досягнення передбаченого результату, невдачі, відхилення від мети [4]	ситуація, коли мають місце невизначеність, конфлікт, наявна багатоваріантність, і коли одночасно не всі альтернативні варіанти однаковою мірою сприятливі. Ризик присутній і є складовим елементом будь-якої управлінської діяльності [5]	комбінація ймовірності події та її наслідків [3]	якісна ознака комплексної об'єктивно-суб'єктивної економічної категорії, що виражає можливість відхилення від наміченого, очікуваного результату [1]
ймовірність виникнення втрат, недотримання прибутків, небажаного розвитку середовища функціонування, відхилення від установлених цілей [3]	усвідомлення можливості небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [3]	об'єктивна реальність, яку необхідно враховувати під час планування діяльності в майбутньому [3]	комбінація трьох елементів: подія, пов'язана з діяльністю підприємства і яка впливає на нього, імовірність цієї події, наслідки, що унеможливають досягнення запланованих цілей і в остаточному підсумку позначаються на доходах підприємства [1]	якісна умова для здійснення дії з імовірнісними несприятливими наслідками, виражається в можливості отримання небажаного результату [6]
імовірність втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [3]				сутнісні характеристики: можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибрана альтернатива; імовірність досягнення бажаного результату; відсутність впевненості в досягненні поставленої мети; можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних з вибраною в умовах невизначеності, альтернативою [3]
як небезпека можливих втрат [3]				
невизначеність щодо можливих втрат [3]				
як можливість або загроза відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних [1]				

а саме: як загрози, фактора впливу або як певного якісного стану [1–8]. Так, за думкою А. С. Віннікова, небезпека — це можливість якоїсь негативної події, нещастя, катастрофи, нанесення збитків тощо, або стан, з якого будь-кому або будь-чому щось загрожує [7]. Таким чином, це обґрунтовує доцільність розглядати небезпеку як існуючу або потенційну можливість дії внутрішньої або зовнішньої загрози, вплив якої може завдати шкоди будь-якому суб'єкту чи об'єкту.

Рис. 1. Еволюція взаємозв'язків понять «ризик», «небезпека» і «загроза». Розроблено на основі літературних джерел [1; 3–8]

Результати аналізу існуючих теоретичних підходів до визначення поняття «загроза» дозволяють зазначити, що більшість авторів загрозу розглядають як вид, спосіб дестабілізуючого впливу, або ж як наслідки такого впливу [1–8]. Це обґрунтовує близькість за суттю понять «загроза» і «небезпека». Так, вони визначають причину імовірності погіршення стану суб'єкта чи об'єкта. Тому можна погодитися з Л. О. Пашнюк, яка зазначає, що загалом, загроза — це чинник, що створює значну небезпеку стійкому функціонуванню економічної системи [8]. Так, небезпека і загроза однопорядкові, проте кількісно різні поняття. Прояв небезпеки у вигляді реальних втрат слід розглядати як сигнал можливого переростання її в загрозу, якщо не будуть прийняті відповідні заходи.

Висновки. Таким чином, у ході дослідження було розкрито сутність понять ризику, небезпеки і загрози, запропонована систематизація теоретичних підходів до визначення поняття ризику за п'ятьма сутнісними категоріями, визначено взаємозв'язок досліджуваних понять у контексті забезпечення необхідного стану фінансово-економічної безпеки підприємства.

Література

1. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: навч. посіб. / М. І. Зубок., В. С. Рубцов, С. М. Яременко та ін. — К., 2012. — 226 с.
2. Кузьмін О. Є. Управління ризиками в інноваційній діяльності: навч. — метод. посібник / О. Є. Кузьмін, Н. Ю. Подольчак, Н. І. Подольчак. — Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. — 176 с.
3. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства / Мельник О. О. // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ». — 2011. — № 25. — С. 97–103.
4. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посіб. / Л. І. Донець. — К.: Центр навч. літ.-ри. — 2006. — 312 с.
5. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. — К.: КНЕУ, 2004. — 480 с.
6. Посохов І. М. Аналіз змісту поняття ризик і наукові підходи щодо визначення сутності ризику / І. М. Посохов // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ». — 2012. — № 5. — С. 101–108.
7. Винников А. С. Банк России и банковская безопасность / А. С. Винников // Регион. — 1997. — № 2. — С. 11–13.
8. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації / Л. О. Пашнюк // Вісник Київського нац. університету ім. Тараса Шевченка: сер.: Економіка. — 2013. — № 151 (10). — С. 93–97.

References

1. Zubok M. I. Ekonomichna bezpeka sub'yektiv pidpryemnyctva: navch. posib. / M. I. Zubok., V. S. Rubczov, S. M. Yaremenko та ін. — К., 2012. — 226 s.
2. Kuzmin O. E. Upravlinnia ryzykamy v innovacijnij diyalnosti: navch. — metod. posibnyk / O. Ye. Kuzmin, N. Yu. Podolchak, N. I. Podolchak. — Lviv: Vyd-vo Nac. un-tu «Lvivska politehnika», 2009. — 176 s.
3. Melnyk O. O. Systema zahroz ekonomichnoi bezpeky pidpryemstva / Melnyk O. O. // Sbornyk nauchnykh trudov «Vestnyk NTU «KhPI». — 2011. — № 25. — S. 97–103.
4. Donets L. I. Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiryuvannya: navch. posib. / L. I. Donets. — K.: Centr navch. lit.-ry. — 2006. — 312 s.
5. Vitlinskyi V. V. Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpryemnytstvi: Monohrafiia / V. V. Vitlinskyi, H. I. Velykoivanenko. — K.: KNEU, 2004. — 480 s.
6. Posokhov I. M. Analiz zmistu ponyattia ryzyk i naukovi pidkhody shchodo vyznachennia sutnosti ryzyku / I. M. Posokhov // Sbornyk nauchnykh trudov «Vestnyk NTU «XPI». — 2012. — № 5. — S. 101–108.
7. Vinnikov A. S. Bank Rossii i bankovskaia bezopasnost / A. S. Vinnikov // Region. — 1997. — # 2. — S. 11–13.
8. Pashniuk L. Zahrozy ekonomichnii bezpetsi pidpryemstva ta zasoby yikh neitralizacii / L. O. Pashniuk // Visnyk Kyivskoho nac. universytetu im. Tarasa Shevchenka: ser.: Ekonomika. — 2013. — № 151 (10). — S. 93–97.

Петренко Валентина Сергіївна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Квасова Ольга Петрівна

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

ОЦІНКА ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто основні завдання аналізу фінансового стану та основні групи показників, що характеризують фінансовий стан підприємств. Розглянуто напрями покращення фінансового стану підприємства.

В статье рассмотрены основные задачи анализа финансового состояния и основные группы показателей, характеризующих финансовое состояние предприятий. Рассмотрены направления улучшения финансового состояния предприятия.

The article discusses the basic tasks of financial analysis and major groups of indicators characterizing the financial condition of enterprises. Considered directions improvement of financial condition.

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкового господарства особливої важливості набуває оцінка та шляхи покращення фінансового стану підприємства. На багатьох підприємствах України поширеною причиною нестабільної діяльності та кризових явищ є незадовільна структура капіталу та нестача оборотних коштів. У таких випадках основним напрямком діяльності управлінського складу підприємства має бути розробка і впровадження ефективних заходів щодо поліпшення фінансового стану суб'єкта господарювання. Попередження розвитку негативних кризових явищ на підприємстві є можливим тільки за умови постійного забезпечення управлінського персоналу інформацією про поточний рівень показників фінансового стану.

Для оцінки фінансового стану підприємства розроблено безліч методик поглибленого аналізу та експрес-аналізу, які ґрунтуються на використанні абсолютних та відносних показників. Такі методики надають можливість виявити проблемні напрями в діяльності підприємства і досліджувати причини, які їх зумовили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню значення та особливостей оцінювання фінансового стану на підприємстві, а також шляхи його покращення присвячено ряд праць таких науковців, як: Аверіна М. Ю., Акоюн А. А., Шмалюк Л. І., Безбо-

родова Т. В., Бурковська А. В., Соловійов О. Ю., Ковалевська А. В. та ін.

Нестабільний стан економіки України обумовлює потребу для кожного суб'єкта господарювання шукати напрями підвищення ефективності своєї діяльності, що потребує знаходження нових дій направлених на подолання недоліків. Вважаємо, що проблемі покращення фінансового стану та пошуку шляхів виходу з кризи приділяється недостатня увага.

Мета статті. Метою статті є дослідження існуючих методик оцінки фінансового стану підприємства та висвітлення основних заходів щодо покращення існуючого фінансового стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій, присвячених питанням оцінки фінансового стану підприємств дає підстави визначити, що фінансовий стан підприємства характеризується сукупністю параметрів, які виражають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів підприємства. А його оцінка є необхідною умовою для ефективного управління підприємством, для розміщення та використання ресурсів підприємства.

Відмічено, що одним із напрямків вирішення проблем оцінки фінансового стану має бути своєчасне надання менеджерам організації достовірних даних про поточний реальний стан підприємства, які в повному обсязі висвітлюють існуючі проблеми. З іншої

сторони для прийняття ефективних управлінських рішень менеджери після внутрішнього аналізу отриманої інформації, повинні порівнювати її з аналогічними показниками подібних підприємств, зокрема конкурентів, адже порівняльний фінансовий аналіз підприємства відображає більш реальну картину про конкурентоздатність підприємства, а це за умов ринкової економіки має неабияке значення [2, с. 124].

Основні завданнями аналізу фінансового стану можна представити у вигляді рис. 1.

Необхідно відмітити, що оцінку фінансового стану можна об'єктивно здійснити не через один, навіть найважливіший, показник, а лише за допомогою комплексної системи показників, що детально й усебічно характеризують фінансовий стан підприємства.

До основних груп, що комплексно характеризують фінансовий стан підприємства можна віднести такі показники, табл. 1.

У ході аналізу фінансового стану підприємства можуть використовуватися найрізноманітніші прийоми, методи та моделі аналізу, їхня кількість та широта застосування залежать від конкретних цілей аналізу та визначаються його завданнями в кожному конкретному випадку [5, с. 164].

Необхідно відмітити, що найбільш поширеними є балансові методи і моделі, коефіцієнтна оцінка, рейтингова оцінка, інтегральна комплексна оцінка, оцінка ймовірності банкрутства на основі статистичних моделей. Нажаль всі існуючі методи мають свої пере-

ваги та недоліки, які повинні враховуватися при оцінці фінансового стану підприємства.

Показники оцінки фінансового стану підприємства мають бути такими, щоб усі ті, хто пов'язаний із підприємством економічними відносинами, могли одержати відповідь на запитання, наскільки надійне підприємство як партнер у фінансовому відношенні, а отже, прийняти рішення про економічну доцільність продовження або встановлення таких відносин з підприємством.

При оцінці фінансового стану доцільно використання не тільки традиційних методів та способів його діагностування, але й проведення комплексної оцінки фінансового стану господарюючих суб'єктів. Такий підхід на основі комплексної оцінки діяльності підприємства дає змогу одержати не лише підсумкові відомості рівня його роботи, а й формувати напрями підвищення ефективної діяльності підприємства, покращення його фінансового стану [4, с. 76].

Комплексна оцінка фінансового стану підприємства передбачає визначення економічного потенціалу суб'єкта, дає змогу забезпечити ідентифікацію його місця в конкурентних ринкових умовах. Оцінка майнового та фінансово-економічного стану підприємства створює необхідну інформаційну базу для прийняття різноманітних управлінських та фінансових напрямків виробничого розвитку, залучення чи здійснення інвестицій тощо [3, с. 5].

Так як багато вітчизняних підприємств перебувають у кризовому стані та мають незадовільний фінан-

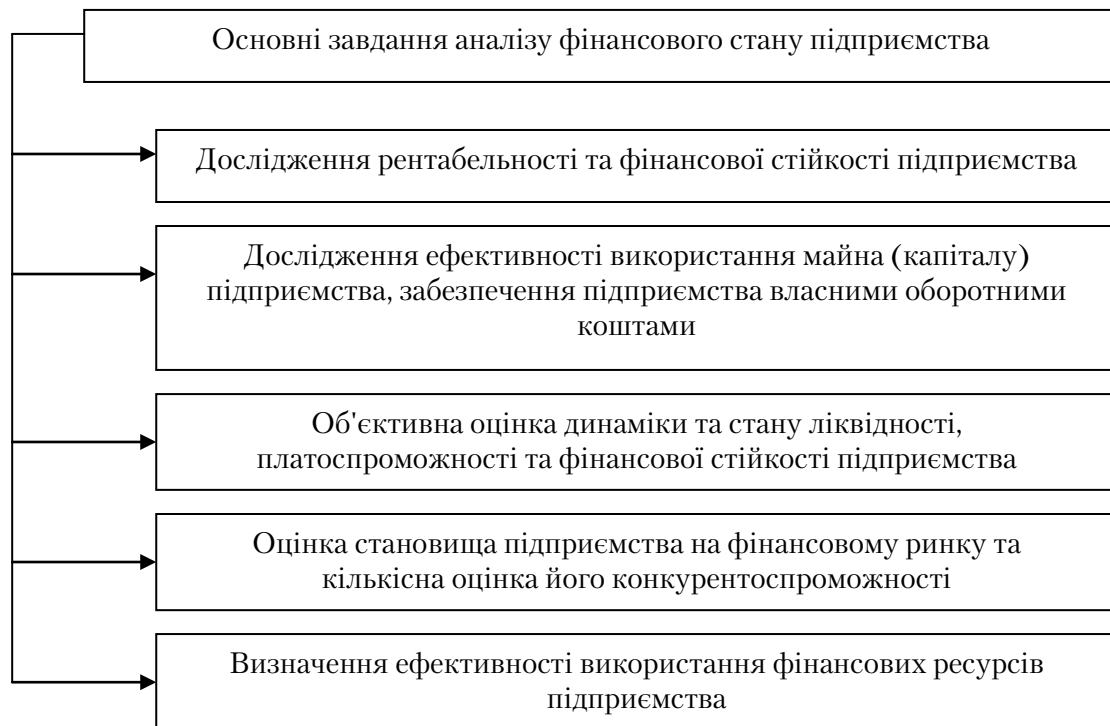

Рис. 1. Основні завданнями аналізу фінансового стану підприємства [Побудовано автором на основі [3]]

Таблиця 1

**Основні групи показників, що використовуються при оцінці фінансового стану підприємства
(Побудовано автором на основі [1])**

Групи показників	Характеристика
1	2
1. Показники майнового стану	Дають відомості про тенденції зміни структури фінансових ресурсів підприємства за певний період
2. Показники ліквідності	Зниження значення даних показників може вказувати про загальне погіршення ситуації стосовно забезпечення підприємства оборотними коштами і про необхідність серйозних заходів для управління ними
3. Показники фінансової стійкості	Відображають частку власного капіталу в загальній сумі фінансових засобів. Узагальнений показник фінансової стійкості підприємства займає вагоме значення серед інших показників фінансового стану підприємства, адже він відображає інтенсивність використання позикових засобів, рівень довгострокової стійкості підприємства без позикових засобів та ступінь залежності підприємства від короткострокових зобов'язань
4. Показники ділової активності	Дозволяють зробити висновок про ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів підприємства
5. Показники рентабельності	Характеризують фінансові результати і ефективність діяльності підприємства в цілому

совий стан, необхідно розглянути основні напрямки, що можуть позитивно виправити ситуацію та підвищити загальний фінансовий стан підприємств.

Першочерговим етапом у покращання фінансового стану українських підприємств є пошук оптимального співвідношення власного і позикового капіталу, яке б забезпечило мінімальний фінансовий ризик за максимальної рентабельності власного капіталу. Оптимізація ліквідності підприємства реалізується за допомогою оперативного механізму фінансової стабілізації – системи заходів, спрямованих, з одного боку, на зменшення фінансових зобов'язань, а з іншого, на збільшення грошових активів, що забезпечують ці зобов'язання [7, с. 134].

В умовах конкурентного середовища актуальності набуває оптимізація збутової політики підприємства. Підприємству необхідно активізувати політику в галузі маркетингу з метою просування своєї продукції, яка фактично за рахунок високої якості та ціни, нижчої від середньо галузевої є конкурентоспроможною.

Доцільно також звернути увагу на те, що для покращання свого фінансового становища виробники товарів та послуг повинні реалізовувати всю продукцію, що застоюється на складах. Для розширення ринків збуту підприємство може створити пункти роздрібної торгівлі. Це призведе до збільшення прибутку та збільшення оборотності капіталу. Впровадження цього проекту звичайно ж не вирішує існуючих фінансових проблем, але дозволить скоротити термін реалізації товару та прискорити розрахунки з кредиторами.

Ще одним напрямком покращання фінансового стану підприємства є збільшення грошових коштів на розрахунковому рахунку підприємства, що збільшить

коефіцієнт абсолютної ліквідності і дозволить підприємству брати довго- і короткострокові позики в банку для фінансування поточної діяльності, які видаються лише платоспроможним підприємствам, в яких коефіцієнт абсолютної ліквідності відповідає нормі. Збільшення грошових коштів можна забезпечити за рахунок реалізації зайвих виробничих і невиробничих фондів, здачі їх в оренду.

Наступним напрямком покращання фінансового стану підприємства може стати виробництво і розробка нових видів продукції, яка зацікавить споживачів, а також отримання ліцензій на виробництво «ходових» товарів, що дасть змогу стабілізувати і покращити фінансовий стан підприємства.

Слід відмітити, що фінансовий стан підприємства не може бути стійким, якщо воно не отримує прибутку у розмірах, що забезпечують необхідний приріст фінансових ресурсів, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази підприємства та їх соціальної сфери.

Пошук резервів, які можуть бути використані для покращання фінансового стану підприємства, проводиться шляхом ґрунтовного аналізу всіх складових його діяльності [1, с. 94].

Система заходів для підтримки фінансового стану на високому рівні повинна передбачати:

- постійний моніторинг зовнішнього і внутрішнього станів підприємства;
- розробку заходів із зниження зовнішньої вразливості підприємства;
- розробку підготовчих планів при виникненні проблемних ситуацій, здійсненні попередніх заходів для їхнього забезпечення;

- впровадження планів практичних заходів при виникненні кризової ситуації, прийняття ризикових і нестандартних рішень у випадку відхилення розвитку ситуації;
- координацію дій всіх учасників і контроль за виконанням заходів та їхніми результатами [6, с. 59].

Саме за таких умов можна забезпечити систему моніторингу кожної із складових позитивного фінансового стану підприємств, яка змогла б надати можливість оптимізувати її відповідно до перспектив розвитку.

Висновки. Фінансовий стан підприємства — це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів.

Аналіз фінансового стану підприємства дає якісну та кількісну інформацію про його діяльність, яка необхідна для багатьох суб'єктів ринку. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства передбачає визначення економічного потенціалу суб'єкта, дає

зможу забезпечити ідентифікацію його місця в конкурентних ринкових умовах.

Заходи, спрямовані на покращання фінансового стану підприємства, можуть містити в собі: вивчення попиту на продукцію, що випускається, з метою розширення ринку; аналіз складових собівартості продукції і визначення шляхів її зниження; збуту переорієнтації на випуск іншої продукції; виявлення наднормативних запасів матеріальних цінностей для залучення їх в господарський оборот або реалізації; вивчення руху дебіторської заборгованості з метою її зменшення; вивчення можливості одержання довгострокових кредитів; аналіз складових короткострокової дебіторської заборгованості і можливості її зменшення; аналіз складових першочергових платежів із прибутку з метою недопущення нераціональних виплат; контроль за фінансовим станом підприємства і дотриманням виробленої фінансової стратегії.

Перспективою подальших досліджень може стати пошук більш ґрунтовних напрямів покращання фінансового стану вітчизняних підприємств, вирішення проблем здійснення комплексного аналізу фінансового стану.

Література

1. Аверіна М. Ю. Аналіз та оцінка фінансового стану підприємства: шляхи покращання М. Ю. Аверіна // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 9. — С. 92–100.
2. Акоюн А. А., Шмалюк Л. І. Основні проблеми оцінки фінансового стану підприємства [Текст] / А. А. Акоюн, Л. І. Шмалюк // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. — 2010. — № 25— С. 123–128.
3. Безбородова Т. В. Сутність та необхідність аналізу фінансового стану // Економіка. Управління. Інновації. Випуск № 1 (11) — 2014. — С. 1–7.
4. Бурковська А. В., Соловійов О. Ю. Комплексний підхід до оцінки фінансового стану підприємства [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/073.pdf>.
5. Ковалевська А. В. Критичний аналіз методів оцінки фінансового стану підприємства // БізнесІнформ. — № 3. — 2012. — С. 163–169.
6. Конєва Н. О., Шаповалова І. О. шляхи покращання фінансового стану підприємств [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/16_13.pdf.
7. Рудницька О. М., Біленська Я. Р. Шляхи покращання фінансового стану українських підприємств / Рудницька О. М., Біленська Я. А. // Вісник «Логістика», Львів: Вид-во НУ ЛП, 2009. — № 649 — С. 132–138.

Полчанінова Ірина Леонідівна

к.е.н., доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Передерій Марія Ігорівна

студент

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Полчанинова Ирина Леонидовна

к.э.н., доцент кафедры туризма и гостиничного хозяйства

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Передерий Мария Игоревна

студент

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Polchaninova Irina L.

PhD, Associate professor of Department of Tourism and Hospitality Management

O.M. Beketov National University of Urban Economy

Perederyi Maria I.

student

O.M. Beketov National University of Urban Economy

**АНАЛІЗ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ
ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ**

**АНАЛИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА**

**ANALYSIS OF FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE RESORT ENTERPRISES
OF KHARKIV REGION**

Анотація. Систематизовано основні чинники, що впливають на розвиток санаторно-курортних підприємств. Визначено рівень впливу даних факторів на діяльність найбільших оздоровниць Харківського регіону.

Ключові слова. Санаторно-курортне підприємство, фактори розвитку, конкурентоспроможність.

Аннотация. Систематизированы основные факторы, влияющие на развитие санаторно-курортных предприятий. Определен уровень влияния данных факторов на деятельность крупнейших здравниц Харьковского региона.

Ключевые слова. Санаторно-курортное предприятие, факторы развития, конкурентоспособность.

Summary. Systematized the main factors influencing the development of spa businesses. The level of influence of these factors on the activities of major resorts Kharkov region.

Keywords. Resort enterprise, factors of development, competitiveness.

В умовах трансформаційної економіки та зміни соціально-політичної ситуації відбуваються значні зміни в організаційно-економічному забезпеченні функціонування санаторно-курортних підприємств, виникають нові форми та методи ведення бізнесу, упроваджуються нові показники, що сприяє

підвищенню якості прийнятих управлінських рішень у сфері забезпечення стійкого функціонування санаторно-курортних підприємств [1]. Підвищенню ефективності діяльності санаторно-курортних підприємств сприяє розроблення сучасних науково обґрунтованих технологій управління економічними процесами

і інноваційний підхід до організаційної перебудови санаторно-курортних закладів. Такі концепції базуються на оцінках ситуації та прогнозах варіантних сценаріїв розвитку. Прогнозування орієнтирів, тенденцій розвитку та впливу на санаторно-курортні підприємства інституційних і економічних реформ дає змогу визначити пріоритети в інвестиційних програмах і розбудові регіональної інфраструктури. Слід визначити, що категорія «розвиток» й «механізм управління» в використанні їх до проблематики регіонального санаторно-курортного комплексу є недостатньо чітко визначені, а сама практика проведення реформаційних змін потребує більшої уваги науковців і фахівців. З огляду на це, виявлення та систематизація факторів впливу на розвиток санаторно-курортних закладів є стабільно актуальним і затребуваним практикою завданням.

До теперішнього часу глибоко опрацьовані питання управління сталим регіональним розвитком, сформувалася вітчизняна загальноекономічна теорія управління соціально-економічними системами. Проблеми сталого регіонального розвитку, а також формування стратегій туристично-рекреаційних комплексів як соціально-економічних систем досліджувалися у працях В. М. Бабаєва, М. Борушак, П. В. Гудзь, Т. І. Ткаченко, О. І. Гулич, Л. С. Гринів, Н. М. Герасимчук, С. Ю. Цьохла, І. М. Писаревського, Л. М. Черчик та ін. Актуальним є застосування положень сучасної теорії управління до розробки стратегій розвитку санаторно-курортних підприємств, відповідно принципам сталого розвитку регіонів України.

Мета роботи полягає у виявленні основних чинників середовища, що впливають на розвиток санаторно-курортних підприємств Харківського регіону.

«Розвиток» у вираженні сутності цього терміна розуміють як вищий тип руху до нового стану та нової якості, спосіб прогресивних змін, процес освоєння масштабу, різновидів інновацій і незворотних змін [2]. Головне в розвитку не кількісні зміни обсягу, а якісні зміни складу, структури, базових характеристик [3].

Санаторно-курортний сектор постійно зазнає впливу різних факторів зовнішнього середовища, змінюються вимоги самих клієнтів до умов проживання та якості сервісу і це потребує від організаторів санаторно-курортної справи впровадження змін, пошуку новацій, оптимізації економічної діяльності, планування розвитку [4]. Одні з цих питань прості й відкриті, інші — складні, невиявлені, з глибоким стратегічним змістом. Таким чином, сьогоднішня відображається в конкретних результатах, а майбутнє потребує особливої інформації й особливої технології для прогнозування.

Станом на 1 січня 2015 року на території Харківського регіону було зареєстровано 96 спеціалізованих закладів розміщення, серед яких: 15 санаторіїв, а 6 з них —

дитячих, 6 санаторіїв — профілакторіїв, 1 будинок відпочинку, 52 бази відпочинку та 1 оздоровчий заклад короткострокового перебування. Загальна площа, що займають спеціалізовані заклади — 193,5 кв.м., у місяць максимального розгортання мають 10,3 тис. ліжок [2]. У Харківському регіоні функціонують чотири основні оздоровниці, три з яких місцевого значення, це санаторії: «Високий», «Роца» в Харківському районі; «Ялинка» в Зміївському районі і курорт державного значення «Березовські мінеральні води» в Дергачівському районі.

Зазначені санаторно-курортні підприємства функціонують в умовах постійної зміни внутрішніх та зовнішніх факторів розвитку, тому саме можливості адекватно і своєчасно реагувати на ці зміни й підтримувати відповідність між внутрішнім економічним потенціалом і зовнішнім середовищем визначають рівень адаптації підприємств та результативність їх діяльності.

На рис. 1 згруповано фактори макрооточення санаторно-курортних підприємств Харківського регіону.

У результаті аналізу особливостей середовища й одержання даних про чинники, які становлять небезпеку або відкривають нові можливості для підприємств, встановлюється рівень їх впливу на діяльність об'єктів дослідження. Для розрахунків за допомогою експертів визначено значущість кожного з чинників (в частках одиниці від загального впливу групи чинників), потім група експертів виставляла оцінку кожному чиннику (виходячи із ступеня важливості для діяльності підприємства кожного з чинників). Шляхом обчислення сукупного показника ступеня значущості на оцінку кожного чинника визначено ступінь впливу окремого чинника на конкурентні переваги підприємства. У результаті підсумовування одержаних результатів за кожною групою чинників визначено показник сили або слабкості підприємства в конкурентній боротьбі та показник сумарного впливу чинників.

Аналіз чинників зовнішнього середовища вказаних підприємств відображено в табл. 1. Встановлено, що найсильніший вплив на діяльність підприємств мають такі чинники, як можливості розширення ринку санаторно-курортного обслуговування в Україні та здатність до інноваційного розвитку.

Сумарні оцінки впливу можливостей розвитку досліджуваних підприємств коливаються в межах від 4,49 («Бермінводи») до 1,59 («Ялинка»). Це свідчить про неоднозначні тенденції розвитку підприємств, обумовлені впливом зовнішнього середовища.

Найбільшими серед загроз, які можуть вплинути на діяльність підприємств, є зростання інфляції, неплатоспроможність споживачів та недостатня підтримка державою національного виробника. Найбільш несприятлива ситуація склалася для «Ялинка», оцінка загроз дорівнює 4,61.

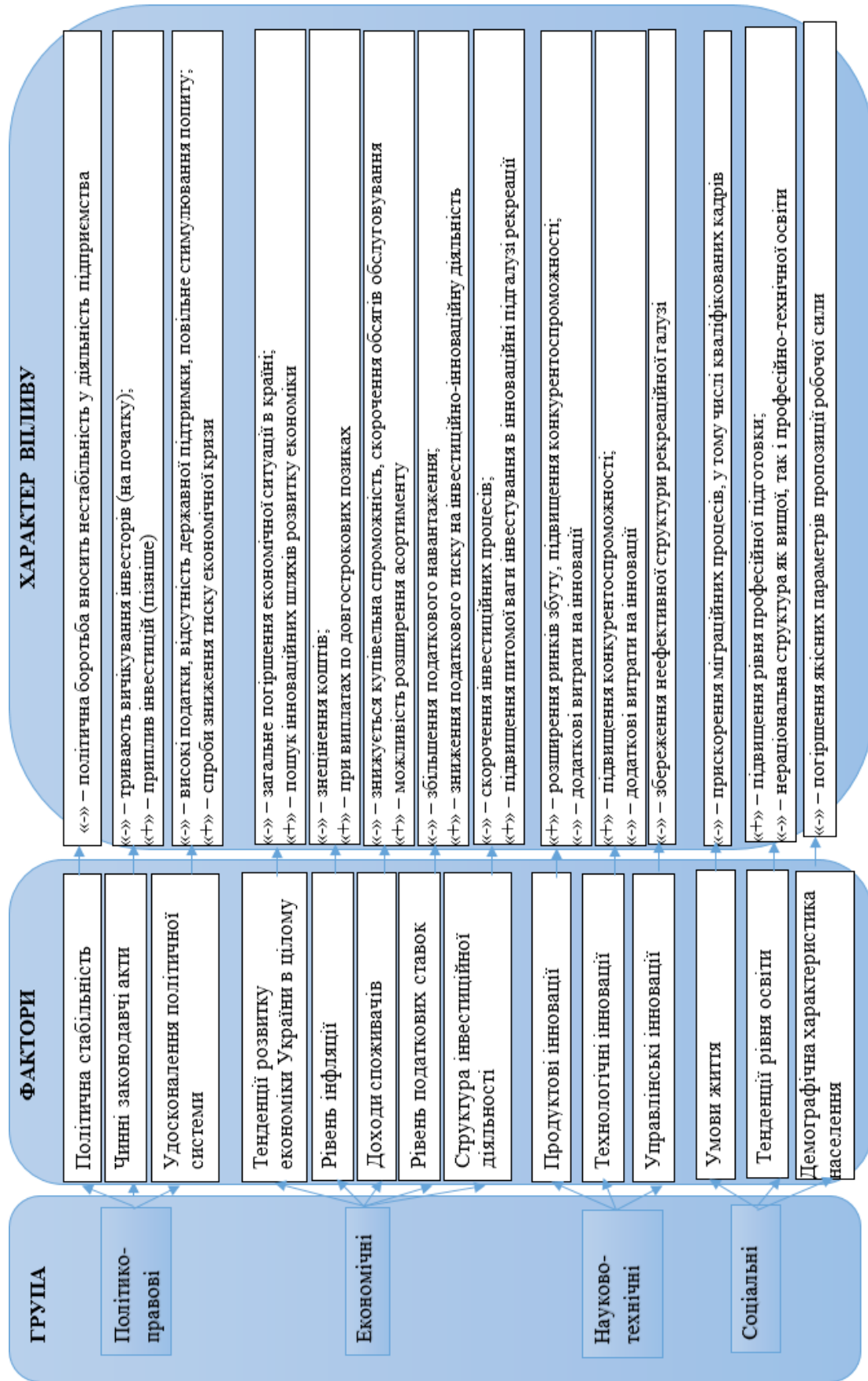

Рис. 1. Фактори макросередовища санаторно-курортних підприємств Харківського регіону
Примітка: розроблено авторами

Таблиця 1

Аналіз впливу факторів на діяльність санаторно-курортних підприємств

Показники	«Високий»		«Роца»		«Ялинка»		«Берміводи»		
	Коефіцієнт впливу	Оцінка	Коефіцієнт впливу	Оцінка	Коефіцієнт впливу	Оцінка	Коефіцієнт впливу	Оцінка	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Можливості:									
- збільшення кількості рекреантів	0,30	5	1,50	5	1,50	5	1,50	5	1,50
- можливість інноваційного розвитку	0,20	x	x	4	0,80	x	x	5	1,00
- можливість придбання нового устаткування	0,16	1	0,16	3	0,48	x	x	4	0,64
- здатність розширення ринку через порівняно низьку якість послуг конкурентів	0,14	x	x	3	0,42	x	x	4	0,56
- можливість розширення асортименту	0,07	2	0,14	2	0,14	1	0,07	5	0,35
- можливість виходу на зарубіжні ринки збуту	0,06	x	x	3	0,18	x	x	4	0,24
- можливість застосування нових технологій	0,05	x	x	3	0,15	x	x	4	0,20
- можливість отримання державних коштів для реалізації оздоровчих та реабілітаційних програм	0,02	x	x	x	x	1	0,02	x	x
Усього	1,00		1,80	3,67		1,59		4,49	
Загрози:									
- зростання інфляції	0,15	5	0,75	4	0,60	5	0,75	3	0,45
- неплатоспроможність споживачів	0,15	2	0,30	4	0,60	5	0,75	3	0,45
- незначна підтримка державою	0,15	2	0,30	5	0,75	5	0,75	2	0,30
- зниження сукупного попиту	0,10	2	0,20	4	0,40	5	0,50	4	0,40
- вихід на ринок нових конкурентів із нижчими витратами	0,07	x	x	2	0,14	4	0,28	2	0,14
- високе податкове навантаження	0,06	4	0,24	1	0,06	5	0,30	1	0,06
- висока вартість кредитів	0,05	3	0,15	2	0,10	4	0,20	1	0,05
- недостатні обсяги інвестицій у галузь	0,05	1	0,05	4	0,20	5	0,25	2	0,10
- недосконале законодавство	0,05	1	0,05	1	0,05	3	0,15	1	0,05
- освоєння нових провідних технологій конкурентами	0,04	x	x	2	0,08	3	0,12	2	0,08
- підвищення обсягів обслуговування конкурентами	0,03	1	0,03	1	0,03	5	0,15	2	0,06
- вузька спрямованість основної діяльності, що підвищує залежність від споживача	0,03	4	0,12	4	0,12	4	0,12	1	0,03
- посилення екологічних вимог	0,03	3	0,09	3	0,09	4	0,12	2	0,06
- високі бар'єри виходу на окремі ринки	0,02	x	x	2	0,04	4	0,08	1	0,02
- залежність від кредиторів, висока вірогідність невиконання вчасно боргових зобов'язань	0,01	2	0,02	2	0,02	5	0,05	1	0,01
- зростаюче підвищення стандартів якості (особливо для іноземних споживачів)	0,01	x	x	2	0,02	4	0,04	1	0,01
Усього	1,00		2,30	3,30		4,61		2,26	

Примітка: розроблено авторами

Майже в два рази нижчі загрози зовнішнього середовища для ДП «Клінічний санаторій «Бермінводи» (2,26) і ДП «Клінічний санаторій «Високий» (2,30). Сумарний вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємств є невисоким (6,20–6,97), за винятком ДП «Клінічний санаторій «Високий». Відносно невисока залежність цього підприємства від зовнішнього середовища пояснюється специфікою його діяльності.

Сукупний аналіз чинників, що впливають на конкурентні переваги підприємств, свідчить, що ДП «Клінічний санаторій «Роцца» і ДП «Клінічний санаторій «Бермінводи» здатні конкурувати на ринку санаторно-курортних послуг, але для більш успішного функціонування в довгостроковій перспективі необхідно постійно проводити роботу для підтримки сильних сторін і усунення наявних слабких сторін (або зниження ступеня їх впливу). У той же час необхідно безперервно відстежувати зміни зовнішнього середовища й адекватно реагувати на появу нових можливостей і загроз, що впливають на діяльність підприємств [6]. Аналіз середовища ДП «Клінічний санаторій «Ялинка» вказує на досить сильний вплив зовнішніх загроз і слабких сторін на конкурентоспроможність підприємства. Розглянувши основні переваги і проблеми досліджуваних підприємств, варто звернути увагу на

те, що хоча вони мають багато спільного (галузева приналежність, територіальне розташування тощо), динаміка їх розвитку кардинально протилежна. Це зумовлено, в першу чергу, їх організаційною структурою, бо саме структура суб'єкта господарювання має забезпечити взаємодію із зовнішнім середовищем та ефективно вирішення основних завдань розвитку підприємства.

Висновки. Систематизовано фактори зовнішнього середовища, що певною мірою обумовлюють розвиток санаторно-курортних підприємств.

За результатами аналізу зовнішнього середовища одержано дані про фактори, які становлять небезпеку або відкривають нові можливості для санаторно-курортних підприємств; визначено рівень їх впливу на діяльність об'єктів дослідження. Через підсумовування одержаних результатів за кожною групою чинників визначено показники, що уможливають подальший розвиток підприємства або є загрозами в конкурентній боротьбі. Сукупний аналіз чинників, які впливають на конкурентні переваги підприємств, засвідчив, що лише два підприємства із чотирьох (ДП «Клінічний санаторій «Роцца» і ДП «Клінічний санаторій «Бермінводи») мають конкурентні переваги на ринку санаторно-курортних послуг Харківського регіону.

Література

1. Цьохла С. Ю. Стратегія економічного розвитку курортно-рекреаційної сфери: автореф. дис. д-ра екон. наук 08.00.03 / С. Ю. Цьохла / Донецький національний університет економіки й торгівлі ім. М. М. Туган-Барановського. — Донецьк, 2009. — 28 с.
2. Новейший философский словарь: Энциклопедия // сост. А. А. Грицанов. — Минск: Скаун, 1998. — 896 с.
3. Туризм і місто: аналіз проблем, тенденцій та моделювання розвитку: монографія / [В. В. Абрамов та ін.]; за ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х.: ХНАМГ, 2012. — 208 с.
4. Гулич О. І. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і курортних центрів / О. І. Гулич, Л. С. Гринів, Н. М. Герасимчук / НАН України, ІРД — Львів. 2007. — 52 с.
5. Колективні засоби розміщування в Україні в 2014 р.: Статистичний бюлетень. — К.: Державний комітет статистики України, 2015. — 200 с.
6. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т. І. Ткаченко. — 2-ге вид., випр. та доповн. — К.: КНТЕУ, 2009. — 463 с.

Гавриленко Тетяна Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства

Прядун Євгенія Анатоліївна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Гавриленко Татьяна Владимировна

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия

Прядун Евгения Анатольевна

студентка

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Havrylenko T.

*Ph.D. in Economics, Associate Professor of
Department of Enterprise Economics*

Priadun Y.

student

Kyiv National University of Technologies and Design

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КРИЗИ

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КРИЗИСА

ANTICRISIS MANAGEMENT AS AN INSTRUMENT OF CRISIS PREVENTION

Анотація. Досліджено теоретичні питання створення системи антикризового менеджменту підприємства.

Ключові слова: криза, антикризовий менеджмент, підприємство.

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы создания системы антикризисного менеджмента предприятия.

Ключевые слова: кризис, антикризисный менеджмент, предприятие.

Summary. The theoretical aspects of establishing a system of anticrisis management are investigated.

Key words: crisis, anticrisis management, enterprise.

З плином останніх десятиріч, в результаті ескалації нестабільності в області політики та макроекономіки, навіть серед високорозвинених країн зі звично сталим станом економіки, виникло помітне ускладнення умов діяльності всіх суб'єктів господарювання під впливом підвищення рівня невизначеності у зовнішньому середовищі. Саме ці умови спричинили підвищення уваги до такого явища, як криза окремої організації. У зв'язку з цим збільшилося число досліджень, як українських, так і зарубіжних вчених цієї галузі. Діяльність підприємства за умов кризи розглядається в роботах таких авторів, як Лігоненко Л. О., Ткаченко А. М., Терещенко О. О., Хемфріс К., Гренц Т., Б. Петтерсон, П. Самуельсон, та ін.

Під кризою мають на увазі фазу розбалансованості діяльності підприємства, яка характеризується об-

меженими можливостями впливу на його відносини, а проявом кризових явищ у господарській діяльності підприємства найчастіше є суттєве погіршення структури капіталу і платоспроможності під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Науковці, які здійснюють аналіз проблем криз, кажуть про схожість їхніх характеристик. Так, до основних проявів криз можна зарахувати: виникнення проблем великого значення або появи серйозних загроз для існування підприємства, різке зростання ризиків для компанії, швидкий і непередбачуваний розвиток ситуації, хаотичний характер подій, потребу в застосуванні надзвичайних управлінських заходів [1].

Антикризовий менеджмент наразі є актуальною економічною концепцією. Об'єктивність впровадження цього виду управління в процесі господарювання під-

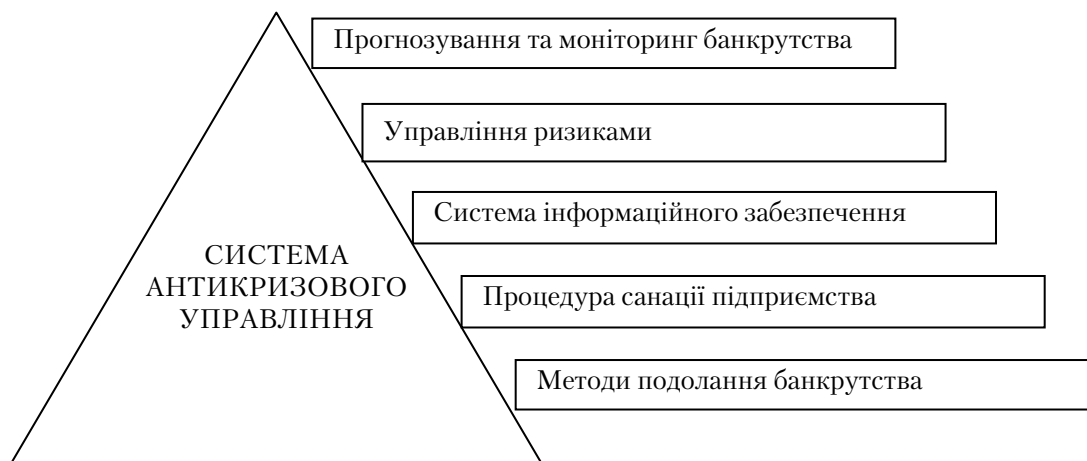

Рис. 1. Складові системи антикризового управління [4]

приємств та організацій зумовлюється поширенням кризових явищ вітчизняної економічної системи. З огляду на це, останнім часом відбувається активізація теоретичних розробок суті та змісту антикризового менеджменту. При дослідженні явища антикризового управління слід спершу ознайомитися із суттю цього терміну.

Антикризовий менеджмент – система, спрямована на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для їх своєчасного подолання з метою забезпечення виживання і відновлення життєздатності суб’єкта господарювання, недопущення виникнення ситуації його банкрутства [2].

У своїх доробках Гук О. В. пропонує виділяти п’ять елементів системи антикризового менеджменту: прогнозування та моніторинг банкрутства, управління

ризиками, систему інформаційного забезпечення, процедуру ліквідації підприємства та методи подолання банкрутства (рис. 1) [4].

Процеси антикризового менеджменту мають здійснюватись на засадах цілеспрямованості, актуальності прийнятих рішень, їхньої адаптованості до етапу життєвого циклу підприємства. Головною метою антикризового менеджменту є погодженість та координування дій всіх підрозділів підприємства, забезпеченні можливостей для їхньої ефективної роботи. Окрім цього, при здійсненні антикризового менеджменту необхідно брати до уваги фазу, на якій знаходиться розвиток теорії та практики управління, механізм запобігання та виходу з кризових ситуацій [3]. З огляду на це, процес антикризового менеджменту, можна схематично зобразити на рис. 2.

Рис. 2. Фази процесу антикризового менеджменту [3]

Перша фаза передбачає підбір робочої групи, розробку плану графіка, формування інформаційної бази, необхідної для розробки антикризової програми. Друга фаза означає діагностику і прогнозування кризових явищ, оцінку параметрів кризи: створення зворотного зв'язку для вивчення розвитку кризи. Третя фаза включає опрацювання версій і гіпотез щодо шляхів подолання кризового стану. Четверта фаза означає уточнення антикризової моделі управління. В рамках п'ятої фази відбувається моніторинг зовнішніх і внутрішніх чинників, який ґрунтується на розумінні того, що зовнішні загрози з боку держави, конкурентів і злочинних угруповань — найнебезпечніші, і можуть визначити повне руйнування антикризових заходів та їхніх результатів.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що основними шляхами для виходу з кризової ситуації можуть стати:

- зміцнення бюджетної дисципліни, поліпшення управління фінансовими потоками;
- створення системи маркетингового управління;
- впровадження інновацій в усіх сферах господарювання;

- створення нових і трансформація існуючих форм управління;
- санація підприємств, реструктуризація, реінжиніринг підприємств;
- банкрутство підприємства як метод пошуку ефективного власника.

Отже, антикризове управління крім нейтралізації кризових явищ повинно упереджувати їх виникнення через внутрішньогосподарський механізм, а саме — систему раннього упередження і реагування.

Таким чином, можна зробити висновок, що антикризовий менеджмент є мікроекономічною категорією і відображає відносини, що складаються на рівні підприємства при його оздоровленні. У зв'язку з цим, під антикризовим менеджментом розуміють сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур стосовно до конкретного підприємства.

Процес антикризового менеджменту означає систему управлінських заходів щодо діагностики, упередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та причин їх виникнення на всіх рівнях економіки.

Література

1. Штангрет А. М. Антикризове управління підприємством: Підручник. — Львів: Українська академія друкарства, 2008. — 396 с.
2. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: Підручник. — К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2005. — 824 с.
3. Іванюта С. М. «Антикризове управління підприємством». — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 288 с.
4. Гук О. В. Елементи системи запобігання банкрутству машинобудівних підприємств/ Вісник НУ «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. — № 647. — 2009.

Чаленко Надія Володимирівна

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Київський національний університет технологій та дизайну*

Рябчун Антон Володимирович

*магістр кафедри фінансів
Київський національний університет технологій та дизайну*

Чаленко Надежда Владимировна

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Рябчун Антон Владимирович

*магистр кафедры финансов
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Chalenko N. V.

*PhD, associate professor, assistant professor of finance
Kyiv National University of Technology and Design*

**НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ПІДПРИЄМСТВА
НЕДОБРОСОВЕСТНАЯ КОНКУРЕНЦИЯ КАК УГРОЗА
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ
UNFAIR COMPETITION AS A THREAT FINANCIAL AND ECONOMIC
SECURITY ENTERPRISE**

Анотація. В статті розглянуто теоретичні підходи до недобросовісної конкуренції як загрози фінансово-економічній безпеці підприємства. Проаналізовано види та форми недобросовісної конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, недобросовісна конкуренція, фінансово-економічна безпека, підприємство, форми, методи.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические подходы к недобросовестной конкуренции как угрозе финансово-экономической безопасности предприятия. Проанализированы виды и формы недобросовестной конкуренции.

Ключевые слова: конкуренция, недобросовестная конкуренция, финансово-экономическая безопасность, предприятие, формы, методы.

Abstract. This paper considers theoretical approaches to the threat of unfair competition as the financial and economic security of the enterprise. Analyzed the types and form of unfair competition.

Keywords: competition, unfair competition, financial and economic security, enterprise forms, methods.

Актуальність теми. Однією з умов модернізації вітчизняної економіки є забезпечення розвитку підприємств, створення умов для їх конкурентоздатності не тільки на внутрішніх, а й на міжнародних ринках. Зважаючи, що 80% ВВП в Україні формують підприємства приватної форми власності,

стає зрозумілим, що процеси модернізації української економіки повинні утворювати сприятливі умови для розвитку вітчизняної підприємницької діяльності.

Сучасна ринкова економіка являє собою складний механізм, який формується з великої кількості різноманітних виробничих, комерційних, фінансових та

інформаційних структур, вони взаємодіють у системі правових норм бізнесу, що формують ринок. Конкуренція є ключовим поняттям, що виражає сутність ринкових відносин і є центром всієї системи ринкового господарства.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки сучасних підприємств є досить актуальним питанням в сучасних умовах господарювання, так як недобросовісна конкуренція є загрозою нормального функціонування і розвитку підприємств. Для протидії і боротьби з різного роду загрозами необхідним є формування системи фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо проблематики фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання розглядаються в наукових роботах як українських, так і зарубіжних науковців, а саме: О.В. Ареф'єва [3], О.О. Бакалінської [4], Т.Г. Васильціва[5], І.В. Гейця, А. Єпіфанова, М. Єрмошенка, Н. Реверчука, В. Сенчагова, В. Шлемка та інших.

Мета статті. Метою статті є узагальнення наукових підходів щодо сутності конкуренції в системі управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

Виклад основного матеріалу. Створення сприятливого та передбачуваного економічного середовища для розвитку суб'єктів господарювання є невід'ємною компонентою соціально-економічного розвитку України, пріоритетною функцією органів державного управління в умовах ринкової економіки, реалізація якої потрібна для демократизації суспільства, формування безпечного конкурентного середовища.

Загрози в діяльності суб'єктів господарювання висувають нові вимоги до побудови та організації діяльності систем їх безпеки. Рівень фінансово-економічної безпеки характеризує здатність суб'єктів господарювання протистояти їй загрозам або усувати збитки від негативних впливів на різноманітні аспекти безпеки [5, с. 24].

Фінансово-економічна безпека підприємства — це стан захищеності його ресурсів та інтелектуального потенціалу від наявних та потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування, який характеризується високими фінансовими показниками діяльності та перспективою економічного розвитку в майбутньому [3, с. 99].

Основними причинами виникнення загроз фінансово-економічній безпеці можуть бути: недостатня адаптація окремих суб'єктів господарювання до постійно мінливих умов ринку; загальна неплатоспроможність суб'єктів господарювання; зростаюча злочинність; споживчий менталітет значної кількості громадян; низький рівень трудової дисципліни та відповідальності працівників; недостатнє правове ре-

гулювання певних видів діяльності; низький професійний рівень частини керівного складу і працівників; недобросовісна конкуренція та ін.

Конкуренція — органічний елемент функціонування ринку. Поза ринком практично неможлива здорова економічна конкуренція, а без використання й розвитку механізму конкуренції неможливі ринкова рівновага і повноцінний ринок. Однак змагання у середовищі суб'єктів господарювання за споживчий попит на ринку може здійснюватися як добросовісно, так і такими методами суперництва, що завдають шкоди споживачам, конкурентам і суспільству загалом [4, с. 111].

Конкуренція являє собою боротьбу різних суб'єктів господарювання для досягнення цілей. Такий вид економічних відносин, як конкуренція, існує тоді, коли виробники товарів виступають як самостійні, незалежні суб'єкти. Їхня залежність пов'язана тільки з кон'юктурою ринку, бажанням виграти у конкурентів позиції у виробництві та реалізації своєї продукції.

Конкуренція — це адекватна ринку форма економічного суперництва. Таким чином, як економічна категорія, конкуренція виявляється, перш за все, як суперництво між учасниками ринкового середовища за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів.

Уперше термін «недобросовісна конкуренція» був ужитий у Франції на початку XIX століття, хоча саме це явище виникло набагато раніше — з моменту формування ринкових відносин [8, с. 92].

Законодавці та практики під недобросовісною конкуренцією розуміють конкуренцію, що суперечить чесній поведінці в промисловості та торгівлі. Деякі автори кваліфікують як недобросовісну конкуренцію будь-які дії, що складаються у використанні обманних засобів в економічному суперництві [6, с. 63].

Прагнення підприємців досягти певних переваг у підприємницькій діяльності зі значно меншими витратами, ніж за умов добросовісної конкуренції, стає причиною появи так званої недобросовісної конкуренції.

В Україні недобросовісна конкуренція є особливим видом порушення конкурентного законодавства. До неї відповідно до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» відносять будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності [2].

Недобросовісна конкуренція завдає шкоди як споживачам, так і ринку. На конкурентному ринку споживачі мають змогу ознайомитися з перевагами та недоліками товарів, що пропонуються, і вибрати ті, що можуть повністю задовольнити їхні потреби. Ідеальне становище на ринку — це наявність реклами та можливість для споживача об'єктивно оцінити продукцію та прийняти усвідомлене рішення стосовно купівлі.

Рис. 1. Форми недобросовісної конкуренції [згруповано автором на основі 7, 9]

Основні форми недобросовісної конкуренції подані на рис. 1.

Розглянемо детальніше деякі з них:

- неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки — використання без дозволу уповноваженої на те особи чужого імені, фірмового найменування, знаків для товарів і послуг, інших позначень, а також рекламних матеріалів, упаковки товарів, назв літературних, художніх творів, періодичних видань, зазначень походження товарів, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта, який має пріоритет на їх використання;
- копіювання зовнішнього вигляду виробу — відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого господарюючого суб'єкта і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого господарюючого суб'єкта;
- неправомірне використання товару іншого виробника — введення у господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи;
- порівняльна реклама — реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого господарюючого суб'єкта;
- дискредитація господарюючого суб'єкта — поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи

діяльністю господарюючого суб'єкта, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації господарюючого суб'єкта;

- купівля-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом — купівля-продаж одних товарів, виконання робіт, надання послуг за умови купівлі-продажу інших товарів, виконання робіт, надання послуг, не потрібних споживачу;
- схилення до бойкоту господарюючого суб'єкта — спонукання конкурентом іншої особи, безпосередньо або через посередника, до відмови від встановлення договірних зв'язків із цим господарюючим суб'єктом;
- схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника) — спонукання постачальника конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, до надання постачальником конкуренту покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником) без достатніх на те підстав;
- схилення господарюючого суб'єкта до розірвання договору з конкурентом — чинене з корисливих мотивів або в інтересах третіх осіб спонукання господарюючого суб'єкта — учасника договору до невиконання або виконання неналежним чином договірних зобов'язань перед цим конкурентом шляхом надання або пропонування господарюючому суб'єкту — учаснику договору, безпосередньо або через посередника, матеріальної винагороди, компенсації чи інших переваг [7, с. 162];

- підкуп працівника постачальника — надання або пропонування йому конкурентом покупця (замовника), безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових або немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником постачальника службових обов'язків, що впливають з укладеного чи пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом покупця (замовника) певних переваг перед покупцем (замовником);
 - підкуп працівника покупця (замовника) — надання або пропонування йому конкурентом постачальника, безпосередньо або через посередника, матеріальних цінностей, майнових чи немайнових благ за неналежне виконання або невиконання працівником покупця (замовника) службових обов'язків, що впливають з укладеного або пов'язані з укладенням між постачальником і покупцем договору поставки товарів, виконання робіт, надання послуг, що призвело або могло призвести до отримання конкурентом постачальника певних переваг перед постачальником;
 - досягнення неправомірних переваг у конкуренції — отримання таких відносно іншого господарюючого суб'єкта шляхом порушення чинного законодавства, яке підтверджено рішенням державного органу, наділеного відповідною компетенцією;
 - неправомірне збирання комерційної таємниці — добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту[9];
 - розголошення комерційної таємниці — ознайомлення іншої особи без згоди особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до чинного законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту;
 - схилення до розголошення комерційної таємниці — спонукання особи, якій були довірені у встановленому порядку або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, до розкриття цих відомостей, якщо це завдало чи могло завдати шкоди господарюючому суб'єкту;
 - неправомірне використання комерційної таємниці — впровадження у виробництво або врахування під час планування чи здійснення підприємницької діяльності без дозволу уповноваженої на те особи неправомірно здобутих відомостей, що становлять відповідно до законодавства України комерційну таємницю[9].
- Споживачі мають право на належну якість товарів, торговельного обслуговування, безпеку товарів та на необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів.
- Відповідно до ст. 42 Конституції України «держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція» [1].
- Система захисту від недобросовісної конкуренції на сьогодні є достатньо розвинутою, включає в себе відповідну нормативно-правову базу — конкурентне законодавство, контрольну діяльність у цій сфері державного органу із спеціальним статусом Антимонопольного комітету України, а також діяльність державних органів, суб'єктів господарювання, їх об'єднань, споживачів та громадськості, що регулюється законодавством. Тому одним із головних методів боротьби з недобросовісною конкуренцією є захист інтересів споживачів [6].
- Поведінка суб'єктів господарювання щодо введення в оману насамперед спрямована на споживача, тому що у цьому випадку можливе прийняття споживачами таких рішень (стосовно придбання товарів та послуг), що завдають шкоди їх власним інтересам. Споживач має право вимагати від продавця (виробника, виконавця) відповідної якості придбаного ним товару (виконаної роботи, наданої послуги), що відповідає вимогам нормативних документів, умовам договору, а також інформації про товари (роботи, послуги), яку надає продавець (виробник, виконавець) [3, с. 94].
- Придбаний товар (робота, послуга) має бути якісним і безпечним для життя і здоров'я кожної людини.
- Висновки. Забезпечення фінансово-економічної безпеки в діяльності підприємства залишається досить актуальним питанням на сьогоднішній день в Україні. Для ефективного захисту інтересів суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції необхідно не просто боротись з нею нормативними та адміністративними методами, а створювати такі умови, за яких було б не вигідно порушувати правила чесної конкуренції.

Використана література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., зі змінами внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, станом на 1 січня 2006 року. — К., 2006., — 122 с.
2. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР
3. Ареф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки [Текст] / Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. // Актуальні проблеми економіки. — № 1((91)). — 2009. — С. 98–103.
4. Бакалінська О. О. Конкурентне право: навч. посіб. — К.: Київ. нац. торг. — екон. ун-т. — 2010. — 588 с.
5. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В., [за ред. Т. Г. Васильціва]. — Львів. — 2012. — 386 с.
6. Руденко Т. В. Захист інтересів споживачів від проявів недобросовісної конкуренції [Текст] / Т. В. Руденко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 2. — С. 62–67.
7. Рубин Ю. Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции: [учеб. для студ. вузов] / Рубин Ю. Б. — [7-е изд.]. — М.: Маркет ДС, 2010. — 608 с.
8. Слободчикова Ю. В. Форми недобросовісної конкуренції і методи її регулювання [Текст] / Ю. В. Слободчикова // Економіка та держава. — 2010. — № 2. — С. 92–94.
9. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / [Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О. та ін.]. — К.: КНЕУ, 2008. — 520 с.

УДК 657

Зінченко Олена Василівна

*Кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту
Київський національний університет технологій та дизайну*

Федірко Надія Володимирівна

Студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Зинченко Елена Васильевна

*Кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Федирко Надежда Владимировна

Студентка

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Zinchenko O.

*Candidate of Economic Sciences, assistant professor of Accounting and Audit
Kyiv national University of technologies and design*

Fedirko N.

Student

Kyiv national University of technologies and design

**ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ: ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТ**

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В НОРМАТИВНО-
ПРАВОВОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ: УЧЕТНЫЙ АСПЕКТ**

**THE ECONOMIC CONTENT OF FIXED ASSETS IN THE LEGAL MAINTENANCE:
IN ACCOUNTING**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню нормативно-правового забезпечення сутності основних засобів та їх класифікації в обліку.

Ключові слова: основні засоби, облік, класифікація, підприємства.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию нормативно-правового регулирования экономической сути основных средств та их классификации для учета.

Ключевые слова: основные средства, учет, классификация, предприятия.

Summary. The article investigates the legal provision essence of fixed assets and their accounting classification

Key words: fixed assets, Accounting, classification, the company.

Постановка проблеми. Облік основних засобів займає значну питому вагу, яка визначає напрями розвитку підприємства. Окрім того, стратегічні можливості діяльності підприємства, залежать від ефективного використання основних засобів, що впливає на кінцевий фінансовий результат. Для чіткого розуміння економічних процесів, в тому числі формування та відтворення основних засобів виникає необхідність дослідити економічну сутність основних засобів, зокрема у нормативно-правовому забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях питань сутності, формування та відтворення основних засобів зробили вагомий внесок такі відомі вітчизняні вчені, як: В. В. Адамчук, М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Гуцаленко, Н. Л. Жук, М. Ю. Каденська, В. В. Ковальов, В. Г. Лінник, В. Б. Моссаковский, П. Т. Саблук, В. В. Сопко, Л. К. Сук, Н. М. Ткаченко, О. В. Шевчук. Проте, нині існують невирішені питання, які потребують подальшого вивчення, що і обумовлює актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз визначення сутності та класифікації основних засобів в різних джерелах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні засоби є невід'ємною складовою господарської діяльності підприємства, саме тому термінологія відіграє значну роль у синтетичному і аналітичному обліку та звітності.

Нині не існує єдиного визначення «основні засоби» та їх класифікації згідно чинного законодавства. Аналіз свідчить, що існує низка точок зору, щодо трактування «основні засоби».

В. Сопко і В. Караєв зауважують, що невдала термінологія може не дати реального і повного уявлення про суть процесів, що відбуваються, а й ввести в оману [1, с. 12].

У суспільному житті основні засоби називають майном (річчю). Майно підприємства складається з різноманітних матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів — носіїв прав власності окремих суб'єктів, а також частки інвестованих коштів [2, с. 546].

Це свідчить, насамперед, про недостатній рівень дослідження сутності основних засобів. Слід зауважити, що в сучасній обліково-економічній літературі зде-

більшого автори використовують визначення основних засобів згідно з П(С)БО 7 «Основні засоби» [4].

Відповідно до П(С)БО 7 «основні засоби» (ОЗ) — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва чи доставки товарів, надання послуг, здачі в оренду іншим особам чи для виконання адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких більше одного року» [4].

У Податковому Кодексі України [3] основні засоби — матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 грн, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що признаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 грн і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Даним нормативним документом визначено, що об'єктом основних засобів є 16 груп [3].

Що стосується П(С)БО 7 «Основні засоби» [4] та Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів № 561 [6], пропонується наступне визначення, відповідно до якого основні засоби — це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою їх використання у процесі виробництва, поставання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше як один рік (або операційний цикл, якщо він триває більше одного року).

Державний класифікатор України № 507 визначає, що «основні фонди — це матеріальні цінності, експлуатаційний період і вартість яких відповідно перевищують один календарний рік та 15 неоподаткованих мінімумів доходів громадян».

МСБО 16 «Основні засоби» [5] основні засоби — це матеріальні активи, які утримуються підприєм-

ством для використання у виробництві або постачанні товарів та наданні послуг, для оренди іншим або для адміністративних цілей; будуть використовуватися, як очікується, протягом більше, ніж одного періоду.

Об'єктом є активи основних засобів: земля, земля та будівлі, машини та обладнання, кораблі, літаки, автомобілі, меблі і приладдя, офісне обладнання.

Проаналізувавши зміст нормативно-правових актів можна зробити висновок про ототожнення категорій «основні засоби» та «основні фонди».

Так, в Державному класифікаторі України «Класифікація основних засобів» використовується термін «основні фонди» та не включено до їх складу такі об'єкти як: малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси, предмети прокату.

Трактування основних засобів як матеріальних активів наведено Податковим кодексом України [3].

При цьому виділено такі ознаки як, вартісна (вартість об'єкта перевищує 2500 грн.); мета використання (для використання в господарській діяльності); строк корисного використання (більше одного року або операційного циклу, якщо він більше одного року).

Щойно сказане дає змогу акцентувати увагу на питанні трактування бухгалтерами-практиками терміну «основні засоби» у різних нормативно-правових актах, це призводить до певних непорозумінь в обліковій практиці. Окрім того, ускладнює здійснення аналізу їх використання і, відповідно впливає на прийняття управлінських рішень.

Висновки. Усунення розбіжностей у нормативних документах щодо термінології і розкриття економічного змісту показників, які є основними при формуванні підприємствами облікової політики мають стати пріоритетними для вдосконалення бухгалтерського обліку.

Література

1. Сопко В. Деякі питання термінології та класифікації засобів праці / В. Сопко, В. Карєв. // Бухгалтерський облік і аудит. — 2006. — № 3. — С. 11–15.
2. Ткаченко Л. Особливості оцінки основних засобів: історія і сучасність / Л. Ткаченко // Бухгалтерський облік і аудит. — 2006. — № 10. — С. 11–18.
3. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 13–17. — Ст. 112. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. П(С)БО 7 «Основні засоби» Затверджено наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27 квіт. 2000 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів: Затверджені наказом Міністерства фінансів України № 561 від 30 верес. 2003 р. // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 10. — С. 3–13.

Філімонюк Катерина Сергіївна

студентка

Київський національний університет технологій та дизайну

Тарасенко Ірина Олексіївна

Доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайну

Филимонюк Екатерина Сергеевна

студентка

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Тарасенко Ирина Алексеевна

Доктор экономических наук, профессор

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Filimonyuuk Ekaterina

student

Kyiv National University of Technology and Design

Tarasenko Irina

Doctor of Economics, Professor

Kyiv National University of Technology and Design

**УПРАВЛІННЯ ЗАХИСТОМ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА
УПРАВЛЕНИЕ ЗАЩИТОЙ ИНФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ
MANAGEMENT OF INFORMATION PROTECTION IN
THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY ENTERPRISE**

Анотація. Дослідження особливостей формування ефективної системи забезпечення інформаційної складової фінансово-економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: безпека, інформація, інформаційна безпека.

Аннотация. Исследование особенностей формирования эффективной системы обеспечения информационной составляющей финансово-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: безопасность, информация, информационная безопасность.

Summary. Research of the formation of an effective system of information component of financial and economic security.

Keywords: safety, information, information security.

Сучасний розвиток економіки України характеризується швидкими змінами факторів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства, що викликають загрозу його фінансовим та економічним інтересам, спричиняють високий рівень фінансових ризиків. В загальному розумінні з поняттям «фінансово-економічна безпека підприєм-

ства» пов'язують здатність до мобілізації та найбільш оптимального управління ресурсами підприємства з метою забезпечення його стабільного функціонування, активної протидії негативним впливам зовнішнього середовища.

В умовах інформаційної ери, яка характеризується загостренням конкурентної боротьби з використан-

ням інформаційних технологій, все більша увага приділяється вивченню ризиків, пов'язаних з інформацією, системами її обробки, відводячи визначальну роль інформаційній складовій забезпечення економічної безпеки підприємства. [3]

Підприємства змушені будувати стратегію власного виживання в ринковому середовищі, засновану на широкому застосуванні інформаційних технологій. Адже, інформатизація економіки, проникнення її у всі сфери діяльності людини та держави, призвели до того, що економічний потенціал будь-якого суб'єкта господарювання все більшою мірою став визначатися рівнем розвитку інформаційних структур, пропорційно впливу якого зростає й потенційна уразливість економіки. [5]

Інформаційні технології розширили коло можливостей підприємств, забезпечили прискорення процесів обміну та співпраці, відкрили доступ до більш ефективних методів управління, однак, одночасно, й створили умови для підризу власної економічної безпеки підприємств, зниження рівня стабільності їх фінансово-економічної діяльності.

Інформація із фактора забезпечення ефективності виробництва перетворилася на один із засобів конкурентної боротьби, володіючи яким, підприємство здатне не тільки отримати реальний прибуток від її використання, але й забезпечити стабільність свого розвитку. Це ще раз підтверджує справедливості висловлювання: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». За таких умов набувають актуальності питання захисту інформаційної складової економічної безпеки підприємства [2].

Питанням забезпечення фінансово-економічної безпеки приділяється значна увага в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Л.І. Донець, В.І. Мунтіян, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко, Д. Пастернак-Таранушенко, В.Т. Шлемко і Ф.І. Білько та ін., якими розроблено як понятійно-категоріальний апарат економічної безпеки, так і розроблено механізм її реалізації. Однак, не дивлячись на це, в умовах випереджаючого розвитку інформаційних технологій потребує уваги питання вивчення інформаційної складової фінансово-економічної безпеки підприємства, як фактора забезпечення фінансово-економічної стабільності підприємства.

Метою даної статті є дослідження особливостей формування ефективної системи забезпечення інформаційної складової фінансово-економічної безпеки підприємства.

Сучасний розвиток теорії інформаційної безпеки пов'язаний з новими тенденціями, що характерні для поточного стану інформатизації суспільства [1]:

по-перше, поряд з необхідністю вдосконалення захисту інформації все більшого значення набуває

питання захисту суспільства інформаційних систем від руйнуючого впливу інформації, тому формується завдання забезпечення інформаційної безпеки як органічної сукупності завдань захисту інформації й захисту від інформації;

по-друге, з початку регулярного застосування автоматизованих технологій для обробки інформації зростає актуальність завдання забезпечення необхідної якості інформації, а методи його розв'язання ускладнюються. Отже, забезпечення інформаційної безпеки неможливо без належного вирішення завдань забезпечення якості інформації;

по-третє, розв'язок завдань захисту інформації та захисту від інформації, забезпечення якості інформації обумовлюють підвищені вимоги щодо ефективності діяльності об'єктів інформатизації. Виникає узагальнене поняття управління інформацією, яке поєднує вище зазначені поняття. З огляду на це, задачі управління інформацією мають бути враховані при формуванні концепції інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів інформаційного суспільства;

по-четверте, поточний етап розвитку теорії захисту інформації потребує прискіпливої уваги до питань вдосконалення науково-методологічного базису й інструментальних засобів, що забезпечують на регулярній основі розв'язок будь-яких завдань в органічному зв'язку з вирішенням проблем інформаційної безпеки, впровадження новітніх інформаційних технологій, поступової інформатизації суспільства.

Не зважаючи на те, що інформатизація викликала формування ряду беззаперечних переваг для суб'єктів підприємницької діяльності, проникнення інформаційних технологій у всі сфери діяльності підприємств призвело до виникнення низки істотних проблем. Поширення комп'ютерних систем, об'єднання їх в комунікаційні мережі посилило можливість несанкціонованого проникнення в систему управління підприємством, що може не просто паралізувати роботу підприємства в цілому, а й завдати значних матеріальних втрат. Сьогодні втрати лише банківського сектору в результаті комп'ютерних злочинів щорічно складають сотні мільярдів доларів, а звичайні підприємства не одноразово піддаються рейдерським атакам. Саме тому, забезпечення інформаційної безпеки підприємства є невід'ємною частиною його фінансово-економічної безпеки [4].

Таким чином, вище викладене дозволяє виокремити такі найбільш гострі проблеми розвитку теорії й практики інформаційної безпеки: (1) створення теоретичних основ і формування науково-методологічного базису управління інформацією в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства, що дозволяють адекватно описувати процеси в умовах значної невизначеності й непередбачуваності прояву

Рис. 1. Складові забезпечення інформаційної безпеки [1]

дестабілізуючих факторів (інформаційних загроз); (2) розробка науково-обґрунтованих нормативно-методичних документів з питань забезпечення інформаційної безпеки на базі дослідження й класифікації загроз інформації й вироблення стандартних вимог до захисту; (3) стандартизація підходів до створення систем захисту інформації й раціоналізація схем і структур управління захистом на об'єктовому, регіональному й державному рівнях.

Отже, забезпечення інформаційної безпеки в загальній постановці проблеми може бути досягнуте лише при взаємопов'язаному розв'язку трьох складових, що представлені на рис. 1.

Відповідно до викладеного загальна схема забезпечення інформаційної безпеки може бути представлена так, як показано на рис. 2.

З наведеного можна зробити висновок, що, по-перше, розвиток теорії інформаційної безпеки обумовлю-

Рис. 2. Загальна схема забезпечення інформаційної безпеки [1]

ється основними напрямками розвитку теорії захисту інформації як першої складової загальної проблеми інформаційної безпеки; по-друге, розвиток теорії інформаційної безпеки визначається рівнем вивчення і розробки другої складової інформаційної безпеки — захисту від інформації.

Слід акцентувати увагу на складності розв'язання другої складової проблеми інформаційної безпеки, оскільки у цій сфері відчувається певний вакуум у плані теоретико-методологічних та методичних напрацювань.

Характерною рисою проблеми захисту особи та суспільства від інформації, є переважно гуманітарний

характер її розв'язання, який дуже важко піддається формалізації. При цьому розв'язок завдань щодо захисту від інформації технічних засобів і систем, так само як і рішення щодо захисту інформації, носять переважно організаційно-технічний характер і піддаються строгій структуризації.

Необхідно також зазначити, що проблема захисту від інформації є суттєво складнішою від проблеми захисту інформації внаслідок різноманітності інформаційних загроз, вплив яких не завжди передбачуваний. Запобігання й нейтралізація таких загроз вимагають як розробки та впровадження адекватних технічних рішень, так і організаційно-правових заходів.

Література

1. Довгань О.Д. Методологія захисту інформації [Навчально-методичний посібник] / О.Д. Довгань, Г.М. Гулак, А.К. Гринь, С.В. Мельник. — К.: НаСБУ, 2012. — 227 с.
2. Богуш В.М. Інформаційна безпека держави/ Богуш В.М., Юдін О.К. — К.: «МК-Прес», 2009. — 432 с.
3. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (теорія і практика). Монографія. — К.:2009. — 364 с.
4. Прокоф'єва Д.М. Підприємницьке шпигунство в системі інформаційних злочинів [Текст] / Д.М. Прокоф'єва // Український центр інформаційної безпеки. 2008. — С. 123.
5. Ткачук Т. Формування системи інформаційної безпеки бізнесу [Текст] / Т. Ткачук // Бізнес і безпека, 2009. — № 4. — С. 19–23.

Філімонюк Євген Володимирович

студент

Київський національний університет технологій та дизайну

Тарасенко Ірина Олексіївна

Доктор економічних наук, професор

Київський національний університет технологій та дизайн

Филимонюк Евгений Владимирович

студент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Тарасенко Ирина Алексеевна

Доктор экономических наук, профессор

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Filimonyuk Yevgen

student

Kyiv National University of Technologies and Design

Tarasenko Irina

Doctor of Economics, Professor

Kyiv National University of Technology and Design

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ
THEORETICAL BASIS OF MODELING SYSTEM OF FINANCIAL AND
ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE**

Анотація. Досліджується сутність і складові системи фінансово-економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: система, фінансово-економічна безпека, загрози, об'єкт захисту, суб'єкт захисту, підприємство.

Ключові слова: моніторинг, підприємство, середовище, інструмент, забезпечення безпеки.

Аннотация. Исследуется сущность и составляющие системы финансово-экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: система, финансово-экономическая безопасность, угрозы, объект защиты, субъект защиты, предприятие.

Summary. The essence and making systems of financial and economic safety of the enterprise is investigated.

Key words: system, financial and economic safety, threats, object of protection, the subject of protection, the enterprise.

Останнім часом фінансово-економічна безпека ви-
кликає все більшу зацікавленість підприємств
при реалізації принципово нових підходів до управ-
ління. При розгляді фінансово-економічної безпеки
економічних систем різного рівня необхідно виходити
з їх здатності протистояти небезпекам і загрозам для

досягнення поставлених цілей. А це неможливо без
формування відповідної системи фінансово-еконо-
мічної безпеки.

Дотепер у вчених немає однозначного трактування
поняття фінансово-економічної безпеки, причому, не-
має однозначної думки й із приводу сутності поняття

економічної безпеки. Наприклад, В.Л. Ортинський так трактує фінансово-економічну безпеку підприємства: «захищеність його потенціалу (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних загроз, а також здатність суб'єкта до відтворення» [1, с. 544].

Фінансова безпека засвідчує забезпеченість, захищеність та ефективність політики формування, використання і розвитку другого за важливістю чинника виробництва — капіталу, виступаючи таким чином найбільш важливою функціональною складовою економічної безпеки.

Фінансова безпека, як функціональна складова економічної безпеки підприємства, забезпечує такий рівень стійкості його фінансового стану, який дозволяє забезпечити захист пріоритетних фінансових інтересів, пов'язаних з реалізацією прийнятої стратегії і досягненням цільових конкурентних позицій в умовах дії зовнішніх і внутрішніх загроз [2, с. 386].

Головною метою системи фінансово-економічної безпеки підприємства є забезпечення його стійкого і максимально ефективного функціонування в даний час і забезпечення високого потенціалу розвитку і зростання підприємства в майбутньому. Загалом, цілі і завдання фінансово-економічної безпеки можна представити у вигляді схеми (рис. 1) [4, с. 314].

Для моделювання системи фінансово-економічної безпеки підприємства використовують методи оптимізації, які полягають у виборі найкращого варіанта рішення із багатьох можливих (припустимих). Припустимість кожного рішення визначається можливістю реалізації відповідних заходів та їх наслідків із врахуванням наявних ресурсів.

В основі розроблення комплексної системи забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства, як основного складника економічної безпеки, повинна лежати визначена концепція, яка враховує такі підходи:

- кожне підприємство є системою, яка включає різні, пов'язані між собою складові. Для забезпечення належного ступеня захисту від можливих негативних впливів необхідно протипоставити діяльність, яка б носила комплексний характер;
- система фінансово-економічної безпеки не може бути однаковою на різних підприємствах, оскільки залежить від характеру діяльності, потенціалу підприємства тощо;
- моделювання системи фінансово-економічної безпеки окремого підприємства повинно бути відносно самостійною і відособленою від аналогічних систем безпеки інших економічних суб'єктів;
- система фінансово-економічної безпеки підприємства повинна бути комплексною, оскільки створення умов економічної безпеки тісно пов'язане із забезпеченням науково-технічної, кадрової, інформаційної, правової, фізичної безпеки тощо [3, с. 248].

Таким чином, одним з напрямків вирішення завдання управління безпекою підприємства є моделювання механізмів управління системою фінансово-економічної безпеки, спрямованих на захист від зовнішніх і внутрішніх загроз пріоритетних фінансових та економічних інтересів, пов'язаних з реалізацією прийнятої стратегії і досягненням цільових конкурентних позицій.

Загрози фінансовій безпеці підприємства мають складну ієрархічну структуру і можуть бути

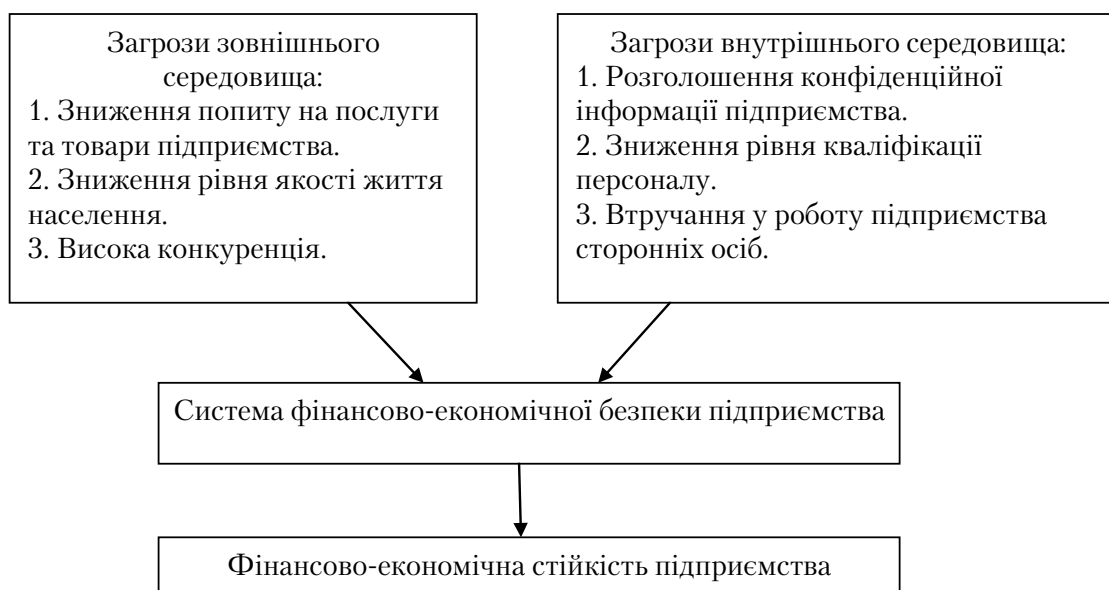

Рис. 1. Цілі і завдання фінансово-економічної безпеки підприємства [4, с. 314]

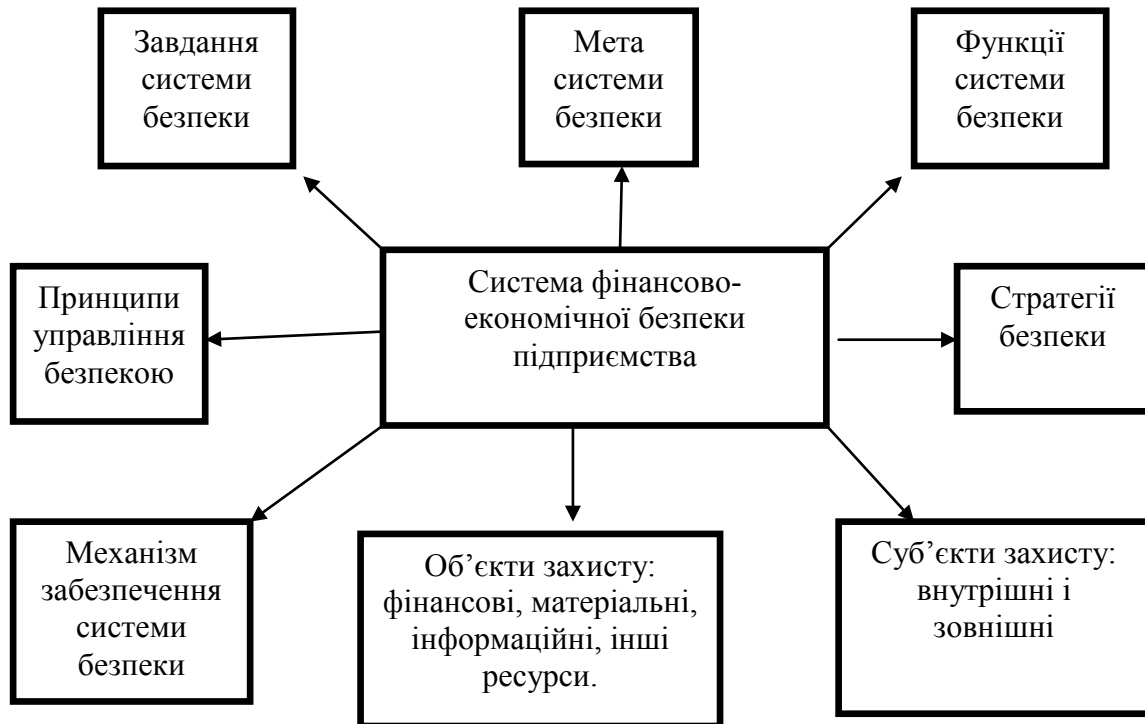

Рис. 2. Складові системи фінансово-економічної безпеки підприємства [6]

класифіковані за такими ознаками як: сфера і джерело виникнення, ступінь ймовірності, тривалість впливу, ступінь розвитку, ступінь напруженості тощо. Необхідність комплексного аналізу загроз з урахуванням їх супідрядності, структурних взаємозв'язків з метою розробки адекватних захисних реакцій підприємства робить актуальним моделювання ефективного методичного забезпечення системи управління фінансово-економічною безпекою підприємства.

З урахуванням наведеного й усвідомлюючи, що дія практично будь-якої загрози може викликати зниження фінансової стійкості підприємства та навіть кризовий фінансовий стан, правильним буде моделювання на підприємстві саме системи фінансово-економічної безпеки, складові якої представлено на рис. 2. [6].

Підкреслимо, що метою системи фінансово-економічної безпеки підприємства повинно бути своєчасне виявлення та запобігання всім можливим загрозам для забезпечення фінансової стійкості та економічного розвитку підприємства.

Таким чином, для того, щоб попереджати загрози та, в разі крайньої потреби, ліквідувати наслідки їх

дії, система фінансово-економічної безпеки повинна містити в собі всі перераховані складові. Однак необхідно пам'ятати, що систему фінансово-економічної безпеки необхідно будувати таким чином, щоб захищатися від найбільш небезпечних саме для цього підприємства ризиків, а не за єдиним для всіх шаблоном. Безпосередня реалізація дій по захисту підприємства від небезпек і загроз може бути покладена на спеціальну службу безпеки, що включає напрямок забезпечення фінансово-економічної безпеки [5].

Таким чином, в рамках моделювання системи фінансово-економічної безпеки підприємства можна вирішувати такі завдання:

- систематичне спостереження та нагромадження інформації про тенденції зміни факторів зовнішнього середовища;
- оцінка значущості факторів внутрішнього середовища та характеру їх впливу на рівень фінансово-економічної безпеки підприємства;
- прогнозування тенденції зміни фінансово-економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища.

Література

1. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Бойкевич О.Р., Каркавчук В.В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. — Львів: ВИДАВНИЦТВО, 2012. — 386 с.;
2. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]. — К.: Правова єдність. — 2009. — 544 с.;
3. Васильців Т.Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: монографія / Васильців Т.Г., Волошин В.І., Гуменюк А.М. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. — 248 с.
4. Экономика предприятия: Учебник / Под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. С.Ф. Покропивного. — Пер. с укр. 2-го перераб. и доп. изд. — К.: КНЭУ, 2012. — 314 с.
5. Подольчак Н.Ю. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки: навч. посібник / Н.Ю. Подольчак, В.Я. Карковська. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. — 268 с.
6. Амосов О.Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних умовах: теоретичний аспект / О.Ю. Амосов // Проблеми економіки. — 2011. — № 4. — С. 76–80.

УДК 336.717.3

Чаленко Надія Володимирівна

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київський національний університет технологій та дизайну*

Наконечний Віктор Сергійович

магістр

Київський національний університет технологій та дизайну

Чаленко Надежда Владимировна

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и финансово-экономической безопасности

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Наконечный Виктор Сергеевич

магистр

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Chalenko N. V.

Kiev National University of Technology and Design

Nakonechny V. S.

Kiev National University of Technology and Design

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕПОЗИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКА

EVALUATION OF DEPOSIT OF THE BANK

Анотація. Досліджено методичні підходи щодо оцінки депозитної діяльності банку.

Ключові слова: депозит, ресурсний потенціал, банк, банківські ресурси

Аннотация. Исследованы методические подходы оценки депозитной деятельности банка.

Ключевые слова: депозит, ресурсный потенциал, банк, банковские ресурсы.

Summary. Studied methodical approach assessment of the deposit of the bank.

Key words: deposit, the resource potential of the bank, bank resources.

Вступ. Важливим джерелом формування ресурсної бази банків є депозитні операції, сутність яких полягає у залученні тимчасово вільних коштів клієнтів (бізнесу та домашніх господарств) в банківську систему. Левова частка банківських ресурсів утворюється у процесі здійснення депозитних операцій банку, від ефективної і правильно організації яких залежить стійкість функціонування банківської установи. Для успішного функціонування та розширення діяльності банківської установи недостатньо штучно зменшувати вартість депозитів і збільшувати вартість кредитів, для цього необхідно створювати ефективну систему менеджменту банку. Для підтримки своєї конкурентоспроможності банки вимушені пропонувати своїм клієнтам усе нові послуги, застосовувати різноманітні фінансові інструменти та розширювати свою діяльність

Постановка проблеми. Метою даної статті оцінка концептуальних засад найсучасніших методів удосконалення депозитної діяльності банків та пропозиції щодо їх застосування українськими банками в сучасних ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Оптимізація організації депозитної діяльності банків є важливою частиною банківського менеджменту, про що свідчить актуалізація наукової уваги щодо дослідження даної проблеми. Доцільно відмітити наукові здобутки Г. Азаренкової, М. Алексеєнка, М. Волошина, О. Дзюблук, А. Кириченко, О. Колодізева, О. Кравченко, Л. Кузнецова, О. Лаврушина, В. Міщенко, А. Мороза, Л. Примостки, М. Савлука, Т. Смолженко та інших. Науковці акцентують увагу на завданнях депозитної політики, визначають фактори її формування та реалізації, обґрунтовують рекомендації щодо збільшення депозитних ресурсів банків тощо. Незважаючи на значну кількість публікацій з проблематики, що вивчається, залишається невідзначеним питання організації депозитної діяльності банку, яка забезпечить підвищення соціальної відповідальності банків з приводу залучення коштів та своєчасне їх повернення.

Результати дослідження. Головним джерелом формування залучених коштів виступають депозитні ресурси. Від об'єму, видів, структури та ціни залучення ресурсів залежать можливості банку підтримувати свою ліквідність і отримувати доходи та прибуток в необхідному обсязі [1].

Зазначимо, що депозитні операції банків класифікують за різними ознаками [2], при цьому будь-який банк формує власну структуру депозитів, яка є для нього найбільш прийнятною. З огляду на це, аналіз структури залучених клієнтських коштів банку в умовах конкуренції за грошові ресурси має першочергове

значення для управління банком. Якість залучених ресурсів виявляється насамперед у їх стабільності. І чим більшою є частка стабільних ресурсів, тим, природно, вищою є ліквідність. Структура залучених клієнтських коштів не тільки відображає ступінь стійкості ресурсної бази банку, але й дозволяє прогнозувати потребу в ліквідних коштах для погашення зобов'язань за депозитами, отриманими кредитами. Клієнтські кошти, на обсяг яких припадає основна частина залучених ресурсів, є базисом для підтримки надійності банку.

Перед тим, як перейти до аналізу депозитних операцій вітчизняних банків, слід відзначити, що коливання динаміки зростання та зменшення заощаджень клієнтів банку завжди адекватні динаміці економічного зростання або падіння.

Основною складовою зобов'язань банків залишалися залучені депозити: на 01.01.2015 кошти фізичних осіб становили 35.6% від загальної суми зобов'язань, кошти суб'єктів господарювання — 24.6%. Загальна кількість відкритих клієнтами рахунків станом на 01.01.2015 становила 117.5 млн шт., 86.0% яких були поточними рахунками. Основний вплив депозитів протягом звітного року спостерігався на рахунках фізичних осіб — кошти фізичних осіб скоротилися на 4.0% (на 17.4 млрд грн.) — до 416.4 млрд грн. (за 2013 рік збільшилися на 19.2%). Серед них кошти в національній валюті скоротилися на 21.4% (на 53.2 млрд грн.) — до 195.0 млрд грн. [3].

Натомість кошти суб'єктів господарювання протягом року зросли на 12.1%, або на 31.1 млрд грн., — до 287.7 млрд грн. Більшу частину коштів суб'єктів господарювання (59.8%) становили кошти в національній валюті. За рік обсяг цих коштів зменшився на 2.5% (на 4.4 млрд грн.) — до 172.0 млрд грн., а обсяг коштів в іноземній валюті зріс на 44.3% (на 35.5 млрд грн.). Протягом року в кредитних ресурсах банків зростає частка міжбанківських коштів — на 12.0% порівняно з 10.1% на 01.01.2014 [3].

На таку динаміку впливають різноманітні фактори. О.І. Білик [4] стверджує, що на формування депозитних ресурсів банку впливають такі внутрішні фактори, як фактичний розмір капіталу; імідж банку на ринку депозитних внесків і поточних рахунків; ефективність маркетингової, особливо конкурентної політики банку; кваліфікація персоналу, у тому числі культура обслуговування клієнтів; технології, що використовуються банком, та їх відповідність потребам наявних і потенційних клієнтів; широта номенклатури послуг, що надаються клієнтам у процесі обслуговування їх поточних, депозитних й інших рахунків; фінансові можливості щодо оплати залучених коштів, обумовлені ефективністю їх подальшого розміщення;

цінова політика банку; маркетингова стратегія банку; стабільність клієнтської бази банку.

Васильченко З.М. [5] до зовнішніх факторів, що впливають на формування депозитних ресурсів банку, відносить рівень конкуренції в банківській сфері; поточну кон'юнктуру ринку; регулювання з боку НБУ; стан грошово-кредитної системи; рівень інфляції; нормативно-правову базу оподаткування, валютних операцій, антимонопольного законодавства; рівень доходів населення; рівень розвитку окремих галузей, регіонів.

На нашу думку, при визначенні ефективності депозитної діяльності банку доцільно здійснювати чотири основні послідовні етапи аналізу, представлені на рис. 1.

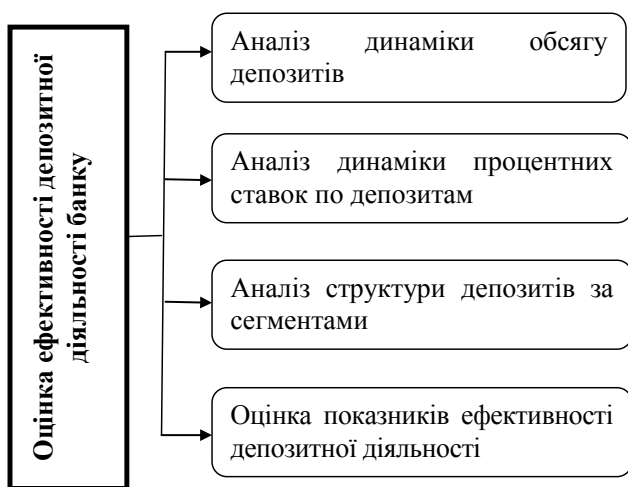

Рис. 1. Етапи аналізу депозитної діяльності банку

Отже, на першому етапі доцільно здійснити горизонтальний аналіз депозитів банку. Цей етап передбачає оцінку динаміки депозитів банку.

Розглянемо ефективність депозитної діяльності банківської групи ПУМБ. В групу входять банки ПАТ

«Перший український міжнародний банк» та АТ «Ренесанс Капітал».

Група здійснює свою діяльність в Україні. Попри те, що економіка України вважається ринковою, вона продовжує демонструвати певні особливості, властиві економіці, що розвивається. Такі особливості характеризуються, але не обмежуються, низьким рівнем ліквідності на ринках капіталу, високою інфляцією та значним дефіцитом балансу державних фінансів та зовнішньої торгівлі.

Стрімке знецінення національної валюти, зростання рівня інфляції, скорочення рівня доходів населення, зменшення надходження доходів та капітальних інвестицій, відтік капіталу з української економіки в зв'язку з анексією Автономної Республіки Крим та озброєної антитерористичної операції на сході країни, спричинили зниження основних економічних показників, збільшення дефіциту державного бюджету, зменшення валютних резервів Національного банку України та, як наслідок, подальше зниження кредитного рейтингу суверенного боргу України.

Незважаючи на відтік коштів по банківській системі, ПУМБ став одним із лідерів ринку по утриманню ресурсів.

В економічній літературі зобов'язання заведено поділяти на залучені та запозичені кошти. Залучені кошти є найбільшою частиною зобов'язань банку. Це основне джерело формування ресурсів банку, які спрямовуються на проведення активних операцій.

До залучених коштів банку належать залишки коштів на поточних, бюджетних рахунках клієнтів, депозитні вклади фізичних та юридичних осіб, вклади до запитання, залишки на пластикових платіжних картах, кредиторська заборгованість тощо. У банківській практиці залучені кошти називають депозитними зобов'язаннями.

Таблиця 1

Балансові показники на кінець періоду (в млн грн.)

Показники	2013	2014	Зміна показників	
			абс.	%
Активи (net) на кінець періоду	32 159	37 431	5 272	16,4%
Кредитний портфель (gross), в т.ч.:	24 592	33 445	8 853	36,0%
Кредити корпоративним клієнтам (gross)	17 766	25 860	8 094	45,6%
Кредити приватним клієнтам (gross)	6 826	7 584	758	11,1%
Портфель цінних паперів	3 192	1 947	-1 245	-39,0%
Кошти клієнтів, у т.ч.:	21 068	26 273	5 205	24,7%
Кошти корпоративних клієнтів	9 704	13 609	3 904	40,2%
Кошти приватним клієнтів	11 363	12 664	1 301	11,4%
Власний капітал	5 572	5 532	-40	-0,7%
Загальний капітал (Рівень 1 + Рівень 2)	5 747	6 024	277	4,8%

Таблиця 2

Динаміка та масштаби депозитної діяльності ЗАТ «ПУМБ»

Показники	2013 р.	2014 р.	Відхилення	
			абсолютне	відносне, %
1. Зобов'язання банку, млн грн.	26587	31900	6313	23,74
2. Власний капітал банку, млн грн.	5572	5532	-40	-0,72
3. Валюта балансу банку, млн грн.	32159	37431	5272	16,39
4. Частка зобов'язань у валюті балансу, %	0,83	0,85	0,02	*
5. Співвідношення зобов'язань та власного капіталу (коефіцієнт фінансового важеля)	4,77	5,77	1,0	*

Аналіз масштабів діяльності банку щодо залучення зовнішніх джерел фінансування своєї діяльності починається з визначення частки, яку займають зобов'язання банку у валюті балансу.

З даних табл. 2 видно, що за аналізований період банк значно розширив масштаби своєї діяльності, про що свідчить збільшення валюти балансу на 5272 млн грн, або на 16,39%. При цьому збільшення ресурсної бази відбувалось лише за рахунок залучених коштів. Це, безумовно, позитивно характеризує роботу банку. При цьому, власний капітал банку зменшився на 40 млн грн., або на 0,72%, а його зобов'язання зросло на 6313 млн грн, або на 23,74%. Тут ми бачимо не пропорційне зростання капіталу та зобов'язань банку. При цьому збільшився зменшився рівень фінансової стійкості банку. Питома вага зобов'язань у загальних джерелах формування ресурсів дещо зросла і в 2014 році становила 85%, а сума зобов'язань перевищує суму капіталу банку майже в 5 разів. Наведені показники свідчать про недостатньо виважену позицію банківських менеджерів: ризики, викликані розширенням залучених коштів, не покриваються змінами суми власного капіталу, що має бути гарантією банківських зобов'язань.

Станом на 31 грудня 2014 року серед розміщених депозитів вагому частку утворюють 10 найбільших клієнтів на суму 5430702 тис. грн., що становить 21% коштів клієнтів (2013 рік – 3079384 тис. грн. або 15%).

Станом на 31 грудня 2014 року до складу коштів клієнтів банку ПУМБ входять депозити у сумі 1221554 тис. грн. (2013 рік – 640582 тис. грн.), які являють собою забезпечення кредитів клієнтам та зобов'язань з надання кредитів у сумі 1850117 тис. грн. (2013 рік – 558252 тис. грн.). Крім того, 130060 тис. грн. (2013 рік – 586675 тис. грн.) утримуються в якості забезпечення зобов'язань за імпорними акредитивами, гарантіями та авалуванням векселів.

Відповідно до законодавства України банк зобов'язаний повертати строкові депозити фізичним особам на вимогу вкладника. Якщо строковий депозит повертається на вимогу вкладника до настання строку погашення, проценти виплачуються за ставкою, передбаченою для депозитів до запитання, якщо у договорі не зазначена інша процентна ставка.

Як видно з рис. 2, зростання депозитної бази відбувалося в основному за рахунок приросту корпоративних рахунків, що є позитивною тенденцією.

За 2014 рік українська гривня девальвувала по відношенню до основних іноземних валют, зокрема, офіційний обмінний курс гривні до долару США Національного банку України (далі – НБУ) зріс на 97,28% з 7,993 гривень за долар США на 1 січня до 15,768556 гривень за долар США на 31 грудня 2014 року.

Незважаючи на валютну ситуацію в Україні, структура депозитів у розрізі валют вагомо не змінювалась. Найбільш стабільну частку депозитів складають вкла-

Таблиця 3

Депозити групи банків ПУМБ, млн грн

Вкладники	2012	2013	2014
Юридичні особи			
поточні рахунки	4712273	6443972	8636399
строкові депозити	2680157	3260333	4972357
Фізичні особи			
поточні рахунки	1826025	2140561	2513302
строкові депозити	8462388	9222689	10150461
Всього	17680843	21067555	21067555

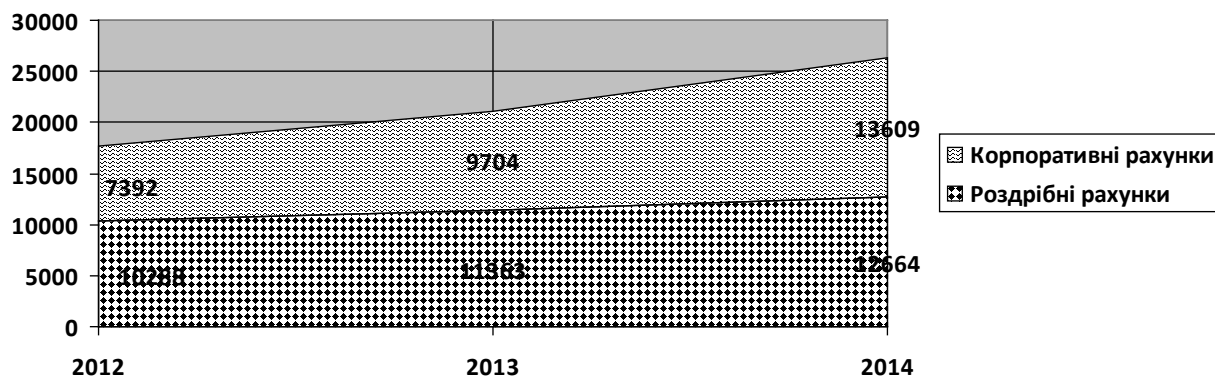

Рис. 2. Депозити групи банків ПУМБ в розрізі сегментів

ди у євро. Незначні коливання у межах 1–7% відмічені для депозитів у національній валюті. Відповідно частка вкладів в USD змінюється від 36 до 43%.

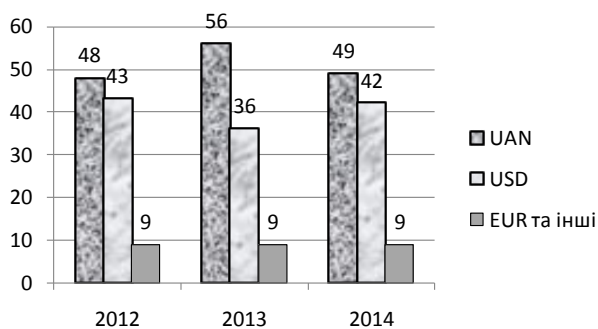

Рис. 3. Структура депозитів ПУМБ у розрізі валют

Галузевий аналіз рахунків дозволяє зробити висновок, що банк ПУМБ має зобов'язання перед широким колом клієнтів різного галузевого спрямування. Зростають депозити фізичних осіб (на 1301 млн грн.), гірничо-видобувної галузі та енергетики (на 2129 млн грн.), торгівлі та агентських послуг (на 437 млн грн.), машинобудування (на 875 млн грн.) тощо. На 218 млн грн. скоротились вкладення підприємств, що здійснюють будівництво та операції з нерухомістю.

Банк зацікавлений у розширенні обсягів залучених депозитних коштів, що перебувають тимчасово у його розпорядженні. Для цього банку необхідно постійно вдосконалювати старі й упроваджувати нові форми і методи залучення різних категорій вкладників, а саме: вести науково-дослідну, аналітичну роботу, активно використовувати рекламу,

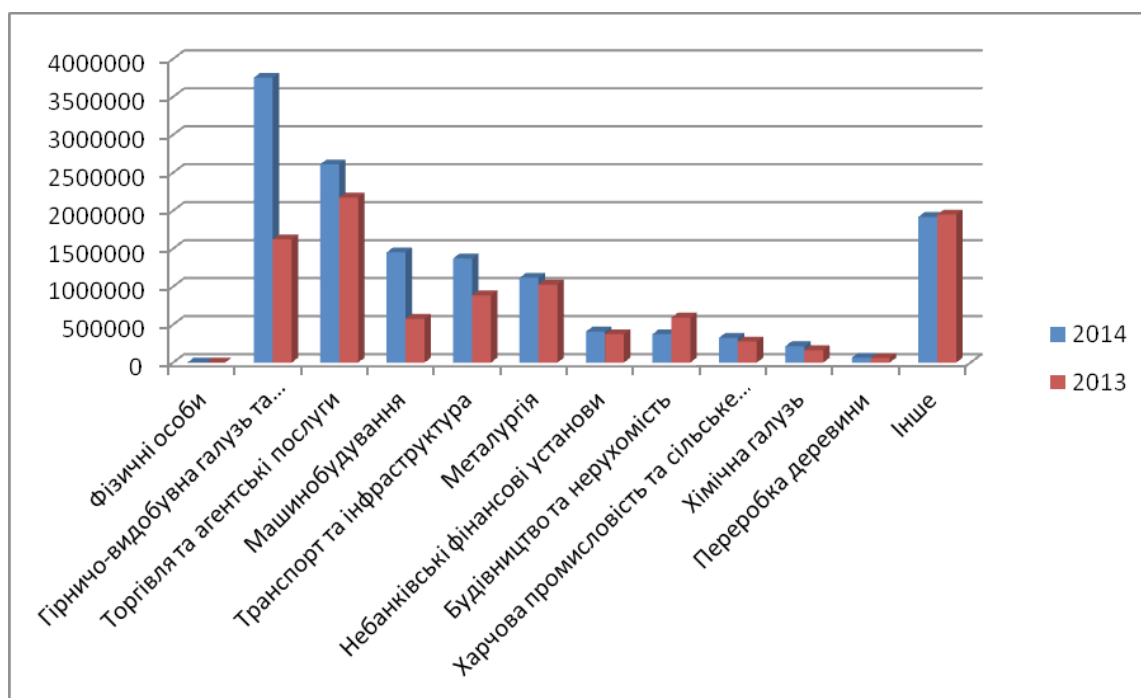

Рис. 4. Розподіл депозитів за галузями економіки

маркетинг, розширювати ділові контакти з клієнтами.

Висновки. У роботі вирішено важливе науково-практичне завдання щодо критичного огляду підходів щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банку. Досліджена класифікація

зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на формування депозитної політики банку потребує розробки спеціальної методики оцінки їхнього впливу на ефективність та стабільність банківської діяльності в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища, що є предметом подальшого дослідження.

Список літератури

1. Радченко Н.Г. Методичні підходи до оцінки ефективності депозитної політики банку/ Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). — № 3(27). — 2014. — С. 161–166.
2. Банківські операції [Текст]: Підручник/ За ред. д.е.н., проф.О.В. Дзюблюка. —3. Річний звіт Національного банку України/ режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>
4. Білик О.І. Основні принципи формування заощаджень України / О.І. Білик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/863/3/2004_05.pdf.
5. Васильченко З.М. Кошти населення у формуванні фінансових ресурсів банків / З.М. Васильченко // Фінанси України. — 2002. — № 4. — С. 94–104.

УДК 658.012.32:62

Шацкая Зорина Ярославовна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономики предприятия
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

Shatskaya Z. Y.

*assistant professor of business economics,
Kyiv National University of Technology and Design*

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ПРЕДПРИЯТИЯ MANAGEMENT INNOVATIONS IN THE CONTEXT OF LIFE CYCLE BUSINESS

Аннотация. Исследовано взаимосвязи и возможности использования различных типов управленческих инноваций на стадиях жизненного цикла предприятия (зарождение, развитие (детство и отрочество), стабилизация (ранняя зрелость, расцвет сил, полная зрелость), упадок, ликвидация).

Ключевые слова: менеджмент инноваций, жизненный цикл предприятия, стратегический менеджмент, проектный менеджмент, концепции KAIZEN, КАЙРЮ, TQM.

Summary. Study the relationship and the possibility of using different types of management innovations in the life cycle of the enterprise (the origin, development (childhood and adolescence), stabilization (early maturity, the prime of full maturity), decline, liquidation).

Key words: management innovations, life cycle business, strategic management, project management, konseptions KAIZEN, КАЙРЮ, TQM.

Мировые глобализационные процессы, усиление конкуренции, углубление кризисных явлений в мировой экономике вызывает осложнение функционирования предприятий по всему миру. Начиная с 2000-го года украинские предприятия, получив самостоятельность функционирования в рыночных условиях, также сталкиваются с влиянием этих процессов. Постоянное изменение вкусов потребителей, появление товаров-заменителей, усиление конкуренции вынуждают предприятия быстро модифицировать продукцию или производить товары-заменители, то есть постоянно применять продуктовые инновации. Для этого предприятия стараются как можно быстрее внести усовершенствование в продукт, изменить какой-либо элемент (деталь, цвет, размер, вкус и другое), что не понравился потребителям. Очень часто для осуществления этого нужно новое оборудование [9, с. 176–182]. Исходя из позиции минимизации себестоимости и оптимальной партии заказа, предприятие ищет современное оборудование (с программным управлением или какой-то сложной автоматизированной компьютерной системой), на закупку которого нужно израсходовать большие средства. Однако, далеко не все отечественные предприятия имеют достаточно собственных средств для модернизации производства. Таким образом, главная проблема состоит не в том, целесообразно ли предприятию идти на такие расходы, а в том насколько система предприятия способна эффективно использовать современное оборудование и новую технологию. Именно поэтому, одновременно с внедрением новой техники и технологии, на предприятии нужно осуществить перестройку методов организации и управления, внедрить новое управленческое мышление на всех уровнях менеджмента таким образом, чтобы все это действительно привело к одновременному повышению качества, эффективности и гибкости производства, дальнейшего развития предприятия. Для этого нужно внедрять управленческие инновации [10].

Вопросам теории и практики, которые связаны с формированием и выбором различных инноваций в процессе функционирования предприятия, посвящены работы таких ведущих отечественных исследователей, как: Денисенко М. П., Йохна М. А., Стадник В. В. и других, а также зарубежных исследователей Альгшулера И., Фиякселя Е., Хемела Г., Шленова Ю. и других. Они занимаются исследованием инновационных процессов на макро- и микроуровнях. На уровне предприятий основное внимание уделяется разработке инновационной стратегии и поиску механизмов ускорения его инновационного развития в контексте продуктовых инноваций. Однако, исследованию управленческих инноваций, которые дают

возможность улучшить организационную структуру, стиль и методы принятия решения, использование новых способов обработки управленческой информации на предприятии уделяется фрагментарное внимание.

Целью статьи является исследование взаимосвязи и возможностей использования различных типов управленческих инноваций на стадиях жизненного цикла предприятия. В процессе исследования использованы методы анализа и синтеза, системного анализа, стратегического, проектного, бренд-менеджмента, менеджмента качества, концепции KAIZEN и КАЙРИО.

В процессе функционирования любое предприятие проходит определенные этапы (стадии) развития, которые получили название «жизненный цикл предприятия». Большинство исследователей выделяют типовые стадии: зарождение, развитие, стабилизация, упадок, ликвидация.

Зарождение. Учредители предприятия выявляют неудовлетворенные требования потребителей или социальные нужды [5] рынка. Это побуждает их искать направления удовлетворения требований потребителей путем формирования миссии и видения. Миссия и видение учредителей воплощается путем создания нового предприятия.

Развитие. Некоторые исследователи разделяют эту стадию на детство и отрочество.

Детство. Это первые годы функционирования предприятия. На этой стадии вкладываются самые большие усилия для начала функционирования предприятия, создается его структура, система управления, запускаются все необходимые процессы. Продукция предприятия находится на стадии выхода на рынок

Отрочество. На этой стадии предприятие старается как можно скорее выйти и удержаться на рынке, заняв свою нишу. Это — стадия активного распространения продукции и роста предприятия.

Стабилизация. Некоторые исследователи разделяют эту стадию на раннюю зрелость, расцвет сил, полную зрелость.

Ранняя зрелость. Предприятие заняло желаемую часть рынка и начало получать постоянную прибыль, которая дает возможность проводить дифференциацию продукции и диверсификацию производства, экспансию на новые рынки сбыта.

Расцвет сил. Пик успеха предприятия на рынке и получение постоянных прибылей. Предприятие занимает самую большую часть рынка.

Полная зрелость. Предприятие пока получает постоянную прибыль, но темпы ее роста замедляются.

Упадок. Эта стадия говорит о том, что предприятие находится в локальном кризисе. Темпы роста предприятия замедляются, объемы доходов и прибылей

снижаются, часть рынка стремительно уменьшается. Предприятие начинает терять потребителей и клиентов, а продукция устаревает. Нужно принимать срочные меры для усовершенствования продукции, модернизации оборудования и другие пути, чтобы снова вернуться к стабилизации деятельности предприятия.

Ликвидация. Предприятию не удается замедлить свой упадок. Кризис становится системным. Предприятие находится в состоянии банкротства. Нужно принимать радикальные меры относительно восстановления деятельности предприятия.

Каждый этап жизненного цикла требует применения определенных типов управленческих инноваций, которые повысят эффективность функционирования и управления предприятием на данном этапе. Потому что именно инновации являются основой дальнейшего развития предприятий в современных сложных условиях.

Первую классификацию инноваций разработал Й. Шумпетер. Он определил пять типов инноваций в зависимости от характера применения:

1) **продуктовые инновации** — производство нового неизвестного потребителям продукта или продукта с качественно новыми свойствами;

2) **технологические инновации** — внедрение нового средства производства, в основу которого положено новое научное открытие или новый подход к коммерческому использованию продукции;

3) **рыночные инновации** — освоение нового рынка сбыта определенной отрасли промышленности страны, несмотря на то, или существовал этот рынок раньше, или нет;

4) **привлечение новых источников сырья и полуфабрикатов**, независимо от того, существовали эти источники раньше, или нет;

5) **организационные инновации** — внедрение новых организационных форм.

В дальнейшем исследователями термин «организационные инновации» был расширен и дополнен. Так, А. Пригожин уточнил термин «организационная инновация» выделив организационно-управленческие инновации [2, с. 8–12] и трактовал это как усовершенствование структуры менеджмента предприятия. Таким образом, инновации, нацеленные на усовершенствование организационной структуры, стиля и методов принятия решений, использование новых способов обработки информации и документации, рационализацию канцелярских работ стали называть «управленческие инновации» [8].

На сегодняшний день продуктовые инновации являются наиболее распространенными среди различных типов инноваций. Они чаще всего используются предприятиями для усовершенствования, модифика-

ции или разработки новой продукции с учетом изменения требований и вкусов потребителей. Внедрение продуктовых инноваций дает возможность предприятию получать дополнительную прибыль до тех пор, пока инновационная продукция не перейдет на стадию упадка, но вместе с тем, требует вкладывания значительных финансовых ресурсов. Большинство отечественных предприятий не имеет достаточного количества собственных оборотных средств, а привлекать кредитные средства является рискованным. Вследствие того, что продолжительность жизненного цикла того или другого продукта постоянно сокращается, предприятие вынужденно постоянно внедрять продуктовые инновации, чтобы не потерять позиции на рынке. Для этого необходимо ускорить инновационный процесс на предприятии. Инновационный процесс — это процесс последовательного преобразования идеи в товар. Он проходит этапы фундаментальных, прикладных исследований, конструкторских разработок, маркетинга, производства, сбыта, процесс коммерциализации технологий [2, с. 8–12]. Ускорение инновационного процесса требует усовершенствования системы управления на предприятии. Без внедрения инноваций в систему управления инновационный процесс на предприятии будет не эффективным.

Инновации в системе управления предприятием могут быть применены в субъекте управления — на уровне менеджмента предприятия и в объекте управления — на уровне производственных подразделений предприятия.

Субъект управления (менеджмент предприятия) осуществляет свою деятельность с помощью определенной методологии управления. На сегодняшний день в ее основу должны быть заложены следующие уже известные типы управленческих инноваций [9, с. 176–182]:

– **стратегический менеджмент** — совокупность специфических процессов принятия управленческих решений относительно формирования миссии и определения целей организации, выбора стратегии ее деятельности и использование ресурсов в рыночной среде, которая обеспечивает реализацию этих стратегий [1];

– **проектный менеджмент** — особый вид менеджмента, который состоит в создании современной управленческой и исполнительской структур в пределах действующей организационной структуры управления предприятием для реализации конкретного проекта [3];

– **бренд-менеджмент** — использование маркетинговых техник к определенному продукту в линейке продуктов или бренда. Цель — повышение значи-

- мости продукта в воображении потребителя, повышение ценности бренда;
- непрерывный процесс усовершенствования (KAIZEN) – процесс непрерывного и постепенного усовершенствования, который становится возможным благодаря активному участию всех сотрудников предприятия [6];
- концепция радикального усовершенствования процессов (КАЙРИО) – объединяет такие подходы, как бенчмаркинг (действенный инструмент для определения положения компании сравнительно с другими), реинжиниринг, целенаправленные радикальные инновационные проекты и системные инновационные процессы. Реализация этой методологии обеспечивает быстрый рост необходимых показателей эффективности управления в несколько раз;
- концепция общего менеджмента качества (TQM) – направлена на реализацию инновационных изменений в системе управления, в основе которой лежит повышение результативности и эффективности управленческих процессов на предприятии [4]. Менеджмент качества (TQM) – концепция, которая связывает в единую систему все виды деятельности, которые необходимы для того, чтобы потребитель был максимально удовлетворен товарами, которые

- получает, и обслуживанием, и чтобы эта удовлетворенность возрастала и гарантировала укрепление конкурентных позиций предприятия [7];
 - коммерческие исследовательские лаборатории – отдельные полностью самостоятельные структуры в структуре предприятия, которые занимаются разработкой и внедрением инновационных проектов.
- Объект управления осуществляет свою деятельность через подсистемы производственной системы (подразделения предприятия), количество которых зависит от размера и организационной структуры предприятия [9, с. 176–182]. Эффективное функционирование объекта управления происходит с использованием следующих типов управленческих инноваций:
- логистика – процесс снабжения на предприятии путем управления заказами клиентов;
 - менеджмент качества (TQM) – процесс непрерывного контроля качества продукции или услуг;
 - концепция управления отношениями с клиентами (CRM). CRM (Customers Relationship Management) – это инновационная управленческая концепция, которая направлена на построение взаимовыгодных отношений предприятия со своими клиентами, основанная на использовании передовых управленческих и информационных технологий.

Рис. 1. Управленческие инновации в контексте жизненного цикла предприятия (разработано автором)

Возможность внедрения и эффективность определенных типов управленческих инноваций прямо зависят от стадии жизненного цикла предприятия (рис. 1).

Так на стадии зарождения в основу построения организационной структуры предприятия нужно положить дивизиональную структуру управления, как наиболее современную.

Вне зависимости от стадии жизненного цикла система управления предприятием должна быть ориентирована на стратегическое управление (стратегический менеджмент), которая даст возможность:

- сформировать миссию — главную причину существования предприятия;
- определить видение — будущую картину функционирования предприятия на долгосрочную перспективу (5–10 лет);
- определить стратегические цели и сформировать стратегический план;
- определить ценности — главные принципы, которых будет придерживаться предприятие в процессе дальнейшего функционирования;
- сформировать генеральную (корпоративную) стратегию, которая потом детализируется на низшие уровни управления предприятием в виде функциональных и ресурсных стратегий.

Даже на стадии ликвидации использование подходов стратегического менеджмента предоставит предприятию возможности определить наиболее эффективный дальнейший путь: отказаться от производства нерентабельных видов товаров, сократить избыточную рабочую силу, отказаться от неэффективных каналов распределения ресурсов; продать наименее эффективные части бизнеса, а вырученные деньги вложить в более эффективные или полная ликвидация с продажей активов.

С момента основания предприятия постепенное внедрение концепций KAIZEN и КАЙРИО предоставит возможность запустить процессы непрерывного и постепенного усовершенствования всех бизнес-процессов, что даст возможность повысить эффективность субъекта управления предприятием. Внедрение менеджмента качества в объекте управления повысит качество продукции предприятия.

С момента основания и до ликвидации предприятие, как открытая система, функционирует в динамической внешней среде. Она нестабильна и является движущей силой, которая очень часто негативно влияет, что нарушает стабильность функционирования предприятия. Внедрение принципов самоорганизации (децентрализации управления) обеспечит самохранение предприятия, как системы в динамической внешней среде.

- Начиная со стадии развития предприятие может:
- внедрять бренд-менеджмент, который предоставит возможность сформировать и распространить известность предприятия на рынке;
 - развивать проектный менеджмент, как процесс управления отдельными проектами, что поможет диверсифицировать деятельность предприятия;
 - создать в структуре коммерческие исследовательские лаборатории, которые будут заниматься разработкой и внедрением инновационных проектов.

Выводы. Таким образом, в современных условиях управленческие инновации становятся главным фактором дальнейшего развития предприятия. Их разработка и внедрение на предприятии требует меньших затрат и менее рискованно, чем разработка и внедрение продуктовых инноваций.

Различные типы управленческих инноваций могут быть внедрены как в субъекте, так и в объекте управления предприятия. Установлено, что существует прямая связь между этапами жизненного цикла предприятия и видами управленческих инноваций. Такие управленческие инновации, как стратегический менеджмент, концепции KAIZEN и КАЙРИО, могут быть внедрены на протяжении всего жизненного цикла предприятия. Чем на более ранней стадии жизненного цикла предприятия они будут внедрены, тем больше повысится эффективность деятельности, конкурентоспособность и стабильность функционирования предприятия.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на усовершенствование механизма внедрения управленческих инноваций на разных этапах жизненного цикла в зависимости от размера и форм собственности предприятия.

Литература

1. Ігнат'єва І. А. Стратегічний менеджмент / І. А. Ігнат'єва [підручник]. — К.: Каравелла, 2008. — 480 с.
2. Волков О. І., Денисенко М. П., Гречан А. П. та ін. Економіка та організація інноваційної діяльності / О. І. Волков М. П. Денисенко, А. П. Гречан. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 662 с. — р. 8. — 12.
3. Ковшун Н. Е. Аналіз та планування проєктів / Н. Е. Ковшун; [навч. посібн.]. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 344 с.
4. Солов'ян І. О. Управлінські інновації на підприємствах в умовах сьогодення / І. О. Солов'ян // НТУ КПІ / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/1KAND2010/Economics/557968.doc.html>
5. Осовська Г. В. Основи менеджменту / Г. В. Осовська, О. А. Осовський; [підручник]. — К.: Кондор, 2006. — 664 с. — (видання 3-є, перероблене і доповнене).
6. Практическая психология. Стратегия Кайзен [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sunhome.ru/psychology/11539/p3>
7. Менеджмент качества: разрушая стереотипы [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.management.com.ua/qm/qm045.html>
8. Стадник В., Йохна М. Инновационный менеджмент / В. Стадник, М. Йохна — Киев.: Академвидав. — 464 с.
9. Шацька З. Я. Управлінські інновації в системі підприємства / З. Я. Шацька. — Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. — № 1 (127). — 2012. — С. 176–182.
10. Шацька З. Я. Досвід зарубіжних підприємств з використання управління інновацій / З. Я. Шацька. — Ефективна економіка. Електронне фахове видання. — № 9. — 2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua?index.php?option=1&ind=707>

References

1. Ignatieva I. A. Strategic management / I. A. Ignatieva [textbook]. — K.: Karavella, 2008. — 480 h.
2. Volkov O. I., Denisenko M. P., Greschan A. P. ats. Economics and organization innovation / O. I. Volkov M. P. Denisenko, A. P. Greschan. — K.: Center of educational literature, 2007. — 662 p. — p.8. — 12.
3. Kovshyn N. E. Analysis and planning projects / N. E. Kovshyn; [textbook]. — K.: Center of educational literature, 2008. — 344 p Center of educational literature.
4. Solovyan I. O. Management innovation in enterprises under present conditions / I. O. Solovyan // NTU KPI / [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.rusnauka.com/1KAND2010/Economics/557968.doc.html>
5. Osovskaya G. V. Principles of Management / G. V. Osovskaya, O. A. Osovski; [textbook]. — K.: Kondor, 2006. — 664 p. — (3rd edition, revised and enlarged).
6. Practical psychology. Kaizen Strategy [electronic resource]. — Access mode: <http://www.sunhome.ru/psychology/11539/p3>
7. Management quality: destroy stereotypes [electronic resource]. — Access mode: <http://www.management.com.ua/qm/qm045.html>
8. Stadnik V., Uoxna M. Innovation vanagement / V. Stadnik, M. Uoxna — Kyiv.: Akademvidav. — 464 p.
9. Shatskaya Z. Y. Management Innovation in Enterprise System / Z. Y. Shatskaya. — Recent economic problems. Scientific Economic Journal. — № 1 (127). — 2012. — С. 176–182.
10. Shatskaya Z. Y. The experience of foreign companies on the use of administrative innovations / Z. Y. Shatskaya. — Efficient Economy. Electronic issue. — № 9. — 2011. — [electronic resource]. — Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua?index.php?option=1&ind=707>

Шерман Євген Михайлович

аспірант

Херсонський національний технічний університет

Шерман Евгений Михайлович

аспірант

Херсонский национальный технический университет

Sherman E.

Postgraduate

Kherson National Technical University

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОЦЕСІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОВ ОПТИМИЗАЦИИ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ

BASIC PROCESS OF OPTIMIZING ORGANIZATIONAL AND EKONOMIC MECHENISM IN THE FOOD INDUSTRY KHERSON REGION

Анотація. Висвітлено основні напрямки оптимізаційних процесів організаційно – економічного механізму на підприємствах харчової промисловості та обґрунтовано актуальність та доцільність даного методу в системі управління підприємствами.

Ключові слова: організаційно – економічний механізм, конкурентоспроможність, оптимізація, харчова промисловість, маркетинг, стратегічні ресурси.

Аннотация. Отображены основные направления оптимизационных процессов организационно – экономического механизма на предприятиях пищевой промышленности, а также доказана актуальность и целесообразность данного метода в системе управления предприятием.

Ключевые слова: организационно – экономический механизм, конкурентоспособность, оптимизация, пищевая промышленность, маркетинг, стратегические ресурсы.

Summary. The basic directions of optimization processes of organizational – economic mechanism in the food industry and the urgency and feasibility of this method in the management of enterprises.

Keywords: organizational – economic mechanism, competitiveness, optimization, food industry, marketing, strategic resources.

Успіхи та невдачі українських, а також пострадянських підприємств харчової промисловості слід розглядати як результат взаємодії цілої низки чинників: зовнішніх (попит на ринку послуг, рівень доходів населення, стан розвитку науки, техніки тощо) і внутрішніх (стратегія підприємства, принципи його

діяльності, наявність ресурсів та їхнє раціональне використання, інформаційне забезпечення, маркетинг та інші). Здатність підприємства пристосовуватись до зміни технологічних, інформаційних, економічних та соціальних чинників – гарантія не лише його виживання в сучасних складних економічних умовах, але

й успішної діяльності в подальшому. Налагоджена система інформаційного забезпечення дозволяє як найповніше і достовірно охарактеризувати зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства, їх зміну, ухвалити оптимальне для кожної конкретної ситуації управлінське рішення. Все це усуває стан невизначеності, знижує ризики в діяльності підприємств, забезпечує їх більш стійкий розвиток.

Таким чином, в умовах турбулентного зовнішнього середовища і в ситуації жорсткої конкуренції на перший план виходять задачі формування оптимізаційної моделі організаційно – економічного механізму функціонування підприємств галузі на основі ефективного інформаційно-комунікативного забезпечення.

У сучасних умовах надзвичайно динамічного середовища інформація відіграє все більш важливу роль як ресурс, і як товар, стає все більш релевантною у якості вхідного фактору виробництва. Мануель Кастельс називає інформацію сировиною, яка характеризує нову «інформаційно-технологічну парадигму» [12].

Інформаційні технології в харчовій промисловості в своєму розвитку пройшли довгий шлях, кожний етап якого характеризувався своїми засобами обробки інформації та інформаційними носіями. Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій характеризується наявністю розподіленої комп'ютерної техніки, програмного забезпечення з метою забезпечення виконання усіх функцій діяльності та управління підприємством, розвинутих комунікацій в межах структури підприємства та поза ним, діалогового режиму спілкування керівного персоналу з виконавцями, інтерактивного контролю якості виконаних операцій, інтернет-торгівлі тощо.

У останні десятиріччя істотно зріс обсяг доступної підприємствам інформації, а з впровадженням нових комунікаційних технологій швидкість доступу до інформаційних джерел, якими є інтернет-ресурси, періодичні видання, телебачення, державні установи, торгові асоціації, служби бізнес-інформації тощо, збільшилась у багато разів. Найбільш суттєвим за визначенням науковців є внесок інформації у створення конкурентної переваги підприємств [7]. Основним засобом підвищення конкурентоспроможності сучасних компаній стає широке застосування комп'ютерів та інформаційних систем, яке, за думкою Мілана Желені, забезпечує підприємству сім основних переваг:

- 1) покращення і розширення обслуговування клієнтів;
- 2) підвищення рівня ефективності завдяки економії часу офісних працівників;
- 3) збільшення можливості навантаження та пропускну здатності;

4) підвищення точності інформації, і, як наслідок, зростання престижу підприємства і скорочення збитків, обумовлених помилками;

5) забезпечення необхідною інформацією у визначений час конкретних осіб завдяки можливості організації запиту та наявності інтерактивного режиму;

6) отримання керівництвом важливої інформації для планування, управління і прийняття рішень;

7) збільшення прибутку бізнесу.

Отже, результативність діяльності суб'єктів господарювання залежить від їх здатності генерувати, оброблювати і ефективно використовувати інформацію, процес управління якою визначається як отримання своєчасної, точної і необхідної інформації і передача її працівникам всіх рівнів.

На сучасному етапі більшість підприємств харчової промисловості України використовують інформацію переважно безсистемно, тоді як частка, яка припадає на функції інформаційного забезпечення, є досить ваговою. Успіх підприємства все більшою мірою залежить від того, наскільки є досконалою інформація, основне призначення якої полягає у створенні оптимальних інформаційних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, матеріально-технічних та фінансово-економічних умов для ефективного функціонування підприємства як дієвого способу підвищення ефективності його діяльності в цілому.

Таким чином, актуальність та значущість інформаційно-комунікативного забезпечення в ефективному функціонуванні підприємств харчової промисловості є беззаперечною й стратегічно важливою в умовах розв'язання завдань подолання кризових явищ у галузі та досягнення сталого економічного зростання.

Одним із базових умов формування стратегії подальшого розвитку вітчизняних підприємств галузі є формування дієвого організаційно-економічного механізму, здатного забезпечити на інформаційно-комунікативній основі ефективну роботу всіх активних ланок виробничого та обслуговуючого характеру, які в результаті дозволять отримати позитивні результати діяльності. Слід підкреслити, що універсальних алгоритмів для створення таких механізмів не існує, однак можлива адаптація загальних принципів, інструментів і стратегій реформування підприємств на базі поєднання технологічних та/або організаційних інновацій [11].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб аналізуючи теоретичні положення організаційної діяльності і моделюючи механізми управління підприємствами обґрунтувати структурно-функціональні оновлення організаційно-економічного механізму на базі впровадження ефективних інформаційно-комунікативних технологій, що сприятимуть створенню

передумов для інноваційного конкурентоспроможного розвитку підприємств у сфері харчової промисловості.

Для господарського комплексу Херсонської області, яка має яскраво виражений аграрно-промисловий характер спеціалізації, перш за все, ядром регіонального інноваційного промислового розвитку можуть бути аграрні підприємства та підприємства харчової й переробної промисловості. Вищенаведений у нашому дослідженні аналіз розвитку підприємств галузі регіону в повній мірі дозволяє стверджувати про наявний, але не використаний в повному обсязі потенціал підвищення ефективності їх функціонування на основі впровадження і використання передових інформаційно-комунікативних технологій.

Оскільки все більшу актуальність в інноваційній економіці набуває оновлення організаційно-економічних механізмів пропонуємо свою увагу зосередити на формуванні концептуальної моделі оптимізації організаційно-економічного механізму на підприємствах харчової промисловості. Саме підприємства цієї галузі характеризуються швидкою окупністю вкладеного капіталу внаслідок особливостей виробничого процесу, швидкістю реагування на попит ринку, слугують каталізатором нарощення обсягів виробництва, зміни асортименту виробленої продукції суміжних галузей, а також виступають трансфер-фактором інноваційного промислового розвитку.

На наш погляд, необхідне уточнення і переосмислення саме поняття організаційно-економічного механізму. В умовах стрімкого розвитку та підвищення значущості інформаційних систем суб'єкт господарювання має швидко адаптуватися в частині оцінки та обліку умов невизначеності зовнішнього середовища, використання якої дозволяє здійснювати вибір напрямків ефективного проектування бізнес-процесів підприємства в межах території локалізації їхньої діяльності.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що концептуальна модель оптимізації організаційно-економічного механізму повинна базуватися на процесно-орієнтованому та кібернетичному підходах.

Кібернетичний підхід — це дослідження системи на основі принципів кібернетики, зокрема за допомогою виявлення прямих і зворотних зв'язків, вивчення процесів управління, розгляду елементів системи як якихось «чорних ящиків». За класичним визначенням кібернетики «чорним ящиком» називається система, для якої відомі входи і відповідні кожному з них виходи, реакції системи. Такий підхід є загальним і дозволяє вибирати найкращі рішення, які не задаючись питанням, як і чому це відбувається.

Процес управління в кібернетичному підході — частина управлінської діяльності, що включає формування системи комунікацій, розробку і реалізацію

управлінських рішень, створення системи інформаційного забезпечення управління. Структура управління — сукупність стійких зв'язків об'єктів і суб'єктів управління організації, реалізованих у конкретних організаційних формах. Структура управління включає функціональні структури, схеми організаційних відносин, організаційні структури та систему навчання або підвищення кваліфікації персоналу.

Конкурентоспроможність в сучасному світі вимагає вирішення завдань оптимізації бізнес-процесів, скорочення витрат, підвищення якості продукції та лояльності клієнтів. В документації, яка присвячена регламентації інтерпретації процесного підходу, пропонуються різні варіанти визначення процесів. Так, за методологією IDEFO процес представляється у вигляді функціонального блоку, який перетворює входи на виходи при наявності необхідних механізмів (ресурсів) у керованих умовах. У процесно-орієнтованому підході категорія «механізм» відмежована від функції управління, тобто управління є головним генератором командних впливів, в той час як механізм — підлеглим, виконавчим, який забезпечує ресурсами реалізацію команди [14].

Зазначимо, що до складу харчової промисловості входять понад 40 спеціалізованих галузей, підгалузей і окремих виробництв. Усіх їх об'єднує єдність споживчого призначення виробленої продукції — продуктів харчування, що, в свою чергу, визначає специфічні вимоги до вихідної сировини, застосовуваної технології виробництва, матеріально-технічної бази та до персоналу.

Підприємствам харчової промисловості властивий ряд особливостей, які визначають їх виробничу структуру та організацію бізнес-процесів, а саме:

1) сезонність виробництва в галузях, а, отже, сезонність використання в них робочої сили і нерівномірне завантаження основних виробничих фондів протягом року;

2) високий рівень матеріаломісткості виробленої продукції, що вимагає врахування впливу економічного механізму на рівень використання сировинних та інших матеріальних ресурсів, економічного стимулювання підвищення якості сільськогосподарської сировини та кінцевої харчової продукції;

3) специфічний характер виробництва в ряді галузей, що виявляється в значних обсягах виробництва швидкопсувної продукції, що вимагає стислих термінів зберігання та реалізації;

4) матеріально-технічна база, яка обумовлює необхідність її насичення сучасною технікою, прогресивними технологіями як найважливішу передумову інтенсифікації господарювання на підприємствах галузі;

5) спрямованість виробництва на безпосереднього споживача, що робить харчову промисловість найбільш сприйнятливою до впровадження ринкових відносин, що впливають на організаційну структуру;

6) необхідність розширення асортименту продуктів харчування з подоланням різних організаційних бар'єрів, що виникають в процесі диференціації та диверсифікації галузі;

7) високі кваліфікаційні навички та вміння, які пред'являються до працівників, яким, через скорочення числа середніх спеціальних навчальних закладів даного профілю, доводиться навчатися безпосередньо на підприємствах.

Все це дозволяє узагальнити і запропонувати наступне визначення: організаційно-економічний механізм — це рівнодіюча, якісна і кількісна визначеність соціально-економічних взаємозв'язків та пропорцій між підсистемами підприємства, що забезпечує прийняття управлінських рішень, впровадження їх у життя, єдність і злагодженість ведення виробничо-економічних процесів на основі оптимального інформаційно-комунікативного забезпечення.

Для уточнення поняття «організаційно-економічний механізм» доцільно дослідити два механізми: економіко-нормативний та організаційно-управлінський. На нашу думку, це дозволить на стадії аналізу дослідити відмінні особливості цих механізмів, а на стадії синтезу — їх функціональну, структурну та правову єдність. На наше переконання, в організаційно-управлінській складовій механізму слід виокремити структурну основу системи управління, порядок здійснення функцій, інформаційно-комунікативні зв'язки між підрозділами підприємства. Основним результативним виходом організаційно-управлінського механізму виступає прийняття та виконання рішень (серед нових питань) або технології ведення процесів (підготовчих, виробничих, комерційних) в умовах стабільно відпрацьованих схем організації взаємодії. В економіко-нормативний механізм входять наступні складові: структура власності, управління витратами, розподілення доходів, управління обов'язками та фінансовими потоками, а також використання економічних нормативів. Економічний механізм відповідальний за ринкову та конкурентну політику, систему цін, за інвестиції та стимули. Таким чином, вищенаведене дозволяє резюмувати: по-перше, що в цей механізм позиційно займає місце на стику структури, функцій і технологій управління; по-друге, про використання в цьому механізмі «рушійних пружин» — економічних важелів, які регулюють економічні процеси.

Концептуально механізм управління процесами розвитку промислового підприємства представлений

в роботі як динамічний процес взаємодії структурно-системних компонент, ринкового, інституційного, методичного характеру, включаючи інструментарій стратегічного менеджменту (враховує вплив факторів зовнішнього оточення), що в цілому дозволяє гнучко й оперативно адаптувати бізнес-процеси до умов зовнішнього середовища і забезпечити ефективне функціонування господарюючого суб'єкта в контексті підвищення його конкурентоспроможності та посилення позиції на ринку [9].

Для уточнення поняття «організаційно-економічний механізм» доцільно дослідити два механізми: економіко-нормативний та організаційно-управлінський. На нашу думку, це дозволить на стадії аналізу дослідити відмінні особливості цих механізмів, а на стадії синтезу — їх функціональну, структурну та правову єдність. На наше переконання, в організаційно-управлінській складовій механізму слід виокремити структурну основу системи управління, порядок здійснення функцій, інформаційно-комунікативні зв'язки між підрозділами підприємства. Основним результативним виходом організаційно-управлінського механізму виступає прийняття та виконання рішень (серед нових питань) або технології ведення процесів (підготовчих, виробничих, комерційних) в умовах стабільно відпрацьованих схем організації взаємодії. В економіко-нормативний механізм входять наступні складові: структура власності, управління витратами, розподілення доходів, управління обов'язками та фінансовими потоками, а також використання економічних нормативів. Економічний механізм відповідальний за ринкову та конкурентну політику, систему цін, за інвестиції та стимули. Таким чином, вищенаведене дозволяє резюмувати: по-перше, що в цей механізм позиційно займає місце на стику структури, функцій і технологій управління; по-друге, про використання в цьому механізмі «рушійних пружин» — економічних важелів, які регулюють економічні процеси.

Концептуально, механізм управління процесами розвитку промислового підприємства представлений в роботі як динамічний процес взаємодії структурно-системних компонент, ринкового, інституційного, методичного характеру, включаючи інструментарій стратегічного менеджменту (враховує вплив факторів зовнішнього оточення), що в цілому дозволяє гнучко й оперативно адаптувати бізнес-процеси до умов зовнішнього середовища і забезпечити ефективне функціонування господарюючого суб'єкта в контексті підвищення його конкурентоспроможності та посилення позиції на ринку.

Література

1. Дейнеко Л. В. Харчова промисловість України: ефективність використання виробничих ресурсів і кадрового потенціалу / Л. В. Дейнеко, Е. І. Шелудько; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України» — К., 2013. — 120 с.
2. Бодяков О. П. Обоснование основных институций, направленных на повышение эффективности деятельности промышленных предприятий [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-osnovnyh-institutsiy-napravlenykh-na-povyshenie-effektivnosti-deyatelnosti-promyshlennyh-predpriyatiy>
3. Продан О. Деретуляція чи корупція? / Проект «Блогери проти корупції» за підтримки Інститут масової інформації, організації Freedom House та Посольства Норвегії [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://nikorupciji.org/2013/10/20/derehulyatsiya-chy-koruptsiya/>
4. Деретуляція економіки принесе Україні 161 мільярд / Економічна правда [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/08/13/482811/>
5. Інтернет платформа EasyBusiness: Реформа регуляторної системи України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.easybusiness.in.ua/about>
6. Ефект від деретуляції у харчовій галузі України складе близько 30 млрд грн. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://pishcheprom.rbc.ua/ukr/effekt-ot-deregulirovaniya-v-pishchevoy-otrasli-ukrainy-sostavit-13082014194900>
7. Гудима Р. Р. Деретуляція бізнес-середовища України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ukr.vipreshebnik.ru/derzhavne-upravlinnya/4484-deregulyatsiya-biznes-seredovishcha-ukrajini.html>
8. Фрумин І. Л. Исследование некоторых проблем аграрной экономики методом кластерного анализа / И. Л. Фрумин, Е. В. Цветкова // Известия Челябинского научного центра. — 2007. — № 4 (38). — С. 93–97.
9. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, П. Цефель. — СПб.: ООО «ДиаСофтЮП», 2005. — 608 с.
10. Ченаш В. С. Економічні основи процесу реструктуризації підприємств [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/No5/55-61.pdf>
11. Волот О. І. Харчова промисловість: сучасний стан та інформаційне забезпечення розвитку підприємств / Вісник Чернігівського Національного 11. Технологічного Університету [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vistnic.stu.cn.ua/index.pl?id=22&j=3&task=arcl>
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — с. 77–78.
13. Статистичний бюлетень «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України» / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://marketing.vc/report>
14. Калініченко Л. Л. Інформаційне забезпечення процесів розвитку на промислових підприємствах / Л. Л. Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2010. — № 32. — 220 с.
15. Плескач В. Л. Інформаційні системи та технології на підприємстві: підруч. / В. Л. Плескач, Т. Г. Затонацька. — К.: Знання, 2009. — 520 с.
16. Атре Ш. Структурный подход к организации баз данных: пер. с англ. / Ш. Атре. — М.: Финансы и статистика, 1983. — 317 с.
17. Дейнеко Л. В. Розвиток харчової промисловості України в умовах ринкових перетворень (проблеми теорії та практики) / Л. В. Дейнеко. — К.: Знання, 2006. — 331 с.

ФИЛОСОФСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ

Рыжкова Д. С.*аспирант кафедры теоретической и практической философии
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина
Харьков, Украина***ВРАЖДЕБНОСТЬ КАК ФАКТОР ИДЕНТИЧНОСТИ В ГОРОДЕ**

Для замкнутых сообществ существует множество факторов и критериев, так или иначе способствующих формированию идентичности у их представителей. В городском пространстве, разбитом на множество локальных групп, неизменным фактором для формирования индивидуальной идентичности является не только внутригрупповая солидарность, но и межгрупповая конфронтация или враждебность. Цивилизация — конфликтогенна, так как часто личность осознаёт себя тем, кто она есть лишь в противопоставлении себя другим. «Дисгармония между «я» и «социальным Я» является одной из самых распространенных причин кризиса идентичности. Немногие люди могут сохранить свою идентичность в неприкосновенности, если сталкиваются с беспричинным презрением со стороны своего окружения, особенно же тех людей, которых они уважают» [3, с. 116].

По мысли А. В. Шпилова, межгрупповая вражда может принимать две основные формы. Первая форма это классическое противопоставление «своего» и «чужого». Она имела место в архаических обществах, где любой, тем или иным образом, находящийся за пределами локальности, воспринимался враждебно. Такое же положение сохранялось в античности, где к гражданам полиса, метекам и иноземцам было совершенно различное отношение. С приходом к власти царей и императоров, по факту формирования аристократической или олигархической прослойки, градус вражды несколько смещался. Формирование дворянства позволило на долгие века сместить градус вражды между «своими» и «чужими» в сторону деления на «высших» и «низших».

После начала формирования идеи нации как конструктора, объединяющего граждан, проживающих на замкнутой территории, исподволь начали вырваться конфликты. Осознание собственной национальной принадлежности, а также недовольство, связанное с большим финансовым разрывом между самыми бедными и самыми богатыми членами общества, приводило к революционным движениям. Такое отождествление было связано с фундаментальными психологическими моментами, согласно которым: «отождествленное с Мы Я опонирует Они, и степень

идентификации с ингруппой тем выше, чем более значимы отличия от аутгруппы, чем сильнее выражена оппозиция Нас — Им; соответственно, чем сильнее отталкивание от чужой группы, тем более гомогенной становится своя, и это отталкивание может реализовываться не только как когнитивное различие, но и как выносимое в сферу межгрупповых отношений агрессивное поведение, и как организованная целенаправленная деятельность по нанесению «врагу» того или иного ущерба» [4, с. 158].

Переходная стадия от национализма к транснационализму и мультикультурализму позволяет элитам легко манипулировать большей частью населения. Бедные низы, считающие, что проживают в национальном государстве, осуществляют вражду к иноземцам и иноверцам, считая, что именно они попирают традиции и устои, в то время, как настоящий градус противопоставления лежит в страдах, а не в этносах. Конечно, не стоит обобщать, однако можно легко заметить, что более интеллектуальная прослойка жителей в городах, как правило, толерантна и терпима, в то время, как менее интеллектуальные индивиды, группированные тем или иным образом чаще всего подвержены ксенофобии. Такое положение вещей связано в первую очередь с тем, что для того, чтобы толерантность стала нормой жизни, её необходимо принять не только как элемент правового давления со стороны государства, но и как собственный внутренний правовой долг.

На такой шаг способен далеко не каждый, необходим определённый уровень культуры и устойчивое мировоззрение. Без этого толерантность будет лишь формальной терпимостью, соблюдаемой лишь из-за страха государственной репрессии и подавляемой внутренней нетерпимостью индивида. Демократическое государственное устройство подразумевает атомизированность индивида. Переход к корпоративному типу правления предполагает некие блага для небольших групп, в то время как индивид, считающий, что его интересы должны поддерживаться в первую очередь, остаётся за кадром.

Именно так отдельный индивид становится Чужаком, Другим для локальных групп. Вражда служит фактором отмежевания отдельных индивидов и формирования закрытых групп со стойкой неприязнью ко всем, кто находится за их пределами. Индивид в ин-группе может бояться, что чужак тем или иным образом попадёт в неё и нарушит существующие устои. Можно сказать, что «проблема идентичности предстаёт не как проблема исключения из окружения, а как проблема невозможности противостояния сливанию с ним» [1, с. 163].

Как ни странно, в первую очередь вражда является критерием идентичности для Мы, а не для Я. Она предполагает формирование некоего позитивного образа нас в противоположность приписыванию всех возможных негативных черт враждебному «Они». Подобное приписывание на уровне Я артикулировано в меньшей степени, так как конфликтогенность индивида гораздо ниже конфликтогенности группы. Если индивид противопоставляет себя миру или же какой-то отдельной группе, на фактор вражды нередко накладываются фактор эгоизма и нарциссичности такого индивида, что не позволяет делать каких-либо однозначных выводов.

Однако главный парадокс состоит в том, что практически вся интеллектуальная элита состоит из атомизированных индивидов. В то время, как групповая

идентичность формируется равномерно, идентичность индивидов, находящихся по большей части вне групп, размыта и нестабильна. Также можно заметить, что сплочённость группы против отдельного индивида носит куда более враждебный и яростный характер, чем взаимоотношения по типу Я-Ты. Это во многом связано с так называемым «эффектом толпы», когда внутри активно действующей общности отдельные индивиды нередко пренебрегают критическим мышлением. А если вражда — межгрупповая, то, как правило, её критерием выступают не сами индивиды, а некий символ, который собственно и делает врагов врагами. Как минимум, гражданская составляющая групповой идентичности часто остаётся не более чем продуктом политических манипуляций.

Для того, чтобы выработать собственную позицию, нужно как минимум ознакомиться со всеми возможными вариантами политик и идеологий и отнестись к ним критически. Большинству граждан проще примкнуть к той или иной стороне, не вдаваясь в тонкости. И, наконец, во многом, вражда и все виды ксенофобии обуславливаются уже не, столько, природной потребностью человека во враге, сколько, идеологической работой политтехнологов, которые нередко контролируют полярность вражды, направляя её либо на внешнего врага, либо на идеологических противников внутри государства.

Литература

1. Артеменко А. П. Топология Я в сетевых структурах социума: [монография]/ А. П. Артеменко — Харьков — 2013 г. — 325 с.
2. Рягузова Е. В. Социально-психологический анализ ин-группового и аутгруппового Другого/ Е. В. Рягузова// European social science journal (Европейский журнал социальных наук) — Москва-Рига — № 2 — 2011 г. — с. 194–201.
3. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности/ Витторио Хёсле// Вопросы философии — Выпуск № 10–1994 г. — с. 112–123.
4. Шипилов А. В. «Свои», «чужие» и другие: [монография]/ А. В. Шипилов — М.: «Прогресс Традиция», 2008. — 568 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ, ПРОЦЕССЫ И ТЕХНОЛОГИИ

Scherban Tatiana Dmytrivna

Doctor of psychology sciences, associated professor of psychology department

Mukachevo state university

Mukachevo, Ukraine

Hoblyk Volodymyr Vasylyovych

doctor of economic sciences, associate professor

Mukachevo state university

Mukachevo, Ukraine

LEGISLATIVE SUPPORT FOR MIGRATION POLICY IN UKRAINE

In the twentieth century, labor becomes the most scarce factor of production, the only source of replenishment of the working population in terms of demographic crisis is migration, competition among developed countries is exacerbated by human resources and transition to an active policy on labor migration in Ukraine should take place urgently. Improving migration policy should be based on an integrated approach, with knowledge of all the potential benefits that could bring Ukraine international mobility, together with its determinable risks and challenges.

First of all, must take into account the specific country as one that both gives and takes people and is used for transit of migrants. Each of these vectors is characterized by varying the nature and composition of migration flows, which require a differentiated approach and specific credit exposure.

Complexity also provides multilevel government measures that go beyond the adoption of legislation and programs of the central leadership of the country and include field activities, permanent cooperation central to local authorities [1].

The condition is an integrated approach and cooperation between different agencies that deal with migration. Even if most of centralization of management functions in this area through the creation of the State Migration Service there are many issues of migration and migrants who have settled together and coordinated sectoral ministries (such as employment and social protection, money transfers, health care, educational issues, etc.).

Migration policy, adequate to modern requirements — is not only a system of measures to streamline and control the movements of the population. The traditional narrow approach comes as a broader understanding of multilateral phenomenon. The range of migration policy significantly expands interconnectedness of certain areas is enhanced, contributing to design this policy as an integrated system that combines: counteracting factors that gener-

ate emigration, because, as noted in the report of the Secretary-General on migration and development, “the basic principle migration policy is that everyone should be able to live and be successful in his native country”; proper migration policy is a system of measures to regulate movements of population and combating illegal migration (including policy on employment of citizens abroad and to attract foreign workers, students from abroad, receiving refugees); a wide range of socio-economic, political, educational and cultural activities in relation to the integration of migrants; ensure the repayment of such migration, adaptation and reintegration of returnees, encouraging remittances from abroad from domestic migrant workers and their efficient use; providing support and close ties with compatriots abroad, the financial, social, intellectual, political, demographic potential of the Diaspora in the interests of the country, encouraging its immigration representatives [2].

Qualitative shifts in the development and implementation of state regional policy on migration primarily require political will, that is a clear understanding of the direction of benefits and challenges associated with migration. This crucial role of politicians in recognizing the need to include migration to the priorities of social development sector belongs to science, which has the power to provide analytical information, scientifically based conclusions, establish systematic studies and reliable statistics on migration.

A requirement for qualitative changes in migration policy is a favorable climate in society. This society must realize that remittances from migrant workers abroad have an important role in poverty alleviation and development of small businesses and the formation of the middle class. Both directly and indirectly, they can contribute to economic development. Similarly positive impact on the economy produces immigration into the country through which human resources are replenished, filled jobs unattractive to Ukrainian. In promoting a positive

perception of migration and minimize anti-immigrant sentiment, raising the level of tolerance in society is extremely important role played by the media, which are fully and objectively cover the migration situation in the country, get rid of negative stereotypes and uncritical copying dubious facts [3, 4].

Thus, the policy on labor migration should be formed in the long-term development strategy of countries have comprehensive, multi-level nature, ensured coordinated activities of various departments, based on scientifically based approaches have the understanding and support in the community.

In order to provide the policy on labor migration a new impetus, it seems appropriate to consider the following:

1. Developing a strategic vision for political purposes, designed to ensure that the State Migration Policy of

Ukraine, to be held on the basis of deep scientific analysis of demographic trends, the prospects for economic development and the migration situation in the country as well as international experience, to be free from political speculations and myths and household stereotypes.

2. Concept development and approval should be accompanied by public discussion of the project, which should take an active part associations of migrants, human rights organizations.

3. In the development of the concept should proceed from the fact that the task of the document – to determine the approach to state regulation of migration processes, the main purpose of such activities. Specific measures of legal, financial, economic, organizational nature have become part of various regulations and government programs [5].

Literature

1. Demohrafichna kryza v Ukrayini: Problemy doslidzhennya, vytoky, skladovi, napryamy protydyiy: Monohrafiya/ NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky; za nauk. red. prof. V. Steshenko. – K., 2001. – s. 340–341
2. Dmytryev A. V. Konflykty myhratsyy / A. V. Dmytryev, N. S. Sleptsov. – M.: Al'fa-M, 2007. – s.35–37
3. Drahunova T. A. Mihratsiyni aspekty formuvannya robochoyi syly/ T. A. Drahunova// Formuvannya rynkovoyi ekonomiky. – T. 2: Demohrafichni aspekty rehulyuvannya ta vidtvorennya trudovoho potentsialu. – K.: KNEU, 2006. – S. 107.
4. Drahunova T. Upravlinnya mihratsiynymy protsesamy velykykh mist/ T. A. Drahunova // Ukrayina: aspekty pratsi. – # 5. – 2004. – S. 36.
5. Rehulyuvannya trudemihratsiynykh protsesiv v transkordonnomu rehioni: monohrafiya / Za zah. red. d.e.n., prof. Pityulycha M. I. [M. I. Pityulych, V. V. Hoblyk, T. D. Shcherban ta in.] – Mukachevo: Vyd-vo MDU, 2015 r. – 150 s.

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА, СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ И ПРОЦЕССЫ

Сушко В.А.

доцент кафедры методологии социологических исследований
Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова
г. Москва, Россия

КЛАССИФИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ МОДЕЛЕЙ (СИСТЕМ) МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Комплексное изучение муниципального права в Российской Федерации предполагает обращение к опыту зарубежных государств, в том числе знание основных моделей местного самоуправления в зарубежных странах. Количество классификаций таких моделей значительное.

Наиболее простой является классификация моделей местного самоуправления на три типа: **англосаксонский, континентальный (романо-германский) и смешанный.**

Англосаксонская модель местного самоуправления. Муниципальная (англосаксонская) модель возникла в Великобритании, а затем была заимствована многими странами мира, прежде всего бывшими колониями Великобритании.

Англосаксонская модель местного самоуправления характеризуется следующими особенностями. Главным органом муниципальной единицы признается совет муниципального образования — коллегиальный представительный орган, который избирается населением и имеет право принятия окончательных решений. Существуют две основные разновидности англосаксонской системы: английская и североамериканская модели.

Английской модели присуще признание субъектами местного самоуправления муниципальных органов, отсутствие на местном уровне строгого разделения властей (органы местного самоуправления сочетают законодательные и представительные функции), а также унификация правового статуса административно-территориальных единиц и органов местного управления одного уровня.

Североамериканской модели присуще признание в качестве субъекта местного самоуправления населения, особым образом организованного, а также присуще многообразие форм и методов организации и деятельности муниципальных властей. Это означает, что в разных штатах США могут применяться разные варианты организации и осуществления местного самоуправления.

В англосаксонских государствах, как правило, закон устанавливает подробный перечень конкретных полномочий местных властей, а также объектов, за которые они ответственны. При этом используется принцип позитивного регулирования: считается, что органы местного самоуправления вправе совершать лишь те действия, которые непосредственно предписаны законом. Любые действия, совершенные местными властями с нарушением предписанных им полномочий или выходящие за рамки их компетенции, признаются недействительными.

Можно выделить две наиболее распространенные формы муниципального управления в США: «городской совет — управляющий» и «мэр — городской совет» [1].

По первой схеме совет назначает на определенный срок профессионального чиновника — управляющего, который подбирает главных должностных лиц муниципального аппарата, разрабатывает для него программу и контролирует его деятельность. Мэр города при такой системе управления выполняет лишь представительские функции.

Управление по схеме «мэр — городской совет» получило наибольшее распространение. При этом «сильный» мэр, избираемый обычно населением, назначает и освобождает от должности руководителей аппарата служащих, составляет проект бюджета и принимает меры для его исполнения, налагает трудно преодолимое вето на решения совета. При «слабом» мэре, избираемом, как правило, самим советом, управление городом сосредоточено в руках совета [2].

Континентальная (романо-германская) модель местного самоуправления. Отличается развитой системой административного контроля центральной власти над местными органами. Данный тип напоминает иерархическую пирамиду, в которой происходит передача различных директив и информации сверху вниз. В распоряжении опекающей центральной власти находится обширная гамма процедур, средств

и методов (аннулирование, одобрение, временная приостановка, замещение, отзыв, отставка, роспуск и др.), имеющая единственную цель — подчинение себе деятельности местных сообществ.

Обычно выделяют четыре ее разновидности: романская, германская, скандинавская и латиноамериканская модели. Континентальная модель местного самоуправления, характеризуется рядом признаков:

- в одной административно-территориальной единице функционируют и система местного самоуправления, и система прямого государственного управления;
- субъектами местного самоуправления признаются местные сообщества, наделяемые правами юридического лица публичного права;
- компетенция территориального сообщества считается общей, определяется по принципу «разрешено все, что не запрещено»;
- деятельность органов местного самоуправления контролирует назначаемый на места представитель центральной власти.

Романская модель представлена во Франции, Италии, Испании, Португалии и Греции. Для нее характерны: унификация правового статуса административно-территориальных единиц и органов местного самоуправления одного уровня; наличие коллегиальных исполнительных органов местного самоуправления.

Германская модель успешно функционирует в Германии, Австрии, Бельгии, Швейцарии. Для нее характерны: многообразие форм и методов организации местного самоуправления; тщательная и детализированная регламентация статуса местных органов; выделение обязательных и факультативных полномочий местного самоуправления.

Скандинавская модель, реализуемая в Швеции, Норвегии и Финляндии, характеризуется следующими специфическими признаками: компетенция между различными уровнями управления распределяется с учетом единой для нации целесообразности; местным сообществам передаются основные социальные функции государства; контроль за органами местного самоуправления осуществляют децентрализованные структуры.

Латиноамериканскую модель, сформировавшуюся в странах Латинской Америки — Аргентине, Бразилии, Венесуэле, Мексике, Перу, отличают: диффе-

ренцированный подход к организации управления в городской и сельской местностях; применение традиционных форм местного управления; провозглашение принципа политического единства и административной автономии, означающего, что политическое единство обеспечивается представителями центральной власти на местах, в то время как административная автономия предоставляется муниципальным органам для решения местных проблем.

Модель местного самоуправления смешанного типа. Данная модель характеризуется тем, что сочетает в себе признаки различных типов местного самоуправления. Модель местного самоуправления смешанного типа в основном присуща постсоветским странам Восточной и Центральной Европы и государствам СНГ, а также тем странам, в которых местное самоуправление развивалось под влиянием западных стран с различными системами местного самоуправления (например, Япония) [4].

Очевидно, что причина появления этой модели, которую иногда называют гибридной, была в желании государств, не имевших в предшествующий исторический период «своего» местного самоуправления, но провозгласивших себя демократическими, и, как следствие, учредивших институт местного самоуправления, развиваться как страны «сложившейся» демократии. По своему типу *российская модель* относится к смешанным, поскольку сочетает в себе признаки разных систем, однако ближе всего наша модель к континентальному типу (к германскому подтипу). Местное самоуправление в России было восстановлено только в последнее десятилетие XX в. и постоянно реформировалось, поэтому к какому-то устойчивому типу его отнести пока невозможно.

Таким образом, деление всех моделей местного самоуправления в мире на англосаксонскую, континентальную и смешанную носит достаточно условный характер, так как в мире можно насчитать гораздо большее их количество.

Выделение основных моделей необходимо для того, чтобы понять место местного самоуправления в системе публичной власти, а также определить порядок взаимоотношений (распределения полномочий) между органами государственной власти и органами местного самоуправления.

Литература

1. Органы власти штатов и местные органы управления в США. — М., 1990. — 3 с.
2. Штатина М.Ф. Местное управление в зарубежных странах (Великобритания, США, Франция, страны Латинской Америки). — М., 1994.
3. Штатина М.А. Местное самоуправление в зарубежных странах. — М., 1994.

СОЦИОЛОГИЯ КУЛЬТУРЫ

Стеценко Д.А.

курсант, Ростовского юридического института Министерства внутренних дел Российской Федерации

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ, КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ В ПРАВОСОЗНАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

В последние десятилетия, в связи с ускорившейся глобализацией, дискурс, связанный с идентичностью, стал особенно популярен. Появляется множество работ, посвященных как самой идентичности в различных её характеристиках, так и кризису идентичности, ставшему общим местом в рассуждениях о постапокалиптическом обществе, каким представляется многим мыслителям современный мир.

Однако, популярность темы идентичности, конечно, не надумана. XIX век ознаменовался формированием национальных государств, колонизацией и борьбой за права народов. В таких культурно-исторических условиях было создано множество предпосылок для интеграции этносов и их самоидентификации. Можно ли сказать, что европейцы эпохи Просвещения или Возрождения переживали кризис идентичности? Однако, в последние два столетия мировая ситуация резко изменилась: Россия колонизировала Кавказ, Британия продлила границы своего владычества на восток, Франция на юг, и именно в период колонизации возникают первые попытки самосознания народа. Те же процессы происходили и с народами-завоевателями древности — сталкиваясь с другими культурами, они стремились как можно более отличаться; таким образом, ещё один вектор формирования идентичности направлен и внутрь самосознания самих метрополий.

Процесс формирования коллективной идентичности был показательно описан выдающимся отечественным историком, социологом, психологом и философом Борисом Федоровичем Поршневым. В работе «Социальная психология и история» ученый анализирует становление понятий, связанных с коллективной психологией и формирование собственно этой сферы психологии.

Придерживаясь диалогической теории идентификации, Поршнев выделяет две основные категории, позволяющие формироваться идентичности: «Мы» и «Они». «Но как же все-таки в сознание индивида попадает целая общность? Представим себе две первобытные группы — родовые или племенные. Если бы

они никогда не встречались друг с другом, каждый индивид в группе «А» и не ощущал бы, что он принадлежит к какой-то общности. Как они не отличались друг от друга внутри нее, так они не отличали себе подобных от каких-либо иных.

Каким же образом происходит формирование коллективного «Я»? Основополагающее влияние здесь оказывают процессы суггестии и контрсуггестии (послушания и сопротивления внушению). Ребенку с самого рождения внушают правильные, то есть социально одобренные и адаптированные модели поведения, стимулируя его к их выполнению и наказывая за нарушения. Но ни один проект воспитания, ни одна модель еще не была способна, и это невозможно в принципе, создать «правильных», одинаковых людей.

Несомненно, правосознание существенно варьируется у отдельных социальных групп, зависит от степени их криминализации и пр. Иначе, если обратиться к кросс-культурным исследованиям, то мы увидим множество примеров тому, как правосознание коррелирует с менталитетом.

Кросс-культурные исследования, или культурная антропология, стали популярны в США в первой половине XX века. Одним из выдающихся ученых, оставивших фундаментальный труд по изучению национального характера, была Рут Бенедикт. В своей работе «Хризантема и меч. Модели японской культуры», впервые опубликованной в 1946 году в США, она вводит новый критерий для классификации культур в отношении их к социальному контролю — культуры вины и культуры стыда.

Культура стыда — модель культуры, в которой центральное значение придается переживанию стыда и позора. Здесь важнейшим регулятором поведения становится мнение окружающих, в японской культуре принадлежность к группе имеет большее значение, чем сохранение индивидуальности, и главным механизмом социального контроля является чувство стыда, которое воспитывается с раннего детства путем апелляции к общественному мнению, высмеивания и бойкота. Культура стыда основывается на боязни

внешних санкций, и поэтому это культура внешних переживаний. Для японцев стыд — источник добродетели. Японская пословица гласит: «Кто чувствует стыд, тот чувствует и долг».

В культуре вины поведение человека оценивается им самим на основе системы универсальных ценностей, интериоризированных и ставших затем основой для внутренней самооценки поведения и внутреннего переживания вины. Общество, по определению Р. Бенедикт, где предписываются абсолютные критерии морали, которое зиждется на воспитании совести у каждого его члена, представляет собой «культуру вины». Стыд переживают перед кем-то, а вину наедине с собой.

Итак, приведенные выше культуры демонстрируют разные подходы к восприятию социального контроля — жесткий внешний контроль в культурах стыда и усиленный самоконтроль в культурах вины. Следует ещё выделить культуру страха, в которой регулятором поведения является не внутренний контроль, и не боязнь осуждения, а страх перед законом при значительном игнорировании морали. Ю. М. Лотман в работе «О семиотике понятий «стыд» и «страх» в механизме культуры» отмечает, что страх первоначально существовал в человеческом коллективе как единственный механизм принуждения, но с развитием общества приобрел дополнительную функцию по отношению к стыду. Однако, современное общество во многом воспроизводит характеристики именно культуры страха, в которой индивида останавливает боязнь неотвратимого наказания со стороны закона, но вовсе не чувство вины, которое будет вызвано совестью, и не стремление избежать осуждения окружающих.

Эти формы регуляции поведения индивидов заложены глубоко в структуре психики, составляя ядро идентичности — жесткий и не обсуждаемый контроль — и формируют особые типы правосознания.

Правосознание в культурах стыда можно рассмотреть на примере японского общества. Японец глубоко отождествляет себя со своим государством, считая, что своими личными действиями может причинить вред или принести пользу своей стране. Эта личная ответственность формирует тип правосознания, в котором гражданин стремится соблюдать законы для

того, чтобы поддержать свою национальную и культурную идентичность, подчеркнуть свою принадлежность к народу.

Показательный пример высокого правосознания приведен в романе Бориса Акунина «Алмазная колесница»: «Сирота перевел, но гораздо длиннее, чем было сказано, а в конце вдруг выкинул фокус: достал из кармана два флажка, российский и японский[...], и проделал с ними странную манипуляцию — трехцветный поднял высоко-высоко, а красно-белый наклонил.

Правосознание в культурах вины основано на постоянном внутреннем контроле и самоанализе. Культуры вины — это культуры, в которых понятие «вины» тесно переплетено с понятием «греха». Принадлежащие к этой культуре индивиды стремятся не нарушать божественных заповедей, которые, конечно, не вступают в противоречие с установлениями закона. Аргументация в культурах вины строится на том, что человек не нарушает законы из-за нежелания испортить карму, потерять свою бессмертную душу или быть наказанным в послесмертном существовании.

Культуры страха — это атеистические культуры, в которых не действует религиозная аргументация, а также ослаблен социальный контроль со стороны окружающих людей. Это культура больших городов. Ещё Аристотель писал, что, когда население города становится таким большим, что каждый уже не знает каждого, человек становится анонимен и ослабевает чувство внешнего контроля. В культурах страха образуется минимальный уровень самоидентификации, индивид отказывается считать себя частью целого — как культурного, так и национального, это культуры эгоистические. Правосознание в таких культурах наиболее ослаблено, и уровень преступности традиционно высок.

Правосознание — это одна из важнейших составляющих национальной и культурной идентичности. Отношение индивида к праву — это отношение его к своей общности, нормам её поведения и культуры. Высокая степень идентификации со своей культурой способствует формированию чувства патриотизма. Соблюдение же законов, осознание своей ответственности, ощущение себя не индивидом, но гражданином, формирует и высокий уровень самоидентичности.

Литература

1. Аристотель. Политика // Сочинения в 4-х томах. — М., Мысль, 1983.
2. Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры. — М.: Наука, 2007.
3. Лотман Ю. М. О семиотике понятий «стыд» и «страх» в механизме культуры // Лотман Ю. М. Семиосфера. — СПб.: «Искусство-СПб», 2000. — С.664–666.
4. Поршнев Б. Ф. Соц. психология и история. — М., 1968.
5. Вакула И. М., Зубарева А. В. Правосознание как фактор формирования национальной и культурной идентичности // РЮИ МВД РФ, научная публикация 2015 г.

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

Сборник научных статей

Выпуск 8

Глава редакционной коллегии — д.э.н., профессор *Тарасенко И.А.*

Киев 2015

Издано в авторской редакции

Адрес: Украина, г. Киев, ул. Павловская, 22, оф. 12
Контактный телефон: +38(067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Подписано в печать 16.12.2015 Формат 60×84/8
Бумага офсетная. Гарнитура PetersburgC.
Условно-печатных листов 22,09. Тираж 100. Заказ № 396.
Цена договорная. Напечатано с готового оригинал-макета.

Напечатано в ООО «Спринт-Сервис»
г. Киев, ул. Почайнинская, 28б
Свидетельство: Серия ДК №4365 от 17.07.2012
Контактный телефон: +38(050) 647-1543